

A FŐVÁROS ALAPÍTOTTA

BUDAPESTI PIARISTA KOLLÉGIUM

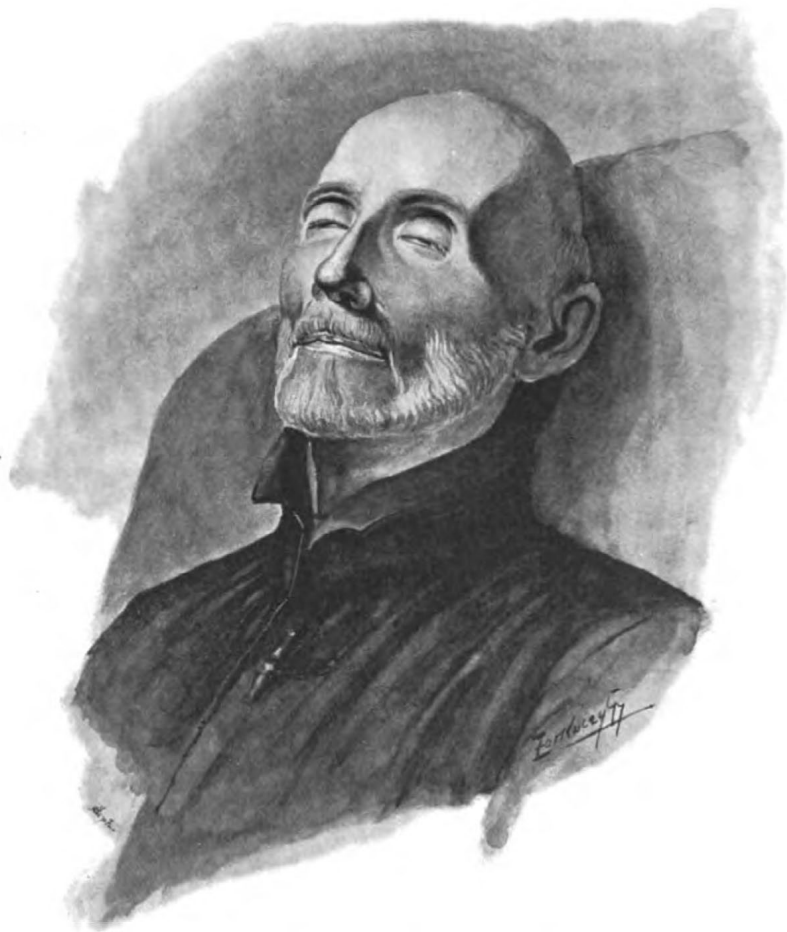
TÖRTÉNETE.

IRTA

TAKÁTS SÁNDOR.

SZÁMOS KÉPPEL ÉS MŰMELLÉKLETTEL.

BUDAPEST,
HORNÝÁNSZKY VIKTOR KÖNYVNYOMDÁJA
1895.

KALASANZI JÓZSEF ARCKÉPE.

(Az eredeti halotti álarc után.)

LÉVAY IMRE

EMLÉKÉNEK.

I.

BEVEZETÉS.

TARTALOM.

	Lap.
Bevezetés	7
A letelepülés és az első küzdelmes évek története	17
Fontosabb okmányok	69
Sodalitas Mariana	83
A pestvárosi plébánia megszerzése	95
Fontosabb okiratok	121
Az iskola és a methodus a szabad tanítás korában	135
A pesti piaristák meghonosítják Magyarországon a modern filozófiai tanítást	175
Fontosabb okiratok	203
Az Eszterházy-palota megszerzése és az új kollégium építése. Cörver János báró házfőnöksége	211
Függelék	245
A pesti piaristák hazafias törekvései a németesítés korában	249
A pesti piarista gimnázium az első és a második ratio educationis korában	271
A pesti kollégium belső ügyei 1846-ig	315
A politikai ébredés és a szabadságharc kora	337
Harc az „Organisations-Entwurf“ ellen. Horváth Cyrill mint pesti igazgató	363
A legújabb kor története	391

Pest városának legrégebb s hosszú ideig egyetlen középiskolájának történetét adjuk itt. A kik a zajos, érdekesítő események leírását, s a szenvedélyek megkapó harcait lesik a munkákban, bizvást félretehetik e könyvet; mert hiszen csak egy zajtalanul működő magyar iskolának multját foglalja magában. Ám ez a mult szép, lélekemelő s jelentőségteljes. Hazai oktatásügyünk történetében a pesti piarista gimnázium illő helyet követelhet magának. Pest városának magyarosításában meg semmiféle intézet sem versenyezhet vele. Ismeretes dolog, hogy Pest „a császári város“ a mult században németebb volt Németország városainál is.

Ebben a német városban a protestáns Rumi mondása szerint a piaristák háza volt a magyarság vára! S a magyarság e várában fennállása óta közel *százezer* ifjú nyerte kiképeztetését. Ha e számhoz hozzáadjuk a piaristák vezetése alatt állott „nemzeti főelemi iskola“ negyvenezernyi növendékét, elképzelhetjük, minő kiszámíthatlan jelentőségű anyagot nyújtott a piarista kollégium nemzeti művelődésünk növeléséhez s Budapest főváros szellemi fejlődéséhez.

De nemcsak az ifjúságnak rendkívül nagy száma adja meg ez intézetnek a jelentőséget. Tudományos és szép-

irodalmunknak száz meg száz napszamosát, a piarista rend szín-népét találjuk e kollégium falai között, kik, hogy Nagy Pál szavaival éljünk, pislogó méceseik mellett nélkülözve és sanyarogva munkálták a honi nyelvet és irodalmat. E kollégiumból indul ki Dugonics Andrásnak feledhetlen, hatásában s eredményeiben páratlan nemzeti izgatása, itt ostromozza az alkotmány elnyomóit Koppi Károly egyetemi tanár, itt hangzik Benyák Bernát buzgóságából először magyar nyelven a filozófia. A pesti gimnázium volt tanára színművének előadásával kezdődik a fővárosban a nemzeti színészet; ez intézetnek egyik tudós mestere, Szablik István dr. készíti az első magyar földgömböt s bocsátja fel hazánkban az első léghajót az iskola udvarán. A pesti piarista tanárok honosítják meg hazánkban 1743-ban a modern filozófiai oktatást, s nem lévén helyiségük, ebédlőjünkben hirdetik Wolf, Leibnitz és Newton lélekemelő tanait. A magyar tudományos akadémiának eszméje, melynek oly lelkes bajnokává szegődött a piarista Révai, évtizedeken át ápolt, melengetett vágya és célja volt e kollégium tagjainak. Horányi, Dugonics s Benyák kézírataiban és leveleiben bő vonatkozásokat találhatunk e nemű törekvéseikre. Horányi fáradhatlan buzgóságával már annyira fejlesztette s megkedveltette a tudós társaság eszméjét, hogy titkos gyűlésekben Bessenyei és Ányos részvételével kidolgozzák az alapszabályokat is. 1779-ben már készen állottak „*a hazafiui magyar társaságnak törvényei*“. Nem rajtuk mult, hogy nemes célú tervök nem valósulhatott. II. Józsefnek kora nem kedvezett az ilyen terveknek. Hogy is ír e korról Benyák? „Csillagunk szomorú; a bú a földhöz ver. Sírnak a magyarok, zokognak leányaik, ássák már nekik a sírvermet. Ó mosd el magyarok istene a reánk rakott örök átkot!“

A hazafias eszmékért való küzdésük és fáradozásuk láttára nem méltán írhatta-e Horányinak a protestáns Losonczy: „e szerzet tagjai életükkel és működésükkel

azt hirdetik, hogy a legnemesebb humanizmus szolgálatában állanak“.

Hazafiság, munkásság, szent eszmékért való lelkesedés nagyon sűrűn hangoztatott szavak ma; kijut belőlük azoknak is, kik vajmi keveset törték magukat egy szebb kor, vagy jobb irány megteremtésén. A pesti piarista gimnázium egykori mestereiről, rég elporladott emberséges tanítóiról nem szükséges hangzatos szavakban, puha igékben emlékeznünk. Ha igaz az, hogy a tanítvány mesterére vall, ha a tanító eszméi, melyeket növendékeibe oltott, befolyással vannak azok későbbi fejlődésére: úgy intézetünk volt tanárainak érdemeit, nemes gondolkozását, fenkölt eszméit semmi sem hirdetheti jobban, mint volt tanítványaiknak hirneve, emelkedése s nagysága. E tekintetben pedig egyetlen magyar iskola sem vetekedhetik a budapesti piarista gimnáziummal. Valóban méltán mondotta egyik legelterjedtebb napi lapunk intézetünket „*a nagy emberek iskolájának*“. Hazai politikai nagyságainknak, íróinknak, társadalmi életünk legkiválóbb alakjainak egész seregét találjuk ez iskola növendékei közt. Ha a francia ifjú büszkén hirdeti, hogy annak a lycée St. Luis-nak volt tanítványa, melyből valamikor Racine, Nicole, André Dacier, Boileau, Fleury, Diderot, Eugene de Beauharnais, Gounod, Pasteur stb. kerültek ki, nem mondhatják-e ugyanezt a pesti piarista gimnázium magyar ifjai arról az iskoláról, melynek falai közt tanultak valamikor:

Vörösmarty Mihály, Lenau Miklós (a nagy német költő), Petőfi Sándor (és fia Petőfy Zoltán), báró József Miklós, Katona József (Bánk-bán szerzője), Verseggy Ferenc, Bacsányi János, Széchenyi István gróf, Dessewffy József gróf, Toldy Ferenc, Döme Károly, Schedius Lajos, Fejér György, Bartal György, Martinovics Ignác, Sándor István, Szentmiklóssy Alojz, Szlemenits Pál, Majláth János, Szokolai Viktor, Török János, Bajtay Antal, Remellay Gusztáv, Bérczy Károly, Gorove István, Szilágyi Virgil,

Nagy Ignác, Győry Vilmos, Győrffy Gyula, Frivaldszky Imre és József, Endrődy János, Jankovich Miklós (az archeologus), Sujánszky Antal, Toldy László, Toldy István, Szily Kálmán, Pauler Gyula, Nagy Iván, Bodnár Zsigmond, Berczik Árpád, Jámbor Pál, Zádor Gyula, Dalmady Győző, Schvarz Gyula, Bródy Zsigmond, Ágay Adolf, Hajnik Imre, Hajnik Károly, Werédy Károly, Péterfy Jenő, Rákosi Viktor, Ambrus Zoltán, Gabányi Árpád, Tóth Béla, Pap Zoltán, Magyar László, Maszlaghy Ferenc, Silberstein (Ötvös) Adolf, Korizmics László, Ábrányi Emil, Kőrösy László, Szigeti József, Szontágh Gusztáv, Tasner Antal (Széchenyi István titkára), Cetto Benedek, Königsacker József gróf, Haller László gróf, Horváth Mihály, Horváth János, stb. írók és költők.

Minisztereink közül: Csányi László (a vértanú), Klauzál Gábor, Ordódy Pál, Bittó István (elnök), Wenckheim Béla báró (elnök), Orczy Béla báró, Eötvös Lóránt báró, Wlassits Gyula dr., Lukács Béla (?), Khuen-Héderváry Károly gróf, horvát bán.

Hadvezérek és tábornokok: Simonyi a híres huszár őbester, Mészáros Lázár hadügyminiszter, Perczel Mór, Török Ignác (aradi vértanú), Földváry Károly, a „vörös sipkások“ parancsnoka, Kray, stb.

Érsekek, főpapok: Haynald Lajos kalocsai bíbornok-érsek, Batthyányi Ignác erdélyi, Schopper György rozsnyói, Bajzáth József veszprémi, Lonovics József csanádi, Bajtay Antal erdélyi, Mattyasovszky László nyitrai, Dessewffy Sándor csanádi püspök, Nádasdy Ferenc gróf, kalocsai érsek, Somogyi Károly, Lányi Károly, stb.

Politikai kitűnőségeink: Almásy Pál, a képviselőház alelnöke 1849-ben, Deák Antal, Deák Ferenc bátyja, az országgyűlések egyik kimagasló alakja, Andrássy József helytartó-tanácsos, a „Világ“ szerkesztője, Andrássy György, Földváry Gábor, Pestmegye örökérdemű alispánja, Ráday

Gedeon gróf, Madách Imre, Majláth György országbíró, Szentkirályi Móric, Balog Pál, Nagy Pál, Nagy János, Keglevics Gábor gróf, Martinovics Ignác (és többen társai közül), Nyáry József, Mérey Sándor, Cziráky Antal országbíró, Forgách Antal gróf, Cziráky János gróf, Marczibányi Lőrinc, Mikes Kelemen gr., Somsich Pongrác al-nádor, Skerlecz Miklós, Horvátország tanügyi igazgatója, Somsich Miklós, Perényi Zsigmond, Wodianer Mór és Albert, Perczel Miklós, Szörényi László, Ráth Károly, Ormós Zsigmond, Berzeviczy Albert, Matlekovics Sándor, Reiszig Ede, Klamarik János, Károlyi Tibor gróf, Tarkovics Béla, három Kossuth, több Kazinczy, stb.

Egyetemi s akadémiai tanárok: Szabó József, Entz Géza, Margó Tivadar, Konek Sándor, Müller Kálmán, ponori Thewrewk Emil, ponori Thewrewk Aurel, Hampel József, Fröhlich Róbert, Lang Gyula, Czinke Ferenc, Pertik Ottó, Navratil Imre, Hatala Péter, Petzval Ottó, Fölser István, Pasteiner Gyula, Poor Imre, Mihalkovich Géza, Siklósy Gyula, Réczey Imre, Zippernovszky Károly, Pisztóry Mór, Plósz Sándor, Dollinger Gyula, Fésüs György, Mayr Aurel, Degen Gusztáv, stb.

Országos képviselők: Károlyi Pista gróf, Ábrányi Kornél, Aczél Béla báró, Justh Gyula, Csávossy Béla, Gajáry Ödön, Rakovszky Géza és István, Meszlényi Lajos, Hoitsy Pál, Csávolszky Lajos, Szivák Imre, Emich Gusztáv, Rohonczy Gedeon, Bottlik István, Makfalvy Géza, Ūrményi Bernát, stb.

Fővárosi polgármesterek: Mosel, Scopek Ferenc, Boráros, Rottenbiller Lipót, Szentkirályi Mór, Gerlőczy Gyula, Kammermayer Károly, Markus Gyula, továbbá a jelenlegi tanácsosok és főhivatalnokok: Alkér Gusztáv, Rózsavölgyi Gyula, Lampel Hugo, Haberhauer János, Csendics Gyula, Kún Gyula, Lechner Károly, Gebhardt József, stb.

Művészek: Lotz Károly, Jankó János, Jendrasik Jenő, Spányik Antal, Mesterházy, Donáth Ferenc, Aggházy Gyula, Berta Sándor, Mihalovics Ödön, Bellovics Imre, stb.

Közéletünk kiválóbb alakjai közül: a Károlyi, Csekolics, Batthyányi, Szapáry, Hunyady, Eszterházy, Cziráky, Pejacsevics, Zichy, Almásy, Dessewffy, Sztáray, Nádasdy, Sigray, Forgács, Pálffy, Chotek, Csáky grófi családok nagyszámú tagjai; továbbá: a Mathényi, Rudnyánszky, Sennyey, Prónay, Wenckheim, Orczy, Inkey, Huszár, Eötvös bárók közül igen sokan, valamint a Szügyényi, Mészáros, Szörényi, Odescalchy, Tréfort, Radakovics, Fáy, Kazinczy, Földváry, Reviczky, stb. család több kiváló tagja.

Hazai nagyságaink és kitünőségeink e fényes sora valószínűleg megkétszereződnek, ha az intézet régi névkönyvei több mint félszázadról nem hiányoznának. Hova tűntek el ezek, nem tudjuk.

E fényes névsoron kívül a tanulóknak fölötté nagy száma, a tanításban elért siker s a tanárok lankadatlan hazafias buzgósága képezik az intézet multjának fényoldalát. Azonban mint minden fénynek, úgy ennek is van árnya; csakhogy ez az árny még jobban kiemeli, még szebb világításban mutatja be iskolánk nehéz, de szép és lélekemelő küzdelmeit. Nem hisszük, hogy volna hazánkban még egy intézet, melynek annyi anyagi nehézséggel, nélkülözéssel, sőt nyomorral kellett küzdenie, mint a pesti piarista gimnáziumnak! Az alapító város többet fordított a városi trombitásokra, mint a piarista tanári kar főtartására! Évtizedeken át nyomorult hatszáz forintból tartották fent magukat és az intézetet a tanárok. S volt idő, mikor az alapító város még e hatszáz forintnak is elvonta felét. Házuk három évtizeden át vakolatlanul, deszkákkal betámogatott ablakkal állott a mai dunaparti görög

templom telkén. S a milyen volt a ház kívül, olyan volt az élet bent: mértéken túl szegényes, nyomorult. S mégis — bár sorsuk ugyancsak nem volt irígylendő — mennyi méltatlan támadás érte őket az egyház részéről, mennyi megaláztatást kellett tűrniök, s az alapító város sokszor mily mostohán bánt velök!

Többször állottak már azon ponton, hogy végleg elhagyják a várost s ha Mária Terézia királynő nem támogatja őket elhagyatottságukban, a mostoha körülmények miatt bizonyára távozniok kellett volna!

Ilyen lévén sorsuk, nem illeti-e meg őket az elismerés, hogy nyomoruk dacára sem vesztették el kedvüket céljuk s rendeltetésük hű és pontos teljesítésétől.

* * *

E könyv intézetünk sorsának és küzdelmeinek hű de hiányos képét adja. Hézagos és fogyatékos a kép azért, mert e nagy fontosságú, s a magyarosításban küldetést teljesítő intézet multjáról csak szerfölött hiányos töredékek maradtak reánk. A ház történetét csak 1791-ben kezdik jegyezni, de akkor is fölületesen s néha éveken át egyáltalán nem; a gimnázium levéltára eltűnt s csak a Bach-korszakból és a legújabb időből vannak iratai. Még az ifjúság névsora is hiányzik félszázadról. Ilyen körülmények között az intézet történetét csakis a levéltárak adatainak segítségével lehetett összeállítani. A hat nagy levéltárban folytatott kutatás eredménye azonban sehogyszem áll arányban a reá fordított terhes munkával. De még ennyi eredményt sem tudtam volna felmutatni, ha egyes önzetlen férfiak nincsenek segítségemre. Azért e helyen is igaz köszönetemet nyilvánítom Pauler Gyula

dr. úrnak, az országos levéltár igazgatójának, Károlyi Árpád dr. tanácsos úrnak, a bécsi állami, házi és udvari levéltár aligazgatójának, Schrauf Károly dr. úrnak, a bécsi egyetem levéltárnokának, Toldy László dr. úrnak, Budapest főlevéltárnokának, ft. Horvát Sándor nyitrai főgimnáziumi igazgató és Vajda Gyula dr. egyetemi tanár uraknak.

II.

A LETELEPÜLÉS ÉS AZ ELSŐ KÜZDELMES ÉVEK TÖRTÉNETE.

Pest városa a török hódoltság alatt és után. — Bocatius János nyilatkozata. — A város benépesítése. — Telek-árak. — A császári Pest. — Metropolis Hungariae Germanica facta est. — Szerzetes rendek települése. — Széchenyi György fényes alapítványa a jezsuita főiskola részére. — Buda népesebb, gazdagabb mint Pest. — Pest városa iskolát akar alapítani, de a letelepült szerzetes rendek nem fogadják el ajánlatát. — Mosel Antal tanácsos és lennersbergi Lenner főbíró a piaristákhoz fordulnak. — Mösch Lukács a piarista-rend főkörmányzói helyettese Buda ostrománál. — A piarista-rend. — Pest városa 1717-ben. — A „szegényke Pest“. — Zajkányi Lénárd. — Alkudozások. — Pest városa tizezer forintot ajánl a kegyesrendi gimnázium és ház alapítására. — A városnak az iskola fentartása csak évi 300 frtba kerül. — Szász Keresztély hercegprimás nyilatkozata. — Goldperger Lipót első házfőnök. — Demka Sándor, a pesti gimnázium első igazgatója. — Megszólal az iskola harangja a városház mögött fekvő házikóban. — A tanács megveszi a piaristák részére a jezsuiták dunaparti házát. — Kezdődik a nyomorúság. — Két tanár lakik egy szobában, két osztály van egy teremben. — A primás censurával sujtja a pesti piaristákat. — A piaristák megtagadják a plébános mellett való segédkezést. — A város elvonja a szerződésileg kikötött összeg fizetését. — A római generális ítélete. — A piaristák távozni akarnak Pestről. — Óriási tűz Budán. — Gaiger házfőnök erővel távozik Pestről. — Demka Gáspár. — Csáky Imre gr. bibornok, a piaristák lelkes barátja. — Szini előadások. — Civakodás a céhek közt. — Szlopnyay Elek rendfőnök ünneplése. — Teleky János gróf levele. — Zavargás a pesti szerzetes-rendek és a jezsuiták közt. — Pogádl Flórián. — A városi tanács méltányossága. — A pestis. — A városi plébános emlenekül a pestis elől, a piaristák helyt állnak. — A város megjutalmazza őket.

Budapest multjának legsötétebb lapjait a török hódoltság másfél százados kora tölti be. A hajdan szép napokat látott, virágzó, gazdag várost teljesen megsemmisítették a hosszú harcok, az egymást érő ostromok s a bent megtelepedett török pusztító kevélysége. Minden állapot hanyatt fordult; teljes volt a pusztulás. A régi tősgyökeres nemzetség jobbára kihalt, s a kik a városban megmaradtak, tenger búa merülve, másfél századig hiába várták egy jobb kor felvillanását. Reményüket egyik év a másik után csúfolta meg; a törökök tovább is fennen jártatták kevélységüket, s nem volt, ki megharcolt volna velök.

Szivet facsaró, a mit az egykorúak Pest városának rongyban csühödő, söpredék lakosságáról, kímba-gondba tölt életéről s omladó épületeiről mondanak. Az omladék templomok — írja Bocatius János kassai polgármester — a barmoknak szolgálnak istállókul; a dögök szanaszét hevernek, s bűzhödtté teszik a levegőt. Óh szegény Pest, inkább pestisnek kellene téged mondanunk! Nincs e városban egy ép ház, mindnyája földig lerombolva hever; a lakosság kevés s az is a nép alja!

Ez állapotok nem igen változtak 1686 után sem. Budának és Pestnek visszafoglalása egész Európában nagy örömet keltett, de magában Pest városában nem volt, a ki

örült volna ennek. A mi kevés lakosság még volt, az is elpusztult vagy elszéledt. Az ostromközben felrobbant puskaporos torony, — melynek kövei még a budai partra is átrepültek — s az ellenség ágyúi elpusztíták azt is, a mit a török épen hagyott. Romhalmaz volt az egész város. Egy-egy piszkos katona-tanya s düledező lóólak valának az egyedüli építmények.

Lassan-lassan azonban változni kezdtek a viszonyok. Lipót király ugyanis és megbizottai tábori erővel viaskodtak a város helyreállításán és benépesítésén. Külföldről s főkép Németországból iparosokat s mesterembereket csalogattak Pestre, s a családos katonák közül is igen sokat letelepítettek. A települők telket ingyen, vagy nagyon olcsón kaptak. A háztelkeket, szántóföldeket s réteket akkor bőségesen osztogatták. A telkek ára még a múlt század első felében is rendkívül csekély volt. Egy négyszögölnyi terület — melynek értéke ma 1400—1600 frt — akkor néhány dénáron kelt. Egy 3626 négyszögölnyi területet 150 frtéért árusítottak el; egy 2538 és egy 4042 négyszögölnyit pedig ingyen adtak. A Lipót-utcában azt a házat, melyben XII. Károly svéd király volt szálva, Szabó János uram hat forintért vette meg.¹

Ilyenek lévén a ház- és telekárak, könnyű megérteni, miért találunk a belvárosi háziurak közt kapuőröket, muzsikusokat, napszámosokat, baktert, pincért, hamuszedőt, stb.

Minthogy mind az intézők, mind a települők németek voltak, más nyelvű lakosság jó ideig nem is volt a városban. A „*császári város*“ nevet tehát minden tekintetben megérdemelte. „*Metropolis Hungariae Germanica facta est.*“

Az újonnan felépült városra, habár még távolról sem heverte ki a török uralom pusztításait, újabb csapások

¹ Még 1743-ban is ajándékoztak ingyen telkeket. Lásd *Rómer Flóris* „Régi Pest“, *Rupp* „Pest helyrajza“ és *Schams* „Beschreibung der Stadt Pest“ című műveit.

vártak. Először is a Rákóczy-féle szabadságharcokat követő borzasztó pestis tizedelte meg lakóit, majd a Dunának jégtáblái zúdultak alacsonyán fekvő viskóira, majd ismét a tűzvész okozott szomorú pusztulást.

De habár a sors keményebbecskén bánt is a megújuló várossal, fejlődésében már meg nem akadályozá. Egymásután emelkednek a nagyobb középületek, templomok és magánházak. A szerzetes rendek, melyek a török hódoltság alatt elmenekültek, újra visszatérnek, sőt újabb rendek is települnek le. Úgy látszik, mindnyájan érezték, vagy sejtették e helynek jelentőségét s jövőjének felvirulását. Mert ilyen nagyszámú és sokféle szerzetes egy időben egyetlen hazai városban sem telepedett meg; valami egyéb különös vonzereje nem volt még akkor a szegény és visszataszító külsejű Pestnek.

Legelsők a jezsuiták voltak; követték őket a pálosok, domonkosrendiek (templomuk ma az angol szűzeké), szerviták, klarisszák (Pesten és Budán), piaristák stb.

A letelepülő szerzetesrendek között kiváló szerep várt a jezsuitákra. Az ikerváros első főiskolájának vezetését ugyanis ő reájuk bízta a nagynevű Széchenyi György esztergomi érsek. Az 1687. márc. 19-én kelt alapítólevelé szerint az érsek hármast intézetet akart emeltetni, úgymint egy kollégiumot, a melynek fentartására Nesider mezővárost és uradalmat rendelte százezer forint értékben; egy nemesi nevelőházat (convictus), mely Nyulas mezővárost kapta 30 ezer forint értékben; s végül egy papnevelő házat, mely a kőszegi uradalmat kapta 80 ezer forint értékben. E fényes alapítványhoz járult még több városi telek, Török Bálint-falu, a várbeli és külvárosi kegyúri jogok és plébániák, a kamarai igazgatóság részéről pedig majorok, kertek, továbbá szántóföldek, szőlők és nyaraló a főváros környékén.

Az eredeti terv szerint az alsóbb és felsőbb iskolákat Pesten kellett volna a jezsuitáknak felállítaniok; Budán

csak a rendház és a grammatikai osztályok maradtak volna. A jezsuiták azonban már 1713-ban elhatározták, hogy az egész intézetet Budán állítják fel. Alsóbb iskolát ugyan Pesten is akartak berendezni; e tervből azonban nem lett semmi, habár 1702-ben a gimnázium részére már egy fiókházat is kaptak a Dunaparton a belvárosi plébániával együtt. Személyes ügyeken kívül ennek okát az akkori viszonyokban kell keresnünk. Pest, mint említők, a töröktől való visszafoglalás után néptelen, szegény és romokkal borított város volt. Buda ellenben elég népes és vagyonos volt. Hisz ismeretes dolog, hogy a török kiűzése után magában a budai várban százzal több ház volt, mint manapság. Azonkívül a főbb hivatalok is ott voltak elhelyezve; de meg aztán a Pestet minduntalan elborító jégártól sem kellett ott félni.

Pest városának tehát Széchenyi fényes alapítványából vajmi kevés haszna volt. Mint eddig, úgy ezentúl is iskola nélkül szűkölködött. Nyáron még csak felmehettek a fiúk a messze eső budai várban levő jezsuita gimnáziumba, de télen a viharok és a jégzajlás miatt lehetetlen volt az odajutás.

A városi tanács, nyomorult anyagi viszonyaihoz mérten, mindent megkísérlett, hogy e bajon segítsen, de jóakarató törekvésével sovány biztosításon kívül egyebet nem ért el. Megkinálta az iskolák vezetésével a pálosokat, domokosokat, ferencrendieket, szervitákat stb., de ezek még ideiglenesen sem vállalkoztak e feladatra.

Mosel Antal tanácsos és jegyző erre újra összekötésbe lépett a jezsuitákkal, azt hívén, hogy évi segély mellett hajlandók lesznek pesti házukban iskolát nyitni. Csalatkozott! A jezsuiták keveselték a város részéről nyújtandó évi segélyt, s azt remélték, hogy a város szorultságában később jóval többet fog majd ajánlani. Ők is csalatkoztak.

Mosel Antal ugyanis ekkor a piaristarend felé terelte a tanács figyelmét. Ő és lennersbergi Lenner János

LENNERSBERGI LENNER JÁNOS,
Pest városának bírása 1717—1720-ig.

(Az eredeti olajfestmény a kegyesrendi ház birtokában van.)

főbiró már hallottak valamit arról az új tanítórendről, mely a szegénységet tűzvén zászlajára, a szegény és anyahagyott gyermekek ingyenes oktatásával foglalkozott. Buda visszafoglalása alkalmával meg is fordult egy piarista a fővárosban. M ő s c h L u k á c s volt ez, a magyar piarista-rend főkormányzói helyettese és Sobieski János *lengyel király* gyermekeinek oktatója. Pálffy János Károly gróf altábornagy hozta magával az ostromló sereghez. Itt, mint hadi mérnök, tényleges részt vett az ostromban, s a tábor elhelyezésében az ő sikerrel bevált tervét fogadták el.¹ Akkor sokat emlegették M ő s c h L u k á c s nevét; s lehet, hogy később sem ment egészen feledésbe; mert a rend üdvös működésének híre napról-napra tágabb körben terjedt.

Kalaszani József magasztos eszméinek életrevalóságát mi sem hirdeti jobban, mint az az eredmény, melyet intézetei ezer és ezer akadály, ugyanannyi ellenséges áskálódás, harcoló írás, izetlenség és rágalom dacára mindenütt felmutattak. Hódításaik akkor, s oly körülmények közt történtek, a mikor azok csak nagy küzdelem árán, egy jobb irány meggyőző erejének teljes feltüntetésével voltak elérhetőek.

Mikor e hazába tévék lábukat, a gazdag jezsuiták fényes iskolái magasztalt s kipróbált módszerük mellett virágzásuk legszebb napjait élték. S ők szegénységükkel tért akarnak hódítani ott, hol emezek napról-napra aratták a babérokat. Pedig nem voltak hatalmas támogatóik, nem voltak fényes alapítványaik; politikával nem foglalkoztak s a pápai udvaroknak nem voltak kedvencei, mint a jezsuiták. Világra szóló tehetségeik sem voltak kezdetben, s mégis hódítottak; hódított az eszme, melyet zászlajukra írtak: „A szegényeket bízták mireánk, az árváknak vagyunk mi gyámolói“, — s hódított a tanításban alkalmazott újításuk. Napszámosok, a szegény nép

¹ Gyönyörűen illusztrált kézirati művei a kegyesrend pestvárosi levéltárában őriztetnek. Kétszáz év alatt nem akadt rájuk kiadó.

napszamosai voltak ők a szó szoros értelmében. Ingyen tanítottak mindenkit, minden házukban adtak egy csomó diáknak ingyen ellátást; igen soknak megélhetését meg úgy biztosították, hogy gazdagabb tanítványaik mellett alkalmazták. Így tették lehetővé száz és száz tehetséges ifjúra nézve a tanulást, kik szűk anyagi körülményeik miatt tán sohasem képezhetnék volna ki magukat.

A tanárok a legszerényebb ellátással is meg voltak elégedve, s így hihetetlen csekély összeg kellett egy-egy iskola megalapítására. Hazánk ama nyomorult viszonyai közt valóságos áldás volt az országra egy ily rend, mely lehetővé tette az olcsó iskolaalapítást és tanítást.

Ellagyott, soha nem emlegetett községekben települnek meg először nálunk, s úgy látszott, mintha fényes, nagy városokba nem is kívánkoznának. Ám minél kevésbé látszott rajtuk a terjeszkedés-vágy, annál jobban kapkodtak rajtuk, kezdetben egyesek, utóbb városok, sőt maga a kormány is. III. Károly király már magasztalólag nyilatkozik felőlük, lépten-nyomon érezteti velük jóakarátát és támogatását, s az 1715-iki országgyűlés meghonosítja s befogadja a rendet az országba.

Abban az évtizedben, melyben Pest városa megkezdte az alkudozást a renddel, egyesek és városok hét új gimnáziumot alapítanak s bíznak a rend vezetésére. Mind-egyik részére tett alapítvány kétszer-háromszor akkora volt, mint a Pest városától felajánlott összeg, s ha mégis elfogadta azt a rend, a szebb jövő reményében s a szépen hangzó ígéretekben bízva tette.

Mosel Antal (de Musel), a ki a tanács megbízásából a piarista rendfőnökkel alkudozni kezdett, egyike volt Pest városa legfáradhatatlanabb jegyzőinek. Az ő és Lenner János hivataloskodása idejében kezdte Pest a régi városok formáját felvenni, miután Mosel a régi szabadalmakat egymásután visszaszerezte. A törököktől való visszafoglalás után ugyanis egy ideig Pest városát a budai tanács

kormányozta. De Lenner bírósága alatt már rendszeren szervezett magisztrátusa volt. Tizenkét tanácsos intézte az ügyeket, ezek között egynek consul, egynek bíró volt a neve. A magyar és német nemzetiségűeknek külön „tribunus plebis“-ük volt; a külső tanács huszonnégy, a „*communitas*“ száz tagból állott (centum viratus).

A város maga még csekély népességű volt; utcáit vályogból készült viskók boríták, meg-megszakítva sövény-nyel kerített üres telkektől. A belvárosi plébánia templomnak csak szentélye volt meg; a régi „új hegyről“ nevezett pesti prépostság romokban hevert. A város bástyákkal erősített, kockakövekből készült fallal volt körítve, a Duna partját kivéve; hajdan itt is volt ugyan fal — alapját a piarista ház építésénél 1845-ben feltalálták — de 1715-ben már nyomá sem látszott.

A városnak csekély jövedelme volt, s annak jelentékeny részét is a hadiadó s a katonatartás emésztette föl.

A magisztrátus még 1723-ban is ilyen szavakkal keresi Károlyi Sándor gróf generális pártfogását: „*legyen szabad előforduló szükségeiben e szegényke városnak, hozzá mint pártfogójához és védőjéhez folyamodnia!*“¹

Szegénysége dacára iskola nélkül nem akart maradni, tehát 1717-ben Mosel — mint említők, a tanács megbízásából — írt Zajkányi Lénárdnak, a piarista-rend magyar alkormányzójának s nyitrai házfőnöknek, és tudtul adá neki Pest városának alapítási szándékát, valamint az ahhoz kötött föltételeket. Ugyanekkor írt a magisztrátus az esztergomi bibornok-primásnak is, ki a piaristák tervezett letelepítését örvendezve vette tudomásul.

Zajkányi 1717. márc. 6-án válaszolt Mosel tanácsosnak. Levelében elmondja, hogy a megtisztelő ajánlatot megírta Rómába a rend generalisának (Borno Gergelynek), s addig nem tehet semmit, míg onnét válasz nem érkezik. A mi — úgymond — a piaristák részről a plébá-

¹ A Károlyi nemzetség budapesti levéltárában.

nosi teendők végzését illeti, ez tekintettel az alapítványi összeg csekélységére, alig lesz elfogadható; mert a kettős, tanítói és plébánosi hivatal végzésére, a bevett szokás szerint nem négy, hanem tizenkét ember kívántatik.¹

E levél vétele után a tanács ülést tartván, határozattá emelte a piaristák betelepítését. Mosel erről levélben értesíté Zajkányit, s egyúttal felkérte, jönné le Pestre, hogy a föltételeket megbeszéljék.

Ez alatt megjött Rómából a kedvező válasz, mely Zajkányit felhatalmazta a szerződés teljes megkötésére; „ita tamen ut conditiones ad ejusmodi fundationem requisitae juxta normam constitutionum apostolicarum observentur abutrinque“.²

Így állván a dolog, Zajkányi július hóban lejött Pestre. Mosel tanácsos kitüntető szivélyességgel fogadta őt és saját házában szállásolta el. Ide gyűltek a komoly városi tanácsosok az alapítás ügyének tárgyalására.³

Az egyezkedés azonban nehezen ment, mivel a város évi 600 forinton kívül csak „igéreteket kockáztatott“, s ezek fejében szinte elviselhetlen terhek elvállalását követelte.

Zajkányi ily körülmények között a szerződés megkötése nélkül távozott Pestről. Az egyezkedést azonban nem szakította félbe; hanem írásba foglalván jól megfontolt feltételeit, elküldé a tanácsnak.

E feltételek a következők voltak:

„A piarista-rendnek birtoka nincs, tagjai koldulni nem mehetnek, tehát biztos alapítványt fogadhat csak el. Ha a város kívánja, hogy a tanárok segédkezzenek a plébánosnak, ezt csak a piarista-rend tetszésétől függő rövid időre vállalhatják magukra; egyszer s mindenkorra semmi szín alatt! Első évben, a közszokás szerint, csak a költészeti osztályig fognak megnyilni az iskolák. A mint

¹ Budapest főváros levéltárában 1327. fasc.

² Budapest főváros levéltárában.

³ Historia Domus Pesth. a kegyesrendi ház levéltárában.

azonban a körülmények engedik, megnyitják a költészeti és szónoklati osztályokat is. A plébánosnak nyújtandó segédkezésért évi 200 forintot követel a rend. Legjobb lesz különben, ha a plébános maga prédikál németül, a piarista-rend pedig ad egy magyar hitszónokot évi 100 frt fejében.“¹

A városi tanács e föltételeket nagy apprehenzióval fogadta. Újból megírja Zajkányinak, hogy a tárgyalás alkal-mával feltett pontoktól nem hajlandó eltérni. Felajánl tiz-ezer forintot, kötelezi magát, hogy a legrövidebb idő alatt alkalmas házat, iskolát és templomot épít; de viszonzásul követeli a rendtől, hogy a tanárok a belvárosi plébános mellett segédkezzenek, magyar és német prédikációkat tartsanak.²

Ez utóbbi követelmény volt a szerződés legvitásabb pontja. Zajkányi jól tudta, mennyi viszálykodás támadhat ebből, s érezte mily megalázó a rendre nézve a plébános joghatósága alá való rendelés s a tőle való függés. Minden erejével igyekezett tehát a tanácsot legalább e pont törlésére bírni.

Ha a tanács — írja fentebbiekre adott válaszában — egyedül az iskolák vezetését s a tanítást bizza ránk, mel-lőzvé a plébános mellett teljesítendő mindenféle szolgálati kötelezettséget, (nisi ex charitate uti possibilitas absque impedimento scholarum se obtulerit), ez esetben a szerzet megelégszik az évi 600 forinttal. De ha a tanács az ifjú-ság tanításán kívül minden áron kívánja a plébános mel-lett való segédkezést, akkor ez ügyben külön, legfőlebb néhány évre szóló szerződés kötendő, még pedig oly fel-tétel alatt, hogy a piaristák a teljesítendő szolgálatok fejében a fentebbi 600 forinton kívül még évi 200 forintot kapjanak, s hogy a plébánostól semmiben sem függjenek (absque dependentia et subjectione).

¹ Budapest főváros levéltárában 1327. sz.

² A kegyes-tanítórend budapesti levéltárában. Epistolae selectae.

Ha a tanács ebbe belenyugszik, a plébánost kötelezni kell, hogy ő is tartson néha-napján magyar és német egyházi beszédet; a helyettes rendfőnökhöz intézett levelében ugyanis ő nyíltan kimondja, hogy a terheket a piaristák tartoznak viselni.

Ugyan-e levelében azt is kéri a tanácstól Zajkányi, hogy részükre nagyobb telket jelöljön ki, mivel a szavlatok és a színművek előadására nagyobb teremre lesz szükségük.¹

A városi tanács nem valami nagy örömmel vette Zajkányinak eme sorait. Nem sok hiba volt, hogy véglegesen abba nem hagyták a tárgyalást! A tanács ugyanis 600 forintnál többet nem akart adni s a plébános mellett való segédkezést minden áron fentartani kívánta.

Zajkányinak akkor még sejtelve sem volt arról, miért ragaszkodik annyira a tanács e ponthoz. Ha tudta volna a valódi okot, bizonyára még jobban ellenezte volna e pontnak a szerződésbe való felvételét.

A dolog ugyanis úgy állott, hogy a plébános a piaristák részéről nyújtandó szolgálat fejében lemondott a várostól neki járó évi 300 frtról! Így hát a tanácsnak az új iskola alapítása és fentartása csupán évi 300 forintba került volna! Vajjon van-e hazánkban gimnázium, melynek alapítása ennyibe került?

A tanács nem akarván az ügyet még tovább nyujtani, végre csakugyan beleegyezett abba, hogy az alapító levélből teljesen kihagyassék a plébánosnak teendő szolgálat. Ezt annál inkább megtehetette, mivel Zajkányi megígérte, hogy *keresztény szeretetből* időről-időre, a mennyiben nem fog összeütközni az iskolai teendők végzésével, a piaristák hajlandók a plébánosi teendőket végezni.

Mennyire óvatos volt még ezen ideiglenes ígéret megadásában is, mutatják a városi tanácstól feljegyzett szavai: „appromittit *ex charitate* assistere D. Plebano civitatis

¹ Budapest főváros levéltárában.

in parochialibus, concionando quoque diebus dominicis et festivis Germanica et Hungarica *et hoc tamen potissimum ex charitate et non submittendo se ullatenus*, taliter tamen, ne ab instituto ejusdem per impedimentum scholarum quopiam modo cederet, hinc nec a domino Plebano dependentiam habere posset, nec vellet acceptando dumtaxat dictam assistentiam ad magistratualem requisitionem“ etc.¹

Még ezzel a kijelentéssel sem tudván önmagát megnyugtadni, 1717. október 10-én újra írt Moselnak: „Assistentia — úgymond — Domino Plebano per nos praestanda, quamvis nobis onerosa videatur, acceptabitur tamen ad religionis beneplacitum duratura, ut Amplissimo Magistratui hac etiam in parte ad interim complacere valeamus, quae si scholastico cursui obstare videbitur, resignari omnino debet, si minus, de anno in annum confirmari, prout religioni videbitur“.

E kérdés tisztázása után, mi sem állta útját a szerződések aláírásának. Zajkányinak ugyan nem tetszett a tanácstól a Duna partján kijelölt lakóhely, a hova igen sokszor csak csónakkal lehetett jutni, de e tekintetben Mosel eloszlatta minden aggodalmát.²

A tanács ekkor Moselt felküldé Bécsbe a királyi helybenhagyás kieszközlése végett. III. Károly minden nehézség nélkül kiadta a sajátkezű aláírásával megerősített ok-

¹ Budapest főváros levéltárában 1327. sz. fasc.

² Zajkányi ezután külföldre utazván, a kecskeméti házfőnöket bízta meg a tárgyalások folytatásával. Ez a házfőnök *Majthényi Domokos* (Dominicus a Matre Dei) sokat utazott és tapasztalt férfiú volt. 1705-ben részt vett Rákóczy Ferenc híveinek *Szécsényben* tartott országgyűlésén is. Tapasztalatait a pesti ház alapításánál is igyekezett érvényesíteni. 1717. aug. 12-én a többi közt ezeket írja a tanácsnak: „Nostra enim religio non solet an interim per modum hospitii in acceptatione fundationis habere permansionem rerum hic et nunc residentiae, et post vero subsequentibus duodecem personis collegii obtinere perpetuitatem. Si enim non esset noster fundus, necessitaremur ex ordinatione amplissimi magistratus, dum et quando visum foret de loco in locum nos transportare“ etc. (Budapest főváros levéltárában.)

levelet. Mosel tanácsos mindössze 102 forintot fizetett az oklevél kiállításáért.

Minthogy ez idő alatt Zajkányi Nikolsburgban tartózkodott, a piaristák tartományi káptalanában képviselvén a magyar provinciát, teljhatalmú megbízottja Tagányi Béla (Adalbertus a S. Stephano) tudatja a várossal 1717. szept. 29-én, hogy a királyi beleegyezés már megérkezett. Egy magyar és egy német hitszónok — írja ugyane levélben — úgyszintén két mester már ki van jelölve a pesti állomásra, csak alkalmas és elégséges hely legyen az iskolákra. A plébánost illető vitás ügyben a rendfőnök vagy még Nikolsburgból, vagy onnét való visszatérése után fog nyilatkozni.¹

Október 10-én már Zajkányi is ír Nyitráról, s azon örvendetes hirrel lepi meg Mosel tanácsost, hogy a kijelölt rendtagokkal maga is lejön Pestre a szerződés aláírására.

A városi tanács most már Szász Keresztély herceggel és esztergomi primással igyekezett tisztába hozni az ügyet. 1717. október 18-án tehát újból tudára adta a piaristákkal kötendő szerződés pontjait, s egyúttal azt is, hogy a szerződést már a király is megerősítette, s hogy a piaristák betelepítése nem von le semmit a budai jezsuiták jogaiból s nem is lesz a budai akadémiának hátrányára semmi tekintetben.²

A saxoniai kardinális 1718. jan. 11-én válaszolt Ratisbonból. Örvend — úgymond — hogy a piaristák letelepedésére a király engedélyt adott, de csodálkozik, hogy

¹ Budapest főváros levéltárában.

² Budapest főváros jegyzőkönyvében (Extract. Protocoll.) „Successam cum R. D. Plebano nostro conventionem Maj. Sacr. clementissimi annuerit ut R. Patres Scholarum Piarum Pesthini juventutem docere possint benigne concedendo desuper indultum qualiter at sine praejudicio Academiae Budensis id fieri queat; qui patres etiam acta et quidem a mense novembr. non scholas tenent verum et parochialia in concionando et cathechizando Germanica et Hungarica, tum in aliis quoque parochialibus A. R. Domino Plebano assidue assistant“ etc.

maguk a piaristák eddig semmi dolgról nem értesítették őt, holott kötelességök lett volna beleegyezését előre kikérni.¹

Megszerezhén a tanács ily módon a megkívánt felsőbb helybenhagyásokat, megírta a rendfőnököknek, hogy minden készen vár elfogadásukra, s ha lehet, október vége felé ő is jelenjen meg Pesten a szerződés aláírása végett. Az ügy befejezését azért siettetik, mivel szeretnék, ha az iskolaév beálltával megnyílnék a gimnázium is.

Zajkányi a város óhajának eleget akarván tenni, összeállítá a pesti ház első személyzetét. Házfőnököknek Goldperger Lipótot (Leopoldus a S. Martino) jelölte ki a pozsony-szentgyörgyi házból. E szelid lelkű és kellemes társalgású férfiú, kit rövid idő alatt szerfölött megkedveltek Pesten, már több gimnázium élén működött sikerrel, s így nyugodtan lehetett rá bízni a kényes és sok tapintatot követelő új állást. Házfőnöki hivatala mellett a német hitszónokság terhe is az ő vállára nehezedett.

Magyar hitszónoknak először Tagányi Béla (Adalbertus a Stephano Rege) a nagynevű Károlyi Sándor gróf kuruc generális fiának nevelője, a piaristák között a legelső magyar munka írója volt kiszemelve. De ő nem fogadta el ez állást s így az önként ajánlkozó Demka Sándorra (Alexander a Visitatione B. M. V.) a kecskeméti ház és gimnázium későbbi felvirágoztatójára bízták azt. Ő volt a pesti gimnázium első praefectusa. Magiszterekül Puchóczy Márton (Martinus a S. Adalberto), a széles körben ismert poetika tanár és Kosticzky András (Andreas a S. Caecilia) rendeltettek. Ezek voltak a pesti ház első tagjai. Mind a négyen több élő nyelvet beszéltek.

¹ Budapest főváros levéltára. „Miramur tamen, quod a patribus Piarum Scholarum nihil eatenus acceperimus, cum tamen obligationis ipsorum fuisset, super sui Pesthinum admissione nostram qua ordinarii annuentiam expetere.“

Hűvös ősz volt már (október 26.), mikor Zajkányi rendfőnök rendtársaival és az alsó osztályokba kiségitő mesterül kijelölt Szobi Istvánnal Pest felé indult.

Mikor a hontmegyei Zebegény hegyhez értek, s a cserjésben gombát szedgettek, találkoztak Tönnemann György jezsuita atyával, ki mint tábori főpap, a töröktől visszafoglalt Belgrádból vitette haza kilenc kocsin a tábori kápolnát.

Tönnemann kérdezősködésére Zajkányi elmondá, hogy Pestre tartanak. Mire Tönnemann ilyen választ adott: „okosabban tennék, ha a helyett, hogy a budai jezsuiták tőszomszédságába telepednek, inkább váczi házuk rongyos szalmafedelét javíttatnák ki!“ Zajkányi e célzatos szavakra szerényen felel: „Istennek gondja lesz mind a pesti mind a váczi házunkra“. Erre elváltak s folytatták útjokat Vác felé, hol Puchóczi Márton csatlakozott hozzájuk.

Október 28-án, déli tizenkét órakor megérkeztek Pestre. A váczi kapunál már várt reájuk egy városi hajdú, ki azonnal Mosel Antal házába vezeté őket. A tanácsos azonban ekkor már asztalnál ült vendégeivel, néhány pálos- és domokosrendi atyával, s így a jövevény piaristákat nem is fogadta, hanem mindjárt átvezettette őket a városház mögött számukra kijelölt ideiglenes lakásba.

E hideg fogadtatás nagyon lehangolta a piaristákat. Mint Erdőss István írja, szomorúan társalogtak nyomorúságuk felett, s alig várták, hogy Mosel tanácsossal beszélhessenek. Kivánságuk hamar teljesült; mert Mosel egészen váratlanul egyszerre csak megjelenik közöttök, szívélyesen üdvözli őket, s fényes ebédet adat számukra a Klögelsberg (Kliebersberg) házban. Itt társalgás közben felszólította Zajkányit, hogy másnap (okt. 29.) reggel jöjjön a városházára a szerződés aláírása végett.¹

¹ Historia Domus Pesth. A pesti ház levéltárában.

A mondott időben Goldperger házfőnök kíséretében csakugyan megjelent Zajkányi. A tanácsházban lennersbergi Lenner János főbíró meleg hangon üdvözölvén őket, felolvastatja a szerződést, s kérdi Zajkányit, hajlandó-e ezt elfogadni?

A rendfőnök egy napi gondolkozási időt s a szerződés átadását kérte, hogy még egyszer alaposan áttanulmányozhassa.

Teljesíttetvén a kérelem, Zajkányi társaival együtt nagy figyelemmel tanulmányozta a szerződés pontjait. Mintha csak saját jövőendő szerencséjéről lenne szó, újra és újra átolvasta azt. Aggódó lelkét azonban nem tudta megnyugtanni. Az alapítvány szokatlan csekély, az elvállalandó teher meg fölötte súlyos volt. Okos elméjével előre látta ama nyomorteljes küzdelmet, mely ily szerződés mellett övéire várt. Végre is társai oszlatták el a jó atyaként aggódó rendfőnök aggodalmait. Ők bíztak az alapító levél ama pontjában, melyben a tanács ígéretet tesz, hogy erejéhez mérten gyarapítani fogja az alapítványi tőkét; s ha egyszer ez teljesül, nincs mitől tartaniok. A fölötte nagy teher és az előre látható nyomor tehát csak rövid ideig fog tartani, ezt az áldozatot pedig szívesen meghozzák a szerencsésebb jövő nemzedék részére! ¹

A hosszas tanakodásnak az lett a vége, hogy Zajkányi és társai elhatározták a szerződés aláírását „*pro bona causa, cum bona eonscientia et sancto motivo!*“ Végre is nem sejtették, hogy a himes szín alatt tett ígéretek sovány biztatások maradnak, s hogy ott, hol mázsaszámra várhatták az elismerő támogatást, még latszámra sem fog nekik jutni.

A következő napon (okt. 30.) megjelent tehát Goldperger Lipóttal együtt a tanácsházban, megköszönte a tanács bizalmát és hajlamát s kijelenté, hogy az eléje terjesztett föltételeket a rend nevében elfogadja. Erre alá-

¹ Historia Dom. Pesth. A ház levéltárában.

írták a négy pontból álló szerződést. A hosszú évtizedeknek nyomora és szenvedése tehát szentesítve lőn. Pest városa csekély áldozat árán gimnáziumra tett szert, a rend pedig valamennyi intézete közt a legnyomorúságosabban alapított társházhoz jutott.

De lássuk magát a szerződést. A bevezetésben elmondja a tanács, hogy régi törekvése már Isten dicsőségének s az egyház javának előmozdítása. Hogy e törekvését láthatóbb siker koronázza, oly férfiak behozatalát határozta el, kik erkölcsi tökélyetességükkel s jó példaadással előljárjanak, s a mellett a gyenge ifjúságot is oktassák a tudományokra és a keresztény erkölcsökre. A budai várban van ugyan alkalmas gimnázium, de téli időben szinte lehetetlen az oda való jutás! *Úgy ezen körülmény mint ama különös rokonszenv miatt, melylyel a tanács az ifjúság nevelésében annyi érdemet szerzett s oly igen magasztalt kegyes-tanítórend iránt viseltetik,* komoly megfontolás és érett tanácskozás után elhatározta eme rend megtelepítését Pest városában következő feltételek alatt:

A város a pesti társháznak fentartására évi hatszáz forintot fizet, s ez összeg biztosítására leköti a polgári sörfőzőházat; kápolna, társház és iskola részére kellő épületet emel, azt minden tehertől fölmenti, s ha a városban alkalmas kert nem találkoznék, a városon kívül ad ilyet. Igéri azonkívül a tanács, hogy mindent el fog követni ezen alapítványnak vagy a plébánia adományozása által, vagy pedig más módon való nagyobbítására.

Ezek fejében a rend kötelezi magát a pesti és a vidéki ifjúság oktatására.

Az alapítványi tőke — mint láthatjuk — oly csekély volt, hogy a legszűkebb megélhetést is alig tette lehetővé. Mi volt ehhez képest a budai jezsuiták százezreket érő fundációja, vagy a piaristákkal egy időben letelepülő több szerzetes rendeknek gondtalan életet biztosító alapítvá-

nyai! Még a szerviták is, nagy telken kívül csupán Széchenyi György érsektől harmincezer forintot kaptak. Pedig tanítaniok és iskolát főtartaniok sem kellett!

Helyesen jegyzi meg Erdőss István, a pesti ház évkönyvének első írója: Vajha eszökbé jutott volna akkor a piaristáknak, hogy legalább egy kis szántó földet vagy rétet kérjenek a tanácstól; hisz előre látható volt, hogy az iskola fentartására később négynél több tanárra lesz szükség. A város akkor, midőn még Pest egész környéke elhagyatott volt, s a telkek úgyszólván ingyen keltek, bizonyára szívesen teljesítette volna kérésüket. De hát erről megfélekedtek, s így némi tekintetben maguk is okai voltak későbbi nélkülözésüknek s keserű csalódásainak.

Zajkányi elvégezvén hivatalos dolgait, október 31-én ünnepélyesen beigtatta hivatalába az első házfőnököt, s átadá neki a szerzetes személyzet névsorát. A rendtársakat ugyanekkor türelemre s az első nélkülözések békés elviselésére buzdította. Pénzt nem adhatott nekik, mivel a rend nyomasztó anyagi viszonyai miatt magának sem volt. Másnap korán reggel misét mondván, megáldotta rendtársait, s szivélyes bucsú után Vácra távozott.

Minthogy az ideiglenes lakóhely sem volt még teljesen berendezve, a rendtagok három napig vendéglőben étkeztek.

November 3-án Demka Sándor a plébániatemplomba menvén misézni, az előcsarnokban egy katonától 2 frtot kapott négy misére. Ez a két forint volt az első pénz a ház pénztárában!

November 4-én elfoglalták kisdud házikójukat, mely négy szobából, konyhából és ebédlőből állott. Két szoba iskolai helyiségül szolgált, a másik kettőben pedig a tanári kar húzta meg magát. A házfőnök az igazgatóval, a két tanár pedig együtt lakott egy szobában.

Történt pedig a letelepedés Wellenzon János plébánossága idejében. A jezsuiták főnöke és igazgatója ugyanekkor Kapus Zakariás, a szerviták perjele pedig Csemy László volt. A pálosok két évvel előbb, 1715. május 24-én rakták le zárdájuk alapkövét, a szerviták pedig a piaristák letelepedésének évében, 1717. ápril 27-én.

A piaristák már a beköltözés napjának délutánján, Lenner főbíró és Mosel tanácsos jelenlétében, elhelyezték rezidenciájuk udvarán az iskola harangját, s azonnal meg is húzták, jelezvén a tanulóknak a következő nap tartandó beiratkozást. November 5-én, Szent Imre herceg ünnepén, mise után megtörtént a beiratkozás, a következő napon volt az ünnepélyes „Veni Sancte“; november 7-én megkezdték az előadásokat. A tanulók száma, bár vidékről az idő rövidsége miatt nem igen jelentkezhetek, mégis 155-re rúgott, köztük 71 syntaxista, 21 grammatista, 82 principista és parvista. Képzhetjük, mennyire szorongott a 155 diák abban a két picike szobácskában, melyet a tanács iskolai célra rendelt.

Maga a tanács is belátta ez állapot tarthatlanságát s még az évben új épület szerzése után nézett. A „pesti újhegy“-ről nevezett prépostság telke alkalmasnak látszott az új intézet számára. A tanács hozzá is fogatott a romok eltakarításához. De csakhamar arra a meggyőződésre jutott, hogy az új iskolaév megkezdéseig szinte képtelenség a tervezett épület elkészítése. Erre Lenner főbíró, Neander János kapitány, Sautermeister tanácsos és Mosel jegyző, a piaristarend őszinte és lelkes hívei, hosszas tanácskozás után elhatározták, hogy megveszik a jezsuitáknak a Duna partján fekvő, félig felépített házát.

Ez a ház a régi Rondell-utca (ma Régi posta) Kis-utca (ma Galamb-utca) és a Dunapart közt feküdt; három oldalról szabad, a negyedik oldalon, vagyis a Kötő-utcai részen négy kis ház volt hozzá építve. A dunaparti részen ma a görög nemegyesültek temploma és épülete állanak.

E 752 négyszögölnyi terület, mely 1695-ben romokkal volt borítva, Schweidler főhadi biztos tulajdonába ment át hetvenöt forintnyi áron. 1702-ben a jezsuiták szerezték meg 300 forinton, s erre a telekre akarták pesti iskolájukat építeni. Félig el is készítették az emeletes épületet; de megváltoztatván eredeti szándékukat, abbanhagyták az építkezést. A félig elkészült ház és telek mindössze csak évi húsz forintot jövedelmezett a jezsuitáknak, pedig a kiadás rá 14 ezer forintot tett ki, s a városnak is tartoztak 300 forintnyi hátralékkal.

A tanács tagjai nagyon jól tudták, hogy a jezsuiták a piaristák részére sohasem fogják átengedni az épületet, még ha kétszeres árt fizetnének is érte. Lenner főbíró tehát furfangos tervet eszelt ki az épület megszerzésére. Átírt a tanács nevében a jezsuitákhoz és sürgette a 300 frt tartozás kiegyenlítését. A jezsuiták rektora erre kijelenté, hogy inkább eladja az épületet, mintsem, hogy oly összeget fizessen, a melyet a ház sohasem hoz. Lenner ekkor átment Budára s kijelenté a házfőnöknek, hogy ő megveszi a házat saját maga számára, ha az eladásra a provinciálistól hivatalos engedélyt eszközöl ki.

A jezsuiták házfőnöke kapva kapott a kedvező alkalmon, s rövid idő alatt kieszközölte az eladási engedélyt. 1718. aug. 24-én meg is alkudtak 4300 forintban. Másnap már Lenner volt a ház törvényes birtokosa, ki még ugyanazon nap a városnak, ez pedig a piaristáknak adá át az épületet!

A rendtagok mit sem tudván a dologról, nagy meglepetéssel hallgatták a tanácsházból érkezett házfőnök jelentését. Az iskolák bezárása után a tanács rendeletére mieink néhány szegény diák segítségével azonnal átszállították csekély holmijukat, hogy pör esetén kimutathassák a birtokba vételt és az uzust.

A ház felügyeletével megbízott jezsuita fráter, mitsem tudván az eladásról, nagyot bámult, mikor látta

a piaristák bevonulását. Sietett is Budára jelentést tenni. A jezsuita atyák persze megnehezteltek a városi tanácsra, mely rövid idő előtt a belvárosi plébániából is ilyenforma módon játszotta ki őket.

Mint hogy a birtokba vett új épületnek jobbára csak csupasz falai voltak készen, s az emeleten mindössze három lakható szoba volt, a tanács megbízta Mosel Antalt, hogy az épület lakályossá tevéséről, továbbá a szónoklati és költészeti osztályok megnyitásáról gondoskodjék. Az iskola részére Mosel a rondellal szemközt fekvő földszinti részt jelölte ki. Ismét két-két osztály helyeztetvén el egy teremben, csak három helyiségre volt szükség. A kőművesek azonnal hozzáfogtak az építéshez, s Mosel utasítása szerint az őszre el is készültek a munkával. Az első emeleten négy ablaknak megfelelő hosszúságban épült az iskolai színház; de ez már nem lett kész az őszre. 1718. október hó 31-én a tanács az elkészült helyiségeket a piaristáknak rendelkezésére bocsátotta, kik a nevezett napon véglegesen elfoglalták új otthonukat.

Az új iskolaévre a tanárok száma is megszorodott egygyel, fráter Sebestyénnel.¹ A ház személyzete tehát az az 1718/19-iki évben öt tagból állott, úgymint:

Goldperger Lipót superior és német hitszónok,

Demka Sándor, magyar hitszónok és a gimnázium igazgatója,

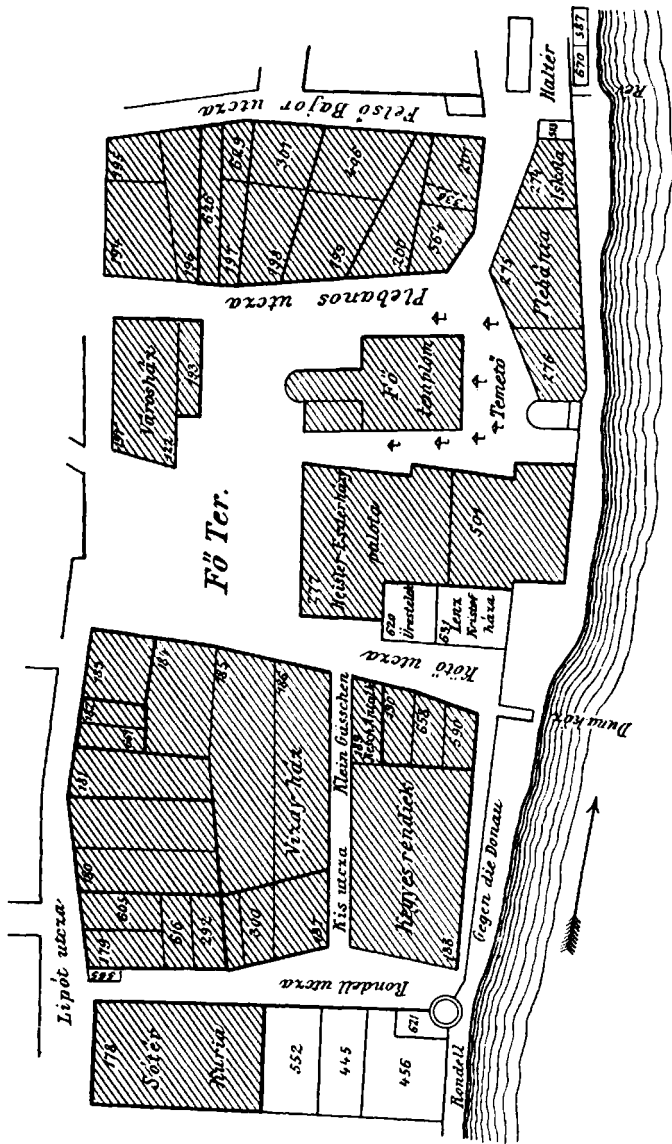
Puchócz y Márton a költészet és szónoklat tanára,

Fráter Sebestyén a syntaxisták és grammatisták tanára, magyar katachéta,

Kosticzky András a principisták és parvisták tanára, német katachéta.

Az évi 600 forintból tehát most már öt embert kellett eltartani; a mi természetesen csak fokozta nyomoru-

¹ Évközben eltávolították Pestről, aztán meg a rendből is.

A RÉGI PIARISTA-HÁZ ÉS KÖRNYÉKE A MÚLT SZÁZAD ELEJÉN.

(Az eredeti terepkönyvi adatok alapján.)

hatták őket, mivel sanyarú sorsuk ugyancsak nem volt irigylésre méltó.

De hát azok az emberséges emberek, kik virágos cégért kötöttek ki s mérget árultak, azt tartották, hogy elég egy pap a templomban! Kőnél kövebb szívük nem érezett részvétet a szenvedés iránt, nem mutatott elismerést az igaz ügy érdekében kifejtett munka iránt. Heveskedő ájtatosságukkal, vádaskodó írásaikkal s izetlenségeikkel lépten-nyomon ártani igyekeztek a jövevény piaristáknak.

Először is a primásnál vádolták őket be, hogy püspöki engedély nélkül telepedtek le.

Említettük, hogy a tanács kétszer is értesítette a bibornok-primást a piaristák betelepítéséről s az ezt jóváhagyó királyi beleegyezésről. Azt is mondtuk, hogy saxoniai Keresztély, esztergomi érsek atyai áldását küldötte a letelepülőkre. Annál nagyobb volt tehát meglepetésük, midőn egyszerre csak hallják, hogy a primás censurával sujtotta őket s minden egyházi ténykedéstől eltiltotta.

A primás tilalma az iskoláknak ugyan nem ártott semmit, de annál több kellemetlenséget okozott maguknak a rendtagoknak s főkép a két hitszónoknak.

A mily lesújtó volt e rendelet a piarista atyákra, ép oly örvendetes volt ellenségeikre nézve. Városszerte hirdetni kezdték, hogy elérkezett a piaristák kiűzésének s szégyenteljes távozásának ideje!

Örömük azonban nagyon korai, reményük túlságosan merész volt. A város ugyanis azonnal lépéseket tett a püspöki engedély kieszközlésére.

A tanács előbb is megtette volna ezt, de azt hitte, eleget tett kötelességének, mikor a letelepülést kétszer hivatalosan bejelentette. A piaristák alkormányzója meg abban a hitben élt, hogy a városi tanács mindent elvégezett a primással. Ránézve különben is igen nehéz és költséges lett volna a püspöki jóváhagyás és jurisdictio megszerzése, mivel azt sem tudta, hol tartózkodik a primás.

Szász Keresztély ugyanis csak ritkán fordult meg Magyarországon; még a legfontosabb politikai vagy egyházi kérdések tárgyalásakor is külföldön tartózkodott. Azért írja róla Pálffy nádor haragos méltatlankodással: „*Tudva előttem jól, nyomorult hazánknak iszonyú insége, de mi haszna! sub rosa irhatom, hogy a kinek róla tenni illenék s tehetsége szerint tenni tartoznék, vállat vonyít. Az egyik Rätisbonában fütyül, a másik mint a borz, Csábrágh várában!*“¹ Könnyű kitalálnunk, hogy a primást és Koháry országbirót érti ezek alatt!

Ily körülmények között valóban hálára kötelező tett volt a tanácstól, hogy magára vállalván a mulasztás vétékét, rögtön folyamodott a püspöki helybenhagyás és jurisdictio kieszközléséért.

A primási válasz nem remélt gyorsasággal érkezett meg. 1718. aug. 11-én a tanács levelet kapott Regensburgból s e levélhez volt csatolva a Ratisbonban kiállított primási jóváhagyás. A bibornok-érsek megbocsátotta a tanács tévedését, főpapi áldását küldötte számukra.

Egy tekintetben azonban kifogást tett a tanács eljárása ellen. A város ugyanis az alapító levél negyedik pontjában a piaristáknak ígérte a belvárosi plébániát. A bibornok-érsek ebben jogainak megsértését látta, s azt írta levelében a tanácsnak, hogy „*sie in einigen Puncten unserer geistlichen Jurisdiction und Autorität zu nahe getrettet seien!*“ Legközelebb — úgymond — nyilatkozni fog e kérdésben.

Az alapító levél megerősítésében is célzást tesz e pontra. S jólehet III. Károly király 1718. ápril 26-án az alapító levél minden pontját megerősítette, ő mégis ezt a megjegyzést fűzte az érseki helybenhagyáshoz: „*is exceptis, quae quo ad Parochialem Ecclesiam et Parochiae administrationem paulo post modificabimus*“. Ez a modifikáció azonban sohasem történt meg.

¹ A Károlyi nemzetség budapesti levéltárában.

Talán még az egyházi felfüggesztésnél is kellemetlenebb volt a piaristákra nézve a plébánosi teendők végzése körül felmerült viszály; már csak azért is, mivel ebben az ügyben a városi tanácscsal szemben is kénytelenek voltak hadi lábba állni.

Említettük, hogy Zajkányi alkormányzó mennyire szabadkozott a plébánosi teendők végzésének elvállalásától. Mondottuk, hogy inkább kész volt az alapítványról is lemondani, minthogy e súlyos terhet egyszer s mindenkorra magára vállalja. Csakis bizonyos időre, akkor sem kötelezőleg, hanem csak „keresztény szeretetből“ volt hajlandó teljesíteni a tanács kérését. *Az alapító levélben, mely egyedül döntő ebben a kérdésben, nincs is egy szó sem a plébánosi teendők végzéséről!* S mégis a beköltözést követő napon megjelent a piaristák hajlékjában Wellenzon János s felszólította a házfőnöket és Demka Sándor igazgatót, hogy kezdjék meg a templomban az asszisztálást és szónoklást. Ezek erősen szabadkoznak a felszólítás ellen. Azt mondják, hogy ők még sohasem prédikáltak, s könyvük sincs, a melyet e célra használhatnának. Erre a plébános egy két kötetes szónoklati munkát bocsátott rendelkezésükre, melyet később hét forintért megvettek tőle. Ez a mű lőn alapja a mostani ezreket érő szép könyvtárnak.¹

Ezután akarva, nem akarva hozzá kellett fogniok a terhes hivatal végzéséhez. Vajjon jogosan és törvényesen kényszerítették-e erre a piaristákat, határozottan bebizonyítani nem lehet. A városi, a kegyesrendi és az országos levéltárban nyoma sincs annak, hogy valami szerződést kötöttek volna a piaristák és a városi tanács. Az egyetlen irat, mely ez ügyet tárgyalja, Wellenzon plébánosnak *öt évvel* később kiállított, tanúk aláírásával meg nem erősített nyilatkozata.

¹ Historia Domus Pesth. A pesti kegyesrendi ház levéltárában.

E nyilatkozat szerint a tanács 1717-ben a piaristákkal szóbeli szerződést kötött, melynek alapján azok három évre magukra vállalták a plébános mellett végzendő segédkezést. Mily terhes volt e segédkezés, mutatják Wellenzon nyilatkozatának eme pontjai:

1. Magyar és német szent beszédeket tartanak.
2. Ünnepeken, körmenetek alkalmával s ha bármikor szükség lesz reájok, tartoznak nekem segédkezni.
3. Ünnepeken és vasárnapokon 8 órakor misét mondanak.
4. Távollétemben, vagy gyengélkedésemkor minden plébánosi teendőt el kell végezniök.
5. Pestis idején is — a mit Isten távoztasson el — nekik kell szolgálniok.¹

Bár e nem hitelesített magán-nyilatkozatnak kötelező ereje nem volt, három évig mégis hűségesen viselték mieink e súlyos terhet. Maga a plébános magasztaló nyilatkozatot állított ki ernyedetlen buzgóságukról és tevékenységükről. De sem a hízegő nyilatkozattal, sem az alapítványi összeg elvonásával nem lehetett őket rábírní, hogy az asszisztálást tovább is végezzék. Vagy a tanításról, vagy a lelkészkezdésről le kellett mondaniok; mert egyiknek buzgó teljesítésével csak másik hivataluk végzésében gátoltattak.

Nagyon jól tudta ezt Zajkányi, s igyekezett is övét a tehertől megszabadítani. Megírta a tanácsnak, hogy a rend a plébános mellett a lelkészi teendőket ezentúl nem hajlandó végezni. Az ifjúság száma s így a munka folyton szaporodik; az iskolai, lelkészi és szónoki hármas terhet pedig két áldozár egészsége veszélyeztetése nélkül nem bírja végezni, több embert pedig lehetetlen évi 600 frtból eltartani!

A tanács azonban nem mentette föl őket a lelkészi teendők végzésétől. Mert ha felmenti, évi 300 forinttal

¹ Budapest főváros levéltára 1327. sz.

károsodik. A plébános ugyanis ennyivel járult a piaristák fentartásához.¹ Hosszú és elkeseredett vita keletkezik most a tanács és a rendfőnök közt. A város a primáshoz és a rend római generálisához fordul; ott keres orvoslást Zajkányi is.

Álljon itt néhány sor ez utóbbinak a primáshoz intézett folyamodványából.

Először is mély fájdalommal jelenti, hogy a tanács, ámbár a szerződésben szó sincs róla, a plébános mellett való asszisztálást, továbbá a magyar és német nyelvű prédikálást örök időkre reánk akarja erőszakolni. Ez ellenkezik a piarista-rend céljával s a helyi körülményekkel. A város ugyanis az ifjúság oktatása céljából hozta a rendet a városba; hat osztály vezetésére csak három tanár és házfőnök van, a kik 600 forintnyi alapítványból élnek; ezen kívül semmijük sincs. A kik az iskolákban tanítanak, nem kényszeríthetők arra, hogy még káplánkodjanak is. Ő ezt a terhet sohasem vállalta magára, inkább kész volt az alapítványról lemondani. „*Deum justissimum judicem — mondja — testem invoco coram Eminentissima Serenitate vestra tamquam ejusdem in terris vicario, quod ego hujus fundationis concedendae deputatus plenipotentarius, nunquam hoc onus, quod defacto objicitur acceptaverim!*“ Végül kéri a primást, védje meg a sokat szenvedett pesti iskola érdekeit.²

A város a rendfőnök levelére ezeket írja a primásnak: a plébános azért mondott le 300 forintnyi javadalmáról, hogy a piaristák díjtalanul káplánkodjanak. *Három évig dicsérettel, közmegelegedésre vitték a terhet, s így uzussal szentesítették azt. A rendfőnököt hálátlansággal vádolják, (fundatorem pensi non habuerit) s kéri*

¹ Jobban mondva lemondott a szolgálatok fejében a várostól neki járó évi 300 forintról.

² Budapest főváros levéltára 1327. A folyamodvány kelte: Nyitra, 1722. szeptember 18.

a primást, ossza meg méltányosan a terhet a plébános és a piaristák között.¹

Erre Zajkányi még egyszer ír a bibornok-érseknek s kéri őt mint igazságos bírót s a rendnek védőjét, hogy a gyűlöletből indított hajszát szüntesse meg, a pesti iskolák érdekeit pedig, melyek ebben az évben annyit szenvedtek, vegye védelmébe támadói ellen.²

Pest városa a primáson kívül a rend római generálisához, Borno Gergelyhez is intézett ez ügyben panaszos levelet. Borno rendkívül udvariasan válaszolt (Romae 16. maii 1722.) a tanácsnak, de a terhet oly csekély létszám mellett ő is igen nagynak tartotta.

A tanács erre még egyszer ír a generálisnak s tudtára adja, hogy az alapítással sohasem terhelték volna *e teljesen kimerült s minden segélyforrástól megfosztott várost*, ha nem remélték volna, hogy a piaristák elvállalják a jelzett terheket.³

1722. aug. 1-én jött meg a generális válasza. Sajnálattal jelenti levelében, hogy a tanács óhajának nem tehet eleget; mivel, mint hallja, a plébános oly dolgokkal is terhelte rendtársait, melyeket állandóan elvállalni semmi körülmények közt sem lehet. „Cum tamen — folytatja — ex literis patris Hungariae provincialis intellexerim res aliter se habere, adhuc suspensus haereo, nec possum amplissimi senatus desiderii quemadmodum optaveram, meis ordinationibus indulgere. Siquidem ut audio in solemnibus contractu, qui regio diplomate confirmatus est nihil aliud obligationis nobis imponitur, quam scholas usque ad rhe-

¹ Ugyanott.

² Budapest főváros levéltára, 1712. 15. novembr.: „adeoque piarum causarum justum iudicem et protectorem quatenus injuriosam haec quaestionem ex odio aliquo excitatam clementissime suppressere dignetur, et justam causam contra tam inexpectatam impetitiones protegere scholasque Pesthienses, quae magnas hoc anno injurias ex praemissorum motivis passae sunt, defendere, adtueri protectoremque earum adversus impugnatores agere non dedignetur.“

³ Budapest főváros levéltárában a levél fogalmazványa.

toricam inclusive et etiam dialecticam, si opus fuerit docere“ etc.

Mit sem tudván kivinni Rómában, újra Zajkányihoz fordult a tanács s megígérte, hogy minden követ meg fog mozdítani, miszerint a szent rend megkapja a plébánia adminisztrációját. Ha pedig ez nem volna lehetséges, a szerzetes személyzetet fogja újabb fundáció alapján szaporítani.¹

Zajkányi jól tudta, hogy ez ígéret teljesítésére a város viszonyainál fogva jó ideig nem számíthatni; üres ígérettel, hitegető szózattal meg nem lesz segítve rendtársai nyomorán. Nem fogadta tehát el a tanács ajánlatát.

Ennek első következménye az lett, hogy a városi tanács a ferencrendiekre bízván a lelkészi teendők végzését, a piaristáktól megtagadta a szerződésben kikötött évi 600 frt fizetés utalványozását.²

Történt pedig ez Holesinszky Ferenc (Franciscus a S. Luca) házfőnöksége idejében. E jeles férfiú, Marchio de Vill tábornoknak, Eszterházy József grófnak, a királyi kuria birájának s Löwenburg Jakab grófnak benső barátja s kedvelt embere volt, s neki köszönhető a rózsashegyi gimnázium és a bécsi Löwenburg-féle nevelőház létrejötte. Mint nagyműveltségű férfiú és sokat tanult filozófia-tanár volt ismeretes. Kiváló szellemi s lelki tulajdonai miatt helyezte őt a rend a pesti ház élére. 1723-ban (s nem 1724-ben, mint Dományi Márk írja) elfoglalván új állását, nem kis meglepetés várt rá.

A házat adósságokkal terhelten, egy fillér nélkül találta. A tanács ugyanis már az előbbi évben visszatar- tott az évi járulékból 250 forintot s így 350 forintból

¹ Budapest főváros levéltára : „Omnem lapidem admovebit, ut administrationem parochialium pro tempore obtineat sacer ordo ; si autem id impetrare nequiret et media non defuerint, etiam ut numerus cum certa fundatione si non compleri, tamen augeri possit.“

² Jobban mondva a 600 forintból levont 300 forintot.

kellett a rendtagoknak egy éven át élniök! S hogy nyomoruk tetézve legyen, egyszerre csak rendeletet kap a házfőnök, hogy a tanács addig nem fog a ház részére semmit sem kiutalványozni, míg az az összeg vissza nem térül, melyet a rend 1721 óta, vagyis azóta, hogy a lelkészi teendők végzését megtagadta — 300 forinton felül kapott.¹

Ez nyílt megszegése volt a szerződésnek! A város ugyanis az alapító levélben évi 600 forintot biztosított s folytonos javítást ígért, a nélkül, hogy csak egy szóval is említést tett volna abban a plébániatemplomban végzendő lelkészi teendőkről.

Képzeltetjük a szegény pesti piaristák nyomorát! Az előtt 600 forintból sem voltak képesek megélni; most 1723-ban, már 350 forintból kellett magukat fentartani s a tanács még ezt is el akarta tőlük vonni!

A rend ellenségei most örvendhettek igazán! Mindenkitől elhagyatva, alapítóitól megcsúfolva, a piaristák csakugyan azon ponton állottak, hogy végleg elhagyják keserű gondjaiknak s tenger sok szenvedésüknek helyét, Pest városát!

Már 1721-ben megtörtént, hogy az iskolák bezárása után Erdöss István fráter² kivételével, valamennyien távoztak Pestről más piarista házakba, a hol legalább tisztességes ellátást kaptak. Mikor Mosel tanácsos a jelzett év őszén holmi javítások eszközlése céljából a házba jött, üresen találta azt! Minthogy egyetlen cseléd s egy csöpp érlelmi szer sem volt a házban, magához vette az árván

¹ 1823. 24. novembr. „Insuper cum summa mentis consternatione mandatum per amplissimum magistratum datum intellexi, quatenus inclytæ civitatis cameræli officio assignationes tamdiu detinerentur permutatæ, et non exsolventur nisi rehabeatúr summa supra trecentos florenos data per annos quibus conciones per nostros non sunt persolutæ in parochiali ecclesia“ etc.

Franciscus a S. Luca,
superior Pesth.

Budapest főváros levéltárában.

² A későbbi jeles házfőnök, rendfőnök és asszisztens generális Rómában.

maradt Erdőss Istvánt, s saját asztalánál adott neki helyet.

Ez az eset nemsokára ismétlődött. 1723-ban meg már az iskolaév tartama alatt akartak a rendtagok távozni, s a házfőnöknek csak nagy nehezen sikerült őket maradásra bírni. Ha — írja Kátsor — ekkor és később Eszterházy József gróf nem segíti a piaristákat, bizonyára megsemmisül a pesti piarista telepítvény. Utóvégre a tanács mégis belátta, hogy jogtalanul vonta el tőlük a kikötött díjazást, s habár nem örömet, de mégis hajlott Holesinszky házfőnök érvelésére,¹ s nem sokára újra kiutalványozta a szokásos összeget.

De a jó viszony a város és a piaristák között csak évek mulva tért ismét vissza. Addig azonban sok keserűséget és igaztalan támadást kellett elszenvedniök. A tanácsba ugyanis új emberek jutottak, s ezek már nem voltak oly lelkes barátai a rendnek, mint Lenner János főbíró, Mosel tanácsos vagy Neander kapitány, kik még szép kertet is juttattak a város részéről a háznak. Ez a kert, mely „*Vizay földnek*“ is neveztetett, a kecskeméti kapun kívül, Neander tanácsos és kapitány kertje közelében feküdt. Goldperger házfőnök és Demka Sándor igazgató szépen beültették s művelték a kertet; de a német provinciából való Haul Venancius házfőnök elkótyavetyélte, vagy valakinek elajándékozta.² S miután a pesti házat még ezenfelül 900 forintnyi adósságba keverte, visszament hazájába.³

A fentebb említett 1723. év, mely annyi kellemetlenséget hozott a mieinkre, a budai jezsuitáknak is roppant károkat okozott. Husvét napján déli egy órakor ugyanis

¹ Budapest főváros levéltárában 1327. sz.

² *Oeconomus non valde laudabilis, ut qui 900 flr. debita reliquit, quae summa tunc pro nostra domo magna fuit, cum non nisi 600 flr. habuit annuos.* Kegyesrend központi levéltárában.

³ *Historia Domus Pesth.* Később újra szereznek egy kertet a kecskeméti kapunál; de ez nem tévesztendő össze a fentebbel.

tűz támadt a „Bécsi kapu“ mellett, s erős szélről élesztve, rövid idő alatt majdnem egészen elhamvasztotta Buda városát. A jezsuiták kollégiuma, temploma és papnövelő háza a lángok martaléka lőn. Egy puskaporos torony, lövegraktár és akna is fölrobbant, még pedig oly roppant erővel, hogy az emberek földre estek, az ablakok mind bezúzódtak, bombák s kövek repültek a levegőbe szanaszél, s nemcsak Budán, de Pesten is tömérdek kárt okoztak. A budai várparancsnok kihirdette a lakosságnak, hogy a másik, nagyobb lőporraktár is veszélyben forog, tehát meneküljön ki merre tud; mert ha a több száz mázsányi lőpor felrobban, Pest is megsemmisül.

A lakosság e rémhírre ész nélkül menekült a szomszéd falvakba. A piaristák egy része kalap nélkül szaladt Rákosra, más része meg a ház pincéjében várta a veszedelem végét. A pesti születésű Conradi Norbert szemtanúja volt a borzasztó pusztításnak, később mint piarista le is írta a tűzvész lefolyását. Szerinte az 1686-iki ostrom nem okozott Budán annyi kárt, mint e tűzvész.¹

Az 1723. év azért is említésre méltó, mivel ekkor tartatott Pesten a híres vallásügyi kommissió, s ez évben állandósított a királyi kuria, melynek számos kiváló tagja őszinte barátsággal s tisztelettel viseltetett a piarista rend iránt.

A fentebb említett Haul Venancius távozása után a bécsi születésű Gaiger Márton vette át a pesti ház vezetését. Az egykorú feljegyzések szerint igen kiváló egyházi szónok volt,² s a gazdasági ügyek vezetéséhez is értett, de a nyomorult viszonyok közt tengődő pesti ház állapotát ő sem volt képes megváltoztatni. Nem nézhetvén rendtársainak nyomorát, a rendfőnöktől fölmentését kérte. Minthogy alkalmas egyén nem állott hamarjában

¹ Historia Domus Pesth. Conradi és Kátsor leírása.

² Orator tam praeclarus evasit, ut et libenter fideles dicentem audirent et omnium sibi demereretur fidentiam.

a rend rendelkezésére, megtagadták kérését. Erre Gaiger 1730. szept. 29-én kelt levelében kijelenti, hogy ha nem küldenek helyébe más egyént, *a pesti ház novemberben házfőnök nélkül marad*; mert ő, nem lévén képes az itteni állapotokat elviselni, távozik Pestről!¹

Távozása nagy kár volt a pesti házra nézve. Előkelő összeköttetéseinél fogva ugyanis több pártfogót szerzett a piaristáknak. Ilyen volt például Koháry István országbíró, ki Gaigernak többször megígérte, hogy végrendeletében gondoskodni fog a szűkölködő pesti piaristákról. Ilyen volt Csáky érsek, kinek tiszteletére 1730. szept. 1-én nagyhatású színjátékot adott elő a gimnáziumi ifjúság, s ki többször éreztette a piaristákkal jóakarátát.

Gaiger helyébe a magyar érzésű Demka Gáspár, a nyitrai nemesi nevelőház és az újhelyi társház volt főnöke küldetett. E derék férfiú nem esett kétségbe a pesti ház sorsa fölött; az elszomorító nyomor dacára lelkesedéssel fogott az állapotok javításához s övéinek buzdításához. „Nagy nyomorban vagyunk — írja Szlopniai Elek rendfőnöknek — de nem esünk kétségbe; Isten talán nekünk is ad patronusokat. Csáky tárnokmester és a királyi személynök fiát hozzánk adták convictornak. Most már hárman vannak, kik egy évre együttesen 275 frtot fizetnek. *Venancius házfőnökségét egy hónapig koplalással ünnepeltük.* Alapítóink kezdenek javulni; azért most három instanciában ablakok készítését követelem a ház és az iskola részére. A bíró megígérte kérelmünk teljesítését. A szél nagy károkat okozott házunkban.”²

Hogy Isten csakugyan nem hagyta el őket, egy másik levele mutatja, melyben értesíti a rendfőnököt, hogy Vizay 800 frtot hagyott nekik kápolna építésére; egy plébános „*misericordia motus*“ tiz aranyat, egy rác nő pedig 50 forintot adományozott a háznak. A ház építése

¹ Kegyesrendi levéltárban Budapesten.

² Szlopniai levelezése a kegyesr. budapesti levéltárban.

azonban a városi tanács és a polgárság között kiütött viszálykodás miatt szünetelt.

Demka egyes felléptével új patronusokat szerzett a háznak. Így Bibicset, a dúsgazdag bolgár kereskedőt, a mai piarista rendház akkori tulajdonosát annyira megnyerte, hogy az hajlandó volt házát és telkét méltányos áron a piaristáknak átengedni. Orczy bárót, ki a városi tanácsban volt hathatós szószólójuk, Csáky bibornokot, Bobics városi tanácsost, Patacsics érseket szintén megnyerte ügyük támogatóinak.

Csáky Imre gróf, kalocsai bibornok-érsek, 1731-ben Pestre jövén, a piaristák érdekében valami fontosabb lépésre szánta el magát, de előbb a rendfőnökkel akart beszélni. „Nem tudom mi végre — írja ez ügyben Demka a rendfőnöknek — de igen gyakorta emlegeti tisztelendő atyaságát, a mint Barbacsy uramtól hallottam, ki jól tudja az dolgot, mely eránt tisztelendő atyaságával szemben akarna lenni eő eminentiája!“¹

A rendfőnök azonban nem jöhetett ekkor Pestre s így az ügy tárgyalása egészen elmaradt.

1731-ben a királyi kommisszárius is meglátogatta a piarista gimnáziumot; az ifjúság színi előadással tisztelte meg őt, melynek annyira megörült, hogy ajándékot is igért.²

Ebben az időben történt, hogy a pápa a piaristákat a jezsuiták erőködései dacára magasabb intézetek tanítására és vezetésére is képesítette és felhatalmazta. A pápai bullára azonban még királyi megerősítést is kellett a piaristáknak szerezniök. Demka Gáspár ebben az ügyben is sikeresen fáradozott. 1732-ben jún. 28-án — írja levelében — Száraz bárónál ebédelt Tétényben. Mikor a báró befolyását és támogatását ajánlotta Demkának, Hunyady említést tett a szintén ott időző Laffert báró előtt a fentebb jelzett pápai bulláról. Nagy örömmel hallgatta

¹ A kegyes-tanítórend levéltárában.

² Demka levele Szlopnyaihoz ugyanott.

ezt Laffert, s mindnyájan azt ajánlották, adna be a rendfőnök ez ügyben a királyhoz egy folyamodványt, s ők majd keresztülviszik a bulla megerősítését.

Hogy ígéretüket csakugyan teljesítették, hirdeti a következő évben kibocsátott királyi megerősítés.

Magas összeköttetéseinek köszönheti a pesti ház, hogy érdekei a helytartótanács részéről is védelemben részesültek. Így 1732-ben, mikor a városi céhek és a gimnáziumi ifjúság közt civódás keletkezett, a helytartótanács a városi tanács ellenkező véleménye dacára Demkának és társainak adott igazat.

A civakodás okát Demka így adja elő a helytartótanácsához benyújtott folyamodványában: kezdettől fogva élvezte az ifjúság azt a jogot, hogy körmenetek alkalmával közvetlenül a szentséget vivő papok előtt vonulhatott. A legutóbbi úrnapi körmenet alkalmával azonban a céhek semmi szín alatt sem akartak az ifjúság után menni. Nagy zaj és civakodás keletkezik; az igazgató az ifjúságot, a bíró meg a céheket veszi pártfogásába. Az utóbbi elrendeli, hogy ha az ifjúság nem akar a céhek mögött menni, távozzék a templomból! Az igazgató nagyobb botrány elkerülése céljából haza vezeti ugyan az ifjúságot, de tiltakozott a bíró eljárása ellen.¹

Az ügy a helytartótanács elé kerül, mely kimondja, hogy a méltóbb hely az ifjúságot illeti meg. Helytelen dolog lenne, ha a nemes és magasabb műveltséggel bíró ifjúság a kézművesek és iparosok mögé helyeztetnék.²

¹ Budapest főváros levéltárában 1849. sz. alatt. „Cum summa submissione et reverentia dolorose tamen detegere el representare cogimur Ex. Conc. Loc. Regio“ etc.

² U. o.: „cum autem scholasticam juventutem prae mechanicis hactenus etiam occasione ejusmodi processionum praecedentiam semper habuisse, ex contextu annexi memorialis appareret, et mos hic. in aliis quoque civitatibus communiter vigeret, a quo recedere, nulla praesertim habita fundata ratione utique non conveniret. Et vel maxime cum juvenutem scholastica principaliter ex nobilibus consisteret, eidem praecedentia prae mechanicis aliunde competeret.“

Ugyanez évben, vagyis 1732-ben történt, hogy Kastberger Ferenc József a külvárosban (Vorstadt) levő szép kertjét a piaristáknak engedte át. A nagylelkű adományért Demka mondott köszönetet.¹

Demkának a rend s főleg a pesti ház érdekében kifejtett eme fáradozásait nagyban elősegítették a magyar piaristarend egyik legkiválóbb s legnemesebb érzésű főnökének, Szlopniai Eleknek hasonló törekvései.

E lelkes és fáradhatlan férfi korának egyik legkedveltebb s legünnepeltebb tanítója s paedagógusa volt. Óriási számban reánk maradt levelei mutatják, mennyit fáradozott oktatásügyünk előmozdításában, mily nemes eszközökkel igyekezett azt felvirágoztatni, s mily jelentős tényezőket tudott megnyerni a nálunk nem igen becsült nevelésügy részére. A nádortól, országbirótól s primástól lefelé korának minden nemesebb emberével levelezett, s örült, ki háza vendégeként üdvözölhette a nyájas és kedves modorú mestert. Híre oly nagy volt, hogy még ismeretlenek is törték magukat barátsága után. A derék Teleky János gróf például így hívja őt magához Koltóra: „Valamint nem kevés örömmel értettem Atyaságodnak ezen tartományomba való szerencsés érkezését, úgy szives kötelességemnek tartottam *(ámbár ismeretlen igaz szolgálgyekek)* levelemmel Atyaságodnak egy reverentiát tennem. Mint-hogy pediglen Krisztus urunk eő szent felsége apostoli ibant et per universum mundum praedicabant evangelium, *hogy ezen szegény districtus ilyen szerzetes emberekben gyönyörködhessék, denique mea casa Atyaságtok szép praesentiájával diszithessék*, igen szépen és alázatosan kérem Atyaságodat, méltóztassék magát hozzám megalázni, mely mutatandó atyáskodását bizony szívvel devotioval remereálni el nem mulasztom.“²

¹ A pesti kegyesrendi ház levéltárában.

² 1730. szeptemberében Szlopniai Nagyhányán ment keresztül, ekkor történt e meghívás. A levél a kegyesrend budapesti levéltárában van.

Ilyen levelekkel keresik őt fel a Koháryak, Csákyak, Erdődyek, Károlyiak stb. Károlyi Sándor kuruc generális és „*nagy becsülettel szolgáló lelki leánya árva Károlyi Klára*“ örülnek, ha egy-egy levelet kapnak tőle. Csáky Imre gróf bibornok-érsek Szlopnynai minden levelére olvadó szívéllyességgel s lelkesedéssel válaszol; „bizonyossá teszem — írja 1731. november 17-én — valameddig Isten eő szent felsége életemet engedi, tőlem kitelhetőképén, s ugyanis a mire tehetségem ér, ím ajánlom magamat! valamint eleitől fogvást, úgy tovább is leszek az egész szent szerzetnek szolgálatjára és mindenekben pártfogója kívánván, az Úristen gyarapítsa az eő szent nevének dicsőségre.“

Szlopnynainak magas összeköttetéseivel s személyes érintkezésével sikerült a neheztelő pesti magisztrátust is kibékítenie. Valószínűleg azzal is a tanácsnak akart kedvezni, hogy a távozó Demka helyébe Mosel Antal városi tanácsos fiát, Mosel Miksát helyezte a házfőnöki tisztségbe. De volt egy ügy mégis, melyben a tanács még Szlopnyaival szemben sem mutatott előzékenységet. Ez a Vizay-ház ügye volt.

Említettük, hogy Pest városa az alapító oklevélben kötelezte magát egy templom építésére alkalmas telek adományozására. A piaristák a lakóhelyük tőszomszédságában, a mostani Kötő-, Galamb-utca és Városház-tér által körített házhelyeket tartották e célra a legalkalmasabb helynek. Arra törekedtek tehát, hogy e házhelyeket, illetve házakat minél előbb megszerezhessék. Ezek közül egyik, az úgynevezett Vizay-ház a Galamb-utca és Városház-tér sarkán, 1734-ben eladásra került. Szlopnynai Elek rendfőnök azonnal írt a tanácsnak és sürgette e ház megvételét. A tanács azonban nem akarván elesni ezen háztól fizetett adótól, nemcsak hogy nem vette meg a Vizay-épületet, de még azt sem akarta megengedni, hogy a rend sajátjából vegye meg. A megvételbe csakis az esetben volt hajlandó beleegyezni, ha a rend lemond a szerződésben kikötött telek követeléséről.

E célból a következő ajánlatot tette a rendfőnöknek: ¹

1. A városi magisztrátus átengedi, eladja a rendnek a piacon fekvő Vizay-házat a hozzá tartozó szántófölddel együtt örök áron, visszavonhatlanul, a közbeneső utca (most Galamb-, akkor Kis-utca) kivételével, mely örök időkre nyilvános út marad.

2. A rend az épületet csakis templomi célra fogja használni.

3. Az épületet a város minden tehertől felmenti, ha helyébe templom épül, vagy ha magánhasználatra fog szolgálni. De ha boltokat nyitnak benne, vagy bérbe adják, adót fizetnek utána.

4. *A tanács abba is beleegyezik, hogy a piarista házból az építendő templomhoz egy ív vezessen át az utca fölött, oly magasságban, hogy egy kocsi kényelmesen elmelessen alatta.*

5. A rendfőnök kötelezi magát 6200 forint fizetésére s lemond a szerződésben kikötött telek követeléséről.

Szlopnyai rendfőnök 1734. okt. 24-én válaszolt a tanács emez ajánlatára. Méltatlankodva utasítja vissza a kikötött föltételeket, melyeknek elfogadása az alapítólevél nyílt megszegése volna. A szerzet súlyos vesztesége nélkül — írja — nem egyezhetik bele a tanács részéről kimondott föltételekbe, melyekhez a Vizay-ház megvételét kötötték; annál kevésbé, mivel *az alapító levél világosan kötelezi a várost a templom részére szükséges telek adományozására.* Inkább lemond tehát a ház megvásárlásáról s kéri a tanácsot, adjon a templom részére alkalmas telket. Legjobban megfelelne e célnak a piarista rezidenciához csatolt ama házcsoport, melyet a Galamb-(Kis-) és Kötő-utca, továbbá a Duna partja határolnak.

¹ Budapest főváros levéltárában: *Accorda Domum Vizayanam concertia inter magistratum liberae regiaeque civitatis Pesthiensis ab una, nec non R. P. Alexium.*

„*Interea — írja ugyanott — tamen reservo jus praetensivum, ad fundum sufficientem ac commodum pro ecclesia secundum morem nostrae religionis erigenda vigore fundationalis contractus.*“¹

A városi tanács október 29-én tartott ülésében tudomásul vette a rendfőnök válaszát, a mennyiben az lemond a Vizay-ház megvételéről. Főntebbi követelése ellen azonban ünnepélyesen tiltakozott: „*Quoad reliquas autem praetensiones in iis literis contentas fiscalis magistratualis solemnem interposuit protestationem, juribusque fiscalibus inhaerendo semel pro semper servenda reservat.*“²

A város tehát elég érthetően kimondja, hogy nem hajlandó az alapító levélben tett kötelező ígérletét teljesíteni! Pedig a telekadományozásra vonatkozó ígéreten kívül még arra is kötelezte magát, hogy „*minden erejével azon lesz, hogy az alapítványt idővel szaporíthassa és növelhesse!*“ De hát az ilyen ígéreteknek a tanács esze és kedve szerint más-más színt és magyarázatot adott. Hiába udvarolta meg tehát Szlopnyai a várost szép levélével, hiába mutatta ki ez eljárás törvénytelenységét, a tanács szivét nem bírta engedékenységre lágyítani. Így állván a dolog, Erdöss István, Szlopnyai utóda elhatározó lépésre szánta magát. Megvette a házat a rend költségén, mert nem akarta a kedvező alkalmatosságot elszalasztani.

Így jutott a piarista rezidencia 1745-ben ama Vizay ház birtokába, melyet később ugyancsak a tanács erőszakoskodásai miatt, veszteséggel volt kénytelen eladni.³

A tanács mintegy kárpótolni akarván a piaristákat a Vizay-ház vásárlásának akadályozásáért, a rezidencia építését fokozottabb erővel siettette.

¹ Budapest főváros levéltára.

² Extractus Protocoll. 1734. és Scopek Ferencz notarius levele. Budapest főváros levéltárában.

³ Erről alább lesz még szó.

A városi tanács és a piaristarend közt a Vizay-ház kérdésének letárgyalása után teljesen helyreállt a béke. 1734-ben, mindszent napján a tanács már teljes számmal jelen volt a piaristák ebédjén; s jóval ezelőtt ünnepélyesen megígérte, hogy az építkezést folytatni fogja s új ebédlőt készíttet.¹

Az ígéret ezúttal nem volt üres szó; mert az építkezést csakugyan megkezdték; sőt a tanács pénzbeli adományokkal is segítségére volt a szűkölködő háznak. Így 1734. júniusában 36 forintot bocsátott a házfőnök rendelkezésére; egyik tanácsos meg életfogytaig misepénzt adott.²

A következő évben oly mértékben folyt az építkezés és a belső rendezkedés, hogy Mosel házfőnök, mivel a tanács mindent reá bízott, kénytelen volt a káptalani gyűlésen való megjelenés alól magát felmentetnie.

Márványoztatott a tanács bőkezűségéből a ház alsó folyosója; ekkor rakták le a lépcsőket. Mosel házfőnök oly megható módon köszönte meg a tanács nagylelkűségét, hogy az még ebben az évben 50 forintot utalványozott ki az emeleti folyosó ablakaira.³

Ezen örvendetes hírek hallatára a rendfőnök maga is lejött Pestre, s megszemlélte az épülő rezidenciát. Itt hallotta, hogy Pest város tanácsa a plébániát a váci egyházmegyéhez szeretné csatoltatni. Bár a város minden követ megmozdított ez ügyben, törekvése még sem sikerült.⁴

1735-ben nagy zavargás ütött ki a pesti szerzetesrendek és a budai jezsuiták közt. A hadi komisszárius temetésén ugyanis, habár a piaristák territoriumán ment végbe, a jezsuiták a plébános ösztökélésére minden szerzetesrendet visszavetettek, s maguk zászlója alatt, egyedül

¹ Mosel levele Szlopniaihoz a kegyesrend budapesti levéltárában.

² Mosel levele Szlopniaihoz ugyanott.

³ Budapest főváros levéltára 1735. november 28.

⁴ A kegyes-tanítórend budapesti levéltárában. *Epistolae Selectae*.

mentek a temetésen. A piaristák sodalítása, a többi renddel együtt szégyenkezve távozott a temetés helyéről.¹

Ebben az évben a szüenidő alatt vagy ötven piarista látogatta meg a pesti házat; s egy napon — mint a házfőnök írja — huszonhárman szorongtak az ebédlőben.² E gyakori látogatás nem kis zavarba hozta a szegény pesti házat. A bajon úgy segített a káptalan, hogy minden átutazó piarista élelmezését megtérítette a pesti háznak.

A derék Mosel azonban, ki oly buzgó törekvéssel fogott a ház építésének és berendezésének keresztülvitelére, 1735-ben Luca napján hirtelen meghalt. A budai és pesti szerzetesrendek, az egész városi magisztrátus és polgárság mély részvéte kísérte a derék férfit sírjába.³

A rendfőnök Mosel halála után ismét olyat szeretett volna a ház élére állítani, ki teljes mértékben bírja a tanács bizalmát.⁴ Ilyennek mutatkozott Simonyi Alojz, kit nagy nyelvismerete és ritka műveltsége miatt úgy a főurak, mint a városi lakosság egyaránt óhajtott a pesti ház élén. Ő maga azonban nem igen vágyódott a terhes hivatal után; pedig a királyi személnök, Orczy báró és a tanács váltig bíztatták őt. A rendfőnök utoljára is Pogadl Florian t jelölte a kényes állásra. Ő — mint levelében írja — 1736. ápril 7-én érkezett Pestre, s mindeütt a legszivesebb fogadtatásra talált. A kedvező hangulatot fel akarván használni, arra kéri a rendfőnököt, jöjjön Pestre s szemlélje meg az építkezést. „Igen jó lenne — úgymond — ha a templom részére és az épület kiegészítésére a városnál megsürgetné az ígért telket. Ő mindent

¹ Mosel superior levele a rendfőnökhöz. U. o. 1735. ápril 1.

² Mosel levele Szlopnjaihoz a kegyesrend budapesti levéltárában.

³ A belvárosi plébánia sírboltjában alussza álmait.

⁴ A rendfőnök felszólította *Scultéti Sámuel* pesti tanárt, puhatojja ki, kit óhajt a tanács házfőnöknek. Scultéti azt feleli, hogy a tanács megnyugszik a rendfőnök választásában.

megtesz, fárad, örködik, hogy végre-valahára rendbe jöhessenek.“¹

Nagy hasznára volt a pesti háznak Pogadl benső barátsága a város főbirójával. Nemcsak az építkezés folyt e révén gyorsabban, hanem a ház tagjainak anyagi helyzete is javulni kezdett. 1738. febr. 4-én Pogadl arról értesíti a rendfőnököt, hogy a biró 350 forintot adott sajátjából a háznak, még 350 forintot a napokban fog adni; ezenkívül megígérte, hogy végrendeletében is gondoskodni fog rólunk. „Nincs más vigasza kívülem, — írja — felesége most halt meg; haláláig ott voltam s vigasztaltam.“ Gerstl polgár felesége is a pesti háznak ajándékozta 129 forint értékű menyegzői ruháját egyházi célra. A súlyos viszonyok közt ilyen dolgok nagy hasznára vannak a háznak.²

Ilyenféle örvendetes események mellett oly dolgok is merültek fel, melyek a pesti ház tagjaival együtt a rendfőnököt is mély aggodalomba ejtették.

1737-ben királyi parancs érkezett Pest városához, mely meghagyta a tanácsnak, hogy rendezze a község vagyoni állapotát s egyenlítse ki tartozásait.³ E királyi rendeletnek a tanács azonnal eleget igyekezett tenni. 1737. március 15-én értesíti a rendfőnököt, hogy a tízezer forintnyi alapítványt május 2-án ki fogja fizetni; azért vagy ő maga, vagy megbizottja jelenjen meg e napon a pesti kuriában.⁴

KubrÁnszky László rendfőnök mély aggodalommal vette a tanács levelét. Ápril 13-án írt válaszában kérve

¹ Kegyesrend budapesti levéltárában.

² Ugyanott.

³ Budapest főváros levéltára : „ut universa debita passiva, quibus hocce peculium regium inoneratum foret, conplanemus prout et bona istius civitatis impignorata sive vero inscripta recaptivemus“, etc.

⁴ Budapest főváros levéltára 1327. sz. „satisfacere cupientes dietae fundationis decem utpote millium florenorum complanationem et exsolutionem decrevimus“ etc.

kéri a tanácsot, álljon el a kifizetéstől s tartsa magánál továbbra is a pénzt. Miből fognak élni a pesti ház tagjai — úgymond — ha a tőke elvesznék, vagy nem hozná meg a mostani kamatot?¹

A tanács figyelembe vette Kubránszky ellenvetéseit s legalább *egyelőre* felfüggesztette a tőke kifizetésére vonatkozó határozatát. 1737. május 16-án a rendfőnök, kit a város határozata nem nyugtatott meg, azt kérdi a tanácstól, miként kellene a kifizetendő tízezer forint biztonságáról gondoskodni; a fenyegető török háború miatt ugyanis nagyon aggódik a tőke biztonsága fölött. A feleletet később megadták a jászberényiek, kik kellő biztosíték mellett, ugyanazon feltételek alatt kérték a tízezer forintot.

1737. júniusában még fizette a város a kamatokat. A rendfőnök köszönő levelében arra kéri a tanácsot, hogy még július havára is utalványozza ki szegény rendtársai részére, legalább alamizsnaképen a kamatokat.²

A városi tanács erre azt feleli, hogy nemcsak a kamatokat fogja megfizetni, hanem gondoskodni fog új szobák és helyiségek építéséről is, hadd lássa a mostani házfőnök (Pogadl), mily érzelemmel viseltetik iránta a városi tanács!³

A város az alapítványi összeget is kifizetvén, később a rend maga kezelte a tőkét, még pedig anyagi veszteség nélkül.

Ily körülmények között a pesti ház állapota tűrhetőbb kezdett lenni; tapintatos főnökei megtalálták azt a

¹ Kubránszky levele: „si summa per nos in aliquo loco investita, vel deperderetur, vel annum non importaret interesse, unde pauperes nostri religiosi Pesthienses vivere, ac obligationi suae satis facere possent?”

² Budapest főváros levéltára: „ut obvenerit interesse mensis Julii gratiose ex gratia pauperibus religiosis nostris — ut victitare possint — tametsi titulo eleemosynae dare non dedignentur, quam gratiam et Deus large remunerabitur.“

³ Ugyanott: „complanatis demum debitis passivis, per consequens manibus nobis eatenus jam amplius ligatis non existentibus in eo erimus, ut dictae V. Residentiae plures mansiones, seu cubicula ad demonstrandum etiam ex parte affectum nostrum erga modernum reverendum patrem superiorem aedificare queamus“ etc.

helyes módot, mely úgy a tanács, mint a városi lakosság jóakarátát és támogatását biztosította számukra. Örven-
detes jelei voltak e barátságos viszonyoknak amaz adomá-
nyok, melyekhez a ház minden nagyobb fáradság nélkül
jutott. Így 1739-ben Stör Jánosné kőbányai szőlőjét adja
a piaristáknak, mivel fiával iskoláztatása alkalmával huma-
nusan bántak. Mások meg pénzbeli adományokkal segítik
a házat. Jellemzi különben ez állapotokat a pesti ház leg-
régibb „status domus“-a. Míg ugyanis 1740-ig a ház bevé-
tele alig emelkedik hatszáz forinton felül, addig a következő
években néha a kétezer forintot is megközelíti. 1739-ben
a ház összes bevétele 539 frt 95 kr. volt, a kiadás 484 frt
7 kr.; 1740-ben a bevétel 1977 frt 54 kr., a kiadás 1814 frt
84 kr.; 1741-ben a bevétel 1327 frt 23 kr., a kiadás
1376 frt; 1742-ben a bevétel 1917 frt; a kiadás 1953 frt ;
1743-ban a bevétel 1172 frt; a kiadás 1179 frt; 1745-ben
a bevétel 2423 frt 31 kr. ; a kiadás 2405 frt 77 kr.; 1748-ban
a bevétel 1488 frt, a kiadás 1436 frt 88 kr. volt.

Sajnos, ép azok viselik legrövidebb ideig a házfőnöki
tiszteletet, kik legjobban megkedveltették magukat a város-
ban. A derék Pogadl is, ki oly odaadó buzgósággal fáradozott
a ház érdekében s kit a tanács is oly nagyon kedvelt, 1739.
május 24-én hirtelen meghalt. Mondanunk sem kell, halála
mily nagy csapás volt a pesti házra. Messzemenő össze-
kötötéseivel bizonyára nagy segítségére lett volna pesti
rendtársainak azokban a szomorú években, melyek halá-
lát követték.

Az 1737/39-ik szerencsétlen török háború után ugyanis
kitört az országban a dögvész. A háború okozta roppant
károkhoz még csak ez kellett, hogy a keserűség pohara
szinig megteljen. Az általános kétségbeesés, mely úgy Pest
városának, mint az egész országnak lakosságán erőt vett,
szinte leírhatatlan. A különféle esztelen babona, őrült féle-
lem, kétségbeesett kicsapongás, vallásos rajongás egymást
váltja fel a nép körében. S a dögvész az alatt sűrűn szedi

áldozatait. Volt vármegye, melyben már az első évben húszezer ember halt meg. Debreczenben nyolc hó alatt kilencedfélezer ember pusztult el. „Boldog szemek azok — írja egyik egykorú szemtanú — kik ezeket nem láthatják! Mi nyögünk, mint az galambok, a kik még életben vagyunk és minden órán várjuk fejünkre ezt az Isten rettenetes ítéletét; mert annyira elfogytunk, hogy még temető embert is alig kaphatunk és sokan csak szekérre teszik halottjukat s míg sírt ás néki az sérelmes fél, addig szekéren vagyon halottja, azután úgy temeti el.“¹ Az utcákon és házakban „mirigyos dögleletesség“ uralkodott s nyögésnél és siralmas éneklésnél egyéb hang nem hallatszott.

A fertőzött városokat erős katonai kordonnal vették körül, és se be, se ki nem bocsátottak senkit. Minthogy némely város egy évnél is tovább volt körülrzáva, a lakosság tömérdek kárt szenvedett. Néhol erővel törték keresztül a határzárt; mert inkább akartak meghalni, mint a világtól elzárva lenni!²

Pest városában 1743-ig pusztított a dögvész. A gazdagabb polgárok és a papság jelentékeny része a városi plébánossal együtt idejekorán elmenekültek. A piaristák azonban Pogadl Flórián házfőnökükkel együtt helyükön maradtak; sőt istenes buzgóságból a plébános helyett betegeket vigasztaltak, halottakat temettek, s a mindenkitől elhagyottakat segítézték. E nemes emberbaráti tettük annál inkább dicsérendő, mivel ők maguk is sokat szenvedtek a pestis idején. Sőt Pogadl házfőnök áldozata is lett buzgóságának; mert a pestist megkapta s rövid szenvedés után meghalt. Utóda, Torma Péter szintoly buzgósággal teljesítette kötelességét; a városi tanács látván a piaristák bátor önfeláldozását, nem maradt adós az elismeréssel.

¹ A Károlyi nemzetség budapesti levéltárában.

² Ugyanott: „unanimi voto declarunt: se malle mori, quam separationem admittere“.

1741-ben majorság részére a kalváriánál nagyobb terület engedett át nekik. Sajnos, a királyi komisszió 1767-ben a használatban lévő föld felét visszavette a rendtől.

Alig szünt meg a dögvész, a pestis elől Tirol bércei közé menekült plébános¹ helyébe a városi tanács, mintegy hálából, a piaristákat nevezte ki adminisztrátoroknak. Nem a tanács jóakarátán mult, hogy a kinevezés akkor nem valósulhatott.

¹ Wellenzon János.

III.

FONTOSABB OKMÁNYOK.

1. Az alapító levél. — 2. III. Károly király megerősítő oklevele. — 3. Szász Keresztély bíbornok-érsek megerősítő oklevele. — 4. Borno Gergely piarista generalis levele Pest városához.

1. *Nos Joannes Lenner de Lennersperg* Judex primarius, *Joannes Beatus Neander* Civitatis Capitaneus, *Joannes Antonius Mosel de Musell* Senator et Juratus Notarius, *Michael Lechner*, *Samuel Eysserich De Eysenthal*, *Franciscus Josephus Sauttermeister*, *Joannes Bijankoviz*, *Franciscus Scopek*, *Franciscus Osterwalt*, *Thomas Gaczany*, *Gottfridt Wysháy* aequae senatores, caeterique Jurati Cives hujus Liberae Regiaeque Cittis Pesthiensis Memoriae commendamus significantes, quibus expedit universis. Quod cum nihil antiquius haberemus, quam ut laudem et gloriam Omnipotentis Dei, ejusque sine labe Conceptae Matris Virginis, Totiusque Curiae Triumphantis, et Propagationem Ecclesiae Militantis, bonumque proximi promovere possimus; Ad hanc piam Intentionem nostram consequendam medium utilius, et conducibilius fore non existimabamus, quam ut tales ad id opus viros accerseremus, qui compositis ad Christianam perfectionem moribusque, et Exemplis Populo praessent, ac simul teneriores Adolescentiae mentes literis, et Scientiis imbuerent, et conformibus ad Virtutem Evangelicam doctrinis eosdem viam Coeli edocerent. Et licet in proxima arce Budensi aptum ad erudiendam Iuventutem reperiretur Gymnasium; quia tamen, partim ob intermediantis Danubii exundationes, fluctus, aliasque frequentiores

tempestates Hyemalisque defluentis glaciei incommoditates, et obstacula Iuventuti accessus ad dictas Scholas non absque detrimento notabili praepeditur, ac proinde tum ex eo, tum vero pro nostra in Deum pietate; tum etiam pro peculiari nostro (quo erga Religionem Clericorum Regularium Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum, veluti de Ecclesia Dei, praesertim in instruenda Iuventute bene meritam, et summe commendatam ducimur affectu) motu, animoque bene deliberato, ac maturo consilio eandem Sacram Religionem in hanc Civitatem Pesthiensem Comitatus ejusdem, non solum admittendam esse censuimus verum etiam prima hic et nunc (donec augeri Deo auxiliante possit) foundationis pro posse nostro jecimus Fundamenta, ordine infrascripto; Ac quidem

Primo. Assignamus pro subsistentia quatuor Religiosorum Ejusdem Sacrae Religionis Florenos Rhen. sexcentos annuatim in perpetuum per nos nostrosque successores irrevocabiliter exsolvendos, ex proinsertis Reverendis Patribus Residentiae Pesthiensis omni absque defectu numerandos.

Secundo. Pro majori dictae Foundationis securitate, donec Summa Capitalis dicti Inter. sexcentorum nimirum Floren. per nos deponatur, et Sacrae Religioni assignetur, inscribimus Braxatorium Civitatis, in eoque dictos Floren. sexcentos Sacrae Religioni deputatos, investimus cum facultate inde modo specificatam summam exigendi, et desumendi, casu quo nos, vel nostri Successores eundem summam deponere annuatim difficultarem, nollemus, aut non possemus. Et pro

Tertio. Assignamus pro capella, si alibi non habendus, locum in parochiali nostra Ecclesia; praeterea spatium pro Collegio, Ecclesia in futurum iuxta morem Religionis erigenda, ac Scholis commodum, et sufficiens, in quo Magistratus defacto eriget Scholas pro juventute, et Cubicula

pro sex Religiosis cum Refectorio, Cellario, Culina et Conservatorio. areamque muro occlusam, et si commode Hortus contiguus haberi non posset, dabitur extra prope Civitatem spatium sufficiens praedictaque aedificia Sacrae Religioni assignata, per Magistratum libertabuntur, prout defacto libertantur, et ab omnibus oneribus saecularibus eximuntur, et dictae Religioni, ex quo perennaliter ad tenendas Scholas, et docendam Iuventutem obligati manerent, jure pariter perpetuo reduntur, et assignantur; et siquis defectus in dictis aedificiis adverteretur, per Magistratum, qua fundatorem horum (nisi domestica quapiam causa Collegium sui pateretur Jacturam) reparabitur.

Quarto. Promittit saepe mentionatus Magistratus ad requisitionem Sacrae Religionis omnem conatum, et industriam ad augmentandam pro possibilitate Foundationem, sive per Parochiae Administrationem in locis debitis impetrandam, sive aliis, quibus suo tempore poterit, impendendam mediis. E converso vero obligat se sacra Religio juxta suum institutum et tenorem Benigni obtenti Regii Consensus ad scholas quantocyus aperiendas, ac per suos Religiosos Iuventutem tam Pesthiensem, quam Externam, et adventitiam ad Scholas recipiendam, et in literis, pietate ac bonis moribus instruendam. Porro

Hanc piam Foundationem ad Majorem Dei T. O. M. Gloriam Effectui mancipare cupientes, et eo, quo par est modo stabilire per suam Matrem Sacrimam, qua Regem Apostolicum, Suprema eiusdem autoritate confirmari procurabimus: promittentes eidem, veluti fundatores omnem assistentiam, nostrosque successores obsecrantes, et quantum possumus, etiam obligantes; quatenus eandem foundationem nostram per se suosque firmam, stabilem, ac in perpetuum inviolatam servant, tueantur, ac defendant. In cujus Rei memoriam, firmitatemque perpetuam presentem Contractum ab utrinque, tam et parte Liberae Regiaeque Cittis Pesthiensis quam praelibatae Sacrae Religionis Chy-

rographo et sigillis consvetis munitum extradeditimus; Actum Pesth. Die 30-a 8-bris Ao 1717.

(L. S.) Leonardus a S. (L. S.) Jidem qui supra.

Eustachio Scholarum

Piarum per Hung. Vice-Proalis.

2. Nos Carolus VI. Dei Gratia datus Romanorum Imperator semper Augustus, ac Germaniae, Hispaniorum, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniaeque etc. Rex, Archidux Austriae, Dux Burgundiae, Brabantiae, Styriae, Carinthiae, Carnioliae, Marchio Moraviae, Dux Luxemburgi, Superioris et Inferioris, Silesiae, Wierthembergae et Thecae, Princeps Sveviae, Comes Habsburgi, Tyrolis, Ferretis, Kyburgi et Goritiae etc. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis. Quod Fideles Nostri Prudentes et Circumspecti Judex Caeterique Senatores et Jurati Cives Regiae et Liberae Civitatis Nostrae Pesthiensis exhibuerint et praesentaverint Nobis certas quasdam literas suas pro parte Fidelium Nostrorum Religiosorum Sacri Ordinis Clericorum Regularium Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum Fundationales post nonnullarum infrascriptarum conditionum et obligationum per modo fatum Sacrum Ordinem medio Religiosi Patris Leonardi a S. Eustachio Praepositi per Hungariam Vice Provincialis, ac etiam ipsimet totius praefati ordinis Patris Generalis Nomine factam acceptationem suoque modo concinnatas, et in stylum deductas, ac sub dato in praeat-tacta Civitate Nostra Pesthiensi, Die 30. 8-bris Anni 1717-mi proxime praeteriti emanatas proprioque antelatae Civitatis sigillo usuali et authentico, prout et ex parte antelati ordinis propriae suprafati Praepositi Vice Provincialis manus subscriptione ac officii sigillo communitas et roboratas. Quibus mediantibus Eadem Civitas Pesthiensis implorata praevie, ac etiam obtenta ab Archidioecesano Cognato ut-

pote Nostro sincere dilecto Rvo in Christo Patre et serenissimo Christiano Augusto S. Romanae Ecclesiae Presbytero Cardinale Duce de Saxonia, Archiepiscopo Strigoniensi, Primate Hungariae, Legato Nato, Summo, et Secretario Cancellario, et Actuali Intimo Consiliario Nostro, qua Metropolitana superinde confirmatione Paternaque desuper Benedictionis impertitione pro suprafati Sacri Ordinis Religiosis erigendoque, ac exstruendo successive pro parte eorumdem in praedicta Civitate Nostra Pesthiensi Comitatu ejusdem nominis existente habita Collegio, Scholis, et in Futurum etiam Templo seu Ecclesia, quatenus nimirum inducendi illuc ejusdem Sacri Ordinis Religiosi cultum praeprimis et gloriam Dei omnipotentis Immaculataeque et intemeratae virginis Mariae sine labe conceptae totiusque triumphantis curiae coelestis Honorem Militantis vero propagationem, et augmentum promovere; Demum vero juxta Professionis suae institutum tam loci illius juventutem, quam etiam peregrinam, et adventitiam docere, in virtutibus et bonis moribus instruere, et erudire, studiaque docendo continuare teneantur, sintque obligati, aliisque piis et salutariibus de causis et motivis, Modis denique formis et conditionibus in praementionatis literis Fundationalibus uberius expressis ac speciatim denotatis perque memoratum Praepositum Vice Provinciale uti praeattactum est, nomine etiam totius Sacri Ordinis spontane ac benevole acceptatis florenos Rhenenses 600 annuatim in perpetuum exsolvendos pro Fundatione ordinasse. Idem vero Sacer Ordo ad universas condiciones et obligationes in memoratis literis Fundationalibus uberius expressas, praevio modo acceptatas, observandas, et effectundas semet in omne tempus obligatum reddidisse, dignoscebantur, tenoris infrascripti. Supplicatum itaque existit Majestate Nostra nomine et in persona praefatorum Judicis, totiusque Senatus et reliquorum Juratorum Civium praeattactae Civitatis Nostrae Pesthiensis debita cum Instantia humillime, quatenus Nos

praeattactas literas Fundationales ipsius, modo praevio confectas, et emanatas, omniaque et singula in iisdem contenta, rata, grata et accepta habentes Literisque Nostris Privelegialibus inseri et inscribi facientes Apostolica Regia Authoritate Nostra acceptare, approbare, roborare, ratificare et pro Antelatis repetiti Sacri Ordinis Clericorum Regularium Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum Religiosis in praefata Civitate Nostra Pesthiensi modalitate praemissa fundatis, et consequenter pro toto eorundem Ordine in perpetuum valituras gratiose confirmare, ac benignum etiam Regium superinde consensum Nostrum praebere dignemur. Quarum quidem literarum Fundationallium contentia sequuntur in hunc modum: Nos Joannes Lenner etc. etc.

Nos itaque pro Solita nostra in Deum pietate et Solerti in Universis iis, quae ad Majorem cultus Divini promotionem, et Orthodoxae Romano-Catholicae Fidei propagationem, Religiosorumque Ordinum, quorum Devotis ad Deum fuis, et fundendis precibus et suffragiis fausta et felicia Suscepti Regiminis Gubernacula Nos habituros pie confidimus incrementum conferre, aut quodpiam momenti addere possent, magis, magisque ampliandis dilatandis, et stabiliendis cura, et sollicitudine humillima etiam praerepetitae Civitatis Nostrae Pesthiensis Supplicatione Nostrae modo, quo supra, facta, Majestati, Regia benignitate exaudita, clementer, et admissio, praememoratas ipsius Civitatis Pesthiensis Literas fundationales praevio modo confectas, et emanatas, non obrasas, non cancellatas, nec in aliqua sui parte suspectas, verum omni prorsus vitio et suspicione carentes, praesentibusque Literis Nostris Privelegialibus de verbo, ad verbum sine diminutione, aut augmento aliquali insertas, et inscriptas, quoad omnes earundem Continentias Clausulas, Conditiones, et Articulos, ratas, gratas et accepta habentes, praedecarata Apostolico-Regia Authoritate Nostra Acceptavimus, approbavimus, roboravimus.

vimus, ratificavimus, ac pro saepe fatis Religiosis Sacri Ordinis Clericorum Regularium Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum in Memorata Civitate Nostra Pesthiensi praeinserta modalitate fundatis, consequenterque toto eorundem Ordine in perpetuum valituras, gratiose confirmavimus et Benignum etiam Regium superinde Consensum Nostrum praebuimus. Imo acceptamus, approbamus, roboramus, ratificamus, et confirmamus, benignumque pariter consensum nostrum praebemus, et assensum Salvo Jure alieno, Harum Nostrarum Secreto Majori Sigillo Nostro, quo ut Rex Hungariae utimur independenti Communitarum Vigore et Testimonio Literarum. Datum per Manus Fidelis Nostri, Nobis Syncere dilecti Spectabilis, ac Magnifici Comitibus Nicolai Illésházy de eadem, Haereditarii in Trenchin, ejusdemque, et Liptovien. Cottum perpetui Supremi Comitibus, Actualis Intimi Consiliarii Nostri, per dictum Regnum Nostrum Hungariae Aulae Nostrae Cancellarii, In Civitate Nostra Vienna Austriae die 26-a mensis Aprilis Anno Domini 1718, Regnorum Nostrorum Romano 7-o Hispaniarum 15, Hungariae vero et Bohemiae ac Reliquorum Anno 8-o.

Comes Nicolaus Illésházy, m. p.

Carolus, m. p.

Josephus Sigray, m. p.

3. *Nos Dei Gratia Christianus Augustus* Sacrae Romanae Ecclesiae Presbiter Cardinalis Nationis Germanicae Protector; Archiepiscopus Strigoniensis, et Sacri Romani Imperii Princeps; S. Sedis Apostolicae Legatus natus; Primas Regni Hungariae, ejusdemque summus, et Secretarius Cancellarius; Episcopatus Jaurinensis Administrator; Comitatum Strigoniensis, et Jaurinensis supremus, ac perpetuus Comes; Dux Saxoniae, Juliae, Cliviae, et Montium, etiam Angariae, et Westphaliae; Landgravius

Thuringiae; Marchio Misniae, superioris inferiorisque Lusatiae; Comes Princeps Hennebergensis; Metropolitanae, et Electoralis Ecclesiae Coloniensis Praepositus, et Thesaurarius; Comes Marchiae, Ravenspergae et Barby; Dominus Ravensteinii; Balliviae Thuringensis Locumtenens, Sacrae Caesareae Regiaeque Majestatis Consiliarius actualis intimus, et ejusdem ad Comitata Universalia Imperii Plenipotentarius Principalis Commissarius etc. etc. Damus pro memoria quibus expedit Universis. Quod Dilecti Nobis in Christo Magistratus et Cives liberae Regiaeque Civitatis Pesthiensis Archi-Episcopali nostrae Jurisdictioni ordinaria in spiritualibus subjectae Nobis humiliter exposuerint, qualiter imprimis ad majorem Omnipotentis Dei gloriam, immaculatae et intemeratae Virginis Mariae sine labe Conceptae, totiusque Triumphantis Curiae Coelestis honorem, militantis vero propagationem et augmentum suam in Civitatem Religiosos Patres S. Ordinis Clericorum Regularium pauperum Matris Dei piarum Scholarum introducere, fundare et stabilire intenderent; Qui Religiosi dein non solum piaae et Devotae vitae exemplo, Sacrisque exhortationibus, sed vel maxime juxta professionis suae institutum, tum loci illius juventutem, tum etiam aliam peregrinam et adventitiam in virtutibus bonisque moribus instruendo, nec non literas studiaque docendo operam suam eum in finem impendere essent obligati; Nobis ulterius cum dictis Religiosis debite supplicantes, quatenus superinde nostrum quoque, qua Ordinarius loci, a Sacris Canonibus requisitum assensum benigne praebere et certas eatenus super ipsos, ac praefatum Religiosum ordinem erectas literas Conventionales et fundationales ab utrimque subscriptas et sigillis munitas pari benignitate ratihabere, approbare et confirmare dignaremur, quarum quidem litterarum Nobis in authenticis paribus repraesentatarum tenor est sequens: Nos Joannes Lenner etc. etc.

Nos igitur pro Pastoralis nostri officii obligamine totis in ea viribus quantum in Domino possumus, intenti, quae in Divinae gloriae et cultus augmentum S. S. Chatholicae fidei incrementum, et animarum pretiosissimo Salvatoris nostri sanguine redemtarum uberiores cedunt salutem, tum ex speciali etiam qua dictam Religionem, seu ordinem piarum Scholarum prosequimur affectu, cujus pientissimum institutum in instruenda tenera Iuventute, tam quo ad virtutis semita, quam bonos, piosque mores, et literarum scientiam ad praemissos fines optime accomodatum cognoscimus, praecibus eorundem Religiosorum Patrum Dilectorumque Nobis in Christo Magistratus, Civiumque liberae Regiaeque Civitatis Pesthiensis benigne inclinati praesentium vigore, non solum pro introductione eorundem Patrum in Civitatem Pesthiensem plenum assensum nostrum praebemus, sed et locum, seu territorium ipsis a Magistratu ibidem, vel iam assignatum, et cessum, aut adhuc assignandum et cedendum, aedificandumque desuper Collegium seu habitationem et Ecclesiam cum caeteris appertinentiis, aliis Religiosis domibus intra praedictam Civitatem annumeranda esse, privilegiisque iisdem cum illis de jure eatenus competentibus gaudere debere declaramus. Ulterius etiam praesertim fundationales literas superinde factas (iis exceptis, quae quo ad Parochialem Ecclesiam et Parochiae administrationem paulo post modificabimus) auctoritate nostra Archi-Episcopali ordinaria et etiam Primatiali ut perpetuum robur obtineant, approbamus, ratihabemus, et confirmamus, ita tamen ne per hanc saepefactorum Patrum in praedictam Civitatem admissionem, eorundemque aedificandam inibi habitationem, vel Ecclesiam, Parochiali Ecclesiae, juribusque Parochi ullum praejudicium fiat, quod expresse hisce praecautum volumus, ideoque etiam locum seu Capellam in Ecclesia Parochiali pro celebrandis Sacris aliisque Divinis iisdem Patribus, eousque saltem benigne permittimus, donec propriam aliquando Ecclesiam penes

habitationem suam habuerint erectam, et eo quidem cum conditione, ut requisiti a Parocho in onere Parochiali supportando agere possint Coadjutores, absque tamen ejusdem scitu vel consensu, minus adhuc eodem contradicente in Parochialia munia se non immisceant, aut consuetas etiam in Parochiali Ecclesia devotiones quo-quo modo interturbare praesumant. Vicissim autem et Parocho nostro Pesthiensi districte inhibemus, ne eosdem Patres in suis turbet, aut quaqua vexatione injuriose molestet, quin potius omni charitate, tam ipsos, quam ipsorum pium institutum adjuvet et promovere studeat, maxime Parochialia munia non in totum ipsis peragenda committat, sed pro gravissima officii sui obligatione in quantum valet, et potest satagat. In quorum omnium majus robur et fidem praesentes hasce manu nostra propria subscripsimus et sigillo nostro muniri fecimus. Datum Ratisbonae Anno Salutis Millesimo septingentesimo Decimo Octavo. Mense Augusto die Duodecima

Cardinalis de Saxonia

Ad mandatum Eminentissimae
Suae Serenitatis.

Franciscus Gözl Consil. et Proto-Notarius
Apostolicus.

4. Ea, qua par est veneratione epistolam ab illustrissimis Dominationibus vestris datam excepi; et quamquam vehementer indolui eam querelarum causam fuisse perscriptam, recreatus tamen sum non mediocriter pro studio, ac amore quem singularem prorsus in Religionem meam humanissime profitentur. Equidem voluissem ut pro majori novae adhuc foundationis incremento religiosi ipsi mei tantam benevolentiam excoluissent, pleniorumque in dies sibi met ipsis conciliassent: verum cum intelligam propter suppositum mihi defectum in earum rerum implemento, quae primo sancita fuerunt, veterem gratiam aliquantum

defervere, curabo certe eam ad pristinum gradum pro viribus revocare. Ut autem recto iudicii ordine, ac opportune id fiat, antequam operam, atque auctoritatem meam pro quieta compositione interponam, mihi, quemadmodum spero, Illustrissimae Dominationes Vestrae benigne permittent, quatenus Patrem Hungariae Provinciales admoveam, atque ipsius responsum expectem, quo me de scholarum numero in ista Domo certiore faciat, et quibus de causis in promissis implendis difficultates occurrerint; quae profecto causae, nisi iudicio suo magni alicujus momenti fuerint existimatae, statim sponsiones factas meo nomine executioni fideliter demandari praecipiet. Video respective ad onera suscepta exiguum esse sex patrum numerum, inter quos aliquis fortasse operarius ad eorum servitia; atque illud maxime a me consideratur, quod assignatis annuis praestationibus plures alii non possint: si enim quatuor magistri puerorum institutioni vacarent, non video, qua ratione eodem tempore et catechesi et concionibus tum Hungaricis tum Germanicis valerent sufficienter incumbere. Illud unice Illustrissimis Dominationibus vestris persuasum esse cupio, me nihil eorum praetermissurum, quae ad communem urbis bene de nobis merita satisfactionem pro augenda civium in ordinem meum voluntate conducere existimavero. Itaque dum amplissimo senatui innumeras refero gratias et mihi, meisque omnibus ipsius auguror perseverantem benevolentiam, majori, quo possum, obsequio, ad omnes constantissime sisto.

Romae 16. May 1722.

Deo et Addictis meis servus

Gregorius a s. Theresia Scholarum Piarum Generalis.

IV.

SODALITAS MARIANA.

Valláserkölcsei állapotok a XVI. században. — A kath. iskolák valláserkölcsei céljai. — Washington nyilatkozata. — Mi a Sodalitas Mariana és mi a célja? — Leoni János. — XIII. Gergely pápa nyilatkozata. — A Mária-társulatok felvirágozása. — Királyok, hercegek, főurak is tagjai lesznek. — A pesti gimnázium Sodalitas Mariana-ja 1719-ben. — Pápai és primási megerősítést nyer. — Első tisztikara. — Országos hírv férfiak viselik a hivatalokat. Az 1744-ki tisztikar. — Az évi gyűlések. — Catalogus bonorum operum. —

II. József eltörli a Mária-társulatokat.

A tizenhatodik század vallási és politikai küzdelmei fényesen igazolták, hogy a hódítás még a szellemi téren is mindég rombolással jár. A vallási és politikai reformok hatalmas lökést adtak ugyan az emberiség haladásának, de összezúzták a mult kedves emlékeit, gúny tárgyává tették ama magasztos tanokat, melyek félisteneket teremtettek; lealacsonyították a vallást, mely másfél ezredéven át volt az emberiség féltett kincse, menedéke, küzdelmeiben biztatója, bánatában vigasztalója. S mikor megfosztották az emberiséget varázsától, szétszakították a társadalmat összetartó kapcsokat, aláásták az államok erkölcsi alapját.

Az általános erkölcsi romlottság még a nagy vallás-újítókat is elkeserítette, s nem győzték ajánlani a védőeszközöket, melyek a társadalom kinövéseit pusztító útjokban megállíthatják. Katholikus részről is elkövetnek mindent a vallásos és erkölcsös élet megszilárdítására. A hatalmas gyógyító forrás, melyet az egyház a társadalom javítására felhasznált, a nevelés volt. „Az ember csak nevelés által lehet emberré, — mondja Kant — ő semmi más, mint a mit a nevelés teremt belőle.“ A XVI. század igaz emberbarátai is tudták ezt, sőt hangoztatták is a nevelés szükségességét, mint a tökélyettedés alapját és eszközét.

A gombamódra keletkezett intézetek mind a vallásos és erkölcsös nevelést tűzték ki főcélul, hogy nemesebb gondolkozású, szelídebb erkölcsű nemzedéket nevelvén, a jövő jólét alapját letegyék.

Annyi ezer és lelkes oktatónak évszázadokon át folytatott munkája s lankadatlan buzgósága kétségkívül nagy eredményekkel járt. A vallásos élet megszilárdult, az erkölcsök tisztasága és az erények becslése hajdani erejében fénylett. A műveltebb osztály hozzáédesült ahhoz az irányhoz, mely a lélek és szív nyugalmanak s a társadalom boldogságának legbiztosabb alapja volt s lesz mindég.

Ezt az eredményt még ha árnyoldalai is vannak, nem szabad kicsinylenünk. A vallás és erkölcs — mondja a nagy Washington — első és nélkülözhetlen feltételei a közjónak; s így ki ezeket előmozdítja, nem rombol, nem ront, hanem épít, fékezi a vad szenvedélyeket, megadja a művelődéshez szükséges követelményeket, ápolója lesz a társadalom érdekeinek ép ügy, mint a polgári erényeknek. Nem hazafi, ki az emberi boldogság e hatalmas alapjait aláassa!

A XVI—XVII. századok iskolai oktatásának és nevelésének vallás-erkölcsi iránya különben is beleillett a kor keretébe s nem állott ellenkezésben még túlzásait tekintve sem ama századok műveltségével s törekvéseivel.

Az eszközök s a módok, melyekkel régi iskoláink az emberiséget vallásához visszavezetni, erkölcsiben megszilárdítani, a társadalmat felforgató elveknek gátokat vetni igyekezett, igen különfélék voltak. Itt csak azoknak egyik igen elterjedt, századokon át virágzott és kedvelt eszközéről, a Mária-társulatokról szólunk.

Mi a Mária-társulat, s mi annak célja? A felelet igen rövid: ifjak szövetezete kiváló férfiak vezetése alatt az erény, a keresztény áhitat gyakorlására és terjesztésére. A szorosán vett iskolai oktatás az embert mint érzéki lényt vette művelés alá, a Mária-társulat mint

erkölcsi személyt nevelte és nemesítette. E kettős irány összhangzó, célszerű egyesítése a valódi nevelés végcélja.

1563-ban alapította Leoni János az első Sodalitas Mariana-t, a római jezsuita gimnázium keretében, hogy az ifjúságot az általános erkölcsi romlottság mételjétől megóvja. Az ügyesen szervezett társulat okos törvényeivel, minden kényszer nélkül oly eredményeket mutatott föl erkölcsi tekintetben, hogy XIII. Gergely pápa már így nyilatkozott az első Mária-társulatról: „Juvenes Sodalitatis Romanae optima devotionis, et piorum operum specimina praebere, ac inde multiplicem fructum pro gloria Dei, et in honorem beatæ Mariæ Virginis provenire coepisse“. Az „Omnipotentis Dei“ kezdetű bullájában pedig megerősíti, s messzeterjedő privilegiumokkal látja el a szövetkezetet.

Példáját követték a későbbi pápák, kik közül V. Sixtus 1586-ban, VIII. Kelemen 1602-ben, XV. Gergely 1622-ben adtak ki bullát a Mária-szövetkezetek részére. Ugyanők a tanuló-ifjúságnak adományozott kiváltságokat kiterjesztették mindazokra a felnőttekre, kik valamely Mária-társulatba belépnek.

A pápák és királyok támogatása mellett a Mária szövetkezetek rövid idő alatt az egész keresztény világban elterjedtek. Nem volt katolikus iskola, melynek kebelében Congregatio Mariana nem lett volna, s alig került ki az iskolákból nevesebb, kiválóbb tanuló, ki az ilyen szövetkezetnek tagja ne lett volna. A legelőkelőbb férfiak, hercegek, sőt királyok is tagjai lesznek a társulatoknak, s örömmel vesznek részt gyűléseiken és szertartásaikon. A Habsburg-ház tagjai közül II. Ferdinánd, Lipót, József, III. Károly, Mária Terézia stb. királyok nemcsak védnökei voltak a bécsi sodalitas-oknak, hanem tényleges részt is vettek üléseiken. Pázmány Péter, Zrinyi Miklós, Savoyai Eugen, Pálffy tábornagy, Eszterházy Miklós nádor, Náprágyi Demeter, Lippay György stb. szintén máriánusok

voltak. Egyházi és katonai, városi és megyei méltóságok között alig találunk olyat, ki legalább ifjú korában ne viselt volna valami tisztséget a Mária-szövetkezetekben.

Minthogy a Mária-egyesületekkel mindenütt nagy erkölcsi sikert értek el, s minthogy igen jól megfértek az iskolák fegyelmi és tanulmányi rendjével, a piaristák is beillesztették azokat intézeteik keretébe. A mint valamely városban új intézetet nyitnak, azonnal megalakítják a Mária-egyesületet is. Ezt annál inkább megtették, mivel úgy Magyarországnak, mint a piarista rendnek Mária volt amúgy is védőasszonya. 1723-tól kezdve már önálló, s a jezsuitákétól több tekintetben különböző officiumok volt hazánkban is. (Officium S. N. Beatae Mariae Virginis etc. A Clericis Regularibus Piarum Scholarum.)

A pesti gimnázium Mária-társulata 1719-ben keletkezett. (Sodalitas Assumptionis Beatissimae Virginis Mariae in Gymnasio Pesthiensi Scholarum Piarum erectae, ac per summum Pontificem confirmatae et privilegiatae.) A pápa a társulatot még ugyanazon évben megerősítette s a szokásos kiváltságokkal ellátta.¹ Ugyancsak 1719-ben kelt Szász Keresztély esztergomi bibornok-érsek megerősítő oklevele.² 1720-ban már megkezdte a társulat működését, legalább a „Catalogus Officialum Congregationis“ ettől az évtől kezdődik. Az első három évben nem volt a társulatnak kültagja, sőt a megtisztelő rektori állás sem volt betöltve. A tisztségeket, a vicerektori állást kivéve, mind a kiválóbb tanulók viselték.

Nem lesz talán érdektelen, ha ezen esztendő tisztviselőinek névsorát teljesen közöljük. Több oly ifjú nevével találkozunk köztük, kik később magas állásukban befo-

¹ A Pest belvárosi plébánia levéltárában az 1762. ápril. 27-ki *Canonica Visitatio*: „Habent sodalitium seu confraternitatem juventutis scholasticae B. Virginis Mariae in Coelos Assumpta Autoritate sedis Apostolicae erectam anno 1719.“

² Az 1766-ki *Status Domus* szerint a pesti ház levéltárában kellene lenni: de ott hiába kerestem.

lyást gyakoroltak az ország ügyeinek vezetésére. De még a társulat tisztségeivel is megismerkedhetünk így.

A gyülekezet elnöke (Praeses congregationis) Szokolóczy Vencel, a pesti gimnázium igazgatója volt.¹

Vicerektor: Nemespataki Sándor; felügyelő (praefectus): Czoyzer Ferenc; segédek (assistentes): 1. Mosl Ferdinánd, 2. Simonyi Ferdinánd, 3. Csáky Mihály, 4. Rohonczy Péter.

EGY PIARISTA CONGREGATIO MARIANA PECSÉTYE.

A tanácsosi (consultores) tisztet ezek viselték: Máriássy András, Bogdalovics Ferdinánd, Remenka István, Torits Ádám, Horváth Bertalan, Péntes Ferenc, Gál Ferenc, Bárczy János, Nemes János, Bogi Tamás, Marczy Tamás és Kapuvári Márton. Titoknok volt Mártonffy László és Márkus Mihály. Az ujoncok oktatói (instructores tyronum)

¹ Ő volt a pesti gimnázium második igazgatója. Kiváló latin költő és szónok volt. Althan bibornok és Erdődy László püspök igen kedvelték. Több jeles munkát is írt. Megfordult Rómában is. XIV. Benedek pápa több piaristával együtt őt is elküldötte Maurocordato oláh fejedelem országába misszionáriusnak.

Kosztolányi József, Gáspár Mátyás és Horpáczy János voltak. A kincstárnoki (Thesaurarii) tisztet István, László és Nusspiker János, az intői (monitores) hivatalt Petróczy János és Horváth János viselték. Felolvasók (lectores libri congregationis) voltak: Kraczon Ferenc, Kerekes János; beteglátogatók (visitatores infirmorum): Bárczy Tamás, Buday^h János; vezérénekesek (praecentores): Bajnóczy Ferenc, Mindszenti Ferenc; ajtónállók (janitores): Kolmos Mátyás és Mokonyi András.

A következő évben két új hivatal fordul elő az évkönyvben, úgymint a zászlóvivőké (labariferi) és a fáklavivőké.

1723-ban már minden hivatal be volt töltve. A rektori tisztet Berkes András püspök, Althan bibornok helynöke viselte. Vicerektor Szélessy Sebestyén, felügyelő Bodonyi György, másodfelügyelő Bodonyi Gáspár volt.

1725-ben a szépreményű („optimae educationis ac magnae expectationis“) Keglevics Gábor gróf viselte a vicerektori, Vécsey János báró a felügyelői, Révay Mózes báró és Mattyasovszky László, a későbbi hírneves nyitrai püspök az asszisztensi tisztet. 1734-től kezdve Barbacsy Ferenc apát úr és nagyváradi kanonok, 1741-től Hérics Ferenc pesti plébános, 1753-tól Ordódy Gábor nagyprépost, 1757-től Cörver János báró, piarista rendfőnök viselték a rektori hivatalt.

Ugyanezen időszakban a következő ismertebb neveket találjuk a tiszti névtárban: Bajtay József (1727. mint rendfőnök és erdélyi püspök Antal néven), Országgh Ádám, Tapolcsányi Pál, Száraz Antal báró (1732), Máriássy Ferenc, Vay György, Haller László gróf (1733), az ismert író, Grassalkovics István, Vay Ádám, Corray András, Szilassy István, Castell József gróf (1738), Podhráczky József, Győry János, Zlinszky Antal, Vay Péter, Vörös Antal (a későbbi főigazgató), Kállay János, Rudnyánszky Antal és József, Cetto Ignác, Horányi Antal, Niczky

Ferenc és István, Batthyányi Ignác gróf (a későbbi erdélyi püspök és író), Keglevics Gyula és József, Hrabovszky József, Batthyányi Imre gróf, Hyros Sámuel, Rakovszky Ferenc, Svabb József báró, Svabb Sigbert báró, Újfalussy Mihály, Péchy Márton, Latinovics István és Lőrinc, Berzsenyi János, Horváth Mihály, Majthényi János, Pásztory Sándor, Josika István báró, Jeszenszky Antal, Parcsetics János, Orczy József báró, Andrássy István, Lányi József, Bocskay János, Beöthy Gábor, Piacsevits Károly báró, Szentkirályi Antal, Sztojka Zsigmond báró, Desewffy János, Eötvös Károly, Stáncsics János, Haller Antal és József gróf, Sennyey János báró, Imkey Károly stb.

Érdekes az 1744-iki tisztikar. Felügyelő ez évben Orosz Zsigmond, a későbbi rendfőnök volt. A tisztikarban találjuk Forgách Zsigmond, Forgách János, Cziráky György, Grassalkovics Antal grófokat, Sándor Antal, Dusardin József, Beernsperg János, Laffert Ignác bárókat, Szelezky Mártont, Almássy Antalt, Festetics Lajost, Skerlecz Miklóst, Zbiskó Imrét stb.

Rég kihalt pesti és vidéki nemesi családok ivadékait, szebbnél szebb magyar nevekkal, százával találhatunk a máriánusok tisztikarában. Szinte jól esik az embernek az ilyen neveket olvasni: Bogányi Antal, Szaplanczay Antal, Szürényi Ferenc, Szalkáry József, Pölöskey Ferenc, Boráros János, Vékes János, Füleky György, Farkasdi János, Tapolczay Ferenc, Bonyhád Zsigmond, Eperjessy István, Nyárady Ferenc, Kálóczy János, Pozsgay Lajos, Szőke Gábor, Kondorossy Imre stb. stb.

1766-tól kezdve a három legfőbb tisztséget állandóan Ordódy Gábor püspök, Beniczky József István, Pest-megye alispánja és Pest városának főbirája (Mosel József) töltik be. A rektorhelyettesi és praefektusi állásra pedig rendszeresen kiválóbb műveltségű piaristát választottak. Ilyenek voltak: Conrádi Norbert, Dományi Márk, Benyák Bernát, Horányi Elek stb.

Minél népesebb a társulat, annál nagyobb lesz a tisztiségek száma. 1773-ban, mikor először választanak a humanisták közül is hivatalnokokat, már *százharmincnál* többre megy a tisztikar tagjainak száma.¹

A tisztikarnak, sőt magának a gyülekezetnek is csak a felsőbb osztályok lehettek tagjai. A társulatba belépni óhajtó újoncokat előkészítették az „instruktorok“, s csak ha alkalmasoknak találták őket, ajánlották a felvételre.

A tisztikar megválasztása s az újoncok felvétele a decemberi közgyűlésen ment végbe. A választásban csakis a rendes tagok vehettek részt. A szavazatok száma néha kétszázötvenre is felrugott.

A szavazás megtörténte után a titoknok felolvasta az új tisztikar névsorát, a rektor pedig átadta az egyeseknek hivataluk jelvényeit. Az átadás határozott formulák közt történt. Így például a sodalitas albumának átadása alkalmával a rektor ezeket a szavakat intézte a felügyelőhöz: „Accipe album sodalitatís, in quo omnes hujus sacrae militiae heroes sacramento habes Virgini beatissimae obstrictos: ita age dignos admittendo, indignos amovendo, ut omnium horum nomina tecum in libro vitae cum electis sint inscripta. In nomine Patris etc.“²

A gyűlés legérdekesebb s legkimagaslóbb pontja a rektornak, vagy mivel ő ritkán vett részt a gyűléseken — helyettesének ünnepi beszéde volt. Nem egy mesteri szónoklat hangzott el ilyenkor a népes gyűlésekben, s habár tárgyuk többnyire erkölcs-politikai volt, mégis zajos hatást keltettek. Orosz Zsigmond, Benyák Bernát, Cörver

¹ Egy rector, subrektor, vicerektor, praefectus, vicepraefectus, praeses, 12 assistens a filozofusok közül, 14 a humanisták közül, 12 consultor a filozofusok, 15 a humanisták közül, 5 titoknok, 20 thesaurarius, 8 faciger, 7 monitor, 8 lector, 11 visitator, 7 labarifer, 4 janitor és 2 sacristarius, stb.

² Ritus eligendi Magistratum Marianum et promovendi tirones ad sodalitatem. Typis Scholarum piarum Colocae 1772.

János, Dományi Márk, Bély György stb. gyönyörű beszédei sokáig közbeszéd tárgyai voltak.¹

A társulat minden tagja kötelezte magát a keresztény erények gyakorlására és Mária különös tiszteletére. Az előírt imák egy részét kiki otthon mondotta el; az officiumokat pedig rendesen együttesen a templomban, vagy az egyesület oratoriumában. Az officiumok zsoltárokon kívül főleg a Mariát dicsőítő himnuszokból állottak. Ezek közt a legszokottabbak voltak:

Jam lucis orto sidere
Deum precemur supplices,
Ut in diurnis actibus
Nos servet a nocentibus etc.

O gloriosa Virginum,
Sublimis inter sidera;
Qui te creavit, parvulum
Lactente nutris ubere:

Quod Heva tristis abstulit,
Tu reddis almo germine,
Intrent ut astra flebiles,
Coeli recludis cardines etc.

Te lucis aute terminum
Rerum creator poscimus,
Ut pro tua clementia
Sis praesul, et custodia etc.

Az erényeknek gyakorlása, s a keresztény áhitat terjesztései mint a Mária-társulatok bevallott célja, nem pusztá külsőség és üres szóvirág volt. Ha valaki végig olvassa a „Catalogus bonorum operum“ című feljegyzéseket, bámulva tapasztalhatja, mennyi jót, mennyi nemes tettet vittek végbe a pesti ifjúság Mária-társulatának tagjai. Nincs humanus tett, nincs a szeretetnek s irgal-

¹ Több ily beszéd nyomtatásban is megjelent.

masságnak oly erénye, melylyel itt nem találkozánk. Egyik felöltőjét veti le s adja oda a didergő szegénynek, a másik hónapokig összegyűjtött filléreit áldozza fel a munkaképtelenek javára, a harmadik a börtön lakóinak nyomorát enyhíti, a negyedik a szegény árvákkal osztja meg falatját. Ez imákat mond s böjttől, amaz a beteget látogatja és vigasztalja. De ki bírná mindezeket felsorolni? Hisz egész könyvet töltenek be eme *névtelen* jó cselekedetek feljegyzései! Ezek voltak a Mária-társulatok gyümölcsei; — írja Bolla Márton rendfőnök — a tanítás, melylyel az erények szeretetét szívükbe csepegtették, s a törvények megtartása mindennap valami jó, valami nemes és áldozatot igénylő tett végrehajtására buzdították a mariánus ifjakat! S mindezt nem kényszerítésből, hanem szabadon, megszokásból tették.¹

Virágzásuk tetőpontján állottak hazánkban a Mária-társulatok, mikor II. József 1784-ben egy tollvonással valamennyit megszüntette. Az egyetlen dolog, a mit az eltörlés okául felhoz a márianus ifjak részéről történt pénzgyűjtés, „*mely az adózó népre nézve terhes!*“ A tapasztalat ezt az egy okot is meghazudtolta. A Mária-társulatok eltörlöttettek, kisdéd vagyonuk elkoboztatott, de a nép azért nem lett gazdagabb, nyomora semmiben sem enyhült.²

¹ Dissertatio de Sodalitate Beatae Mariae Virginis conscripta a Martino Bolla Scholarum Piarum in Hungaria Provinciali 1827.

² II. József halála után majd mindenütt visszaállították a Mária-társulatokat.

V.

A PESTVÁROSI PLÉBÁNIA MEGSZERZÉSE.

A belvárosi plébánia templom a török kiűzése után. — A plébánosok 1703-ig. — A jezsuiták mint pesti plébánosok. — Ambler Tamás esete. — A jezsuiták csendben távoznak Pestről. — Cini János Pál. — Wellenzon János. — Szentháromság congregatio. — A templom építése 1732-ben. — Pest városa a piaristákra akarja bízni a plébánia vezetését. — Klobusitzky báró nyilatkozata. — Torma Péter. — Szlopnyay folyamodványa a tanácshoz. — Erdődy György gr. — Hérics Ferenc. — Erdőss István a legmunkásabb és legbuzgóbb pesti házfőnök. — Az 1741-ki országgyűlés története. — Erdőss Rómában. — Mária Terézia királynő, a piaristák legmagasabb védője Pesten. — Klimó pécsi püspök. — Pest városa a piaristákról. — Pest városa a primást patronatusi jogának és a törvénynek megszegésével vádolja. — Csáky primás kiméretlen támadása a piaristák ellen. — A válasz. — A királyné a piaristáknak s nem a primásnak ad igazat. — Ordódy Gábor installálja a piaristákat a belvárosi plébániába. — Erdőss István halála. — Az anyagi viszonyok javulása.

Az idők vihara Pest városának régi műemlékeit nagyrészt megsemmisítette. Századok küzdelmeit, megrázó eseményeit hirdető emlékeiről, egyházáról szólnak ugyan régi krónikáink; de ezek az ellenségek pusztításaiban és a pártszenvédelek harcaiban annyira tönkrementek, hogy a szerencsésebb utókorra már csak írott emlékük maradt.

Az egyetlen régi épület, mely megcsúfolva, szomorú állapotban ugyan, de mégis kiállta a török hódítások korát, a mai belvárosi templom. A török kiűzése után a pompás épületnek csak szentélye állott épen;¹ jó ideig aztán ez szolgált a hívőknek egyházul. 1688-ban már mint plébános működik e templomban Putanits János esztergomi kanonok és budai prépost. 1695-ben Kolocsányi György esztergomi kanonok, 1699-ben Nedeczky Ferenc, a „pesti Újhegyről“ címezett prépost vezette a plébánia ügyeit. 1703. január elsején a jezsuiták vették át a plébánia adminisztrációját.

E társaság tagjai csak 1710-ig végezték a lelkeszi teendőket. A rövid pár év alatt is sűrűn váltották fel egymást az adminisztrátorok. 1703-ban Mayr Lambert és Baranyi László, 1704-ben Zajcsics György és Ertl Frigyes, 1705-től kezdve Kirchmayr Ádám, Podagnrschnig Ferenc,

¹ A belvárosi plébánia levéltárában a *visitatio canonica* 1762. évből 1. lap.

Baranyi Pál, Sártori Ferenc, Leidtinger György, Piculj Mihály, Földváry Mihály, Spangár András, végül Ambler Tamás viselték a plébánosi tisztet.¹

Ezen időben építették a jezsuták a mai görög templom helyén azt a házat, melyet a városi tanács később a piaristáknak adományozott.

Az utolsó jezsuita plébános, Ambler Tamás — mint a piarista évkönyvek írják — híres és nagytekintélyű férfiú volt, de civakodó természete miatt sok bajt szerzett magának és szerzetének. Ő neki köszönheti a jezsuita rend, hogy a pestvárosi, szép jövőt ígérő plébániát elvesztette. A dolog így történt. Az 1710. év elején Ajzerik Sámuel tanácsos házában Ambler Tamás annyira összetűzött a házi gazdával és az ott jelenlévő Neander városi kapitánnyal, hogy az utóbbi erőszakkal távozásra kényszerítette a kiközösítéssel fenyegető plébánost.

Az ügy Ambler kérelmére a primás elé került, ki előzetes vizsgálat megejtése után Neander kapitányt rábírtá, hogy bocsánatot kérjen Ambler plébánostól, s hogy a templom részére egy ezüst tömjéntartót vegyen. Neander mind a kettőt megtette ugyan, de alig várta az alkalmat, hogy boszút álljon Ambleren.

Az alkalom nem sokáig váratott magára. 1710-dik év Szent György havában Szász Keresztély esztergomi bíbornok-érsek visszavonta Pest városától a tized bérletét s elhatározta, hogy ezentúl saját embereivel szedeti be azt.

Neander János elolvassván a primási rendeletet, elment Ambler plébánoshoz s elmondá neki, hogy a városi tized tulajdonképen nem a primást, hanem a pesti prépostot, illetve annak törvényes jogutódját a pesti plébánost illeti. Ideje volna már, hogy a parochia e régi jogát visszaszerezze.

¹ A kegyesrendi ház levéltárában a Hist. Dom. Pesth. 2. lap.

A BELVÁROSI PLÉBÁNIA TEMPLOM. DÖRRE TIVADAR RAJZA UTÁN.

Amblernek sem kellett ennél több. Azonnal írt a primásnak, s kérte az őt illető tizedszedési jog átengedését. Hogy a dolognak még nagyobb foganatja legyen, hozzáfogott a tized behajtásához.

Ambler követelésével egyidőben ért a primáshoz a városi tanács levele, melyben tudtára adja a plébánosnak illetéktelen beavatkozását a tizedszedés ügyébe.

A primás természetesen elutasítólag válaszolt Ambler folyamodványára. De ez újra fölirt hozzá s követelte a tizedszedés jogát.

Ez alatt megérkeztek Pestre a primás tizedszedői is. De bámulva hallják, hogy rájuk tulajdonkép nincs szükség, mivel a városi plébános javában szedeti már a tizedet.

A primás értesülvén a dolgok állásáról, a király elé járult panaszával. Minthogy III. Károly rokona volt az esztergomi érseknek s minthogy a primási jogoknak világos megsértéséről volt szó, a legszigorúbb megtorlást engedte meg Ambler és társai ellen.

Szász Keresztély erre szigorúan meghagyta Amblernek és társainak, hogy azonnal hagyják el Pest városát. A haditanács meg értesítette a budai katonai parancsnokot, hogy ha a pesti jezsuiták nem engedelmeskednének a primás parancsának, gondoskodjék kivezetésükről. A katonai parancsnok azonnal értesítette a hozzá érkezett rendeletről a budai jezsuita házfőnököt, ki még az nap elszállította rendtársait Pestről. Késő este két halászbárka kötött ki a Duna partján fekvő egyházi háza előtt, melyben akkor a jezsuiták laktak, s a bútorokkal együtt a jezsuita atyákat is átszállították Budára.

Minderről a városban semmit sem tudtak. Másnap szokott időben megszólalt a harang, a hívők összegyűltek a templomban, de hasztalanul vártak a papra. A lelkészlak üres volt, a jezsuiták szó nélkül távoztak.

Ilyen véget ért Ambler plébános viszálykodása Neander városi kapitányal.

A jezsuita atyák távozása után a városi tanács ideiglenesen a szervitákra bízta a plébánia vezetését. Minthogy azonban még 1710-ben találtak alkalmas papot, neki adományozták a javadalmat. A Budán tartózkodó Cini János Pál premontrei áldozár volt ez, ki haláláig 1712. márc. 30-ig vezette a plébánia ügyeit.

A megüresedett javadalmat még ez évben Dévény község plébánosa, a tiroli születésű Wellenzon János nyerte el. Három évtizednél tovább viselte ő a plébánosi tiszteletet, s habár néha hadi lábbon állt is az időközben letelepedett piaristákkal, jóakarátát sohasem tagadta meg tőlük.

Az ő és Kaiser Sebestyén kezdeményezésére és buzdítására keletkezett 1716-ban a Szentháromság congregatio-ja. A városi magisztrátus buzgó támogatása mellett csakhamar felvirágozott e vallásos társulat. Barkóczy Ferenc gróf által tartott „*canonica visitatio*“ alkalmával már a király és a királyné volt védnöke; a helyettes védnöki tisztséget Batthyányi Lajos nádor, az igazgatói állást pedig a városbíró töltötte be.¹

E társulatnak tőkéből, részben pedig saját költségén építette fel 1732-ben a város a templomot, melynek idáig csak szentélye állott fenn.

Wellenzon plébános, mint említettük, a pestis kiütésekor elhagyta Pestet s hazájába, Tirolba ment.

A városi tanács és a piaristák elérkezettnek látták most az időt a plébánia megszerzésére. III. Károly megerősítette; alapító levelük értelmében a piaristáknak ehhez joguk volt; a városi magisztrátus meg nemcsak, hogy nem ellenezte jogos törekvésüket, hanem folyton ösztökélte őket a mozgalom megindítására s maga járt ebben elől jó példával.

Már 1735-ben mikor Wellenzon távozása forgott szóban, a piarista rend jóakarói figyelmeztették a rendfőnököt, hogy résen álljon, s el ne szalaszsa a plébánia megszer-

¹ A belvárosi plébánia levéltárában *Visitatio Canonica* 1762.

zésére az alkalmas időt. Klobusitzky báró, nagyszombati püspöki vikárius ugyancsak 1735-ben ezeket a szavakat mondá Sunt Ignác¹ piarista tanár előtt Bécsben: „Édes páter Ignácius atyám uram, bárcsak egyszer lenne szerencsém T. páter provinciális atyám urammal beszélgetnem, legkönnyebb utat mutatnék a pesti parochiának atyaságtok által való megnyerendőségére!“²

Wellenzon azonban ekkor még maradt. De 1740-ben ősszel távozván Pestről, a bíró azonnal felajánlotta a plébániát Torma Péter házfőnöknek.³ Wellenzon plébános — írja Torma Szlopnnyainak — alig jön többé vissza, súlyos beteg, sőt némelyek szerint már meg is halt. A bíró a legnagyobb éberséget ajánlja, hogy minden készen legyen; a város és a magisztrátus részéről semmi mulasztás nem fog megesni.⁴

A pompás tiroli levegő azonban meggyógyította Wellenzon plébánost, s a pestis megszűntével visszajött Pestre, hogy ügyeit rendezze. Hallván itt a tanácsnak terveit, nem csak, hogy akadályokat nem gördített kivitélük elé, hanem még maga is elősegíteni igyekezett azok valósítását. 1743. január elején megjelent a piaristák házában, s a házfőnök előtt kijelenté, hogy a plébániát készséggel átengedi a piaristáknak, irást is ad lemondásáról, de viszonzásul követeli, hogy saját pénzén szerzett gazdagságát vegye meg a rend. Így megszabadulván mindentől, visszamegy hazájába.

Azt is ajánlotta a házfőnöknek, hogy igyekezzen a kir. kamara ajánlását és jóváhagyását kieszközölni, hogy az ügy hamarabb lebonyolíttassék.⁵

¹ A Koháry gyermekek nevelője volt.

² Bécs 1735. decemb. 13. Ignácius a S. Francisco Xaverio ad Alex. Szlopnnyay a kegyesrend budapesti levéltárában.

³ Torma (vagy Kren) levele 1740. aug. 13. u. o.

⁴ Vigilandum tamen solertissime suadet D. Judex etc. u. o.

⁵ Kegyes tanítórend budapesti levéltárában 1743. január 11. Torma levele Szlopnnyaihoz.

Szlopnyai rendfőnök, látván a kedvező jeleket, a városi bíró ajánlatára kérvényt nyújtott be a tanácshoz a pesti ház alapítványának növelése érdekében.

Huszonöt éve már — írja a fölötte érdekes és megható folyamodványban — hogy itt vagyunk, s e huszonöt év alatt megtettünk mindent, a mire bennünket a szerződés kötelezett: odaadó szorgalommal és kitartással neveltük s képeztük az ifjúságot az Isten félelmében, a jó erkölcsökben és a tudományokban. Az egyháznak és hazának sok jeles ifjút neveltünk, s huszonöt évi kemény türelemmel minden szolgálatot megtettünk a plébánosnak, azon reményben, hogy silány alapítványunk növeltetni fog. De a mai napig a legcsekélyebb vigaszt sem kaptuk e tekintetben. Letelepedésünk első évétől kezdve mostanig, sok hányattatás közt a rendnek nem kis kárára, folyton nyomorogtunk. Hiába vártuk akár a tanács, akár a polgárok részéről ama támogatást, melyet mint alapítók ígértek, csak alig számbavehető jeleit tapasztalhattuk. Minden szerzetesrend haladott, gyarapodott fundátorok nélkül is e városban, egyedül mi vergődünk s nyomorogunk. Mi lesz velünk a jövőben, ha a tanács nem segít, Isten a megmondhatója!

Most kínálkozik alkalom — úgymond — az alapító levélben tett ígéret teljesítésére. A plébánia üresedésben van, a város minden megterhelhetése nélkül segíthet rajtunk!¹

¹ Budapest főváros levéltárában. „Per totum illud jam evolutum tempus fecimus et praestitimus omnia ad quae vi contractus mutui obligati fuimus cum omni sedulitate et industria enutrivimus timore Domini, pietate, bonis moribus ac literis humanioribus, plurimos sanctae Dei Ecclesiae et inclyto Regno utiles ac pro servitiis utriusque status habiles et idoneos juvenes . . . cum longa et dura 25 annorum patientia sperantes et praestolantes quodpiam augmentum foundationis nihilominus usque in praesens in augmentanda fundatione ne minimam quidem adepti sumus consolationem in primaevo introductionis nostrae statu delitescens in hodiernum, non absque jactura et damno ordinis, ac longe minore in nos quam sperassemus amplissimi magistratus caeterorumque juratorum civium qua fundatorum propensione“ etc.

A város február 18-án vette tárgyalás alá a rendfőnök folyamodványát. Az alapítványt, a hozott határozat szavai szerint a tanács ugyan nem hajlandó növelni, de a plébánia javadalmainak átadásába szívesen beleegyezik, ha a piaristák annak fejében lemondván az évi 600 forintról, minden más fundáció nélkül tanítanak.¹

Mint hogy a rendfőnök a kényszerítő körülmények hatása alatt ebbe a föltételbe is belenyugodott, a tanács hozzálátott a felsőbb beleegyezések megszerzéséhez. Fáradozása azonban mindjárt az első forumnál kudarcot vallott. A primás ugyanis kereken megtagadta a plébániának a piaristák részére való átengedését.

A tanács e rideg elutasítás dacára sem vesztette el reményét; bízott a kir. kamara és a helytartótanács elnökének megígért támogatásában. Azért tehát Szlopnnyait is biztatta, hogy ne hagyja abba a dolgot, hanem sürgesse ő is a kamara elnökénél a kérdés tisztázását.²

A kamara elnöke ekkor Erdődy György gróf volt, a piaristák jóakaró barátja, ki gyermekei mellé is piarista nevelőt (Hulinyi Jónást) fogadott. Ő nemcsak saját hivatalában támogatta Pest városának és a piaristáknak folyamodványát, hanem még Mária Terézia királynő férjének, Ferencnek is ajánlotta kérelmük teljesítését.³

Az akkori politikai viszonyok közt azonban a királyné nem akarta megbántani a trón körül nagy érdemeket szerzett primást, s bár, mint a későbbi fejlemények mutatják, szívesen döntötte volna el az ügyet a piaristák javára, politikai okokból mégis a primás felterjesztése értelmében határozott.

1743. ápril 14-én Hulinyi már értesíti a rendfőnököt, hogy a pesti plébános megkapta kinevezését. Két hétre rá meg Torma Péter házfőnök tudósítja, hogy Herics

¹ Extract. Protocoll. 1743. febr. 18. Budapest főváros levéltárában.

² Kegyesrendiek budapesti levéltárában 1743. márc. 23. két levél.

³ Hulinyi levele a rendfőnökhöz. A kegyesrend budapesti levéltárában.

Ferenc plébános installációja ápril 21-én fog végbemenni a budai jezsuita házfönök által; „*tripudiant illi, qui pro hoc, apprendunt alii, qui pro alio laboraverunt!*“¹

A sok fáradságnak tehát semmi eredménye sem volt. A rend ellenségei — mint Torma írja — tomboltak örömlükben s győzelmük tudatában, és a pesti piaristák előrelátható nyomora és elkeseredése csak fokozta örömlüküket.

Maguk a piaristák — mit is tehettek egyebet — felajánlották az új plébánosnak is szolgálatukat, megválasztották őt az ifjúsági Mariana Sodalitas főnökének és iparkodtak vele jó viszonyban lenni.

Ez az eljárás nemcsak józan gondolkozásukat hirdeti, hanem engesztelékeny, békés természetökre is vall. Különben az új plébános meg is érdemelte ezt a bánásmódot; mert nemes gondolkozású s jószívű férfi volt, ki az irányában mutatott hajlamot és jóindulatot sokszorosán viszonzta. Az egykorú piarista feljegyzések és levelek nem egyszer magasztalják erényeit s bőkezűségét.

Hérics 1751-ig volt pesti plébános. Érdemeinek jutalmául ez évben pozsonyi kanonoknak neveztetett ki.

Az üresedésbe jött plébánia-javadalmak elnyeréseért most újra lépéseket tesznek a piaristák, s az ő érdekükben a városi tanács.

A pesti házfönöki tisztet ez időben Erdöss István viselte. Torma Péter távozása után két évig Demka Sándor, a pesti gimnázium volt igazgatója, kiről már szótunk, vállalta magára a házfönökséget; utána szintén két évig 1744/45. évig Erdöss István, majd Laun Henrik következett, a ki azonban még egy évig sem bírta a sok türelmet és gondot igénylő állás terheit viselni. 1746-ban Bobraniczky Lázár, ő utána pedig 1748-ban a Rómából visszatért Erdöss István foglalta el újra régi állását.

¹ Torma Péter levele u. o.

Erdöss István neve a pesti kegyesrendi ház évkönyvébe arany betűkkel van bejegyezve. Senki annyit nem tett e ház felvirágoztatására, mint ő, senkinek törekvését nem kísérte oly fényes eredmény, mint az övét. Egy szebb kornak hajnala az ő házfőnöksége úgy anyagi, mint szellemi tekintetben. A modern filozofiai oktatás meghonosítása, a plébánia megszerzése, az Eszterházy-féle ház megvétele, Mária Terézia királynő pártfogásának megnyerése, mind az ő fáradozásának eredménye.

Éles eszű, kiváló műveltségű, lelkes magyar ember volt. Eleinte a Haller grófok nevelője volt, majd Groll Adolf győri püspök mellett működött; résztvett a híres 1741-ki pozsonyi országgyűlésen, melynek lefolyásáról hatalmas könyvet írt. Minthogy e műve — mely a pesti ház könyvtárában őriztetik — soha sem látott napvilágot, Erdöss neve nem is szerepel a magyar írók között. Még Horányi sem vette fel munkájába. Pedig ugyancsak megérdemli az írói nevet! Hasonló, kimerítő, éles megfigyelő elmére valló leírásunk, mint az övé, alig van ez örökre nevezetes országgyűlésről. Erdöss írta meg a pesti ház alapításának történetét is 1721-ig. Mint pesti házfőnököt választotta meg őt 1745-ben a káptalan a magyar kegyes-tanítórend főnökévé. 1746-ban Rómába küldetett, hogy a rend érdekeit ott képviselje. Sokat tanult, dolgozott és szenvedett itt, „*én elnyomorodtam volt itten — írja Nápolyból — és már csak az csont és bőr maradt rajtam!*“¹ de azért mégis járt-kelt, hogy tapasztalatokat gyűjthessen s itthon érvényesíthesse azokat. Lelkes barátja volt Cörver Eleknek, a modern filozofiai oktatás meghonosítójának. Az ő karjai közt lehelte ki nemes lelkét e buzgó bölcselettanár. „Szegény Elek — írja Cörver Jánosnak — elhagyott bennünket, Isten nyugossa! Az kendet siratta, mikor beteg volt reménylem, kend

¹ A kegyes-tanítórend budapesti levéltárában. Epist. Select.

se léssen hozzám kevesebb hajlandósággal, mint az szegény Elek.“ Mint pesti házfőnök annyira megkedveltette magát, hogy a városi tanácsnak s a legelőkelőbb köröknek is általánosan becsült, kedves embere volt.

Mikor 1751-ben az a hír támadt, hogy Hérics plébános pozsonyi kanonok lett, Erdőss azonnal megtette a lépéseket a plébánia elnyerésére.

A primás hangulata ugyan nem volt kedvező a piaristákra nézve, de voltak oly jelek és körülmények, melyek a siker reményével bízatták a fáradhatatlan Erdőss-t.

Mária Terézia királynő, a piaristák legmagasabb védője 1751-ben Pestre érkezett az itt összegyűlt hadak meg szemlélésére. Ez alkalommal a piaristákat a nádor sürgetésére szokott nyájasságával megszólította, kérdezőn tőlük, mért nincs a többi szerzetesek módjára templomuk? Erdőss István azt felelé erre, hogy bár 34 éve vannak már e városban, rendkívül csekély alapítványuk miatt nem bírnak templomot építeni. A királyné nem elégedvén meg e válaszszal, meghagyta a tisztelgő piaristáknak, hogy adjanak be saját személyéhez intézett folyamodványt, tárják fel benne szűkölködésük okát s alapítványuk nagyságát.¹

Erdőss és társai be is nyújtották a mesterileg szerkesztett folyamodványt a királynénak. Mivel azonban jól tudták, hogy a primási udvar mindent el fog követni céljuk kivitelének megakadályozására, a pápához folyamodtak a plébánia átengedéseért. A pápai bulla azonban — a mint előre látható volt — a primást nevezte ki teljhatalmú megbizottjává.

Ezalatt a királynő a piaristák folyamodványát leküldé az udvari kancelláriához, a kancellária pedig átadá azt véleményadás végett Klimó pécsi püspöknek. Klimó, ki a rendfőnökhöz intézett leveleiben annyiszor hangoztatta a

¹ A primáshoz intézett folyamodványban, úgyszintén az idevágó többi hivatalos iratban.

Peint à Florence en 1746. par Martin de Meyssier

*Œuvre de chez Peint rue St. Jacques à la couronne
 d'après une peccu la Mathurane.*

Peint à Paris en 1743. par Ponce

piaristarend iránt való jóakarátát s annyiszor ajánlotta fel szolgálatát,¹ a folyamodványt *a piaristák tiltakozása dacára*, minden megjegyzés nélkül átadá a helytartótanácsnak. A helytartótanács Csáky Miklós primást és a váci püspököt kérte föl véleményadás végett. Így aztán ismét odajutott a piaristák ügye, a honnét már 1743-ban kemény elutasító választ kaptak. Nem is valami nagy reménységgel néztek a fejlemények elé; az egyetlen, kiből még bíztak, a királyné volt.

E közben Pest városa is megtette a szükséges lépéseket. Először is a primáshoz fordult kérésével. *A piaristák — írja a tanács a folyamodványban — nagy érdekeket szereztek e városban úgy a tanítás, mint a lelkeskedés terén, méltó és igazságos, hogy jogos követeléseik teljesíttessenek.* A város most nem építhet részükre templomot, de a plébánia jövedelméből föl lehet azt építeni. Ezért a tanács és a város közönsége az 1715. art. 37. alapján, jogainál fogva kilenc évre nekik adományozza a plébániai javadalmat. Kérik a primást, erősítse meg ez adományozást.²

A primás a város felterjesztésére azzal válaszolt, hogy Hérics kanonokot kinevezte a pesti plébánia adminisztrátorává. Azt gondolta, így legkönnyebben útját vágja a tanács és a piaristák törekvésének.

A városi tanácsot mód nélkül felháborította ez az eljárás. Azonnal írtak a királyi kancellárnak, *s a primást a patronátusi jog megsértésével és az 1723. évi 55. törvénycikk megszegésével vádolták.* Kérve kérik a kancellárt, legyen igaz ügyüknek támogatója, s eszközölje ki a város költségén épült, sokáig elhagyatott templomnak és plébániának átengedését a piaristák részére.³

¹ Levelői a kegyesrend budapesti levéltárában. Hulinyi ezt írja róla: „Klimo püspök mindent ígér, de nem lehet benne bízunk”. U. o.

² Budapest főváros levéltárában.

³ 1752. március 13-án. Az országos levéltárban s másolatban a kegyesrend pesti házában levéltárában.

A királyi kancellár megfelelt ugyan a város óhajának, de a helytartótanács, még mielőtt a primás válaszát megkapta volna, 1752. január 17-én tartott ülésében elhatározta, hogy az egész ügyet egy időre függőben hagyja, mivel a plébániának jelenleg van alkalmas lelkésze.¹

1752. március 16-án pedig jelentést tett a királynőnek, hogy Csáky Miklós primás többféle okból semmi szín alatt sem hajlandó a plébánia átengedésébe beleegyezni.

Csáky Miklósnak jogi botlásokkal és indokolatlan gyűlölettel telt felterjesztéséből álljon itt néhány pont.

1. Nem engedhetem át a plébániát, mert Hérics Ferenc külön privilegiumom alapján most is ott van. Így hát a kérés tárgytalan, mert „de re non vacante facta est“.

2. Ha esetleg üresedésbe jön is, akkor sem ígérhetem nekik, mert a kánonok tiltják a javadalmak eligérését.

3. Sok jeles emberem van, azok számára kell a pesti plébánia. „Beneficia regularia regularibus, saecularia saecularibus conferenda sunt.“ Mit szólnának a piaristák, ha az ő javadalmaikat világi papoknak adnák?

4. A király megerősítette ugyan 1717-ben a városnak a plébánia átengedésére vonatkozó ígérését, de függővé tette azt a primás beleegyezésétől.

5. A piaristák nem őszinték, mert a királynétől az idő megemlézése nélkül, tőlem pedig kilenc évre kérték a plébániát. *Mit várhatok ezektől a plébánia kormányzásában?* Érdemeket ugyan szereztek, de azért nem kell a világi papoktól ilyen jó plébániát elvenni.

6. Roppant sok kitűnő férfiú van ezen egyházmegyében „plurimos et virtute, nobilitate, ingenio, doctrina, eloquentia, meritisque longe praestantissimos!“ Ezeket

¹ Az országos levéltárban: „Intimata consilii hujus intuitu parochiae Pesthiensis Domui Scholarum Piarum ibidem conferendae, venerabili Capitulo Strigoniensi, et dictae civitatis Pesthiensis Magistratui expedienda, eousque, donec praefatae parochiae, nunc alioquin necessario subjecto provisae vacantia enascatur, tantisper in suspenso relinqui“.

mind kanonokká nem tehetem; mi lesz jutalmuk, ha a pesti plébánia oda lesz? A piaristák tanulják meg jól, hogy mindenki maradjon meg hivatása mellett.

7. Ha csak egy évre is elnyernék a pesti plébániát, *megízlelvén annak édességét, élvezvén jövedelmét, csak hosszú per útján lehetne őket onnét elmozdítani!*¹ Aztán, a mint tapasztalásból tudom, a szerzetesek a plébánia jövedelmét saját házaik építésére fordítják, s így kárt okoznak a plébániának. *Rossz néven veszem, hogy a jó atyák mindjárt érseki kormányzásom kezdetén ilyen alkalmatlankodást okoztak nekem.*²

Ez ékes és felette udvarias felterjesztést Csáky primás elküldé Althan váczai püspöknek is, mivel a helytartótanács a váczai egyházmegyét is felszólította véleményadásra.³

A váczai egyházmegye a primás stilusát tartván szem előtt, még durvább hangon írt a helytartótanácsnak. Nem érdemes ugyan az ilyen „förmedvényekkel“ foglalkoznunk, de jellemzésül mégis felemlítjük, mikép ez egyházmegye azt kívánta a helytartótanáctól, hogy a plébániák kormányzását valamennyi szerzetestől vegye el, mert „*nagy kárára vannak az egyházmegyéknek!*“ A piaristákról — írják nagy jóakarattal — gondoskodják a város, ha behozta őket, kéri a helytartótanácsot, hogy a *pesti piaristák „merész, illetlen és jogtalan kérését“* tagadja meg.⁴

A helytartótanács Csáky Miklós felterjesztését mélyen sértőnek találván a piarista rendre nézve, másolatban megküldötte azt Erdöss Istvánnak, hogy válaszolhasson a benne foglalt támadásokra és téves jogi állításokra.

A piaristák mellőzvéen jogos felháborodásukat, komoly tárgyilagossággal válaszoltak a primás felterjesztésének

¹ „*degustata semel honoris illius dulcedine, degustato semel parochiae illius proventu, nonnisi gravi cum lite inde amoveri possent.*“

² Országos levéltárban, másolatban a pesti ház levéltárában.

³ Hivatkozás is van rá, a váczai egyházmegye felterjesztésében.

⁴ A pesti kegyesrendi ház levéltárában másolatban.

egyres pontjaira. Nemcsényi rendfőnök, Cörver János báró prokurátor és Erdőss István pesti házfőnök írták a terjedelmes és nagy jogi apparátussal készült választ ily cím alatt: *Animadversiones super punctis celsissimi primatis, et archiepiscopi Strigoniensis adversus patres scholarum piarum excelso Consilio Regio-Locumtenentiali praesentatis.*¹

Először is megcáfolják a primás amaz állítását, hogy a piaristák akkor folyamodtak a plébániáért, mikor az nem is volt üresedésben. A mikor ők folyamodtak — írják — Hérics már távozott Pestről, s Pozsonyban megtörtént kanonoki installációja. A primás azonban mikor megtudta, mi szándékuk a piaristáknak, a kánonjog világos parancsa ellenére Héricset visszarendelte Pestre. A városhoz intézett két leveléből világosan kitűnik ez.²

Ezután a primási felterjesztés következő pontjainak állításait döntik meg zsinati határozatok és egyházi törvények bő idézésével. Kifejtik jogaikat a plébániához, elmondják mennyit fáradtak s dolgoztak a plébánosok mellett önként, keresztény szeretetből. Vajjon van-e, ki bűnül róhatja fel nekünk — mondják végül — hogy alapító levelünkben kikötött föltételek teljesítését sürgetjük, s hogy módot keresünk a megélhetésre és költséget templom építésére?

Arra a megjegyzésre, hogy a királynőnél mindenkorra, a primásnál pedig csak kilenc évre kérték a plébánia adminisztrációját, azt felelik, hogy ez nem őszinteség hiányból, hanem a városnak időközben hozott határozatából történt. A város részéről benyújtott folyamodványban világosan meg van ez magyarázva. A javadalom adományozása a várostól, mint patronustól függ, s ha ez reánk ruházza is azt kilenc évre, a világi papság vesztesége nem oly szerfölött nagy: „Totus igitur clerus nec grande illud vulnus patietur, nec grandem fortunae suae iacturam subibit“.

¹ A pesti kegyesrendi ház levéltárában.

² Budapest főváros levéltárában van a két levél.

XIII. Gergely pápa bullájának az a határozata, melyre a primás hivatkozik. soha sem lépett érvényre, s még magában Rómában sem veszik azt figyelembe.

Arra az indokolatlan megjegyzésre, hogy, ha a piaristák csak egy évre is elnyerik a plébániát, csak per útján lehet majd visszaszerezni tőlük, tényekkel felelnek. A vácsi plébániáról, melyet Kollonics bíbornok bízott a piaristákra, Althan püspök egyetlen szavára lemondtak. A szentgyörgyi plébániát az esztergomi káptalannak felszólítására, habár 30 évig bírták, rögtön átszolgáltatták. Nincs tehát mitől tartani e tekintetben sem.

A primás azon állítására, hogy a szerzetesek nem alkalmasak, s nem is szabadna őket alkalmazni a plébániák igazgatására, azt felelik, hogy ők jelenleg csak Szegeden és Debreczenben lelkészkednek. Egyik helyen sem történt ellenök semmi panasz. Mikor a boldogult Csáky Imre kalocsai bíbornok-érsek felkérte a rendet a debreczeni plébánia elvállalására, csak két katolikus család volt a városban, ma már százakra megy a hívők száma. Szegeden három nyelven hirdetik a piaristák az Isten igéjét, a városnak teljes megelégedésére. *Rómában, a kereszténység fővárosában 82 plébánia közül harminchat van a szerzetesek birtokában!* Ha nem volna szabad ezt megengedni, a pápa mint az egyházi törvények őre, bizonyára nem nézné nyugodtan!

Végül a primásnak Pest városához írt két levelére tesznek megjegyzést. A legkiválóbb egyházi írók munkáiból vett idézetekkel mutatják ki, hogy a primásnak állításai a legélesebb ellentétben állnak az egyház tanításával, a közszokással és a zsinati határozatokkal.

A vácsi egyházmegye felterjesztésére nem tartották érdemesnek felelni. Önérzetük nem engedte, hogy „ilyen irányú pasquillusra“ válaszoljanak.

Érdekes, hogy a piaristáknak nagy gonddal készült fentebbi válaszára tulajdonképp nem is volt szükség. A mire

ugyanis az rendeltetési helyére ért, a királyné már oly fényes elégtételt adott nekik, melynél kedvezőbbet az akkori körülmények között nem is várhattak. *Mária Terézia ugyanis, a helytartótanácsnak, a primásnak és a váci püspöknek visszautasítást ajánló felterjesztései dacára elrendelte a plébánia átadását!* Csáky Miklós primás, ki március hóban még oly harcias módon követelte a piaristák elutasítását, májusban már kénytelen volt alkudozni velök a plébánia átadása ügyében. Ezt is csak azért tette, hogy minél szigorúbb feltételeket szabhasson s minél jobban biztosíthassa a plébánia leendő visszaadását a kilenc év letelte után.

1752. június 5-én irták alá a szerződést Nagyszombatban Nemcsényi Adolf rendfőnök és Cörver János báró a rend prokurátora. A hét pontba foglalt föltételek többnyire a püspök jogainak s a parochia anyagi dolgainak megóvását tartalmazzák. A legfontosabb köztük az a pont, mely a plébániáról való lemondást köti ki, kilenc év letelte után.¹

Fontosabb ennél az a szerződés, melyet a pesti ház a város közönségével kötött. Ez még 1751-ben december 21-én kelt, vagyis akkor, midőn a plébánia megüresedett. A piaristák ebben fölmentik a várost az alapító levélben kikötött templom építésének s az épületek javításának kötelezettsége alól, kötelezik magukat a geometria, matematika és más hasznos tudományok további előadására s ígérk, hogy mindenkit ingyen temetnek el, kinek részére a bíró szegénységi bizonyítványt állít ki. A város viszont ezután is fizeti azt az évi 300 forintot, melyet a község plébánosának szokott fizetni.²

1752. június 18-án megtörtént az ünnepélyes installáció Ordódy Gábor nagyprépost és archidiakonus által, ki mint a piaristák őszinte híve, önkényt vállalta magára

¹ A pesti kegyesrendi ház levéltárában másolatban.

² Budapest főváros levéltárában.

ezt a terhet. Szép beszéde, melyet ez alkalommal tartott, megérdemelte volna a kinyomatást.

Erdőss István törhetlen buzgalmának meg lett tehát a kívánt eredménye. A piaristák habár fáradságos munka árán, de mégis megszabadulhattak a nélkülözésektől. Ideje is volt! Annyi évek nyomora, s a nyomor dacára annyi igaztalan támadás úgylis mélyen elkeserítette őket.

A plébánia ügyeinek első vezetője maga Erdőss István volt. Oldala mellett segédkeztek: Kayser József, Lanczinger Ferenc, Horváth Benedek (ünnepi magyar szónok), Metter Péter és Nagy Anzelm.

1754-ben meghalt a derék Erdőss István. Egykorú feljegyzések szerint az egész város fájdalma és szomorúsága kísérte őt sírjába.¹ Közel huszonháromezer forintot szerzett Groll Adolf püspöktől és egyes nemeslelkű adakozóktól a pesti háznak. E tőke túlnyomó részét azonban a rend más házak segélyezésére fordította, noha Erdőss még haldoklása közben is kijelentette, hogy e tőke egyedül a pesti házat illeti.²

Erdőss halála után Mutz Sebestyén, 1757-ben pedig Linkiss Antal nyerte el a házfőnöki és plébánosi tisztséget. A kilenc év alatt, a míg a plébánia ügyeit intézték összesen tizennyolcezer-száznyolcvan forint tiszta jövedelmük volt a piaristáknak a parochia adminisztrációjából.

Anyagi viszonyaik ez időben más téren is örvendetes javulásnak indultak. A városi tanács még 1743-ban nekik adományozta a Skopek-féle telek egy jelentékeny darabját kert részére. Ugyanez évben került a ház birtokába adományozás útján a Sötér-féle szőlőskert; ezt azonban a házfőnök Szalay városi tanácsosnak engedte át életfogytáig, oly feltétel alatt, hogy halála után a Szalay-féle szőlővel együtt a piarista kollégium birtokába megy át.

¹ „Vir totius civitatis merore tumulo illatus. Erat amicitiae colendae summus artifex, boni rectique consilli“ etc.

² A pesti ház egyik folyamodványában, melyről később lesz szó.

Maga a rendház is lassan-lassan teljesen kiépült. 1745-ben Erdöss István sürgetésére a tanács újra több szobát tétetett lakhatóvá, úgy, hogy a ház ez időben már tizenegy szerzetes befogadására is képes volt.

Ugyanez évben került a rend birtokába 6350 frton a Steker vagy Vizay-féle ház, melyhez egy szántóföld és egy rét is tartozott. A bíró és tanács buzdítására mieink oly célból vették meg e házat, hogy helyén majdan templomot építsenek. A vételnél felmerült 139 forintnyi engedelemért (laudemium) a tanács a piarista háznak ajándékozta.

A ház 1749-ben a jászberényieknél elhelyezett tizezer forintnyi tőkét visszavette, s hozzáadván a Lövenburg-féle tizezer, a Tassi-féle adományt s Erdöss István négyezer forintnyi alapítványát, a kamara elnökének, Grassalkovics Antalnak adta kölcsön.¹

A Bobics Miklós, úgyszintén a Steker-féle kertek 1748-ban kerültek a pesti ház birtokába. Mindkét kert a Kecskeméti-kapunál feküdt; az elsőhöz ingyen, az utóbbihoz 150 forintért jutottak.

Egyes jótévedők nagyobb pénzbeli alapítványokat is tettek ez időben a pesti ház részére. Így Tassi Ferenc 1000, Finazzi Zsuzsanna 1500, Nagy István (templomra és kelyhekre) 3000, Lövenburg grófné tizezer forintot. Mind a négy alapítványt 1749-ben tették le.

A következő évben Hrabovszky Judit adott egy szt. Anna oltárra 2000 forintot. 1752-ben meg Orosz Pál püspök 1000, Huszár István 1000, Szikoray Miklós plébános 2000, Orlits Dániel piarista atya 2000, 1753-ban Authaller Bernát 800 és Castell grófnő (Pethő Mária) 1000 forintnyi, jobbára misealapítványt tettek.

Elegendő anyagi eszközzel rendelkezvén immár, első sorban egy templom építéséről gondolkodtak. A Vizay-ház

¹ Összesen az időleges kamatokkal együtt 26 ezer forintot.

már birtokukban volt, most ugyan-e célra a szomszéd Hoffmann Vietorisz-féle házat vették meg 2300 forinton.

Bár maga a tanács, főleg pedig Kerspanner Tóbiás bíró elősegítették a vételt, a város közönsége azonban, dacára, hogy templomi célra történt ama házak megvétele, királyi taksát követelt a telkek után. Minthogy pedig a piaristák nem akartak fizetni, a közösség azzal fenyegetőzött, hogy katonai karhatalommal fogja behajtani a kivetett összeget. A házfőnök erre egy igen éles hangon írt felterjesztést küldött a városi tanácshoz. Nem is kérte, hanem követelte, hogy legalább az alapító oklevélben kikötött adómentességet vegye figyelembe a város közönsége! A szerződésnek több pontját úgy sem tartotta meg, holott a piaristák minden kikötött feltételnek megfeleleltek!

A tanács igazat adván a házfőnöknek, megtiltotta a katonai exekució végrehajtását.

Eltelvén ezalatt a plébánia javadalmainak élvezésére kikötött kilenc év, a piaristák várták az új plébános kinevezését. Minthogy azonban a kinevezésnek vagy a visszavételnek semmi híre sem hallatszott; Cörver János báró kísérletet tett a plébánia további megtartására. Személyesen kereste fel Bécsben Pálffy, tisztelgett a királynénál is, és kedvező kilátások között tért vissza, mivel — mint Pálffyhoz intézett levelében írja — a városi tanács is a legjobb indulattal van a piaristák iránt s hajlandó a plébániát tovább is azok kezében hagyni.

Ezek a lépések hamar felköltötték az érdeklődők figyelmét s még mielőtt valami döntő lépés történt volna a plébánia ügyében, 1761-ben Weingruber György esztergom-egyházmegyei papnak juttatták azt.

VI.

FONTOSABB OKIRATOK.

1. Pestvárosa kéri a primást, erősítené meg a piaristákat a plébánia adminisztrátoróságában. —
2. A városi tanács panaszt emel a primás ellen. —
3. A piaristák folyamodnak a királynőhöz a plébániáért. —
4. A pozsonyi káptalan megerősítő oklevele. —
5. A váci káptalan megerősíti Pest városának adománylevelét.

*Celsissime, ac Reverendissime Princeps Archi-
Episcopo Domine Domine nobis Benignissime.*

1. Celsitudinis Vestrae Archi-Episcopalis 17-ma Aprilis Anni nunc currentis ad nos benignissime datas Literas profundissimo cum respectu, et veneratione accepimus; Et siquidem ex contextu earundem probe intellexissemus, Praesentationem nostram 18-va Decembris Anni 1751 in Favorem Reverendorum Patrum Piarum Scholarum expeditam de re non vacante factam fuisse; Ideo defectum hunc Supleere volentes Reverendos Patres Clericos Regulares Pauperum Matris DEI Piarum Scholarum hic existentes tum quod Scholasticam Nobilem et Civilem Iuventutem indeesse in Literis instruant, ac erudiant, Parochisvero hujus Civitatis in Functionibus Parochialibus semper magno adjumento fuerint, ac taliter merita sibi non exigua jam hic comparaverint, tum quod vigore contractus foundationalis in Anno 1717 nos inter, et almam praedictorum Patrum Provinciam initi, ac primo quidem per Eminentissimum, ac Serenissimum Principem Cardinalem de Saxonia, qua Archi-Episcopum Strigoniensem, ex post vero per Piae memoriae Augustissimum condam Romanorum Imperatorem Carolum

Sextum, velut Hungariae Regem benignissime confirmati: In casu vacantiae Parochiae hujus Civitatis administrationem dictis Clericis Regularibus ad augmentandam eorundem foundationem promississemus; tum quod Altesera Sua Eminentia et Metropolita in Confirmatione Sua non nisi in quo ad eorum in vivis existentem Parochum cautelam interposuerit, ne videlicet Patres Piaristae in functiones et jurisdictionem ipsius Semet immisceant; Quemadmodum autem per hanc Specialem exceptionem reliqui contractus fundationalis Articuli, adeoque quartus, cujus intuitu nempe Parochiam antelatis R. Patribus promississemus simpliciter acceptati, firmati, et approbati esse censerentur, ita etiam eo ipso eventualiter jam respectu Parochiae administrationis, dummodo praesententur, jus ad rem iidem Patres obtinuerunt, tum quod Ecclesiam, et pro ipsis Piarum Scholarum Patribus, ac etiam Scholastica, praecipue vero tenerioris aetatis juventute, summe necessariam, ob praegravatam nunc hanc Civitatem extra Statum Simus residentiam ipsorum aedificandi, ex proventibus autem Parochialibus aliquis fundus et modus innocens accederet, quo Salutare hocce, et uti attactum foret, necessarium opus exiguo plane hujus Civitatis adjumento in optatum finem deduci, aliaeque Scientiae, artesque Liberales ex fundo isto ad incrementum Publici Status implantari valeant.

Proinde virtute juris Patronatus nobis Privilegialiter collati, ac Article 37. Anni 1715. Diaetaliter etiam confirmati eosdem Piarum Scholarum Patres nunc, et in futurum hic existentes ad novem annos pro Parochiae hujus Civitatis administratione denominamus, ac Celsitudini Vestrae Archi-Episcopali profunda cum Submissione praesentamus, eorundemque benigne fiendam per celsitudinem Vestram Archi-Episcopalem approbationem tanto a Fortiori Supplices Speramus, quo per restrictos ad novem dumtaxat Annos, neminem inficias ire existimaremus, periculo, Seu

metui abalienationis Parochiae admortuas manus satis praecautum esse. Qui Sacratas Celsitudinis Vestrae Archiepiscopalis manus devotissima cum Subjectione exosculantes, cum imploratione Sacerrimae Ejusdem benedictionis, emorimur

Celsitudinis Vestrae Archiepiscopalis.

Pestini 5-ta May 752.

humillimi Servi.

N. N. Iudex et Senatus

Liberæ Regiæque Civitatis Pestiensis.

*Excellentissime, ac Illme Dne Comes Cancellarie,
Dne et Patrone nobis Gratosissime.*

2. Ex demississima praesentatione nostra, sub hodierno dato ad Suam Majestatem Sacratissimam expedita, ejusque accessoriis, Excellentia Vestra benigne intelligere dignabitur; Primo quo Rdssmus Dnus Franciscus Herics, hactenus Parochus noster in Canonicum Poseniensem, per Celsissimum Principem Dnum Regni Primatem promotus sit. Secundo autem, quibus de Causis, post enata praevio modo Parochiae hujatis vacantiam, R. P. Piaris. Scholar. pro Parochiae Civitatis hujus administratoribus, ad novem dumtaxat annos denominaverimus, Altefatoque suae Celsitudini Archiepiscopali, vi Juris nostri Patronatus pro approbatione praesentaverimus. Sua Celsitudo equidem 14-ma february Anni currentis Litteras ad nos benigne dedit, sed ea cum expressione quod per formam dispensationis, praefatus Canonicus Poseniensis Dnus Franciscus Herics, usque imminentem aestatem, Ecclesiam hanc Pesthiensem administraturus Sit. Et quamvis nihil impensius optarem, quam ut omnimodam devotionem, promptissimumque nostrum Serviendi Studium, omni altione erga Suam Celsitudinem cumulatis plane documentis comprobatum reddere gratiamque eiusdem magis, et magis nobis promereri valeremus,

interim tamen, si quidem jura Patronatus Status Saecularis per talesmodi (Spreto videlicet Patrono) dispensationes non nihil laedi viderentur, ideo non potuimus, non hoc in passu cautelam interponere, et Excellentiae Vestrae, vi muneris nostri Magistratualis, in omni Submissione nonnullas rationes, et motiva nostra proponere, quare eadem dispensatio, velut de jure tertii disponens, nobis praeiudicialia, ut Subsistereque nequeat; Nam Jure Articulus 55. Anni 1723. de ejusmodi dispensationibus non Saltem altum sileret, verum etiam, quod nemo duo beneficia tenere queat, Statueret, et inde ejusmodi dispensationes, in illis tantummodo Dominiis, et Bonis locum habere viderentur, in quibus Diocesani Simul Dni terrestres, per Consequens etiam Patroni Ecclesiarum essent, non autem in illis Ecclesiis quas non vel propriis Sumptibus, vel vero ad minus per subditos suos aedificarunt; et hoc jure Patris; quod non autem Canonici juris Scriptores aliquantam excutiantur pateret ex his quoque, quod in praejudicium Laicalis, Status Ecclesiasticus tali in Causa nihil agere valeat; indubitatum enim est Secundo Parochiam hujatam jam vacare, Jurisdictio autem, et administratio ad quaecumque etiam tempus nemini dari potest, nisi ad praevias praesentationes Patroni, qua inter Complures alios Canonistas, etiam Melchior Pastor in Tract. de beneficiis titulo 19-mo Sic Scribit: Patronis tempus praescribitur ad praesentationem, Ordinario autem nullum ad instituendum, nam si is nolit instituere, vel differat sine legitima Causa; licet provocare ad superiorem adeoque in Hungaria ad Regiam Mattem, quo Regem Apostolicum, et Summum Ecclesiarum Patronum, qui Jure etiam territorialis Curae Superioritatis ordinario praeciipiendi potestatem habet, ut praesentatum instituat. Tertio idem Melchior citato in Tractatu, et titulo, ulterius dicit: quod Collatio beneficii Patronatui facta Spreto Patrono nulla Sit, aut venit annullanda, quibus Consimiles textus passim legere est, in omnibus etiam aliis Canonistis

eapropter apud Excellentias vestram demississime instamus, quatenus pro suo ingenito, tot illustribus exemplis comprobato, Iustitiae Zelo perdeclaratam himillima representationem nostram, Suae Majestati Sacratissimae (uti praemissum) inviata, Praepotenti Suo Patrocinio Excellentia Vestra gratiosissime Secundare dignaretur, Sicque cooperari etiam, quo Ecclesia Nra Parochialis, ab aliquot annis deserta ferme, reddita per Concedendos praerecensito modo P. Piarum Scholarum per novem dumtaxat annos, a populo frequentari, et in ea fidelium devoto renovari incipiat Quibus nos magnis Excellentiae Vestrae Gratiis perdemisse in comendantes, manemus.

Excellentiae Vestrae

Humillimi Servi.

Pestini 13-a Martii Anno 1752.

*Sacratissima Caesarea Regiaque Majestas, Domina,
Domina et Regina Nostra Clementissima!*

3. Ex benignissimo Mandato Majestatis Vestrae.

Profundissimo homagialis nostrae devotionis cultu Augustissimae Majestati Vestrae insinuare voluimus, qualiter Nos retroaeto adhuc anno Millesimo Septingentesimo decimo septimo sub gloriosissimo felicitatis recordationis Caroli VI. desideratissimi Sacratissimae Majestatis Vestrae Progenitoris imperio in regiam hanc civitatem Pesthiensem pro Juventute tum in pietate, cum in bonis literis instituenda per Magistratum praenominatae hujus civitatis introducti simus, qui etiam benignissimum consensum regium a memorato Augustissimo Sacratissimae Majestatis Vestrae Progenitore eo facilius exoperatus est, quo Ille magis publicae propter juventutis eruditionem utilitati semper studere dignabatur.

Promissum extiterat eorum et Augustissimo Imperatori, et Religioni nostrae per Magistratum Pesthiensem, ut consensus regius docet, praeter decem florenorum Millia, in sortem foundationis Nostrae data, quod civitas in subsidium melioris nostrae subsistentiae, aut Parochiam Pesthiensem in locis competentibus exoperabitur, aut alia quapiam modalitate exilem hanc decem Millium fundationem est adauctura.

Quia vero Augustissima Imperatrix, Domina et Regina Nostra Clementissima, jam triginta quatuor evolverentur Anni, a quo promissum hoc etiam in consensu regio expositum staret, in effectum tamen ad praesens usque tempus non esset deductum, sed neque in futurum deducendum speraremus, nisi ingenita Sacratissimae Majestatis Vestrae Clementia apud C. Principem, et Archi-Episcopum accesserit; Ecclesiam autem nullam penitus haberemus verum cum maximo Juventutis, et nostro incommodo pro divinis Servitiis quotidie in Ecclesiam Parochialem proficisci deberemus.

Eapropter ad Augustissimum Sacratissimae Majestatis Vestrae thronum nos humillime prosternimus, submississimo venerationis cultu in eo supplicantes, quatenus Augustissima Majestas Vestra, aut id clementissime ordinare, ut promotus per Principem Strigoniensem moderno Parocho, Ecclesiae Parochiali in perpetuum praeficiamur; aut vero ad inchoandum novae, ejusque compendiosae Ecclesiae aedificium aliquo subsidio nos benignissime adjuvare non dedignetur.

Sed et id Sacratissimae Majestati Vestrae humillima cum subjectione insinuandum esse duximus, quod ex proprio religioni Nostrae Juventutem erudiendi munere praeter doctrinam Scholarum inferiorum, in hac Urbe pro Nostris primum religiosis, ne utilissimo Studio Magistri unquam deessent, aliisque extraneis perpauca, at si facultas adesset, omnibus, qui se erudiendos traderent, Philosophiae

modernae, Matheseos studium septem jam ante annos inchoaverimus.

In eo proinde etiam de genu supplicamus, quatenus Augustissima Majestas Vestra semel, atque iterum adprobatum, quoad praefatas scientias tradendas conatum nostrum, cum nimirum duos Nobilissimos Adolescentes Philosophiae hujus Auditores, per deputatos ad actus defensionis Dominos Commissarios regios torque aureo donaret adjuvare, Philosophiae huic per uos coeptae perennitatem attribuere nobis tradendi, omnibusque, qui eam petent, audiendi facultatem benignissime indulgere non dedignetur.

Haec sunt proinde Augustissima Domina et Regina, quae Sacratissimis Majestatis Vestrae pedibus substernimus, atque ut in iis Nobis Clementissime favere dignetur humillimi obsecramus.

Caeterum pro Augustissimae Majestatis Vestrae et totius Domus Austriacae incolumitate, et felicissimo, eoque perennaturo gubernio DEum jugiter oraturi Manemus

Sacratissimae Caesareae, Regiaeque Majestatis.

Humillimi, perpetuoque fideles Subditi,

et Capellani Clerici Regulares Scholarum

Piarum Pesthienses.

4. *Nos Capitulum Ecclesiae Poseniensis*; Damus pro memoria tenore praesentium significantes, quibus expedit universis; Quod Egregius Franciscus Scopek, Liberae Regiaeque Civitatis Pesthiensis Senator, et Juratus Notarius, coram Nobis Personaliter constitutus, exhibuerit, et praesentaverit Nobis Nomine, et ex Parte antelatae Civitatis Pesthiensis certas quasdam Religiosorum: Stephani a Sancto Ladislao, Superioris, nec non Alexandri a Visitatione Beatae Virginis Mariae, Ernesti a Sancto Georgio, et Christofori a Sanctissimo Nomine Jesu, omnium omnino Residentiae, sive Domus Pesthiensis Clericorum Regula-

rium Scholarum Piarum Patrum, Pestini Die 21-a Mensis Decembris, Anno 1751. in Negotio abinfra denotato, prae-libatae Civitati Pesthiensi datas, Sigilloque ejusdem Residentiae, sive Domus Pesthiensis authentico communitas, et propriis praenominatorum Religiosorum Patrum Subscriptionibus inferne roboratas, ac in simplici Papyro patenter confectas, et emanatas Reversales Literas; Petens nos debita cum Instantia, quatenus easdem transumi, et transcribi, Protocolloque Nostro inseri et inscribi facientes, in Transumpto Literarum Nostrarum eidem extradare velle-mus; Quarum quidem Literarum Tenor per omnia talis esset:

In Nomine Sanctissimae, et Individuae Trinitatis Amen. Infrascripti Superior, ac Residentiae nostrae Clericorum Regularium Scholarum Piarum Patres; Memoriae commendamus vigore praesentium, quibus expedit universis; Quod posteaquam Amplissimus Magistratus Liberae Regiaeque Civitatis hujus Pesthiensis ad Instantiam Nostram propterea factam Civitatis hujus Parochiae Administrationem nobis ad novem Annos vigore Resolutionis suae 11-a labentis Mensis Decembris interventae conferre dignatus fuisset, per consequens etiam Nos Celsissimo ac Reverendissimo S. R. I. Principi, ac Domino Archi-Episcopo Strigoniensi Nicolao e Comitibus Csáky de Kereszthszegh, Perpetuo Terrae Scepusiensis (Titt.) in omnem eventum etiam praesentare velle determinasset, effectu ejusdem praesentationis subsecuturo ad Sequentes Conditiones Nos obligaverimus, prout praesentium vigore nunc pro tum irrevocabiliter etiam Successores Nostros obligamus. Primo: Quamquam trecenti illi Floreni, quos hucusque modernus Parochus Franciscus Herich a Civitate hac annuatim habuit, in futurum cessare deberent, interim tamen Amplissimus Magistratus Liberae hujus, ac Regiae Civitatis Pesthiensis ex laudabili suo Zelo, quo in promotionem Boni Publici fertur, quemadmodum ea sub conditione Nobis

per novem Annos annuatim solvere promittit, ita etiam Nos praesentium per vigorem Civitatem hanc Pesthiensem certam reddimus, quod ex Fundo hoc non solum Cubicula Scholarum absque ullo Pesthiensium Filiorum aggravio, adeoque Nostros expensis hyemali tempori calefieri curabimus, ac una etiam Patres Familias aequae ex praedeclarato Fundo loco eorum solvemus, verum etiam ex remanente superflua Pecunia successive in Capitale congerenda Geometriam et Mathesim, aliasque utiliores Scientias in perpetuum tradere obligabimur. Secundo: Processiones Menstruales S. S. Trinitatis, prout et in Festis Sanctorum Marci, Sebastiani, Rochi et Rosaliae, nec non alias subinde pro publicis Necessitatibus instituendas absque ullo Stipendio ducere tenebimur. Tertio: Esto quidem Civitas haec vigore Contractus Fundationalis Nobis Ecclesiam aedificare, sartaque et tecta tum in hac, cum vero in Residentia Collegio Nostro propriis sumptibus conservare promississet, nihilominus tamen ex Ratione Nobis collatae ad novem Annos Parochiae, et iis evolutis denuo ad non nullos Annos conferendae, in quo sub verbo Magistratuali assecurati sumus, a praedeclaratis duplicis Ordinis Oneribus, Ecclesiae quippe Aedificatione, Sartorumque Tectorum Conservatione et aliis quibuscunque Reparationibus Liberam hanc et Regiam Civitatem Pesthiensem in perpetuum absolvimus quietamque reddimus ac renunciamus, quippe cum tam Ecclesiam erigere, quam vero Sarta Tecta Nostris Sumptibus conservare, reparandaque reparare Nobis solis incumbet. In casu tamen non subsequaturae post novem Annos confirmationis in Administratione Parochiae Punctum hoc pro sua erga Nos Benignitate Amplissimus Magistratus se moderatum gratiosissime adpromisit. Quarto: Circa Res Ecclesiae, hujusque Proventus relinquemus Amplissimo Magistratui Liberae hujus et Regia Civitatis, velut Ecclesiae Patrono plenariam Dispositionem et nec ad alia etiam, quae Territoriali Juri adhaerent Nos inmiscibimus, modo

Status Ecclesiae Parochialis Visitoribus exhibendus Nobis consignetur. Quinto: A Nemine Jus Concivilitatis Domiciliumque suum hic habente, aut ejus Prolibus, vel etiam Familia, non secus etiam aliis sub Protectione Civitatis hujus existentibus, ac una Publica onera ferentibus sub quocunque Praetextu liberam, sed ordinariam saltem Stollam qua Parochi exigemus ac desummemus; In Xenodochio autem Civico morituros, prout et alias miseris Personas, quarum intuitu Magistratus, aut Dominus P. Judex Paupertatis Testimonium praebebit gratis sepeliemus, in cujuscunque Domo moriantur. In quorum Robur et Firmitatem Sigillum Authenticum Domus Nostrae appressimus, et manu propria subscripsimus. Pesthini Die 21. Decembris, Anno Domini 1751. Stephanus a S. Ladislao Clericorum Regularium Scholarum Piarum Domus Pesthiensis Superior m. pp. Alexander a Visit. B. M. V. m. pp. Ernestus a Sancto Georgio m. pp. Christophorus a Ssmo Nomine Jesu m. pp. (L. S.) Unde Nos justa et legitima auctelati Francisci Scopek Petitione exaudita, pariter et admissa, praeinsertas Literas Reversales non abrasas, non cancellatas, neque in aliqua Parte suspectas, aut vitiatas, sed omni prorsus Vitio, et Suspicione carentes, de Verbo ad Verbum, sine Diminutione, et augmento aliquali Tenoribus earundem transcriptis, Doloque et Fraude quibusvis semotis, in Transumpto praesentium Literarum Nostrorum memorato Exhibenti, Jurium suprafatae Civitatis Pesthiensis futuram ad Cautelam necessarias, sub Sigillo Nostro Capitulari usitato, et authentico extradandas esse duximus, et concedendas. Communi suadente Justitia. Originali earundem exhibenti in specie restituito. Joanne Spacz Lectore, Andrea Friderico Schuppanrigh Cantore, Georgio Rumer Custode, Martino Liszka, Francisco Herich, Joanne Petro Scachi, Adamo Nedeczky, Stephano Bezur, Emerico Kudlik, Paulo Endrődy, Joanne Hyross et Francisco Szőgyény. Canonicis Deo in Ecclesia jugiter famulantibus. Datum Ipsa Dominica Sacrae Pente-

costes, in Diem Vigessimam Nonam Mensis May incidente, Anno Domini Millesimo Septingentesimo Quinquagesimo Septimo.

5. Nos Capitulum Cathedralis Ecclesiae Vaciensis.

Memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit universis. Quod Egregii Josephus Mosl de Eadem Liberae Regiaeque Civitatis Pesthiensis ordinar. Iudex et Franciscus Scopek, ejusdem Civitatis Senator, et ordinar. Notarius coram Nobis Personaliter constituti exhibuerint, et praesentaverint Certas Literas Contractuales Nomine et in Persona totius Communitatis ejusdem Civitatis, et petierint Nos debita cum instantia, quatenus easdem primum Prothocollo Nostro inseri facere, ac demum in Transumpto Literarum Nostrarum extradare vellemus, Quorum justae petitioni annuentes, easdem praesentibus inserendas esse duximus; quarum verbalis tenor talis esset: etc. etc.

Unde nos praeinsertas Contractuales non abrasas, non cancellatas, neque in aliqua sui parte suspectas, aut vitiatas, sed omni prorsus Vitio et Suspensione carentes, de Verbo ad Verbum, sine diminutione et augmento aliquali transumi, Prothocolloque Nostro inscribi facientes in Transumpto praesentium Literar. Nostrarum (originalibus in specie restitutis) sub sigillo Nostro Usitato et authentico Jurium Memoratae Liberae, Regiaeque Civitatis futura pro Cautela Necessarias extradandas esse duximus, et concedendas, Communi svadente Justitia. Datum Vacii die prima mensis Januarii, Anno Domini Millesimo Septingentesimo Quinquagesimo Septimo, Nicolao-Francisco Jeanroy Praeposito, Francisco Xaverio Lauchas Lectore, Francisco Wurth Cantore, Paulo Marthonyi Custode, et Joanne Baptista Damiani Archi-Diacono, Fratribus, et Con-Canonicis in dicta Ecclesia existentibus.

VII.

AZ ISKOLA ÉS A METHODUS A SZABAD TANÍTÁS KORÁBAN.

Az iskola megnyitása 1717-ben. — Iskolai színház építése. — Az első színi előadás 1719-ben. — A pesti iskolai színjáték jelentősége. — Pétsy Domokos színműve. — Adelphi. — Pásztorjátékok. — Bakó János és Bartsch Joákim látogatása. — Szent Katalin laudációja. — Nemesényi Adolf Invictissima Christi Amazon-ja. — Új színház építése. — A piaristák legrégebb tanítási rendszere. — A kor szelleméhez való alkalmazkodás. — Michelini: Trattato della direzione de Fiumi. — Borelli Alfonz. — Foci János Ferenc. — A demokratikus Kalasanzi József methodusa az elemi és a középiskolákban. — Ambrosius Institutionum Grammat. — Fegyelem. — Kalasanzi methodusának fejlesztése. — Pirronus Károly János methodusa 1677. — Foci János Ferenc szabályzata 1692. — Müsch Lukács magyar alkormányzó „ordo studiorum“-ja 1695. — Bojár Endre újításai. — Szlopniai új iskolakönyveket irat. — Bajtay Antal célja. — Mint pesti igazgató kezdi meg reformmunkásságát. — Tractatus metaphisicae in usum archiducis Josephi. — Az 1751. és 52-ki bécsi tanácskozások. — Cörver, Bajtay és Conrádi képviselik a magyar piarista rendet. — Systema studiorum 1752. — Cörver János báró methodusa 1757. — Cörver a magyar nyelv tanításáról. — A történet és görög nyelv tanításának módszere. — A szebeni és nyitrai nevelőház szabályzata. — Politique Chretienne aisé et abregée methodiquement etc. — Barkóczy primás Magyarország tanulmányi felügyelője lesz 1762. — Tapolcsányi váci konzistoriuma 1762. — Projectum pro systemate studiorum modernorum apud scholas pias in Hungaria 1762. — Tapolcsányi beterjeszti a „Fusior descriptio systematis“-t. — A helytartótanács 1774-ki felszólítása. — A pesti gimnázium fegyelmi állapota, iskolai törvényei.

— A városi polgárság és diákság hadi lábon 1720-ban.

1717. november 6-án gyűlt össze először a pesti ifjúság a piarista gimnáziumban. A plébániatemplomban tartott „Veni Sanctè“ után Demka Sándor igazgató megtartván az egyes osztályok installációját, megkezdődött az előadás. Egyelőre — mint említettük — csak négy osztály nyílt meg. A négy osztályba összesen 155 tanuló iratkozott be. Szintakszista volt 51, grammatista 22, parvista és principista 82.

A következő évben megnyílt a szónoklati és a költészeti osztály is. A város a hat osztályt három-három ablakos, elég tágas teremben helyeztette el.¹ Így hát két-két osztály foglalt helyet egy teremben. Ma ugyan különösnek s szinte hihetetlennek látszik ez a dolog, de akkor senki sem talált benne valami rendkívülit. Külföldön is szokásban volt ez ott, hol az ifjúság csekélyebb száma, vagy az anyagiak hiánya miatt nem állíthattak külön osztályokat. Különben úgysis egy tanár vezette mind a két osztályt. Külön termekről a város és a rend akkori szűk anyagi viszonyai mellett Pesten sem lehetett szó. Pedig az ifjúságnak évről-évre növekvő száma nagyon is megkivánta volna az egyes osztályok különválasztását. 1720-ban

¹ Az iskolai termek a régi Rondell (ma Régi Posta) utcában voltak.

ugyanis már 232-re emelkedett a tanulók száma.¹ 1721-ben 297, a következő években pedig már háromszázon felül emelkedik a létszám.

Sajátságos, hogy míg elegendő iskolai helyiségekről csak nagy későn gondoskodott a város, addig a tágas szini terem építését már 1718-ban megkezdette s 1719-ben be is fejeztette. A színház a piarista-épület első emeletén volt négy ablaknyi hosszúságban. Hogy elegendő széles legyen, a folyosót is hozzá építették. A terem egyik felét a színpad és a zenekar helyisége foglalta el, másik részét, mely lépcsőzetesen épült, a városi tanács és a néző közönség számára készült ülőhelyek töltötték be.

1719. évi július közepén volt az első szini előadás² Puchóczy Márton, a szónoklati és költészeti osztályok mestere írta az előadott színművet. „Elegantem quam-piam actionem — jegyzi meg Erdőss István — seu ut vulgus apellat comoediam.“ A szerző a kiváló gonddal készült színművet a városi tanácsnak dedikálta. Az előadáson jelen volt az egész előljáróság s Pest városának színe-java. A prologus elszavalása után hirtelen felállt Mosel tanácsos, s oly tüzes beszédet tartott az ifjúsághoz, hogy az egész közönség lelkesedve hallgatta. Goldperger házfőnök felelt az ékes beszédre, s megköszönte a tanácsnak pártfogását és szíves megjelenését.

Erre megkezdődött a színmű előadása. A tanulók a közönség folytonos tetszésnyilatkozata között játszották szerepeiket. Az előadás a szerző magasztalásával ért véget.³

A következő iskolaévben Demka Sándor igazgató adatott elő egy színművet és két deklamációt. Mind a

¹ Rhetor 33, poeta 43, syntaxista 29, grammaticista 25, principista és parvista 102.

² Magistri scholarum in parato et proviso omnibus theatro cum omni decencia et honestate suas potuerint actiones producere.

³ Cum maximo omnium plausu, comparavimusque per ejusdem productionem maximam nobis existimationem, magister autem summam laudem cum gloria est consecutus.

három saját szerzeménye volt. Demka Gáspár ugyanez évben a nyelvtani osztályokkal, Melczer Demjén pedig a parvistákkal adatott elő egy-egy színművet.

Ez időtől kezdve évenként több színi előadást tartottak magyar és latin nyelven, de sem az előadásokról, sem az előadott színművekről vagy azok szerzőiről nem jegyeztek fel semmit. Pedig az 1723-ki káptalan, mely minden piarista iskolában kötelezővé tette a színművek és deklamációk előadását, szigorúan meghagyta, hogy az egyes intézetek évenként jelentést tegyenek az előadott darabokról. Valószínű, hogy az évtizedekig tartott nyomorúság és a túlságos elfoglaltság elvette a pesti rendtagok kedvét küzdelmeik és sanyarú sorsuk leírásától. A pesti ház évkönyveinek lapjai — melyekre több mint hetven éven át egy sorocskát sem jegyeztek föl — továbbá egyik-másik házfőnöknek megjegyzései feljogosítanak ilyen következtetésre.

Nagy kár ez, mivel az iskolai színjátéknak Pesten kiváló fontossága volt. E német városban ugyanis közel másfél századig a piarista gimnázium volt az egyetlen intézet, mely a lakosság magyarosításában és a nemzeti érzés élesztgetésében fáradozott. Nem utolsó eszköz volt eme munkájukban a gyakori színi előadás, melynek jelentőségét emelte az a körülmény, hogy a rendnek úgyszólván legkiválóbb tagjai írták az előadott drámákat, s hogy a néző közönség között az ország notabilitásai foglaltak helyet. A királyi kuria és a tábla magyar érzésű birái, továbbá a legfőbb hivatalok viselői ugyanis mindig megjelentek a színi előadásokon és jelenlétükkel, tetszésnyilatkozataikkal mintegy szentesítették a színre került drámák hazafias vagy morális irányát.¹

Az egykorú levelezések többször megemlékeznek az ilyen zajos hatást keltett előadásról. Így 1730. szept. 1-én

¹ Epistolae Select. a kegyesrend levéltárában. Többször említik a kiválóbb vendégeket.

Gaiger Márton házfőnök arról értesíti Szlopnnyait, hogy Csáky érsek tiszteletére az ifjúság Pétsi Domokos színművét adta elő. A közönség — úgymond — nagy örömmel és lelkesedéssel fogadta az előadást. Melyik műve volt ez Pétsinek, nem tudjuk. Az utókorra három színművének címe maradt: az olasz forrás után készült „*Parens Parentis*“, a „Szapáry Péter“ és „Koháry István“ című két eredeti dráma.

1731-ben, július 29-én a királyi komisszárius meglátogatta a pesti gimnáziumot. Ez alkalommal az ifjúság ismét színi előadással kedveskedett a kiváló vendégnek, ki azt oly örömmel vette, hogy ajándékokat is ígért a szereplőknek.¹

1734-ben Parlay Lőrinc tanárnak növendékei a fényesen sikerült vizsgálat alkalmával szavatokkal és dialogusokkal kedveskedtek a nagy számban összegyűlt vendégeknek.

1736-ban — mint Scultéti Sámuel írja — farsangi vígjátékot adott az ifjúság. Maga a rendfőnök is hivatalos volt az előadásra.

Szinre került még egy *Manlius* című, hatméretű versekben írt szomorújáték, további Zrinyi Miklós, Mauritius és *Alcestes* nevezetű színművek. Ezeknek szerzői és idő, mikor színre kerültek, ismeretlenek.

Az *Alcestes* tárgya az első pún háború megrázó eseményeiből van véve; meséje ügyesen szövött, nyelve szónokias. Az egész dráma prózában van írva, csak *Attilius* megható bucsúja van versbe szedve. Álljon ez itt egész terjedelmében:

O! quam dura volvunt Parcae
 Mea stamina fortunae!
 Heu quam estis invida
 Nostrae vitae Numina!

¹ Demka házfőnök levele Szlopnnyaihoz ugyanott.

Quis vos colat? thura ferat?
 Si pium sic plectitis?
 Pro virtute pro servata
 Fide datis funera

Solvi fidem: miser certis
 Vitae versor in tormentis.
 Quae haec est justitia?
 Ista fero praemia?
 Quae haec est sors? optata mors
 Cur mihi non appetis?
 O dolorum, o beatus
 Vitae ades terminus.

O mi Publi! o mi nate!
 O dulcis Roma valete!
 Vale inimica Lux!
 Heu mi nil quam dura crux!
 Jam quem virtus tulit laetus
 Exitum operior
 Una me manet aeterna
 Pro virtute gloria.

Magyar nyelvű színművek főkép Mária Terézia uralkodása alatt, tehát a germanizálás korszakában kerülnek színre legsűrűbben. Ekkor tanítottak a pesti gimnáziumban a rend legtüzetesebb magyarjai: Simai Kristóf, Benyák Bernát, Henyei Vince, Pór Kajetán, Horányi Elek, Perczel Imre, Horváth József s ekkor tartózkodott itt Dugonics András, Szűcs István stb. Sajnos, e korból egy-két Plautus- és Terentius-fordításon kívül alig maradt fent valami. Pedig csupán maga Benyák — mint jegyzeteiben írja — több magyar színművet adatott elő növendékeivel.

Terentius vígjátékai közül az Adelfi átdolgozása maradt ránk két példányban. Az első 1775-ben került színre ily cím alatt: „Publii Terentii Adelphi castigata et in scenam data Pestini 1775.“ A prologus és az argumentum kötött, a többi rész kötetlen beszédben van írva. Mondanunk sem kell, hogy Terentius darabját alig lehet az átdolgozásban fel-

ismerni. Csakis a száraz paedagogiai részleteket tartván meg az átdolgozó, vígjáték helyett szigorú moralitást adott. Mutatványul álljon itt az elég ügyes prologus:

At at! ne sine prologo epilogum
 Intelligatis, eum redeo dicere.
 Nil magis laudi dandum poetae puto
 Quam iudicio esse sibi, unde fabulam
 Sumeret, hoc ei iugenuus patet animus,
 Et malevolis, qui in peiorem rapiunt opus
 Partem, aequum indicitur silentium.
 Diphilo Plautus huic Terentius eripuit
 Fabulam, cui Adelphos nomen dedit.
 Eam nos acturi sumus novam; pernoscite,
 Furtum ne factum existumetis, an locis
 Poetae mutalis rem nostro accommodatam tempori
 Jam vos, quibus summa est in patria autoritas
 Arbitros nobis fore obsecramus, ut siquid minus
 Recte egerimus, fiat errori venia ob sapientiam
 Vestram, sin, adiuvetis autoritate industriam.

Adelfinek másik, magyar nyelvű átdolgozása 1776-ban került színre. Ez is paedagogiai szempontból van átdolgozva. „Meglehet e játékból érteni — mondja a szerző az előszóban — mi nagy különbség legyen a kemény és lágy nevelés között.“

1775-ből egy igen becses eszthetikai dialogust is birunk, mely Horatius „Ars poetica“-ja alapján a nyelv szépségéről, a költői tárgyról és a műfordításról szól. A dialogus címe a következő: „*Colloquium in quo principia quaedam rectae conversationis adferuntur, Pestini, mense febr. 1775.*“

Hasonló tárgyú dialogusok, valamint a mult században nagyban divatozott pásztorjátékok szép számmal maradtak ránk.¹

Pásztorjátékokat (eccloga, idyllion) rendszeren az elől-

¹ Dialogus de labore, Plura audiamus, pauca loquamur etc.

járók, tanárok, vagy az intézetet meglátogató vendégek tiszteletére adtak. Az ünnepelt férfit Dafnisz, vagy Melibeusz pásztor ábrázolja a játékban. A többi pásztorok ennek tiszteletére egy kis ünnepélyt rendeznek, vagy egy bányánkat ajándékoznak. Rendesen valamennyinek ez a tartalma. Alakban és tartalomban tehát nem nagy a változatosság, de annál inkább hangban és érzésben. Ez egyszerű pásztorjátékokban, melyek egy rég elmúlt erkölcsös világ vonzó alakjait ébresztik fel, a szeretet és hála érzése, az őszinte gyermeki ragaszkodás és a természetes naivság nem ritkán megkapó módon nyernek kifejezést.

A Pesten előadott pásztorjátékok között a legelső Bakó János püspöknek, a debreczeni piarista gimnázium nagylelkű alapítójának tiszteletére játszott a ifjúság. Bakó püspök 1720-ban látogatta meg a pesti piarista intézetet, s a feltálat ebéden kívül mindennel meg volt elégedve.

Hogy az ebéd sehogysem tetszett neki, azt a feltálat ételnek lehet csak tulajdonítanunk. A házfőnök ugyanis meg akarván valamivel lepni a fölötté kedves vendéget, spárgát tétetett Bakó elé. Ez azonban félrehajította a szokatlan ételt, mondván: *„Hej ha ezt a füvet valami taliánnak avagy németnek adnátok, még az is megcsömörlenék tőle!”*

1719-ben május 12-én Bartsch Joakim, a német és magyar piarista rendtartomány főnöke látogatta meg az intézetet. Valószínű, hogy ezen alkalommal is tartott az ifjúság pásztorjátékot, vagy akadémiát; de erről nem jegyezték fel semmit. Ez a látogatás azért is érdekes, mivel Bartsch Joakim volt az első és utolsó német provinciális, a ki a magyar piarista házakat meglátogatta. Két évre e látogatás után (1721.) a hazai piaristák már önálló rendtartományt képeztek s a németektől teljesen függetlenítették magukat.

Az első magyar rendfőnöknek, Zajkányinak tiszteletére két alkalommal adott elő a pesti ifjúság színművet, illetve

pásztorjátékot. A későbbi hivatalos látogatások alkalmával sem maradtak el e játékok. Ezeket azonban főlegesen mind felsorolnunk. Csak az érdekesebbek közül említünk néhányat.

Ilyen a „*Ludus Bucolicus*“, melyben a pesti magyar ifjúság és a német „purgerság“ között kiűtött zavargás is meg van örökítve. Ilyen a „*Menalcas*“ című, melyben a szerző (Benyák) Promontort, Budát és Gellérthegyét is megénekeli. Igen csinos az a pásztorjáték is, melyet Batthyányi József primás tiszteletére adtak elő.

A színművek és pásztorjátékok előadásán kívül ősrégi szokás volt a katolikus iskolákban az egyes osztályok védő szentjeinek „laudációja“ a névnap-i évforduló (nov. 25.) alkalmával. Ilyenkor az illető osztály növendékei költeményeket, vagy dialogusokat adtak elő, a vezető tanár pedig ünnepi beszédet mondott. A humanista osztályoknak védnöke szent Katalin volt. Ő, mint az erkölcsi tisztaságnak, a hamisítatlan ékesszólásnak, az ifjú szemérmetségnek őre s valódi mintaképe kiváló ünneplésnek tárgya volt a régi iskolákban.¹ A pesti humanista osztályoknak is ő volt védnöke. A tiszteletére adott „laudációk“ közül a legrégebb, melyről tudomásunk van, az 1730. évi. Ez Nemcsényi Adolfnak, a későbbi rendfőnöknek szerzeménye.² Minthogy ugyanez egyúttal a legrégebb nyomtatvány is, mely a pesti gimnáziumra vonatkozik, egész terjedelmében s eredeti alakjában adjuk:

¹ Mint jellemzőt főlemlítjük, hogy az ily ünnepek alkalmával arra is kérték szent Katalint, mentené meg a magyar ifjúságot a *germán latinságtól* s vezérelné őt a hamisítatlan latin nyelv ismeretére.

² A nyomtatványon nem szerepel neve, de Horányi őt mondja a szerzőnek.

INVICTISSIMA
CHRISTI AMAZON
DIVA
CATHARINA
Tyranni Maximini, & Deorum
VICTRIX.

A

Devota sibi Pesthienfis Gymnafij

P. S. Juventute panegyricè celebrata

Dicentibus

Facultatis Oratoriæ Studiofis Perilluftribus

Juvenibus

JOSEPHO KEISER,

ET

EMERICO ZIDANICS,

Anno Domini M.DCC.XXX.

Menfis Novembris Die XXV.

BUDÆ, typis Joannis Georgij Nottenstein.

PANEGYRICON.

PRælia magna cano, fed quæ finè Marte prophano,
Armorúmque minis, plumbi, ferrique pruinis
Hostem dum plectunt, VICTRICI argentea nectunt
Lilia, candoris nivei, castique decoris.
Cùm verò immites, bellorum femina, lites
Numina componant, CATHARINAM fronde coronant,
Dum primum in plena *Salve* meditatur arena.
Si mihi Pinde lates, celebrant quem carmine vates;
Ambrosio plenæ mihi si dulcore Camœnæ
Suavia metra negant, mea vota, precésque relegant:
Tu mihi clara Sagô vires concede VIRAGO!
Jámque ipsæ Musæ (quamvis videantur amusæ)
Prodroma concordis geminant præludia cordis;
Atque meis rebus placidus favet undique Phœbus.
Tempus erat, gentes quô cæca idola colentes
Auro thura dabant, faxis, truncisque litabant,
Qui quamvis muti, magno sunt ære soluti.
Impietas crevit, Pietas prope mortua flevit,
Cui cerebrô moto rumpebat flamina Clotho.
Fœdis dignus haris, famulis ubi cultus ab aris
Conspicit in tuto sua sceptra triformia Pluto,
Jam Phlegeton clangit, Pietas jam pectora plangit,
Gestire immitis postquam videt atria Ditis.

His finè dum curis reflorent germina ruris? .
 Cum Phœbo splendet, cum irato milite frendet,
 Cum stellis lucet? centum per sæcula ducet
 Noctes infomnes, si casus perspicit omnes.
 Nonne *Jovem* reris summum, *Martem*que vereris?
 Iste præest bellis, hastilibus, atque duellis:
 Ille scelus punit, montes cum vallibus unit.
 Scire voles *Coftam* regali in fede repostam?
Jupiter, & *Juno* folio dominantur in uno.
 Si *Charites* quæris, quas vultu Virgo tueris;
 Hæc *Venus* spirat, dum in vertice *cornua* gyrat,
 Cùmque *alis Caudæ* procedit adinstar alaudæ.
 Marmora *Neptunus* spumantia dirigit unus,
 Claudit aquæ ductus, tumidos compescere fluctus
 Quando volet, contò definit littora Ponto,
 Atque ex cancellis dictat sua jura procellis.
 Porrò *Vulcanus* jam toto in vertice canus
 Tela parat *Bronti*, ficulòque incendia monti.
 Sedes æterni *Pluton* moderatur Averni.
 Jungitur his *Tellus*, cui molle in cespite vellus
 Servit, & herba thorum præbet cum germine florum.
 Nonne Sopho cedis, millenàque Numina credis,
 Atque voles nostris tandem subscribere rostris?
 Virgo metum ponit, sic hosti invicta reponit:
 O Sophe! sed mentis stolidæ, simulachra colentis.
 Visne tuis cedam phaleris? sed quomodo credam
 Esse DEos plures, quàm tota dat Affrica mures?
 A *Jove* num culper, siquidem violavit adulter

Virgineum florem, solitus stuprare fororem?
Cum *Jove* si *Juno* thalamo stabulatur in uno,
Dic mihi, nōnne meras generabit uterque chimeras?
An nescis, quali, fratri rea *Juno* jugali
Jungitur? iste thorus non est (mihi crede) decorus,
Qui mundo ingratos spurios solet edere natos.
Ut volitet remis felicibus, alta triremis;
Nonne unus coram moderatur Navita proram?
Sol oculus Cæli, rutilans splendore fideli,
Nonne unus totum rerum juvat undique motum,
Irradians mundi sphæram, pelagique profundi?
Herbam jamne datis? vel adhuc dormire putatis
Numina, si quorum lassentur mole laborum?
Hæc quicumque videt cerebri deliria, ridet.
Æternum durat DEUS unus, & omnia curat,
Principium nescit, nullaque ætate fenescit.
Ergo Sophi victi, jaculis cælestibus icti
Crimina deplorant, & dum lachrymantur, adorant
Jura ipsis dantem Cælis, pelagoque Tonantem.
Rex indignatur, cum carcere fata minatur,
Jamque rotâ tangi jussit, jam cruscula frangi;
Sed DEus ipse rotam contrivit fulmine totam.
Interea muri (dum VIRGO tenella securi
Colla daret) flebant, quamvis adamante rigeabant.
Marmora! quid fletis? victricia fata doletis;
Vellera sic Jaton, sic mortem ambivit AMAZON.

A. M. P. I.

A mult század közepén, a gimnázium kibővítésekor a régi színházat, habár igen sok kedves emlék fűződött is hozzá, a kényszerítő körülmények hatása alatt iskolai célra kellett átalakítani. A piaristáknak tehát új színház építéséről kellett gondoskodniok.

Minthogy szűk anyagi viszonyaik miatt saját erejükből nem bírtak színházat építeni, 1751-ben a városhoz fordultak segítségért. Folyamodványukban ékes szavakkal fejtegetik a színház és az iskolai színjáték fontosságát, képző erejét, erkölcsnemesítő célját, és kérik a tanácsot, engedje át nekik a Mária Terézia királyné bevonulásakor emelt (1751.) diadalív gerendáit és köveit, valamint a városházában heverő régi diadalkapu anyagát.¹ Ezen anyagból ők a tanács támogatásával alkalmas helyen színházat szándékoznak építeni. Intézetük ugyanis nagyon érzi a színház hiányát!²

A városi tanács szívesen támogatta a jól megokolt kérést; s még 1751-ben kimondotta, hogy a József főherceg tiszteletére 1740-ben emelt diadalkaput átengedi a piaristáknak.³

Mikor s hol építették fel az új színházat, nem tudjuk. Ezen évtizedek története teljesen hiányzik a ház évkönyvéből; a városi levéltárban pedig nem találtunk erre vonatkozólag útbaigazító adatot. Annyi bizonyos, hogy a következő években már adnak színműveket, pásztorjátékokat s akadémiákat.

Ennyi az összes, a mit az egykorú feljegyzésekben és a levéltárakban találhattunk a pesti ifjúság színjátékáról. Nem csak történelmi, hanem irodalmi szempontból is sajnálunk kell ezt; mivel ép ez intézet tanárai voltak világi színjátékunk első művelői. S műveiket, fordításaikat már csak azért is nagyobb gondal készítették, mivel néha a

¹ „Arcu veteri sub tecto curiae civitatis in vanum aliunde haerente“. Budapest főváros levéltárában.

² Budapest levéltárában van az eredeti folyamodvány.

³ Ugyanott Extractus protocollii civitatis Pesth.

világi színpadon is előadatták azokat. Az átmenet és az összekötő kapocs az iskolai és világi színjáték között a múlt század második felében a pesti gimnáziumban színre került darabokon volna legvilágosabban látható. Sajnos, ezekről csak annyit tudunk, hogy színre kerültek! Mily alakban, minő hatással adták elő az iskolai színpadon s kik voltak szerzői, talán örökre titok marad.

Sokkal világosabb képet adhatunk a pesti gimnázium színjátékának ismertetésénél az intézetben dívott tanításról s methodusról. E tekintetben ugyanis a piarista rendnek megállapodott s minden intézetében alkalmazott saját rendszere volt, melytől ha történtek is imitt-amott eltérések, maga a rendszer lényegében változatlan maradt.

Oktatásügyi íróink — köztük a jeles Molnár Aladár is — eddig vajmi keveset közöltek a piaristák tanítási módjáról. A legtöbben sajnálattal vallották be, hogy hasztalanul keresték a piarista rend tanítási rendszerét! Az egyetlen, a mi eddig napvilágot látott: Cörver bárónak 1757-ben kibocsátott methodusa. Ez azonban már csak modern átalakítása a régi rendszernek. Azért talán helyén való lesz itt a régi rendszert s annak időről-időre történt javítgatásait vázlatosan ismeretnünk. Annál inkább kíváncsú ez, mert nem egy helyről hangzott már oly megjegyzés is, hogy a piaristáknak nem volt önálló tanítási rendszerük!

V. Pál pápa 1617. március 4-én kiadott brevejében megerősítvén Kalasanzi József új szerzetes rendjét, megengedte, hogy a rend tagjai a jelentkező gyermekeket díjtalanul a tudományok minden ágában taníthassák. Erre a rend alapítója kidolgozta szerzete számára a tanításban követendő szabályzatot, melyet XV. Gergely pápa 1622-ben január 13-án megerősített.

Az új rendszer megtartotta, a mi jó és hasznosat találhatott a virágzó jezsuita iskolák tanítási módjában s felosztásában, és elvetette mindazt, a mi ellenkezett a demo-

kratikus felfogással, s a mi a változhatlanság jellegét hordta magán. A piarista tanítási rendszer ugyanis nem örök időkre szólt, hanem úgy volt alkotva, hogy a felmerülő fogyatkozások bármikor orvosolhatók legyenek, s a kor követelményeinek megfelelően bármikor átalakíthatók. *Ebben rejlik egyik előnye a jezsuiták rendszere fölött.* Helyesen jegyzi meg Pirronus Károly János, a rend generálisa 1680-ban a magyar rendtársakhoz intézett levelében: „Exigit boni regiminis ratio, ut ex singulis malis, quae in dies emergunt, generalia quaedam eruantur remedia ad alia imposterum praecavenda!” Alkalmazkodni a kor szelleméhez, tekintetbe venni a társadalom követelményeit mindig főörekvésük volt a piaristáknak!

Demokratikus alkotmánya lévén a szerzetnek, a szegény elhagyatott gyermekek nevelését tűzvén ki célul, nem tarthatta meg az arisztokratikus gondolkozásmódnak és az osztályok között való különbségnek annyira tetszelgő „aemulatio“-t. A jezsuita gimnáziumoknak ezen sarkalatos és kedvelt szokását tehát teljesen mellőzték. A kiválóbb szorgalmú tanulókat azzal jutalmazták, hogy a klasszifikációban előbbre helyezték neveiket. Csak az 1752-ben kiadott új tanítási rendszer (Systema Studiorum pro Gymnasiis S. piarum 1752.) kezdi sürgetni a szelidebb aemulatio behozatalát akkép, hogy a tanulókat haladásuk szerint ajánlja elhelyezni, s megengedi, hogy a legkiválóbbak egyes osztályokat átugorhassanak, s némi ajándékot kapjanak.¹

A divatos tárgyak mellé újakat is illesztettek a tanítás keretébe. A hazai történelem oktatásán kívül² nagy gondot fordítottak a matematika, geometria és később a fizika tanítására. Már a rend alapítója nagy súlyt fektetett a

¹ Kegyesrendiek budapesti levéltárában: De remediis ad Aemulationem introducendam necessariis. Ez az újítás Mária Terézia engedelmével történt.

² Foci János Ferenc a rend generálisa 1692-ben szigorúan meghagyja, hogy a piarista tanárjelöltek hetenkint beszédet tartsanak *nemzeti nyelven*, hogy majdan az iskolában hasznát vegyék ismeretüknek.

reál tárgyak tanítására, azért ha új intézet alakult valahol, egy-egy tehetséges matematikust is küldött oda. Így mikor a piaristák 1630-ban az uralkodó felszólítására Florenz városában letelepedtek, több tudós tanárral együtt Michelini Ferencet is oda küldötte, hogy a matematikát és fizikát tanítsa. Ez a Michelini oktatta azután II. Ferdinándot is. Megérte azt a nagy szerencsét is, hogy a pisai egyetemen a nagy Galiläi utódává neveztetett ki. Mint ilyen adta ki világhírű munkáját: *Trattato della direzione de Fiumi*, melyben korát megelőzve, egészen új dolgokkal foglalkozik.

Mikor 1631-ben Dietrichstein Ferenc bíbornok Morvaországba hívá a piaristákat, Kalasanzi József ide is egy kitűnő matematikust küldött Leailth Ambró személyében.¹

Hogy a rend már alapítása idején sok jeles matematikus és fizikus fölött rendelkezhetett, azt a halhatatlan pisai egyetemi tanárnak, Borelli Alfonznak köszönhetni, ki a szt. Pantaleon kollégiumban egész odaadással tanítá a piarista tanárjelölteket a matematikára és fizikára. 1679-ben bekövetkezett halála után a piarista rend örökölte nagybecsű könyvtárát és kéziratait. Ez utóbbiak közül a „De motu animalium“ címűt ki is adta Pyrrhonus János rendfőnök Krisztina svéd királynő költségén. A meseteri mű nagy feltűnést keltett egész Európában.

A természettudományokon kívül egyes intézetekben a rajzolásnak, a festésnek, zenének stb. tanítását is behozzák.

Fegyelem tekintetében Kalasanzi József a kolostori iskolák rideg szigora és a világi intézetek lanyha diszciplínája közt a helyes középutat követte. Elzárkózottság helyett nyílt, szabadabb szellemet honosított meg az iskolákban; a tanításban több közvetlenséget, szeretetteljes bensőséget alkalmazván, közelebb hozta a tanárhoz a tanítványt.

¹ Később az uralkodó család tagjait oktatta a matematikában.

görög nyelvet. Tankönyvül a következő piarista műveket használták: Methodus epistolaris Camilli de Scassellis a S. Hieron., Caroli Mazaei a S. Ant. De arte Epigrammat. Ez utóbbi 1675-ben már a harmadik kiadásban jelent meg.

A rhetorices és poeseos classis-okban a retorikát a reggeli, a poetikát a délutáni órákban adták elő. Iskolakönyvül Camillusnak e két művét használták: Methodus artificiosae orationis és Institutiones poeticae. A klaszszikus írók közül Cicero (beszédeit) Sallustius, Vergilius, Horatius és Martialis műveit olvasták.

A matematikát Joannes Bapt. a Jesu: Elementa arithmeticae című munkájából kezdték tanulni a legalsó osztályokban s Euklides művével folytatták a felsőbbekben.

A rend valamennyi gimnáziumában ugyanazt a tanításmódot s ugyanazokat a tankönyveket használták, hogy áthelyezések alkalmával a tanárok akadálytalanul folytathassák a tanítást.

Az iskolalátónak vagy igazgatónak hetenkint, a házfőnöknek pedig havonként kellett az osztályokat meglátogatnia. A házfőnök az iskolalátónak s egy tapasztaltabb tanárnak kíséretében végezte hivatalos látogatását, mely alkalommal nemcsak a tanulókat, hanem a tanárok eljárását is alapos vizsgálat alá vette.

Kétszer egy évben a szülők s más előkelő férfiak jelenlétében nyilvános vizsgálat volt. Ilyenkor a szorgalmas tanulókat megdicsérték, a hanyagokat pedig felbuzdították. A klaszifikáció alkalmával a legjobb tanulókat felsőbb osztályba helyezték át; a gyengébbeket még egy félévig ugyanabban hagyták. A teljesen hanyagokat, vagy a tanulásra képteleneket alsóbb osztályokba vagy az elemi iskolába küldték vissza.

Fél órával a tanítás megkezdése előtt megszólalt az iskola harangja; a gyülekezés alatt az iskolalátónak a folyosókon kellett fel és alá járnia, hogy az egyes osztályokban csend és rend legyen. Ez idő alatt a „dekuriók“

kikérdezik az egyes tanulókat az emlézésre feladott dolgokból; az eredményt feljegyzik, s írásban átadják a tanárnak.

A tanároknak nagy gondot kellett fordítaniok arra, hogy felelés közben az egész osztályt foglalkoztassák. Ha a tanár a tanulók rendkívül nagy száma miatt nem képes a gyakorlatokat kijavítani, úgy legalább egy részét kellett kijavítania; a többit a legkiválóbb tanulók által nézette át.

A klasszikus írók magyarázata ekkép történt: a tanár érthető hangon felolvasta a tárgyalásra kitűzött részt, megmagyarázta annak értelmét, s a szerzőnek abban rejlő szándékát, aztán az egyes periodusokat analizálta grammatikai, retorikai, vagy költői szempontból a szerint, a milyen osztályban tartotta az előadást. Felhívta a figyelmet a szebb kifejezésekre, a nyelv természetes folyására, megmagyarázta a történeti, régiségtani és mithologiai vonatkozásokat s végül lefordította a tanulók anyanyelvére. Miután mindez megtörtént, néhány tanulóval ismételtette az előadottakat, s meghagyta, hogy másnapra valamenynyien írásbeli jegyzetet készítsenek az előadásról. A harmadik osztálytól kezdve a tanulóknak egymás közt latinul kellett társalogniok.

Fegyelem tekintetében Kalasanti József a leghumanusabb eljárásnak volt híve. Az iskolai büntetések — mondja — ha már éppen elkerülhetetlenül szükségesek, legyenek szelidek, ritkák és az önérzethez alkalmazottak. Egy tanító se merje a tanulókat maga büntetni; a kihágást mindig az igazgatónak és a házfőnöknek kell jelenteni, s azok tanácskozzanak a megtorlás alkalmas módjáról.

A tanítóknak a tudományos képzés mellett azon kell lenniök, hogy tanítványaikat jámborságra, tisztaságra, szilárd életelvekre és udvariasságra szoktassák. Ebben a leghelyesebb tanítás saját jó példájuk!

A vallás tanításában a leghelyesebb methodus a katechizálás, azaz ügyes és nyájas beszélgetés a tanító és a

tanítvány között. A vallásos oktatás mindig a tanuló korához és felfogásához mért legyen. A gyermeket tejjel tápláljuk, a felnőtteket erősebb ételekkel.

Az összes tanulókat, reggel és délután az utolsó negyedórán a hit- és erkölcstanban kell oktatni; nem közönyösen és hidegvérűen, hanem komolyan, nyomatékkal és odaadó buzgósággal.

Az előadásokat imával kell kezdeni és végezni. Vasár- és ünnepnapokon a tanulók felfogásának megfelelő szent beszédet kell az igazgatónak, vagy egyik tanárnak tartania.

Ime ez a piarista iskolák legrégebbi methodusának rövid vázlatja a rend alapítójának Foci által 1698-ban kibocsátott tanulmányi rendszere után.

Ez a methodus lényegében hosszú ideig használatban maradt; egyes részeiben azonban a különféle nemzetek viszonyai és a kor követelményei szerint jelentékeny változáson ment át. Már az alapítónak századában felveszik az iskolai tárgyak közé a hazai és világtörténetet, a földrajzot, természetrajzot, stb. s az egyes országokban más és más tankönyveket kezdenek használni. A filozofia és a fizika rendszeres tanítását is bevezették, mihelyt iskoláikhoz még két felsőbb osztályt csatoltak.

Szabad lévén a tanítás, az egyes tanárok új tárgyakat is felvehettek a tanítás keretébe. E tekintetben aztán majd mindegyik iskolában más és más állapotokat találunk. Egyik helyen például rajzot és zenét tanítanak, másutt meg a geometriának vagy az építés művészetének előadásával aratnak sikert. A mint valamely tudományág valami újat produkál, vagy szokatlan fejlődésnek indul, a képzett és a tudományok haladásával lépést tartó tanár azonnal meghonosíthatja azt iskolájában. A kongregációk és a generálisok utasításai ezt nemcsak nem akadályozták, hanem inkább melegen ajánlották.

Hogy mennyire szívéből viselték a rend vezetői az

iskoláknak és a tanítás methodusának fejlesztését, s hogy mily példátlan atyai buzgósággal iparkodtak a hibákat javítani, a hiányokat pótolni: annak örök bizonyosságai lesznek szebbnél szebb utasításaik, rendszeresen kidolgozott szabályzataik és terjedelmes körleveleik.

Habár eddig még senki sem foglalkozott ezekkel, s napvilágot egy sem látott még közülök, még sem foglalkozhatunk itt velük bővebben. Egyet-kettőt azonban bemutatunk, hogy némi világot vessünk az alapító által kidolgozott s fentebb vázolt methodus időről-időre történt fejlesztésére.

Minthogy a legkitünőbb tanítási rendszer mellett is csak úgy lehet sikert felmutatni, ha képzett lelkiismeretes tanárok vezetik az ifjúságot, Kalasanzi József és utódai nagy gondot fordítottak a rend fiatalainak okszerű képzésére. Különösen fontos intézkedéseket hozott e tekintetben az 1665-iki „generalis congregatio“. Az itt hozott határozatok teljesen körülírják a rendi fiatalok nevelésének módját; megszabják az előadandó tárgyakat és kijelölik az olvasmányokat.

Minthogy a congregatio több oktatásügyi kérdést figyelmen kívül hagyott, 1677-ben Pirronus Károly János generális egy új tanügyi szabályzatot dolgozott ki. A negyven fejezetből álló, fölötte érdekes dolgozat ily cím alatt van a magyar piaristák évkönyvébe jegyezve: „Monita ac desideria paternae sollicitudinis a Carolo Joanne a Jesu Roma Religioni transmissa 1677“. Az első fejezet az ifjúság „szent neveléséről“ szól, mely a piarista rendnek főcélja. A harmadik fejezet a latin nyelv helyes oktatását sürgeti. Beszédben és írásban, úgymond, a fősúlyt a nyelv tiszta kezelésére, a világosságra és a kellemes előadásra kell fektetni. A mester nagy gondot fordítson a helyes és hibátlan fordításra. Az ötödik pontban ezt az arany mondást fejtegeti: „docere magis per exempla quam per verba“. Ajánlja, hogy a tanárok előadás után, vagy

az olvasmányok alkalmával buzdító beszédet tartsanak az ifjúsághoz. A hetedikben elrendeli, hogy az iskolai törvényeket minden házban és iskolában feltűnő helyre függeszszék ki. Az iskolák igazgatója csak tapasztalt, tanult és feddhetlen életű férfiú lehet. A mesterek szeretettel és odaadással tanítsanak, „cum charitate, labore et desiderio faciendi profectum in juventute cum id expresse conveniat voto, quo sumus obstricti“. A nyolcadik fejezettel megkezdí a rendi fiatalok nevelésének és tanításának fontos kérdését. Sok érdekes, sok talpraesett eszmét pendít itt meg; s bár rendkívül hosszasan foglalkozik a kérdéssel, a 38. fejezetben mégis aggódó lélekkel írja: „ha mindent el akarnék mondani, a mit elmémben forगतok, sohasem fejezném be beszédemet. Szeretnék mindenütt jelen lenni és élő szóval belécsepegtetni rendtársaim lelkébe azokat az életelveket, melyeknek buzgó követése rendtársaim részéről az én legfőbb óhajom!“

Szelid lelkének és nemes gondolkozásmódjának jelét adja eme szép szavakban is: „Büntetést semmifélet sem rendelek el; meg vagyok győződve, hogy egyedül a szeretet és saját boldogulásunknak vágya is elegendő buzdítás lesz eme szabályok megtartására“.¹

1678-ban ugyanez a rendfőnök körlevelében újra foglalkozik a rendi fiatalok tanításának ügyével. Kijelenti, hogy a jelentkezők közül csak az alkalmasakat kell megtartanunk; a tanításnál tekintetbe kell vennünk az egyesek hajlamait is, s azt a methodust használjuk mindig, a mely örömet és gyönyört képes kelteni az ifjak szívében.²

Az 1679., 1680. és 1681-iki terjedelmes enciklikáiban

¹ Nunquam finire, si omnia vellem dicere, quae mente volvo. Vellem esse ubique et viva voce iusinuare religiosorum meorum animis vivendi tenorem, quem cuperem ab omnibus servari . . . Nolui poenam ullam praescribere, pesuasus solum amorem ac desiderium propriae salutis esse debere sufficientia incitamenta ad observandum etc.

² Ilyet írtam én élő — úgymond — a mult évben.

ismét a tanárképzés és a tanítás ügyével foglalkozik.¹ Hogy bölcs és humanus utasításainak végrehajtásáról meggyőződjhessék, azt is elrendeli, hogy az ifjúság haladásáról, a tanítás sikeréről s a tanárok működéséről az egyes intézetek évenként táblázatos kimutatásokat küldjenek Rómába.²

Második utóda, a nagyműveltségű Foci János Ferenc még nagyobb buzgósággal fáradozott az oktatásügy emelésén, s a tanárképzés tökélyesítésén. 1692-ben kibocsátott enciklikájában³ rendkívüli gonddal készült utasításokat ad az eddigi *methodus* kiegészítésére. Az ifjúság haladásában tapasztalt hiányokat ő egyedül a tanárok hibájának rózza fel. Kérlelhetlen szigorral kell fellépni — úgymond — az oly tanárok ellen, kiknek nincs meg kívánt képzettségük és buzgalmuk. Az ifjúság tanítása és nevelése legszentebb dolog, a melyhez illetéktelen, durva és tehetségtelen embernek nem szabad nyúlnia! A mesterekben elengedhetlen követelményül állítja fel az erényre való hajlamot, a hivatást, a humaniorákban való teljes jártaságot, tehetséget és feddhetlen életet. „Inkább legyünk kevesen jók — írja — mint sokan haszontalanok, a kikben semmi fogékonyság sincs az erények és tudományok

¹ *Literae P. N. Generalis Caroli Joannis a Jesu, in quibus cordinentur peculiaries quaedam institutum nostrum concernentes ordinationes.*

² Az 1679. levélben. A kegyesrend budapesti levéltárában van.

³ *Epistola Cyclica patris nostri praepositi generalis sollicitudinem instituti nostri curam suscipiendorum nostraeque religiosae juventutis educandae in pietate ac literis methodum exponens.* Kegyesrend budapesti levéltárában. Álljon itt a bevezetésből jellemzésül e pár gyönyörű sor: „Accedit ad cumulum sollicitudinis nostrae et timoris nostri pondus in immensum angit si minus caute admittantur, qui nulla cura aut parvo labore in magisteriis nobis a Deo injunctis desudare velint, et valeant, aut etiam pravis et perversis moribus pueros erudiendos commaculent, quorum recentes animi malorum, ac bonorum quae primum hauserint tenacissimi, si vanis opinionibus imbuantur spes admittitur, orthodoxam religionem in integrum restitutam adjuvari posse et conservari. Adeoque pie, sancte in concilio Moguntino (ut alia praeteream) sancitum est: erudiendae juventuti passim magistri eruditione, honestate vitae, et fidei commendabiles praeficiantur; quod in administratione utriusque reipublicae et ecclesiasticae et saecularis successio a pueris dependeat“ etc.

iránt.“ „Is enim esse debet religionis nostrae professor, qui omnia sciat ut omnia edocere possit.“ Áttér ezután a rendi fiatalok oktatására. Újra sürgeti a matematika szorgalmas előadását és a *valódi* filozofia oktatását. Nem kell félnünk — úgymond — ennek káros hatásától! „Lumen solis oculos sanos recreat, debiles offendit; ignis aurum purgat, stipulam absumit.“ Bölcs utasításokat ad az iskolai és házi gyakorlatok készítésére, továbbá az irodalmi oktatásra. Elrendeli, hogy hetenkint minden tanárjelölt latin és nemzeti nyelven beszédet tartson, verseket írjon s a közös asztalnál szavalja el.

Jellemző, hogy a mit hazánkban csak a legújabb időben rendeltek el hivatalosan, a piarista generalis már 1692-ben szigorúan meghagyta. „*Senki se merje* — úgymond — *a tanulókat megverni.*“ (Nullus nostrorum verberet discipulos!) A korbácscsal, vesszővel való ütést s főkép az arculesapást, továbbá a kérlelhetlen vas szigorúságot határozottan megtiltja.

Foci János Ferenc 1694-ben ismét egy külön szabályrendeletet adott ki a piarista tanárjelöltek képzésére vonatkozólag.¹ E rendelet szerint a piarista növendékeknek tökéletesen el kell sajátítaniok a latin nyelvet. Naponta egy órát kell erre a célra fordítaniok. A humaniorákban két évig képeztetnek; ez idő alatt a matematikát, görög nyelvet s más ily tárgyakat is rendszeresen kell tanulniok. A legszigorúbb vizsgálat után két évig a filozofiát, azután pedig három évig a theologiai és matematikai tudományokat tartoznak hallgatni. Az igazgatók és a rektorok gondoskodjanak alkalmas olvasmányokról. A vizsgálatok a rendfőnöktől deputált tanárok előtt mennek végbe. A növendékek szavakat, akadémiákat, stb. tartanak. A filozofusok és theologusok nyilvános vitatkozá-

¹ Ordinationes patris nostri praepositi generalis super cultura Religiosae juventutis in devotione, regulari observantia literis ac scientiis Romae 28. Augusti.

sokat tartsanak, s havonként akadémiával, vagy drámai előadással lépjenek fel.

Foci János Ferencnek eme rendeletét tartotta szem előtt Mösch Lukács magyar alkormányzó, mikor 1695-ben nov. 29-én kiadta „*Ordo studiorum in Vice-Provincia Nostra Hungarica*“ című rendeletét. Ez a 18 pontból álló szabályzat teljes világításba helyezi a magyar piarista rend akkori tanárképzési rendszerét. Előírja az összes tanítandó tárgyakat, az olvasmányok és gyakorlatok, a nyilvános vitatkozások, az akadémiák és a vizsgálatok rendjét; szól a használandó iskolakönyvekről, megszabja az előadási órák számát, a tárgyfelosztást stb. A tanításra nézve nem ír új methodust, hanem ugyanazt rendeli el, mely az összes piarista iskolákban dívott.¹ Mösch Lukácsnak eme szabályzata, mely a magyar piarista tanárképzés terén hosszú ideig érvényben volt, kétszázad előtti oktatásügyünk egyik legérdekesebb emléke. Sajnos, itt nem foglalozhatunk vele bővebben.

Három évvel Mösch Lukács szabályzatának kibocsátása után, Foci János Ferenc kiadta magának az alapítónak Kalasanzi Józsefnek tanulmányi rendszerét.

A magyar alkormányzók közül Mösch Lukácson kívül főképp Bojár Endre fáradott sokat az egyes rendeletek keresztülvitele és szigorú megtartása körül. Önálló rendeleteket is bocsátott ki a szerzetesi és iskolai fegyelem ügyében. Ő honosította meg a magyar iskolákban Máriának, mint Magyarország nagyasszonyának különös tiszteletét és saját officiumát.²

¹ „Professores vero adhibebunt eundem modum docendi, qui in nostris scholis fieri debet, et pari ratione lectiones, repetitiones et explicationes auctorum, ast quam brevissime, utpote pro magistris, qui postea prolisciori methodo ad captum juventutis in scholis utentur, fient“ etc.

² 1699-ben jún. 1. így ír ez ügyben: Innatum orthodoxorum in regno Hungariae existentium erga Nomen Mariae cordialem propensionem experti, quasi testamento a divis regibus Hungariae haereditatam omni pietatis cultu conspiciunt, prosequi praecipue diebus solemnioribus ejusdem gloriosis-

1721. III. Károly király beleegyezésével önálló rendtartományná lett a magyar piarista rend. Rendfőnökei most már tágabb hatáskört bírván, maguk is intézkedhettek úgy az ifjúság oktatásának, mint a rendi fegyelemnek kérdéseiben. Valami fontosabb vagy lényegesebb újítást azonban nem igen hoztak be az intézetekbe. A megállapodott régi rendszer dívott egészen a mult század közepéig. A rendfőnökök közül csupán Szlopnyay Elek rendeletei között találunk sűrűbb utasításokat a magyar, német nyelv és a matematika rendszeres oktatására vonatkozólag. Az ő sürgetésére rendelte el a káptalan a tankönyvek átdolgozását illetve újaknak írását. Ő bízta meg 1746-ban Gyurovits Glicért a magyarok történetének megírásával is az iskolák számára. Ő rendelte el, hogy a rendi növendékeket alaposabban kell bevezetni a drámaírás fortélyába.

Ezen intézkedéseivel elejét akarta venni ama panaszoknak, melyeket egyes kiválóbb piarista tanárok hangoztattak az iskolák s főkép a régi rendszer hiányairól s a szónoklati tanítás hanyatlásáról.

Szlopnyay rendfőnöksége végén (1746—48.) különben már megkezdték az oktatásügyi újításokat azok a kiváló piarista tanárok, kik a külföldi egyetemeken járván, tapasztalatokkal terheltén tértek vissza hazájukba. 1746-ban már az egész országban beszélnek Cörver Elek „nagyszerű“ filozofiai defenzióiról, melyeket a pesti gimnáziumban tartott.¹ Bajtay az olasz, francia, németalföldi és porosz városok legkiválóbb iskoláit tanulmányozván, mindenütt tapasztalatokat gyűjtött, hogy majdan itthon a hanyatlásnak indult tanügy javára értékesítesse. „A cél — írja Rómából —

simae Virginis . . . ipso externo titulo Religionis nostrae moti quae sub hoc nomine, velut sub triumphali labaro Deo, ab incunabulis militare consuevit, in quo mox a prima introductione nostri in Regnum Hungariae sacratissimo nomini Mariae a regibus dicatum, quoad Hungari Magnam sui Dominam vocant, plurimum sibi complacuerunt, indeque in omne pietatis genus erga sacrum nomen Mariae exarserunt etc. Kegyesrend budapesti levéltárában.

¹ Erről később lesz még szó.

melyért eleinte csak csekély hévvel rajongtam, napról-napra jobban hevít; egyetlen óhajom, hogy haladásom a szent szerzetnek minél nagyobb vigaszára és hasznára lehessen!...“ „Nemde — írja egy másik levelében — Magyarországon a legnemesebb művészetek világa kialudt már; maguk a tudományok földhöz sújtva parlagon hevernek. Valahányszor ezekről elmélkedem, heves szorongatás fogja el lelkemet. Ha nagy fontosságú hivatásunknak valami igaz reménye ragyog még, azt vélem, legszükségesebb most, hogy a külföldi országokban mindazokat a jeles intézményeket elsajátítsam, melyek hazánkban fel nem találhatók.“¹

Visszajövén útjából, a pesti gimnáziumban érvényesíti ismereteit mint igazgató és filozofiai tanár. Bár Frigyes porosz király többször hívta őt Berlinbe, visszautasított minden meghívást, s összes tehetségét a piarista tanítási rendszer javítására s a pesti gimnázium felvirágoztatására fordította. Mint pesti igazgató írta 1749-ben „Ars instituendi tirones nostros Scholarum piarum“ című paedagogiai munkáját, mely, mint Horányi írja, éles elméjének s rendkívüli szorgalmának csilhatatlan bizonyítéka. Követték ezt az „Enarratio historica“ és a „*Methodus instituendae juventutis apud Scholas Pias*“ címűek. Állítólag a már felosztott bécsi Cabinetsarchiv-ban is lett volna Bajtaynak két ily című dolgozata: „De gubernatione gymnasiorum“ és „De ratione tradendi“. Ezeket azonban, valamint a fentebb említetteket, hiába kerestük a kegyesrendi, a budapesti országos és a bécsi császári, állami és udvari levéltárakban. A leglelkiismeretesebb kutatás, melyet Károlyi Árpád aligazgató és Schrauf tanácsos folytattak,² eredménytelenek maradtak. Bajtaynak csak egy ismeretlen

¹ „Nonne lux optimarum artium in Hungaria quodam modo extincta, atque artes ipsae pene prostratae sunt et consepultae? Ecquidem quoties haec animum subit cogatio, eum toties vehementer exagitat ac percellit“ etc. Kegyesrend budapesti levéltárában.

² E helyen is forró köszönetet mondok Károlyi Árpád dr. és Schrauf dr. tanácsosok szives és buzgó fáradozásáért.

műve található ma Bécsben, s ez a „*Tractatus Metaphisicae in usum archiducis Josephi*“ című bölcséleti kézikönyv, mely az uralkodó család hitbizományi könyvtárában őriztetik.

Pótolhatlan veszteség Bajtay oktatásügyi munkáinak eme eltünése a piaristák tanítási rendszerére, pótolhatlan veszteség különösen a pesti gimnázium történetére nézve; mert ebben az intézetben kezdte Bajtay reformátori munkásságát s itt kísérlette meg először újításainak sikerét.

Műveinek hiányát különösen a későbbi rendszerek ismertetésénél érezzük. Az összekötő kapcsot, a kulcsot ezek adnák ugyanis kezünkbe a Cörver-féle rendszer megértéséhez.

Bajtay 1750-ben távozott Pestről s elfoglalta a bécsi Lichtenstein-féle piarista akadémiában a neki felajánlott történelmi és régiségtni tanszéket.

1751. és 52-ben a piaristák hosszas tanácskozásokat folytattak Bécsben a kegyesrend tanulmányi rendszerének modern átalakítása ügyében. A magyar piaristák közül Cörver János báró,¹ Bajtay Antal és Conrádi Norbert vettek részt a tanácskozmányokban. A németek, csehek és morvák közül ott voltak Dalham Florián, Zankl Fábrián, Neumann Lajos, Hornesch Kornél, Nicht Guido stb. mindnyájan akadémiai tanárok és hírneves írók.

A hosszas tanácskozmányoknak eredménye egy új tanulmányi rendszer volt. „*Systema studiorum pro gymnasiis Scholarum Piarum*“² címet viseli e nagy negyvennyolc ívrétnyi oldalra terjedő szabályzat, mely a gimnáziumi oktatást a kor követelményeinek megfelelő új, világos és rendszeres alakba foglalja össze.

Arra nézve, vajjon hazánkban is alkalmazták-e az új rendszert, vagy csupán az örökös tartományok számára készítették, nincsenek felvilágosító adataink.

¹ Cörver meghívó levele a kegyesrend budapesti levéltárában van.

² Egy példány van a kegyesrend budapesti levéltárában.

Annyi haszna bizonyára volt, hogy nem engedte elaludni a Bajtaytól megkezdett oktatásügyi reformokat hazánkban sem.

Azok között a kiváló férfiak között, kik Rómában a piaristák vezetése alatt álló *Collegium Nasarenum* nagy hírű tanárainak, Cheluccinak és Corsininak előadásait hallgatták, volt Cörver János báró is. Valamint a roppant munkásságú Konarski, Lengyelország tanügyi reformátora, úgy ő is lelkesedéssel, nemes elhatározással és széles ismeretkörrel tért vissza Rómából hazájába. S alig hogy megválasztották rendfőnöknek, azonnal hozzáfogott a piarista iskolák tanítási methodusának modern átalakításához. 1757-ben már megküldte valamennyi magyar piarista háznak kötelező rendelet alakjában a „*Methodus instituendae iuventutis apud scholas pias*“¹ című húsz pontból álló szabályzatát. Cörver bárónak eme jeles munkája, mely az állami oktatásügy behozataláig vezérfonalul szolgált valamennyi hazai piarista gimnáziumban, rövidebb ugyan az 1752-i szisztémánál, s nem is sokban tér el attól, de több tekintetben mégis figyelemreméltó újításokat tartalmaz. Ezek között a legérdekesebbek a magyar nyelvnek kötelező tanítására vonatkozó utasítások, továbbá a gondolkodó és ítélő tehetség fejlesztéséről szóló szabályok. Habár a latin iskoláknak főcélja — mondja a IV. fejezetben — kétségkívül a latin nyelv elsajátítása, mindamellettté ismét gyalázatos dolog volna a hazai nyelvnek elhanyagolása. Hisz a közélet minden mozzanatában, világi és egyházi hivatalokban csakis ezt a nyelvet használhatjuk! S mégis hányan vannak, kik ezt alaposan értik? *Ép ezért a legalsó osztályoktól kezdve egész a rhetorikáig bezárólag, a magyar nyelvet ép oly szorgalommal és methodussal kell tanítani, mint a latint. Azonban rajta*

¹ Részletek már jelentek meg belőle nyomtatásban, egész terjedelmében azonban még nem közölték.

*kell lennünk, hogy nyelvünk géniusza és sajátlagos természete csorbát ne szenvedjen!*¹

Cörver magas műveltségét és nemes gondolkozásmódját hirdeti methodusának 15. és 16. pontja. Ismeretes dolog, hogy a mult század közepén a történelem tanítása még az egyetemeken is csak a királyok életrajzaiból, csatáknak, háborúknak leírásából állott! Ime Cörver báró iskoláiban nem ezekre, hanem a műveltség fejlődésére, a tudományok, művészetek, szokások és erkölcsök beható ismertetésére kívánja a fősúlyt fektetni! A történelmi előadásokban — mondja — az igazságot kell keresnünk! Fürkészünk kell az események okait, okozatait s azok befolyását az államélet alakulására!

A XI. pontban viszont magasztalólag szól a görög nyelvről, s a görög irodalom fölülmulhatlan képző erejéről. E klasszikus nyelv tanítását már az alsóbb osztályokban kívánja taníttatni, hogy a retorikai osztályban már a görög nyelvű verseléshez is értsenek az ifjak.

A szabályzat végén adja Cörver a tárgyfelosztást, a tananyagot és az iskolai rendtartást.

Methodusával egyidőben adta ki a nyitrai és szebeni nevelőházak számára készített szabályzatát. A szebeni ház szabályzata harmincegy, a nyitraié tizenkét pontból és mellékelt órafelosztásból áll.²

Paedagogiai munkásságának mintegy betetőzéseül végre egy nagy, francia nyelven írt munkát adott ki Bécsben. *„Politique Chretienne aisée et abregée methodiquement à l'usage des Jeunes Princes, et de la Noblesse propre à les rendre habiles à procurer le bien publi-*

¹ Kegyesrend budapesti levéltárában. „Etsi studium linguae Latinae sit propria classium occupatio, praeposterum tamen foret, atque ignominiosum, si eidem tantum nos integros daremus, patrii vero idiomatis elegantiam prorsus negligereamus, cujus nihilominus necessitas tanta est ut eo solo in illis, quae societatem humanam spectant etc. uti valeamus“ etc.

² Regulae convictus Nobilium Cibiniensis és Regulae Alumnorum Professorii Nittr. Kegyesrend budapesti levéltárában.

que, des etats et leur propre en particulier“ címet viseli e jeles mű, melylyel Cörver a külföld előtt is szép színben mutatta be a magyar paedagogiai irodalom fejlettségét. Ethikai alapon álló nevelési rendszerét Mária Terézia királynő is dicsérettel halmozta el. Ha a halál el nem ragadja őt 1773-ban, az állami oktatásügy kidolgozásában bizonyára haszonnal értékesíthette volna nagy tudományát s tapasztalatait.

A piaristák tehát — mint láthatjuk — oktatásügyi reformjaikkal jóval megelőzték az államot. Iskoláikat s őket magukat nem találta készületlenül az állami rendszer behozatala; mert hiszen mintegy saját törekvéseiknek diadalát s betetőzését láthatták abban. Innét ama lelkesedés és öröm, melylyel a „Ratio educationis“-t intézeteiknek vezetői fogadták, innét magyarázható ama szokatlan kegyes kitüntetés is, melylyel a nagy királyné a rendet elhalmozta.

Az 1762. év elején történt az első elhatározó lépés az állami felügyelet és tanítási rendszer behozatalára. Mária Terézia maga tudatja Tapolcsányi Gergely rendfőnökkel, hogy, mintegy hálából a nemzet iránt, a tudományos műveltséget oly fokra szándékozik emelni, mint a milyen fokon a nyugati államokban áll. E célból egyelőre Barkóczy Ferenc gróf primást nevezi ki Magyarország tanügyi felügyelőjévé (omnium studiorum in regno Hungariae protectorem).

E kinevezésnek első következménye az volt, hogy a piaristákat felszólították, nyújtanák be eddigi rendszerüket és a tanításban követett methodusukat.

A felszólításnak Tapolcsányi rendfőnök készséggel megfelelt. 1762-ben május 17-én és a következő napokon konzisztoriumot tartott Vácson Desericius Imre, Léday Lénárt és Kőszöghi Szaniszló társaságában, s ezekkel együtt kidolgozta főbb vonásaiban a piaristák akkori tanulmányi rendszerét. Ezt a vázlatos dolgot aztán megküldötte valamennyi gimnáziumnak, hogy az igazgatók

a házfőnökökkel együtt e vázlat alapján tegyenek jelentést a primásnak. Azért történt ez, mivel a szabad tanítás korában az egyes gimnáziumok, illetve tanárok tanítási módja és az előadott tárgyak nem voltak mindenütt azonosok. Egyik-másik buzgóbb tanár oly tárgyakat is előadott, melyeket még Cörver báró sem vett fel methodusába.

A konzisztoriumban kidolgozott vázlat, melynek Tapolcsányi ily címet adott: „Projectum pro systemate studiorum modernorum apud Scholas Pias in Hungaria, juxta quod Rectores Scholarum cum sibi adjunctis praefectis concinnabunt, et deducunt systema studiorum in suo Gymnasio observatum Celsissimo Principi Archiepiscopo, et primati transmittendum“¹ a tanításnak csak általános és minden intézetben használt részleteit írja le. De így is elég világos képet nyújt a Bajtay és Cörver által reformált piarista iskolákról. Főbb vonásaiban ezt is ismertetjük. Cörver báró methodusával úgyis azért nem foglalkoztunk bővebben, mivel jelentékeny része ez utóbbiban is bentfoglaltatik, sőt oly részletek is vannak ebben, melyek Cörver methodusából hiányzanak.

A piarista iskolákban a tanítás — mondja a „projectum“ — délelőtt két és fél óráig tart, azután isteni tisztelet tartatik, melynek tartama alatt egy a tanárok közül imádságokat mond elől a hazáért, a királynéért, az iskolák alapítóíért és az egyházért. Az isteni tisztelet után az ifjúság csöndben távozik.

Délután szintén két és fél óráig tart az előadás, azon nap kivételével, melyen litánia tartatik.²

Iskolai szünetül hetenkint két félnap, májustól kezdve az iskolai év végéig (szept. 13.) másfél nap engedélyeztetik. A szünidőben készítik a tanulók írásbeli feladataikat, a tartalmi kivonatokat, és végzik a kijelölt olvasmányokat.

¹ Kegyesrend budapesti levéltárában.

² Ez a nap rendszeren a szombat volt.

Vasárnapokon és ünnepnapokon az ifjúság részt vesz az isteni tiszteleten, s magyar nyelvű szent beszédet hallgat. A „Sodalitas Mariana“ tagjai pedig ezeken kívül elvégzik még a szokásos officiumokat.

A valláserkölcsei oktatásra a tanároknak nagy súlyt kell fektetniök. A vallásoktatás a gyermekek felfogásához mért világos és könnyen felfogható kérdezőtetők és beszélgetések alapján történik. Segédkönyvül Hoffmann Donát piarista tanár institucióit használják. A tanároknak az utasítások szerint azon kell lenniök, hogy tanítványaikkal megkedveltessék az erényeket, a józan életmódot s a kötelességérzetet.

A retorikai és poetai osztályokban a vallástanból a *kötelességek* tárgyalatnak Isten és az emberek iránt; továbbá a haza iránt való hűség és szeretet, a társadalmi egyenlőtlenség célja és oka stb.

A felső grammatikai osztályokban a malaszteszközők, a tridenti hitvallás, a szentségek hatása stb. képezik a tananyagot.

Az alsó osztályokban a hit alapfogalmait, a világ teremtését, az emberiség őstörténetét a biblia alapján, az imádságokat stb. tárgyalják nemzeti nyelven.

Valamennyi osztályban kötelező tárgy: a helyes és elegáns írásmód tanítása magyar, latin és német nyelven, a matematika, a görög, magyar és német nyelv.

A retorika előadásában a tanároknak arra kell törekedniök, hogy a tanulók a szabályokat és formákat önállóan tudják alkalmazni és használni. Hogy ez annál könnyebben sikerülhessen, a szónoklati remekeket, köztük Cicero beszédeit fejtegetik. Ha marad idő Horatius, Vergilius, Plautus vagy Livius munkáiból is olvasnak szemelvényeket.

A történetből a retorikai osztályban az egyháztörténet is előadatik; természetesen mindannak mellőzésével, a mi a theológiához tartozik (nihil eorum, quae ad theologos aut criticos pertinent).

A költészeti osztály tárgya a prozodia és a költés története. Világtörténetből a görögök története adatik elő; mert ez haszonnal értékesíthető a költés történetének tárgyalásánál. Ez osztályban Ovidius elegiáit és átváltozásait, Horatius könnyebb ódáit, Ciceronak Pro lege Manilia című beszédét, s a barátságról írt könyvét, végül Curtius szemelvényeit olvassák.

A két felső grammatikai osztály célja a nyelvtan és mondattan teljes elsajátítása. A latin nyelv könnyebb elsajátításának céljából a tanulók magyar és német nyelvű feladatokat, mondatokat, kifejezéseket fordítanak latinra. A latin stilusban napról-napra gyakorolják magukat. Olvasásuk Cicero válogatott leveleit s főleg Cornelius Nepos életrajzait a tanárok tárgyi magyarázatainak kíséretében. A történet, földrajz és chronologia alapjaival szintén ez osztályokban ismerkednek meg a tanulók. A magyarok történetének megkezdése előtt Magyarország multjával foglalkoznak a magyarok bejövetele előtt. Majd a vándorlás, a honalapítás és a királyság korát tárgyalják.

Az alsó grammatikai osztályok tárgya: a nyelvtan, az olvasás és írás. Az olvasmányokban, az előadandó dialogusokban és akadémiákban a tanárok a szülők és előjárók iránt való köteles tiszteletet, a művelt emberhez illő viselkedést stb. példázzák.

A vizsgálatok valamennyi osztályban husvét után és az őszi szünidő előtt mennek végbe. Az őszi szünidő előtt történik az ifjúság alapos megrostálása (delectus discipulorum) a tanulásra képtelenek, túrhetlen viseletűek kiutasítása és a szorgalmasok megjutalmazása. A hol színház van, ott az ifjúság világi és egyházi tárgyú színműveket ad elő.

Tapolcsányi eme vázlatának tekintetbevételével készítették el az egyes gimnáziumok részletes jelentésüket, s ezek alapján állították össze a rend vezetői a primásnak szánt „*Fusior descriptio systematis et methodi docendi in gymnasiis Scholarum Piarum*“ című terjedelmes

kimutatást. Hol lappang e fontos irat, nem tudjuk. A budapesti és bécsi állami levéltárakban nyoma sincs. Ebből azt következtethetjük, hogy a primás nem nyújtotta be a helytartótanácsnak. Erre mutat az a körülmény is, hogy a helytartótanács 1774-ben felszólítja a nevesebb piarista gimnáziumokat, terjesztenék fel eddig követett tanítási rendszerüknek kimutatását. A felszólított intézetek újra eleget tettek a kívánságnak. Eme felterjesztések közül több rendelkezésünkre áll. Minthogy azonban csak a fontosabb közölteket ismételik, mellőzzük ismertetésüket.

A tanítási rendszerek eme vázlatos ismertetésében szántszándékkal mellőztük a filozófia és fizika előadásának módját. A modern filozófiai oktatás meghonosításáról ugyanis külön fejezetben fogunk szólni.

A mi a pesti gimnázium fegyelmi állapotát illeti, az — mint a felsőbb helyről nyert nagyszámú elismerés hirdeti — jó volt. Kihágások ugyan történtek, de ezek is ritkábban fordultak elő itt, mint másutt. „Nem hiszem — írja Endrődy — hogy felekezetemhez vonzó szeretetemnek inkább, mint az igazságnak tulajdonítsa valaki, ha állítom, hogy az ájtatos iskolákban sok nem volt úgy a régi nevelésben, mint másutt. Itt nem csak a szép tudományokban, hanem az isteni félelemben és a keresztény erkölcsökben is célirányosabban neveltek. Így volt légyen-e mindez, vagy nem, azt bizonyítsák meg, kik régenten az ájtatos iskolákban neveltettek.“¹

A pesti gimnázium legrégebb iskolai törvényei főbb vonásokban megegyeznek a többi piarista iskola fegyelmi szabályaival. Tiltják a kóborlást, együttes ivást, verekedést, táncot, fürdést, a jégen való tartózkodást, fegyverek használatát, a szőlőkben, kertekben való gyümölcslopást, a polgár uraknak (dominis civibus) való kártételt stb. A kit kétszer egymásután a törvénszabta időn a házon

¹ Kegyesrend budapesti levéltárában.

kívül találnak, vagy a kit lopáson érnek, az intézetből azonnal eltávolítják.

Bár az ifjúságot szigorú törvények gátolták a különféle diáksintalanságok elkövetésében, s bár az iskolalátó szigorúan felügyelt rájuk, a városi polgárság mégis minden lopást, minden éjjeli zavargást a diákokra hárított; a tanács meg az igazgatót vonta azonnal felelősségre. Természetes, hogy az igazgató a diákokat vette pártfogásába. Volt is e miatt elég baja mindjárt az első igazgatónak, Demka Sándornak. A diákság és a német polgárság közt meg évtizedekig tartó feszült, ellenséges viszony keletkezett.¹

1720-ban történt, hogy egy éjjel a plébániatemplom sekrestyéjét feltörték, a polgári őrség fegyvereit összetörték, az őroket pedig irgalmatlanul elverték. A polgárság persze azonnal a diákokat vádolta a gonosztett elkövetésével. A vizsgálat során azonban kiderült, hogy egy városi csizmadia és társai követték el a csint. Nemsokára ezután a rég keresett gyümölcstolvajt is elcsípték egy rác személyében, a kinek karját is levágták a civakodásban. Ily módon kiderülvén a diákok ártatlansága, Demka igazgató elment a városházára, és szemére vetette a tanácsnak hamis vádaskodásait. Bár a vádaskodások egy időre ezután elnémultak, a német polgárság azért hadi lábön állott a nemesi ifjúsággal. Miként tör ki közöttük újra a civakodás, alább fogjuk elmondani.

¹ Erdöss feljegyzése a Hist. Dom. Pesth. 35. lapján.

VIII.

A PESTI PIARISTÁK MEGHONOSÍJTJÁK MAGYARORSZÁGBAN A MODERN FILOZÓFIAI TANÍTÁST.

A filozófiai előadások a pesti ház ebédlőjében. — Itt hangzanak Wolf, Leibnitz és Newton tanai először Magyarországon. — Haller István gróf defenziója a pesti gimnáziumban 1733-ban. — Ferenc lothringeni herceg a védnök. — Corsini Eduard ekklekticismusa. — A mechanikai vagy matematikai filozófia. — A piaristák engedélyt kérnek a királynőtől a modern filozófia meghonosítására 1743-ban. — A jezsuiták tiltakozása a filozófiai tanítás ellen. — Cörver Elek báró előadásai. — Arany nyakláncot kap. — Az 1746-iki nagyszerű defenzió. — Synopsis et methodus novae philosophiae. — A piaristák felelnek a jezsuiták vádjaira. — Pest városa 5000 forintot ajánl. — Bajtay mint pesti igazgató és bölcsélettanár. — Beszéde a budai királyi palota alapkövetésénél. — Löwenburg grófné alapítványa. — Az 1751-iki concertatio a királynő látogatásakor. — Cetto Benedek és Königsacker gróf. — Grassalkovics Antal a piaristákért. — Az 1759-iki szerződés. — A pesti bölcsélettanárok: Schaffrath báró, Koppi Károly, Benyák Bernát. — A fizikai múzeum. — Az utolsó előtti defenzió. — Brueys könyve. — 1784-ben megszüntetik a filozófiai kurzust. — Perczel rendfőnök és a helytartótanács.

A pesti gimnázium történetének legszebb lapjaihoz értünk. A régvárt anyagi jólét, az elismerés és hála megérdemelt jelei még késtek ugyan, de hát nem is ezek egy intézet történetében a legjelentősebb momentumok. Küzdelem az anyagi jólétért, harc a hiú elismerésért és hírnévért nem ritka jelenség az életben. De szorult anyagi viszonyok között, az emberi vágyak és az önzés szűk körén túlelni, a tömeg hálátlanságával, az irigyek rágalmaival mit sem törődve a haza érdekében nemesebb, ideálisabb cél felé törni, már ritkább és lélekemelőbb törekvés.

Ilyen jelenséggel találkozunk intézetünk multjában a század negyvenes évei körül.

A ház anyagi állapota, csak a szűk megélhetést biztosította. Káptalani határozat alapján a rend az átutazó piaristák után még az élelmezés és a szállás költségeit is kénytelen volt a pesti háznak megtéríteni, nehogy anyagi zavarokba keveredjék. Lakó- és iskolai helyiségekben oly szűken voltak, hogy csak szorongva fértek el a tanárok és az ifjúság.

Mindez azonban nem zavarta meg azokat a lelkes, külföldi egyetemeken tanult férfiakat, kik az oktatásügy javításán és a modern filozófiai tanítás meghonosításán

fáradoztak. Senkitől sem támogatva, ellenségeiktől gúnyolva és rágalmazva megkezdték előadásait. Terem nem állott rendelkezésükre, tehát a ház ebédlőjében tartották azon előadásokat, melyek hivatva voltak hazánkban egy jobb irány meghonosítására. Ebben az ebédlőben hangzottak először Magyarországon Leibnitz, Wolf és Newton tanai, itt fejtegették először a modern eklekticizmust és a kísérleti fizika újabb vívmányait. *S ez akkor történik, mikor a magyar, sőt az ausztriai egyetemek tanárai is még mindég az „ente rationis“, „qualitatibus occultis“, „quidditatibus“ s más eféle badar képtelenségen nyargaltak!*

A szabad tanítás korában — mint említettük — a piarista tanárok maguk jószántából is taníthattak bármit, a mi a rend konstitúcióival nem állott ellenkezésben. E szabadsággal éltek a pesti rendtagok is, ha tanítványuk akadt. Egyeseket már a mult század harmincas éveiben is oktattak a filozófia elemeire. Így Bajtai, II. József nevelője két évig hallgatta Pesten a filozófiát és „sub auspiciis celsissimi primatis“ tartotta a szokásos propugnációt.¹

Haller István gróf meg 1733. szeptember 27-én tartotta defenzióját. Ő ugyan nem Pesten hallgatta a filozófiát, de a piaristák tanítványa volt, három öcscse László, Gábor és Sándor meg a pesti gimnázium növendékei voltak. Ezen körülmény és Szlopnjai Elek óhaja miatt történt, hogy a fényes defenzió a pesti gimnáziumban ment végbe. Szlopnjai 1733. szept. 3-án írt levelében elhatározása okául ezt adja: „biztos reménységem van, hogy itt Pesten peragáltatván említett defenzió nagyobb solemnitással, bővebb frequentióval — itt helyben lévén mind a két tekintetes tábla — mind mértékletesebb költséggel végbe mehet, mivel délutánra rendelvén előbb említett defenziónak folytatását, valamely uzsonnára, avagy, mint

¹ Kegyesrend budapesti levéltárában Bajtay levele: „sub auspiciis celsissimi principis ac regni nostri primatis publice propugnaturus sum“ etc.

mondják, oly actus után *merendá*-ra lehetne csak az elejit a méltóságos auditoroknak tartóztatni; a defenzióknak tisztességes véghezmenetelén magam is munkálódván, invitálván pro primo argumento prépost Nozdroviczky István uramat, a kir. táblának praelátusát, a ki is igérte szolgálátját.“¹

Miután a művészi kiállítású füzet, mely a théziseket foglalta magában, elkészült, s a védnöki tisztet Ferenc *lothringeni herceg* és királyi helytartó elfogadta, megtörtént a vizsgálat. A vizsgálók Nozdroviczky prépost, Demka Gáspár pesti igazgató és Nedeczky ferencrendi szerzetes voltak. A nagyszámú vendégek közt megjelentek a királyi és a hétszemélyes tábla birái s Pest városának előkelősége, kik magasztalásokkal halmozták el a magyar díszruhában felelő Haller István grófot s a vizsgáló bizottság tagjait.²

E fényes siker s a későbbi évek hasonló eseményei arra ösztökélték a pesti ház tagjait, hogy kísérletet tegyenek a filozófiai oktatás állandósítására.

Tanároknak nem lett volna hiány; mert hisz például 1736-ban Pesten tanítottak Parlay Lőrinc, a ki ügyes matematikus hírében állott, Borsóss Dénes s a rend két legtehetségesebb ifja Cörver Elek és Cörver János bárók. Azonban Károly király szerencsétlen török háborúi s az azokat követő dögvész egy időre hátráltatták eme terv kivitelét. Az ország teljes kimerültsége miatt ugyanis nem számíhattak semmiféle anyagi támogatásra; e nélkül pedig nem lehetett a tanári kar számát növelni.

A dögvész megszűnése után azonban, talán a Rómában s Nápolyban tanuló Cörverektől s Bajtaytól is buzdítva megtették az első lépéseket tervük kivitelére. A siker némi reményével biztatta őket ama nagy lelkesedés, mely-

¹ Károlyiak budapesti levéltárában.

² A thesisek kinyomtatása 624 frtba került. Egy-egy ilyen defenzió a jezsuiták iskoláiban ezer forintnál is többbe került.

lyel a rend az olasz piaristák által megalapított modern ekklekticizmust fogadta.

Említettük már, hogy a piarista generálisok mennyire sürgették körleveleikben a tudományokkal való haladást, a reáltárgyak s főkép a filozófia okszerű tanítását. Foci mintegy a félenkeket buzdítva írta 1692-ben a valódi filozófia tanítására vonatkozólag: „a nap fénye felüdüti az egészséges szemet, de sérti a beteget; a tűz tisztítja az aranyat, de felemészti a szalmát!“ Az ilyen biztatás hatása alatt a rend kiválóbb tehetségei a reáltárgyak és a filozófia tanításában merészebb újításra szánták el magukat. Eddig filozófia neve alatt a gimnáziumokban többnyire csak theologiai kompendiumokat adtak elő; a bölcelettudomány állásáról s haladásáról az ifjak alig hallottak valamit az iskolákban. Ideje volt, hogy e ferde állapotok megváltozzanak.

A piarista rend kebeléből a roppant munkásságú Corsini Eduárd lép fel a középiskolai bölcelettanítás reformátorául. Előadásáiban s nagyszámú műveiben nem csatlakozik ugyan határozottan kora egyik filozófusának tanításához sem, hanem a szintheizmus segítségével a különböző bölceleti rendszerekből kiválogatván a legjobbat, egységes rendszert törekedett megállapítani. Ez a törekvés nem volt ugyan új, mert hisz Németországban Corsini előtt is voltak már ekklektikusok, de Corsini rendszerének voltak azért oly eredeti tulajdonságai, melyeket a tudós világ mindenütt lelkesedéssel üdvözölt. Ezek között nem utolsó a matematikának és fizikának egyesítése a filozófiával, illetve a filozófiának matematikai és fizikai alapon való fejtegetése. Ezért nevezték a piaristák ezt a methodust matematikai vagy mechanikai filozófiának is. Főbb vonásaiban három nagy bölceletíró tanainak egyesítéséből keletkezett ez a rendszer. Corsini és követői Newton páratlan matematikai és fizikai tanait alapul vevén, Wolf Keresztély felvilágosult szellemének segítségével a meta-

fizikai szellemű Leibnitz „theodicaea philosophia“-ját építik harmonikus egésszé.

Cörver Elek és Bajtay hosszabb ideig tartózkodván Olaszországban, alaposan megismerkedtek Corsini filozófiájával. Cörver Elek Nápolyban már diadalt is aratott Wolf és Leibnitz bölceletéről tartott előadásaival.

Visszatérvén hazájukba, azonnal megkezdték eme modern, s a külföldi tudósok részéről is magasztalt ekklekticizmus hirdetését.

1743-ban mikor Demka Sándor házfőnök már tudta, hogy a Rómából visszatért Cörver Elek báró a pesti gimnáziumban fogja először érvényesíteni külföldi tapasztalatait, Szlopnyai Elek rendfőnökkel s rendtársaival együtt magához a királynőhöz folyamodott *a modern filozófiai oktatás* meghonosítására adandó engedélyért.¹

Az első kísérlet tehát nem akkor történt, a mikorra azt Horányi, s az ő állítása alapján a többi író teszi. 1743. október 29-én már a királyi válasz is megérkezett. Mária Terézia tudatván a helytartótanáccsal a pesti piaristák tervét „*publice docendae per eosdem in libera regiaque civitate nostra Pestiensi novae Philosophiae,*“ megbízta a nevezett helytartótanács tagjait, hogy *az új filozófiai előadásokat, azoknak lényegét, elemeit és methodusát körülményesen hallgassák meg, s neki az eredményekről tegyenek jelentést.*²

E föltételes beleegyezés alapján az 1743—44. iskolaévben megkezdte Cörver Elek báró előadásait. Minthogy az előadások a legmagasabb s egyúttal legszigorúbb ellenőrzés mellett nyilvánosan folytak, a derék Cörver Elek tehetségének egész hatalmával lépett fel, hogy hallgatóit s a felsőbb köröket az új iránynak megnyerhesse.

Nem könnyen ment ez, mivel a rendnek s a szabad

¹ Országos levéltárban van az eredeti folyamodvány.

² Országos levéltárban.

gondolkozásnak ellenségei már az előadások megkezdése előtt hazug híreket terjesztettek az állítólag „egyházellenes“ új irányról, s megkezdték azok ellen a titkos aknamunkát. Két budai jezsuita játszva ebben a főszerepet, ezek egyike Teufl, a másik Tolvaj Imre házfőnök volt.

Tolvaj budai jezsuita rektor már 1743. okt. 29.-én,¹ folyamodott a helytartótanácsához, hogy ne engedjék meg a piaristáknak a filozófiai kurzus felállítását. Széchenyi György esztergomi érsek — írja folyamodványában — számunkra Budán akadémiát alapított. A filozófiai kurzust a hazának nagy hasznára rendkívül sokan látogatták s látogatják, *de akadémiánknak fényét, a hazának díszét s az ifjúság közjavát most a pesti piaristák fenyegetik, a kik — nem tudni kinek kezdeményezésére, s kinek engedelmeiből — ezen évben megkezdik a filozófiai előadásokat, még pedig nem zárt falak közt övéik számára, hanem nyilvánosan, a világi ifjúság számára is.* Nagy kára lesz ebből akadémiánknak, s ártani fog a hazai ifjúságnak; mert igen sokan, kik különben a budai iskolába jönnének, a piaristák intézetét fogják felkeresni! Ők nem fogják engedni, hogy jogaikat és kiváltságaikat ilyen módon rövidítsék!²

Mondanunk sem kell, hogy a jezsuiták folyamodásuk támogatására felhasználták magas összeköttetéseiket is.

De a piaristák sem maradtak tétlenek. Cörver Elek folytatta előadásait, s oly nagyszerű disputációkat tartott, hogy Andrassy János báró arany lánccal ajándékozta őt meg. 1745-ben már a főrangú családok gyermekei közül

¹ Tehát ép azon a napon nyujtották be, melyen a királynő leirata kelt. Látszik, hogy jól voltak értesítve a dolgok felől.

² Országos levéltár: „Nunc tamen Academiae nostrae splendorem, patriae ornamentum ac juventutis commune bonum, imminutum eunt R. P. Piarum Scholarum qui in vicina nostra Pesthini, nescio quo authore et cujus licentia anno hoc currente philosophiam prolegere intendant, idque non privatos solum inter parietes et pro suis solum religiosis scholasticis, sed etiam pro juventute saeculari publicas philosophiae aperiendo scholas, quod quantum Academiae nostrae damnum inferat, quis non videt“ etc.

is többen hallgatják; így Keglevits János, József és Zsigmond grófok, Andrássy báró, Sándor Antal báró, Tarkó János stb. Egykorú levelek különösen kiemelik az 1746. őszén tartott nagy defenziót. Nagyszerű volt ez — írja Kayser József Szlopnjai rendfőnökhöz — Andrássy báró volt a defenzor, egy szót sem kellett neki segíteni. A jezsuiták irigykedve és sziszegve hallgatták s habár a jó atyák Bécsben ő felsége előtt ünnepélyesen tiltakoztak is, az egri püspök védelmünkre kelt!¹

A piaristák, hogy a világgá bocsátott rágalmakat is megcáfolják, 1745-ben nyomtatásban is kibocsátották ekklektikus filozófiájuk methodusát és rendszerét, sőt a helytartótanács útján a királynőhöz intézett felterjesztésükben külön kifejtették módszerüket.² (*Synopsis et methodus novae philosophiae in gymnasio Pesthiensi tradendae.*)

Azonkívül Zichy Ferenc gróf, Ordódy Lajos és társai a helytartótanács megbízásából személyes tapasztalatuk alapján külön jelentést is tettek az új filozófiai előadásokról.³ E jelentésből megtudjuk, hogy a Nápolyban és Rómában megfigyelt módszer szerint az egyes filozófiai írók műveit olvassák is az iskolában, s a tanár e közben teszi meg észrevételeit s tartja előadását.⁴

¹ Egyesrend budapesti levéltárában „invidentibus et stridentibus ac foementibus jesuitis, et quamquam boni patres apud suam majestatem Viennae per D. solemniter protestati fuerint, noster specialis amicus est ac fautor Eppus Agriensis.

² Az országos levéltárban ez a felterjesztés megvan, de a mellékelt „Synopsis“ hiányzik. A felterjesztésre kívül rá van írva, hogy a „Synopsist“ a királynőnek küldötték. A bécsi császári és kir. állami és udvari levéltárakban azonban nyoma sincs e synopsisnak. Vissza pedig nem küldötték onnét, mivel a helytartótanács összes ez idei missilis leveleit átnéztük, s azok között nincs meg.

³ Országos levéltárban van a jelentés.

⁴ Ugyanott: „qui etiam comissioni huic verbo declaravit antelatum novam philosophiam a suae religionis professoribus, scripto non tradi verum ad normam Neapoli et Romae observatam, certum authorem discentibus praelegi et continuata praelectione explicari sicque eandem philosophiam a juvenibus audire volentibus, quibus exemplaria praelegendi authoris porrigentur intra spatium semi alterius anni fructuose condisci et absolvi posse“ etc.

A jezsuiták vádjaira és tiltakozására a piaristák 1745. június 23-án felelnek. Kimondják, hogy ők senkinek sem akarnak ártani, s az új filozófiai irányt egyedül azért akarják meghonosítani; mivel teljes erejükkel igyekeznek a közjót előmozdítani. Pest nagyon alkalmas hely erre; a piarista gimnázium eddig sem okozott a jezsuitáknak semmi bajt, remélhető, hogy a filozófiai kurzus sem lesz ártalmukra. Hisz az ifjúság száma úgy is oly nagy, hogy alig fér el az iskolákban!

E közben a városi tanács is mozogni kezdett. Scopek Ferenc városi nótárius, nem ugyan a tudományok iránt való lelkesülésből, hanem, hogy fiát itthon taníttathassa, annyira sürgette a filozófiai kurzus állandósítását, hogy a tanács 1746-ban egyszer s mindenkorra 5000 forintot ajánlott fel két tanár eltartására. Két ezeret azonnal kifizetett, három ezerről pedig Scopek nótárius kötelezvényt adott.¹ Tényleges szerződést azonban ekkor még nem kötöttek, mivel a felsőbb engedély még nem érkezett le, s a jezsuiták intrikái folytán nem is lehetett reményleni, hogy egyhamar leérkezik.

Az előadások azonban rendesen folytak. S mikor Cörver Elek befejezte a két évi kurzust, az ország minden részéből úgyszólván elhalmozták őt magasztalásokkal. Csak a jezsuiták nézték sanda szemekkel az új irány hódítását, s irataikkal erőnek erejével el akarták azt nyomni.² „Hála Istennek — írja Tapolcsányi Gergely — ezek csak magukra vetettek árnyékot!” Persze akkor még nem sejtették, hogy rövid idő múlva ők is kénytelenek lesznek ez irányt „enyhébb” alakban iskoláikba bevezetni.

Cörver ezalatt nagyobb szabású munkákkal is igye-

¹ Erdöss István levele Szlopnjaihoz 1746. szept. 16. Ebben a levélben írja ezt is: „Disputationes Patris Alexii cum laude successerunt“.

² „Scholas nostras Pestienses a Budensibus adversariis nostris Augulares in publico scripto ab eis contra nos vulgato compellatas fuisse“ etc. Tapolcsányi levele Cörverhez a kegyesrendi levéltárban Budapesten.

BAJTAY ANTAL
II. József tanára.

kezett az új irányt terjeszteni. Kiadta Chelucci arithmetikai institucióit, saját illusztrált gyakorlati geometriáját, a bölcselkedés helyes módjáról szóló munkáját, Chelucci tizenegy iskolai beszédét stb. E közben folyton levelezett a külföld jelesebb tanáraival és bölcséletíróival, latin, német, olasz és francia nyelven.¹

A piarista bölcsélettanárok e munkák alapján sietnek meghonosítani a többi intézetekben is a modern ekklecticizmust, s a hol még nem tanították a bölcséletet, a pesti gimnáziumban elért siker hatása alatt igyekeztek filozófiai tanfolyamot nyitni.²

Ily nagy és messzekiható mozgalmat keltvén Cörver Elek báró munkássága, méltán írhatta Tapolcsányi: „lelkünk mélyéből örülnünk kell, hogy a modern filozófia, melynek alapkövét az édes emlékezetű és hosszú életre méltó Cörver Elek nagy bátorsággal és szent vágyakozással rakta le Pesten, másoknak serény segítségével oly szerencsésen elterjedt“.

Cörver Elek a pesti kurzus bevégezése után a nyitrai nemesi nevelő ház élén folytatta munkásságát; de csak rövid ideig. 1747-ben a hazai nevelésügy nagy kárára s a magyar piarista rend végtelen fájdalomra a halál kiragadta őt az élők sorából alig harminchárom éves korában, ép akkor, mikor érdemei elismeréséül a szerémi püspökséget helyezték neki kilátásba.

Az ő feledhetlen működésére célozva írta a Merkur von und für Ungarn: „Denn Piaristen kann man es zu ihrem besondern Ruhm nachsagen, dass sie die ersten waren, welche in Ungarn die verbesserte Philosophie nach Newtons Grundsätzen eingeführt haben, welches desto merkwürdiger ist, weil dieselbe zu seine Piaristenorden nicht hinlängliche Mittel hat!“

¹ E levelek jó része megvan a kegyesrend levéltárában.

² Tapolcsányi maga bevallja, hogy ennek az alapján indította meg a mozgalmat Szegeden a filozófiai kurzus felállítására.

Cörver Elek helyét a pesti gimnáziumban egy hozzá méltó, nagy műveltségű férfiú: Bajtay Antal, II. József későbbi nevelője és Erdély püspöke foglalta el. Ha valaki, úgy ő folytathatta az alapító intencióinak legmegfelelőbb módon a megkezdett irányt. Együtt volt éveken át a két Cörver báróval Rómában; ismerte Chelucci és Corsini műveit s rendszerét; beszélte a magyar, német, tót, francia, olasz, latin és görög nyelvet; hercegi s királyi udvarok halmozták el őt külföldön elismerésekkel. S mikor ellenállhatlan honvágytól késztetve tíz évi távollét után hazájába visszatért, a szerény pesti gimnázium igazgatását és Cörver Elek örökségét a filozófiai kurzus vezetését vállalta magára. Képzeltetni, milyen lelkesedéssel és tudással töltötte be kettős hivatalát e férfiú, kiről Klimó pécsi püspök azt szokta mondani, hogy több eszé és műveltsége van, mint az ausztriai birodalom ezernyolcszáz szerzetesének együttvéve. „Ea docuit facilitate — írja róla Kátsor — ut et discipulos conspicuos redderet ac apprime fundatos, et in ipsorum insigni profectu virtutis ac doctrinae suae splendorem latissime diffunderet!”

Az ő személyében szép kitüntetés érte a pesti gimnáziumot, mikor 1749. tavaszán a budai királyi palota alapkövetételénél igazgatóját, Bajtayt bízták meg az ünnepi beszéd tartásával.

Hogy a kitüntetés nem méltatlant ért, mutatja ama feltűnő hatás, melyet beszéde itthon és külföldön keltett. A lipcsei tudományos folyóirat (Büchersaal der schönen Wissenschaften und freyen Künsten) így méltatja a jeles szónoki művet: „írásmódja semmiben sem hasonlít a kolostorok latinságához, ízlése szerfölött finom és kellemes, ítélete éles, gondolatai dagályosság nélkül nagyok, *egy szóval korunk egyik legnagyobb szónokának kell őt mondanunk!*“¹

¹ Büchersaal etc. des X. Bandes 1. Stück pag. 183. Még tartalmát is adja, s a végén újra magasztalja a szerzőt. Hasonló hangú bírálat különben több is jelent meg róla.

Bajtay e beszédét nyilvánosságra bocsátván, Mária Terézia királynőnek ajánlotta. A hatvankét lapra terjedő, s külföldön is több kiadást ért beszéd ily cím alatt jelent meg: Antonii Bajtay Clerici Regularis Scholarum Piarum Oratio habita, Budae ad amplissimos Hungariae Ordines III. Idus Maj. 1749. Budae.

Pesti működése idejében írta (1747-ben) azt a kis paedagogiai művet is, mely Andrássy bárónak ama kérdésére adja meg a választ, mi módon lehet a tudományokat legkönnyebben elsajátítani. (Joanni Andrassy Libero Baroni Kraszna-Horka Antonius Bajtay Scholarum Piarum S. P. D.) Továbbá azokat a paedagogiai műveket, melyekről az előbbi fejezetben szólottunk s a „*Gyászban öltözzél óh szivem*“ kezdetű magyar verset. Kátsor feljegyzése szerint mint pesti igazgató új törvényeket¹ is dolgozott ki a gimnáziumi ifjúság részére, s azokat életbe is léptette. Sajnos, mint annyi sok más, úgy ezek is elvesztek.

Bajtay igazgatósága korában lőn biztosítva a filozófiai kurzus anyagi tekintetben is. A rendfőnök rendeletéből már 1747-től kezdve a kecskeméti ház évi 400, a váczii meg 100 forintra járult annak főtartására. Ez összeg azonban nem volt e célra elegendő, mivel a rendi fiatalok közül 1749-től fogva már többen Pesten hallgatták a filozófiát. Így az 1749. és az 1750. iskolaévben öt rendi bölcseléthallgató tartózkodott Pesten; ezeknek eltartása pedig jelentékeny összegbe került.

Egy nemeslelkű főrangú hölgy segítette ki a zavarból a pesti házat. Lövenburg grófné (szül. Windischgrätz grófné), a rózsahegy-i gimnázium és piaristaház alapítója volt e fenkölt gondolkozású nő, a ki 1749-ben a pesti filozófiai tanfolyam fentartására 10 ezer forintnyi alapítványt tett.² Ez összeg jelentékeny segítség volt a pesti ház részére.

¹ Regulae juventutis scholasticae.

² Már az előtt tett ugyanő 3000 forintnyi alapítványt templom építésére.

A szükségessé vált átalakításokat és új szobák berendezését most már végrehajthatták.

Bajtay, miután a pesti filozófiai kurzust úgy szellemi, mint anyagi tekintetben szilárd alapokra fektette, elfogadta a följáulott akadémiai tanszéket, s az 1749. év őszén Bécsbe távozott.

Helyébe Schultz Ernőt küldötte a rend a pesti gimnázium élére. A filozófia és matematika előadásában kivüle még részt vettek ez évben (1750) a Horányitól annyira magasztalt Patonyi László és Kónya Kristóf. Ugyanakkor a derék Erdöss István viselte a házfőnöki tiszteletet.

A filozófiai tanítás ez idei fejlődését és sikereit a mindinkább élénkebb és népesebb koncertációk és vizsgálatok hirdették. Ezek néha oly sikerültek s annyira látogatottak voltak, hogy valóságos eseményszámba mentek. Így mikor Mária Terézia királynő 1751-ben Pestre jött, a tiszteletére rendezett ünnepélyek egyik legsikerültebbje három kiváló tehetségű piarista tanárjelöltnek: Paschgall Adolfnak, Cetto Benedeknek és Königsacker József grófnak filozófiai vitatkozása volt. Különös játéka a véletlennek, hogy később mind a hárman a pesti gimnázium filozófiai tanszékén aratják babérait. Cetto Benedek messzeterjedő történetírói és kritikai munkásságával is országos hírnévre tett szert. Königsacker gróf meg a florenzi, pisai és római egyetemekről visszatérven négy évig hirdette a pesti gimnáziumban Leibnitz és Wolf filozófiáját,¹ s a mellett új methodus szerint készült matematikai munkáival is igyekezett a hazai gimnáziumoknak használni.

Már az eddig közölt nevek után is láthatjuk, hogy a rend vezetői a legkiválóbb tanárokat küldötték Pestre, hogy az új irány a heves támadások és rágalmak dacára is sikerrel állja ki a próbatüzet. Szükség is volt erre, mivel

¹ „Cum insigni discipulorum progressionem philosophiam Leibnitzii ac Wolfii doctrinae innixam explanavit.“

a felsőbb helybenhagyás még mindig nem érkezett meg s a várossal tervezett szerződés-kötés is egészen feledésbe ment.

Cörver János báró rendfőnök volt az, ki újra megindította a mozgalmat úgy a városi segély, mint a királyi megerősítés kieszközlésére. Hatalmas támogatója volt ügyének mind a két helyen Grassalkovics Antal gróf kamarai elnök, kinél lelkesebb barátja alig volt akkor a magyar piarista rendnek. Grassalkovics Antalnak köszönhető, hogy Cörver törekvése az intrikák és ellenséges befolyások dacára sem szenvedett hajótörést. Pedig a helytartótanács több tagja ugyancsak rajta volt, hogy a közhasznú szándék ne létesülhessen.

1757-ben adta be Cörver a városi tanácshoz mint „a piaristák legkedvesebb atyjához“ folyamodványát,¹ melyben a filozófiai kurzus támogatását kéri. *13 éve már — úgymond — hogy a rend nagy nehézséggel és költséggel tartja a filozófia tanárait Pesten. Pedig mindenki ismeri a pesti háznak és az egész rendnek nagy szegénységét, jobban mondva szánandó nyomorát!* Legfőbb ideje, hogy a tanács a pesti ház segítségére jöjjön.

Cörver folyamodványának támogatására Grassalkovics Antal is írt a városi tanácsnak. Levelében kifejtette mindazon előnyöket, melyek a filozófiai kurzus állandósításából a városra és az ifjú nemzedékre szállhatnak. A tanács — úgymond — a polgárok megterheltetése nélkül a város külső jövedelmeiből is biztosíthatja azt; ő felsége a királynő pedig — a mint ő látja — nem fog semmi akadályt sem gördíteni a szándék kivitele elé.²

¹ Országos levéltárban van az eredeti.

² Országos levéltárban. „Quod effectu ejusdem secuto peculi hujus regii ex incremento studiorum magnum decus, civium utilitas, educationis prolium ingens commoditas, quin imo in coherentia studii juridici jam stabiliti in introducendo studio philosophico, ipsa quoque necessitas subversetur, quodve foundationem hanc absque ullo onere civium ex fundis et mediis extra ordinariis fieri possibilem, nec apud Sacratissimam suam Majestatem cuipiam difficultati obnoxiam fore praveam“. Gedellő 1757. jan.

A városi tanács nem utasította vissza Cörver folyamodványát, de kedvező választ sem adott rá. S minthogy két év lefolyása alatt a város részéről semmi sem történt az ügy elintézésére, úgy látszott, hogy a filozófia kérdése ismét elaludt. Grassalkovics azonban nem volt az az ember, a ki feltett szándékától egyhamar eláll. Különben is boszantotta őt annak a városi tanácsnak figyelmetlensége, mely oly sokszor hangoztatta már „köteles örök háláját“ és tartozását személye iránt.¹ 1759. ápril 30-án tehát az ő befolyására a magyar kir. udvari kamara meghagyta Pest városának, hogy a filozófiai kurzus biztosítására alapítványt tegyen, a rendfőnökkel egyezséget kössön, s a megkötött szerződést a kamarához küldje.

Az udvari kamara leiratának meglett a kívánt eredménye. 1759. október 18-án a város már megkötötte a szerződést Cörver rendfőnökkel. A hat pontból álló egyesség szerint a város egyszer s mindenkorra ötezer forintot ad a filozófiai tanszékek állandó fentartására; a rend viszont kötelezi magát, hogy a filozófia, logika és fizika előadására állandóan két tanárt fog alkalmazni, s hogy az 1715. évi 102. törvénycikk értelmében a királyi megerősítést megszerzi.²

A mint e szerződés elkészült s a kamarához felküldetett, Grassalkovics Antal közvetítésére Erdődy János gróf és Kállóczy Mihály az udvari kamara nevében meleg ajánlósorok kíséretében a király elé terjesztették megerősítés végett.³

1760. július 29-én Mária Terézia notifikálta Pest városának alapítványát, s a megerősítő oklevelet a kamara útján leküldette a városhoz.⁴

¹ Mikor a királyi ügyek intézője volt Pesten, tömérdek szolgálatot tett a városnak. 1734-ben a város őt minden polgári teher fizetésétől felmentette.

² Országos levéltárban. Mária Terézia megerősítő oklevelébe szórul-szóra be van véve.

³ Országos levéltárban 1760. jan. 24. „jam ab anno 1744. ut ut eatenus non dum provisí, industrialem trarent, per id vero juvenuti ibidem civili domesticæ ingens commodum in eo“ etc.

⁴ Budapest főváros levéltárában van az eredeti.

GRASSALKOVICS ANTAL GRÓF, A PESTI PIARISTÁK PÁRTFOGÓJA.

Grassalkovics buzgólkodása útján tehát sikerült a piaristáknak a helytartótanács kikerülésével megszerezniük a királyi helybenhagyást. Így aztán a helytartótanács tagjai közt levő ellenségeik, kik 1745-ben megakadályozták a kérdés békés megoldását, nem árthattak ismét igaz ügyüknek.

Ez időtől kezdve békében taníthatták a pesti ifjúságot a filozófia és fizika elemeire mindaddig, míg II. József alatt (1784.) meg nem szüntették a filozófiai kurzust.

E negyedszázad alatt a már említetteken kívül a következő tanárok tanították a filozófiát: Valero Jakab, Cetto Benedek, Lengyel Felix, Schaffrath Lipót dr. báró, Volako Marcel, Keller Zsigmond, Hyross Sámuel, Piller Celesztin, Koppi Károly dr., Poor Kajetán dr., Benyák Bernát dr. és Szablik István dr. Ezek közül különösen kivált Schaffrath Lipót dr. báró, ki közel félszázadig működött a pesti gimnáziumban, s úgy irodalmi munkásságával mint a fizika és filozófia szakszerű oktatásával a legmagasabb körök elismerését vívta ki. Tudományos képzettségét s áldozatkészségét mutatja az a körülmény is, hogy saját költségén oly fizikai múzeumot rendezett be a pesti gimnáziumban, a milyennel akkor kevés intézet dicsekedhetett hazánkban. Az 1770. évben készült leltár szerint voltak e múzeumban villamos gépek, optikai készülékek, mikroszkopok, mikrometrumok, laterna magica, fémkémlelő szerek, csigák, lejtők, ingák, távcsövek, mechanikai gépek stb.

E gyűjteményt egyes adakozók is szaporították. Ebben az időben tett szert az intézet több ritka és értékes térképre; a városi tanács pedig az igazgató kérelmére 1757. két nagyobb földgömböt készíttetett, hogy a tanárok a kozmografiában és a geografiában sikeresebben oktathassanak.¹

A filozófia tanárai közül Valero Jakab is kitűnt magas

¹ Budapest főváros levéltára: Extractus protocolli civitatis Pest. super comparandis duobus globis et sphaera armillari pro scholis nostris. 1757.

műveltségével. Pest városának tanácsa rendkívül érdeemes férfiúnak mondja őt,¹ ki a filozófiát és humaniorákat kitűnően tanította. Mikor meghalt, érdemeire való tekintettel a tanács ingyen sírhelyet adott neki a belvárosi templomban.

Piller Celesztin, ki a hetvenes években adta elő a filozófiát, már nyomtatásban is kiadta propozícióit,² s így világosan láthatjuk mily kérdésekkel s mily arányban foglalkoztak ez időben. Sajnos, Piller tételei már arról győznek meg bennünket, hogy a matematikát, geometriát és fizikát kivéve, határozott hanyatlás mutatkozik a filozófia oktatásában.

Ennek azonban nem a derék Piller volt oka, hanem a felsőbb utasítás, mely a filozófiai tanítás szabadságát nagyon is megnyirbálta. Már 1763-ban megtiltották a piaristáknak a következő filozófia tételek előadását: az ész elégsége és általánossága; a világ mint a lehetőségek legtökéletesebbje és legjobbika; a Leibnitz-féle harmonia szisztémája; a mozgás törvényeit Isten nem változtathatja meg; a lélek működésének fizikai magyarázata; a tér kiterjedésének véghetlensége és örökkévalósága; az isteni létezés valósága; a középvalóság az ész és test között; az esetleges okok szisztémája; az ész percepciója a testi mozgástól nem különböztethető meg; az anyag képes a percepcióra; a megváltás szükségességét nem lehet demonstrálni; a természetjog önmagában képezi az embereket az örök életre; az égi testeknek vannak lakói; a rossznak eredete stb. stb.

Később még szűkebbre szabták azokat a filozófiai tételeket, melyeket a tanárok az iskolában előadhattak és fejtegethettek.

Piller fizikai tételeit is kinyomtatta. Ezek közül leg-

¹ U. o. „virum ad publicam notitiam meritissimum“ etc.

² Coelestini Piller Phil. et Math. Prof. Publ. Propositiones Philosophicae selectae ex Logica, Metaphysica, Ethica et Mathesi. 1775. és Coelestini Piller Selectae propositiones ex universa Philosophia et Mathesi. 1776.

érdekesebb az 1776. februári részleges vizsgálat tételei a központi erők és a mechanika tanából.¹

Ismét magasabb színvonalra emelte a filozófiai tanítást Koppi Károly, a későbbi egyetemi tanár, „örök dísze szerzetének és hazájának“, mint Kazinczy írja. E jeles és felvilágosult történetíró a filozófiában is otthonos volt; 1775-ben nagyobb munkát is adott ki „a testek végtelen erejéről“. Műve azonban felvilágosult szelleme miatt több helyen visszatetszést keltett. Mint tanár rendkívül kedvelt volt mindenütt; „physiognomiája s termete — írja Kazinczy — gyönyörű, arca mint a rózsa és lilium“; újításoktól, szabadabb eszmék hirdetésétől sohasem rettegett. Barátja volt Hajnóczynak. Mivel a francia alkotmányra poharat ürített, megfosztották őt állásától, s elűzték Pestről.

Nemzeti szellem és felvilágosultság tekintetében Koppi nyomdokain haladtak Poor Kajetán dr. és Benyák Bernát dr. Az első főképp az érzékekről írt, mai napig legterjedelmesebb magyar művével alapította meg írói nevét; Benyák pedig a filozófia minden ágában oly sikerrel dolgozott, hogy az egyetemi bölcséleti tanszék ideiglenes betöltésére is fel-szólíttatott.

Benyák a tudós Keszthelyinek, Newton legalaposabb magyar értelmezőjének volt tanítványa. Mi természetesebb, mint hogy ő is mestere irányához csatlakozott. Már ifjúkori dolgozataiban határozott jeleit adja ez irány művelésének. „Mi — úgymond — teljes erőnkből Wolf és Newton műveinek tanulmányozására adtuk magunkat, s a napokat a német és angol bölcsélet fejtegetéseivel töltjük. S miért ne foglalkoznánk Newtonnak a természeti tüneményekről és a természeti erők okairól írt felséges tanulmányaival? Tán mert egyik-másik tétele az evangéliomok tanait is érinti? Köszönetet mondunk neked ó nagy Newton! mert a mennyire tőlünk kitelt, a te tudományodat igyekez-

¹ Tentamen Physicum quod ex doctrina virium centralium et Mechanica subiere nobiles et perdocti Domini 1776. febr. Pestini.

tünk versenyezve elsajátítani. Téged, mint egy új világosság terjesztőjét néztünk és csodáltunk; mert hisz valóban fényt derítettél az ég gömbjeinek homályos utaira! . . . Úgy tetszik, mintha egy mennyei geniusz szállott volna le benned a földre a bölcelet díszére és tökéletesbülésére! Mily hosszú ideig tartott, míg Aristoteles híre Görögország kebeléből hozzánk elhatott. Newton! a te neved gyors szárnyakon repült a britt öblön át a világ minden tája felé.“¹

Midőn 1774. őszén Simai Kristóffal együtt Pestre került, egy ideig abba kellett hagynia bölceleti tanulmányait, mivel a retorika és poezis tanítását bízták reá. Azonban ezeket is oly sikerrel adta elő, hogy 1776-ban már költeményekben üdvözik őt, Mária Terézia pedig Niczky Kristóf által följánlotta neki a győri akadémián az ékesszólás és az irodalom tanszékét. Ő azonban nem fogadta el; mert 1777-ben nem kis öröme a filozófia oktatását bízták reá. S megkezdte a pesti gimnáziumban a magyar filozófiai előadásokat. Mily feltűnést keltettek ezen előadások országszerte, más helyen fogjuk elmondani.

Ez időbeli irodalmi dolgozatai közül méltó figyelmet kelthetne magyar nyelven írt bölcelet-története, „bölceleti elmélkedései a végzetről“, stb. Sajnos, szegénysége miatt nem adhatta ki sem ezeket, sem más hasonló tárgyú munkáit. 1779-ben azonban sikerült egyik nagyobb bölcelet-történeti munkájának első kötetét kiadnia. Ezt sem folytathatta, mivel Illésházy, ki magára vállalta a mű kiadását, a budai jezsuiták rábeszélésére visszavonta ígérését. Benyáknak azonban ez sem vette el kedvét, tovább is dolgozott, s évenként meglepte ismerőseit és jóakaróit egy-egy kisebb munka kiadásával.

Így 1783-ban, midőn tanítványa Farádi Vörös Ferenc befejezte a gimnáziumi iskoláztatást, egyszerre két könyvet is adott ki. Az egyik a nyilvános vizsgálatra kitűzött téte-

¹ Manuscripta Benyákiana a kegyesrendiek levéltárában Budapesten.

leket (Propositiones) tartalmazta, a másik egy erkölcsi emlékkönyv volt növendéke számára.

E korban az érettségi vizsgálatot egy ünnepélyes vitatkozás pótolta, mely az ifjú szülőinek és ismerőseinek jelenlétében ment végbe. A kitűzött tételekből a vizsgáló bizottság tagjai kérdéseket intézhettek az ifjakhoz; a vendégek pedig végighallgathatták a tanulók „vetélkedéseit“.

Ne gondoljuk, hogy ez valami könnyű feladat volt. Vörös Ferencnek tételei például ötvenhat nyomtatott oldalra terjedtek, s ezekre mind megfelelni nem volt gyermekség. Benyák buzgó fáradozásai után azonban fényesen sikerült az ünnepély. „Az úri hallgatók — írja a Magyar Hírmondó — öröm közben oszlának el a vetélkedés helyéről, (a piarista gimnáziumból) látván gyönyörű erkölceit és nagy előmenetelre valóságát a nemes ifjúnak.“

Az úri hallgatók közt volt Károlyi Antal gróf, Lányi József, Bezerédy, Patachich Ádám kalocsai érsek, Vörös Ferenc felségtanácsos stb., kik magasztalásokkal halmozták el Benyákot az elért siker miatt.

Ezen ünnepély alkalmával osztogatta ki Benyák Brueys francia író híres elmélkedéseit saját fordításában („Okos elmének mulatozásai“), hogy megmutassa a magyar nyelv alkalmas voltát a bölcséleti eszmék kifejezésére. „Ne is emlékeztessen engem valaki — írja az előszóban — ama régi s már megcáfolt előítéletre, hogy szűk és elégtelen nyelvünk a bölcsesség iskolájának folytatására, elől se hozza azt valaki, mondám, mert igenis tapasztalt dolog előttem, hogy sem görög, sem deák, sem francia, sem más szóra nem kell szorulnunk, akarván haza nyelvünkön írni, csak gyönyörködtessek magunkat a nyelvünkön szóló tudományokban.“ Ime ily lelkes hangon és nemzeti szellemenben írt a pesti gimnázium bölcsélettanára II. József germanizáló törekvéseinek közepette!

Érdekes volt Benyák egy másik tanítványának, Rosos Ignácnak vizsgálata is. A kérdéseket ez alkalommal egy

száztíz lapra terjedő nyomtatott füzet foglalta magában. („Tentamen publicum ex institutionibus philosophicis primi anni quod in gymnasio regio Pestiensis subivit nobilis ac perdoctus dominus Ignatius Rosos De Szent-Király-Szabadja.“) Bátran elmondhatjuk, hogy ilyen gazdag és modern kérdéseket kevés „vetélkedés“ mutathat fel, mint ez. Ugyancsak jó emlékező tehetség és értelem kellett ahhoz, hogy valaki mindezekre a kérdésekre megfelelhessen.

1783-ban ismét ünnepélyes vételkedés, vagy defenzió ment végbe a pesti gimnáziumban. Árvai Jakabnak vizsgálata volt ez. A díszesen kiállított alkalmi füzet ilyen cím alatt jelent meg: „Selectae ex institutionibus physicis et re rustica propositiones ex quibus tentamen publicum subivit Jacobus Árvai apud Scholas Pias Pestini 1783. Mense Augusto“. A cím is mutatja, a füzet majdnem kizárólag reáltárgyakra vonatkozó kérdéseket tartalmaz. Érdekes bizonyíték e füzet gazdag tartalma, a reáltárgyak szakszerű tanítására.

Ez volt az utolsóelőtti ünnepélyes defenzió a pesti gimnáziumban.

II. József új oktatásügyi rendszerének, illetve beosztásának életbelépésekor megszűnt a pesti filozófia-kurzus. Benyákot az uralkodó kegye 1784. júliusában a fehérvári gimnázium élére helyezte, s a következő 1784—85-iki iskolaévben a pesti gimnáziumban már csak humanista és négy grammatikai osztály állott az ifjúság rendelkezésére.

A filozófiai osztályok eme beszüntetése miatt, ámbár anyagi tekintetben előnyös volt a pesti házra, a rendfőnökei mégis éles eszmecsere folytattak a helytartótanácssal. Ők ugyanis a dolognak nem anyagi, hanem erkölcsi és szellemi oldalát nézték, s e tekintetben föltötte hátrányosnak tartották az új intézkedést a rendre nézve. Perczel rendfőnök már sürgetve kéri a filozófiai osztályoknak visszaállítását, vagy legalább a rendi növendékek számára egy filozófiai akadémia felállítását. A rend —

írja a helytartótanácsnak — kész oly filozófiai akadémiát is felállítani, melyben az állami terv szerint négy tanár adná elő a filozófiát. Bölcséleti tanfolyamok nélkül ugyanis a szerzet nem tud rendeltetésének megfelelni; mert ha a tanárok a magasabb tudományokat nem művelhetik, s ha a rend jelesebb tanárai mindenkorra a grammatikai osztályokba temettetnek el, egyrészt ők maguk is tönkremennek, másrészt meg e körülmény megakadályozza, hogy kiválóbb tehetségű ifjak lépjenek rendünkbe. Pedig a szerzetnek az is célja, hogy szükség idején az államnak akadémiai és egyetemi tanárokat bocsásson rendelkezésére. De miként lesz ez lehetséges ezután, ha rendnek nem lesz módjában övéit a magasabb műveltségben kiképezni. Ki jön rendünkbe, ha látja, hogy a haladás és emelkedés útja ránézve egyszer s mindenkorra el van zárva. A piarista szerzetnek alapszabályai értelmében nemcsak az elemi, hanem a magasabb tudományokat is kell művelni. Az új rendszer azonban gátolja őt, hogy eme szabályoknak megfelelhessen!¹

Perczel eme fellépésének s gyakori sürgetésének meg volt ugyan az eredménye, de a pesti gimnázium, amúgy is lévén Budán filozófiai tanfolyam, mégis megmaradt „nagy gimnáziumnak“.²

¹ Országos levéltár: 7520. sz. helytart. végzés, és a rendfőnök válasza erre.

² Országos levéltár 3805. sz. A rend kívánsága szerint az új filozófiai tanfolyam Károlyban állíttatott fel. 3359. sz. helytartótanácsi és királyi engedély alapján.

IX.

FONTOSABB OKIRATOK.

Mária Terézia királynő megerősítő oklevele. — Pest városa 5000 frt alapítványt tesz a filozófiai osztályok fentartására.

Nos Maria Theresia Dei Gratia Romanorum Imperatrix, Germaniae, Hungariae, Bohemiae, Dalmaciae, Croatiae, Slavoniaeque etc. Regina Apostolica; Archidux Austriae; Dux Burgundiae, Superioris et Inferioris Silesiae, Styriae, Carinthiae, Carnioliae; Marchio Sacri Romani Imperii, Moraviae, Burgoviae Superioris et Inferioris Lusatiae; Comes Habsburgi, Flandriae, Tyrolis, et Gorotiae, Lotharingiae, et Barri Dux; Magna Dux Hetrueriae etc. etc. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit universis; Quod fideles Nostri Prudentes, ac Circumspecti Liberae, Regiaeque Civitatis Nostri Pesthiensis Judex, et Senatores exhiberi, et praesentari fecerint Majestati Nostrae certam quandam Conventionem inter eandem Civitatem, et Religiosos Ordinis Piarum Scholarum sub dato decimae octavae Octobris Anni millesimi septingentesimi quinquagesimi noni Pesthini initam, et celebratam, qua mediante dicta Civitas pro majori Peculii hujus Decore, ac Civium utilitate, ampliorique Educationis Prolium commoditate, Studium quoque Philosophicum ibidem introductum, et stabilitum habere cupiens, ad quinque mille florenos pro antelatis Piarum Scholarum Religiosis Titulo Foundationis numerandos sub modis, formis, et conditionibus in praeattacta Conventione uberius expressis, et denotatis

semet obligasse, ac etiam praefati Piarum Scholarum Religiosi Eandem cum Obligationibus ibidem declaratis grato acceptasse animo dignoscebantur; Supplicatum itaque extitit Majestati Nostrae Nominibus, et in Personis praememoratorum Judicis, et Senatorum, totiusque Communitatis praedictae Civitatis Nostrae Pesthiensis, nec non praementionatorum Religiosorum Piarum Scholarum Praepositi Provincialis debita cum Instantia humillime: quatenus Nos praenotatam Conventionem omniaque et singula in eadem contenta, ratam, gratam, et accepta habentes, Litterisque Nostris Privilegialibus inseri et inscribi facientes Auctoritate Nostra Regio-Apostolica acceptare, approbare, roborare, et ratificare, ac confirmare, benignumque Regium Consensum Nostrum superinde praebere dignaremur. Cujus quidem Conventionis Tenor talis est. *In nomine Sanctissimae, et Individuae Trinitatis.* Posteaquam non solum Excelsa Camera Regia Hungarico Aulica die trigesima Aprilis Anni nunc currentis millesimi septingentesimi quinquagesimi noni Civitati huic Pesthiensi gratiose committere dignabatur; quatenus cum admodum Reverendo Patre Provinciali Piarum Scholarum quod Summam Fundationalem in merito introducendi continui Studii Philosophici tractemus et conveniamus, talemque Contractum altefatae Excelsae Camerae repraesentemus, sed et accelerationem, et effectuationem praedicti gratiosi Cameralis Mandati etiam Excellentissimus, ac Illustrissimus Dominus Comes, Dominus Antonius Grassalkovics, qua altefatae Camerae-Regiae Aulicae Hungaricae Praeses tam Magistratui, quam, et Communitati istius Civitatis seorsive gratiosissime commendare dignatus fuisset, attento praeterea ac considerato tum eo: quod Articulus septuagesimus, Anni millesimi septingentesimi vigesimi tertii, Studii etiam Philosophici Introductionem svadeat, tum vero quod per hanc Civitatem fundato, et jam etiam Suprema Auctoritate Regia clementer confirmato, et stabilito hic Juris Civilis Studio

necesse esse videatur, quo, et Philosophicum introducatur, tum denique, quod licet in proximo fortalitio Budensi aptum ad erudiendam Juventutem reperiretur Gymnasium quia tamen partim ob tardiores Fortalitii reserationem, partim ob influentis Danubii exundationes, fluctus per ventorum vehementiam causari solitos, aliasque frequentiores tempestatis, et tempore Hyemali defluentis glaciei incommoditates, et obstacula Juventuti accessus ad dictum Philosophicum Studium Budense praepediatur, victum autem, et habitationem pro filiis suis Budae conducendi vix unus alterve Civium capax foret, sequens conventio cum praetitulato Admodum Reveren. P. Piarum Scholarum Provinciali inita, atque conclusa est.

Et quidem *Primo*: Obligat semet idem Admodum Reverendus Almae Provinciae Hungaricae Sacrae Religionis Piarum Scholarum Pater Provincialis Joannes Nepomucenus Cörver a Sancta Matre Dei, suosque in Officio Successores specialiter vero Pesthiense Reverend. Patrum Piarum Scholarum Collegium in optima forma, quod statim cum initio proxime venturi Anni Scholastici in Mensem Novembris Anni nunc currentis incidentis praeter illum, qui Philosophicum Studium hoc Anno tradere incepit, futuroque Scholastico continuabit pro tradenda Logica alium adhuc Professorem huc Pesthinum constituet, et hi perpetuis temporibus idem Studium absque interruptione per duos Professores hic continuabit, ita ut nullo Anno Logici etiam Studii Traditio intermittatur, aut Metaphisica, et Physica non continetur, quo autem ejusmodi Professores per Pesthiense Collegium interteneri queant. *Secundo*: Civitas ista Pestiensis semet obligat titulo Foundationis ex Domesticis suis Proventibus iisdem Reverendis Patribus 5000 flor. id est quinque mille florenos Rhenenses dare velle, unum mille quidem statim reliqua vero de Anno in Annum, ita quod intra quinque Annos omnia quinque millia florenorum hujati Patrum Piarum Scholarum Collegio solvi

debebunt, medio tempore vero quousque nempe haec quinque millium florenorum Fundatio ex toto persoluta non fuerit a proportione restantis adhuc capitalis summae sex per centum Interesse Civitas haec a die prima Novembris Anni millesimi septingentesimi quinquagesimi noni solvere obligabitur ad haec remittit, et cassat civitas ista. *Tertio*: Universas Civiles, sicque non publicas Contributionales Restantias usque datum praesentium accretas, quas pro emtis, et venditis Domibus Venerabile, hujas Patrum Piarum Scholarum Collegium ad Officium Urbarii istius Civitatis pro Juris Territorialis recognitione pro praeterito sua ex parte jam solvere debuisset, quo si autem *Quarto*: Civitas ista in statu illo esset, ante constitutos Solutionis terminos capitale aliquod deponendi, illud praedictum Collegium Pestienae levare tenebitur, erga tamen Praemonitionem Bimestralem. Quoniam Magistratus istius Civitatis nil magis sibi curae ducit, quam Civitatem ab Oneribus passivis liberare. *Quinto*: Et quamvis haec Fundatio specialiter in favorem domesticorum Civitatis istius Patriae Filiorum facta foret, nihilominus tamen Dominorum Nobilium, ac etiam aliarum Liberarum Civitatum filiis non secus etiam Studiosis Insectorum Munia obeuntibus accessus liber erit, et quia *Sexto*: Argumento Articuli centesimi secundi Anni millesimi septingentesimi decimi quinti ad stabilimentum praerecensiti Studii Philosophici benignus Assensus Regius necessarius foret; proinde ante obtentum realem talismodi benignum Consensum Regium haecce Conventio in effectum non ibit, per consequens etiam Civitas haec Pesthiensis nec ad implementum, seu solutionem Puncto secundo denotatorum tenebitur, aut quopiam sub praetextu ad haec adigi poterit. Actum in Senatu Pesthini die decima octava Mensis Octobris Anno millesimo septingentesimo quinquagesimo nono (L. S.) Judex et Senatus Liberae ac Regiae Civitatis Pesthiensis. Ego etiam infra-scriptus Joannes Nepomucenus Cörver a Matre Dei Clericorum

Regularum Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum per Hungariam Praepositus Provincialis hanc Piam Fundationem superius declaratam secundum omnia Puncta et Clausulas ratam, et gratam habeo, atque accepto, et ad eandem fideliter observandam me, Successoresque meos, ac specialiter Collegium istud Nostrum Pestiense Scholarum Piarum, quantum cum Domino possum obligeo, et obstringo. In quorum Fidem praesentes Litteras Fundationales perpetuis futuris temporibus valituras, manu propria subscripsi, et officii sigillo roboravi. Pestini eadem die decima octava Mensis Octobris Anno millesimo septingentesimo quinquagesimo nono. (L. S.) Joannes Nepomucenus Cörver a Matre Dei Scholarum Piarum Praepositus Provincialis m. r. Hermenegildus Beláni a S. Joanne Nepomuceno S. P. Assis. Prolis etiam nomine Superioris localis m. p. *Unde Nos* pro solita Nostra, qua in rectam studiosae Juventutis Educationem, et Eruditionem pro communi Reipublicae Bono jugiter ferimur Materna Cura et Sollicitudine, humillima repetitorum Judicis et Senatorum, totiusque Communitatis Pesthiensis nec non Praepositi Patrum Scholarum Piarum Provincialis Supplicatione Nostrae modo quo supra Majestati facta, Regia benignitate exaudita, clementer, et admissa, modo praevio emanatam Conventionem non abrasam, non cancelatam, neque in aliqua sui parte suspectam, sed omni prorsus vitio et suspicione carentem, praesentibus litteris Nostris Privilegialibus de Verbo ad Verbum sine Diminutione, et augmento aliquali insertam, et inscriptam, quoad omnes ejusdem Continentias, Clausulas, Conditiones, et Articulos ratam, gratam et acceptam habentes, Autoritate Nostra Regia Apostolica acceptavimus, roboravimus, ac in perpetuum valituram gratiose confirmavimus, benignumque etiam superinde Regium Consensum Nostrum praebuimus, imo acceptamus, approbamus, roboramus, ratificamus et confirmamus, benignumque pariter Consensum Nostrum praebemus, et Assensum (Salvo Jure alieno) harum Nostrarum

Secreto Sigillo Nostro, quo ut Regina Hungariae Apostolica utimur impendenti communitarum vigore, et Testimonio Litterarum. Datum per Manus Fidelis Nostri Nobis sincere dilecti Spectabilis, ac Magnifici Comitis Nicolai Pálffy ab Erdőd, Perpetui in Vöröskő, Aurei Velleris Equitis, Comitatus Poseniensis Perpetui Comitis, Arcisque Nostrae Regiae Poseniensis Haereditarii Capitanei Curiae Nostrae Regiae per Hungariam Magistri, Consiliariiue Nostri Actualis Intimi, et per antelatum Nostrum Hungariae Regnum Auleae Nostrae Cancellaris in Archi-Ducali Civitate Nostra Vienna Austriae die vigesima nona Mensis Julii Anno Domini millesimo septingentesimo sexagesimo. Regnorum Nostrorum Hungariae, Bohemiae et reliquorum Anno vigesimo.

Maria Theresia.

Comes Nicolaus Pálffy.

Josephus Jabláczy.

X.

AZ ESZTERHÁZY-PALOTA MEGSZERZÉSE ÉS AZ ÚJ KOLLÉGIUM ÉPÍTÉSE. CÖRVER JÁNOS BÁRÓ HÁZFŐNÖKSÉGE.

Heusler gróf tábornok telke 1694-ben. — Demka kísérletei a Bibits-ház megszerzésére 1730-ban. — A városi tanács megakadályozza a ház megvételét 1731-ben. — A Bibics-ház Eszterházy gróf tárnokmester birtokába kerül. — Bajtay megveszi a palotát 43 ezer forintért. — Pest városa tiltakozik a vétel ellen. — A tanács lealázó módon bán a piaristákkal. — A piaristák vádirata a tanácshoz a tanács ellen. — A városi trombitások nagyobb fizetést kapnak, mint a piarista tanárok. — A királynő a piaristák javára dönti el az ügyet. — Cörver mint az új kollégium építője. — Cörver XV. Lajos udvarában. — Versenyt fuvoláz Frigyes királylyal. — Az 1757. canonica visitatio. — Mucz Sebestyén a kecskeméti kapu mellett házat épít. — E ház hirhedt szobrai okozzák vesztét. — Óriási per a kecskeméti ház miatt. — Az építés megkezdése és betiltása. — Nagy per a város és a vikárius ellen. — A tanács a vikáriusra tolja az építés betiltását. — A királynő megparancsolja a vikáriusnak, hogy simítsa el az ügyet, s engedje a piaristákat építkezni. — Pest városa nem enged az épületre ablakokat készíttetni. — Cívakodás a káptalanban. — Pincemester készíti az épületterveket. — Giuria Mária József rendelete. — Az alapkövetel. — Emléksorok. — Cörver megkísérli a kötő-utcai szomszéd telkek megszerzését. — Grassalkovics támogatása. — A királynő ismét a piaristák javára ítél. — Cörver megvédi a pesti ház érdekeit. — Bevonulás az új épületbe 1762-ben. — Berchtoldt vikárius cenzurával fenyegeti a piaristákat. — Cörver keményen visszavág. — Poton párisi abbé megalapítja a pesti ház könyvtárát. — Cörver fényes érdemei és távozása Pestről. — Ellenségei üldözik. — Apológiája. — A régi rezidencia sorsa. — A mai görög templom épül helyén.

A régi Pestnek alighanem legrégibb épülete a piaristák mai házának városháztéri része. Budapest főváros legrégibb telekkönyvi kivonatai világos adatokat tartalmaznak e háztelek multjáról s hajdani gazdáiról. Ez adatok azonban lényegesen különböznek a Rupp és Szepesi-féle dolgozatokban napvilágot látott, valamint a pesti kegyesrendi ház levéltárában levő későbbi feljegyzésektől. Azért tehát az eredeti, hiteles források alapján adjuk itt e ház multját.

A piaristák mai háza, a mint a mellékelt térképen látható,¹ két telekből állott, az egyik 277. sz. alatt a városháztérre, a másik az 501. számú a Duna felé nézett. A két telek azonban egy tulajdonos kezében volt s rendszeren egy telekként szerepelt. A török kifűzése után 1694-ben e telket „Donatus Heusler, Graf von Hajdersheim“ tábornok vette meg ötszáz forinton. A telek szélessége akkor kétszáznegyven láb, hossza kétszázhuszonkét láb volt s köröskörül szabadon állott, („mit ein Stöckhl allein Umb und Umb frei“). Heusler tábornok a puszta telekért évi három frnyi adót fizetett.

Heusler 1697-ben eladta a telket 450 forintért Klögelsperg János Henrik Detrik ezredesnek, („Obrist über ein

¹ A 41. oldalon.

Regiment zu Pferd“) és nejének Hufnaglin von Hilling Johanna Zsófiának.

Ez a Klögelsperg (vagy Klikelsberg) építette a város-háztérre, állítólag ötvenezer forintnyi költséggel a ma is fennálló emeletes épületet, mely hosszú ideig Pestnek legdíszesebb épülete volt.

1721-ben Klögelspergné halála után két részre oszlott a házhoz tartozó telek; a dunaparti részt Popovits Ferenc József báró, a piac felé eső részt pedig Fencs Zsófia grófné vette meg. 1723-ban Popovits a másik részt is megvette 2600 forintért.

1730-ban a házat és az egész hozzátartozó telket Bibits temesvári bolgár marhakereskedő vette meg tízezer forintért. Ez a becsületes bolgár kijavíttatta és feldíszítette a házat. 1731-ben meg — mint Demka Gáspár írja Szlopniaihoz intézett levelében — a palácium stukaturját pompás reliefekkel díszítette; mert Eszterházy Józsefet várta Bécsből.¹

Már ez időben felmerült a piaristák között az a terv, hogy megveszik maguk számára ezt a szép és rendkívül olcsó házat. 1730. decemb. 2-án Demka Gáspár házfőnök, értesítvén Szlopnyait a Popovits-ház eladásáról, ezeket az előrelátó szavakat írja: „*soha ennél alkalmasabb helyünk nem lesz, jó lenne megszerezelnünk!*“² Ugyanilyen formán írt Kubránszky László is: „*Valahányszor Pesten voltam — úgymond — szemeim mindig megakadtak a Popovics-házon; tízezeret úgy megér, mint tíz forintot!* Lesz itt templomra is elegendő hely. Kölcsönből is meglehetne venni“.³

Valami nagy akadály nem is állott a megvétel útjában; mert az új tulajdonos, ki igen jó viszonyban volt a piaristákkal, s kinek egyetlen fia is piarista akart lenni,

¹ E reliefek ma is megvannak.

² Kegyesrend budapesti levéltárában Epist. Select. ad Alex. Szlopniai.

³ U. o. Kubránszky levele 1731. febr. 1. Nyitra.

nem idegenkedett az eladástól. „Az Isten áldja meg, egy derék böcsületes ember — írja róla Demka — az kitül sokat várhatunk, mivel igen sok pénze és gazdagsága vagyon!”

Demka házfőnök fölötté óhajtván a Bibits-féle ház megvételét, fáradhatlanul igyekezett az akadályokat elmozdítani. Először is Szlopnjai rendfőnököt nyerte meg az ügynek, majd a királyi ügyek intézőjét s végül magát a tulajdonost. 1731. márc. 29-én értesíti a rendfőnököt, hogy Bibits hosszas rábeszélés után elszánta magát háza eladására, de senki másnak nem adja, csak a piaristáknak. „*Illi boni patres — mondotta ő — possunt jure merito praetendere illum locum!*“ Orczy báró meg megígérte, hogy kiviszi a városi tanácsnál az eladásba való megegyezést. „Hála légyen az Istennek, minden felől jó dispositióink vagynak, a házat magunkévá tehetjük, csak mennél hamarabb hozza az Úr Isten tisztelendő atyaságát, könnyen megalkudhatunk azon böcsületes Bulgáruossal; a mint észrevehettem szavaiból *pro gloria dei libenter eodem praetio, quo emit cedet.*“¹

Az egyezkedés csakugyan sikerült. 1731-ben a rendfőnök már megkötötte Bibitscsel a szerződést, melynek értelmében a Bibits-ház a hozzá tartozó telkekkel együtt 12 ezer forintért a piaristák birtokába ment át. A városi tanács azonban többet ígérő vevőktől ösztökélve, ellene mondott a vételnek; mire Bibits visszavette a házat. A rend azonban a már lefizetett tízezer forintot csak per útján tudta visszaszerezni.

Bibits özvegye 1734-ben bizonyos Feisteritzbruckhi Voetter bárónak adta el a házat tizenhatezer forintért. Ez a Voetter átvette Bibitsné tartozását is, s így a piarista rendnek hétezer forinttal adósa volt. Talán hogy ez adóságtól szabaduljon, vagy esetleg más okból, magához

¹ Kegyesrend budapesti levéltárában.

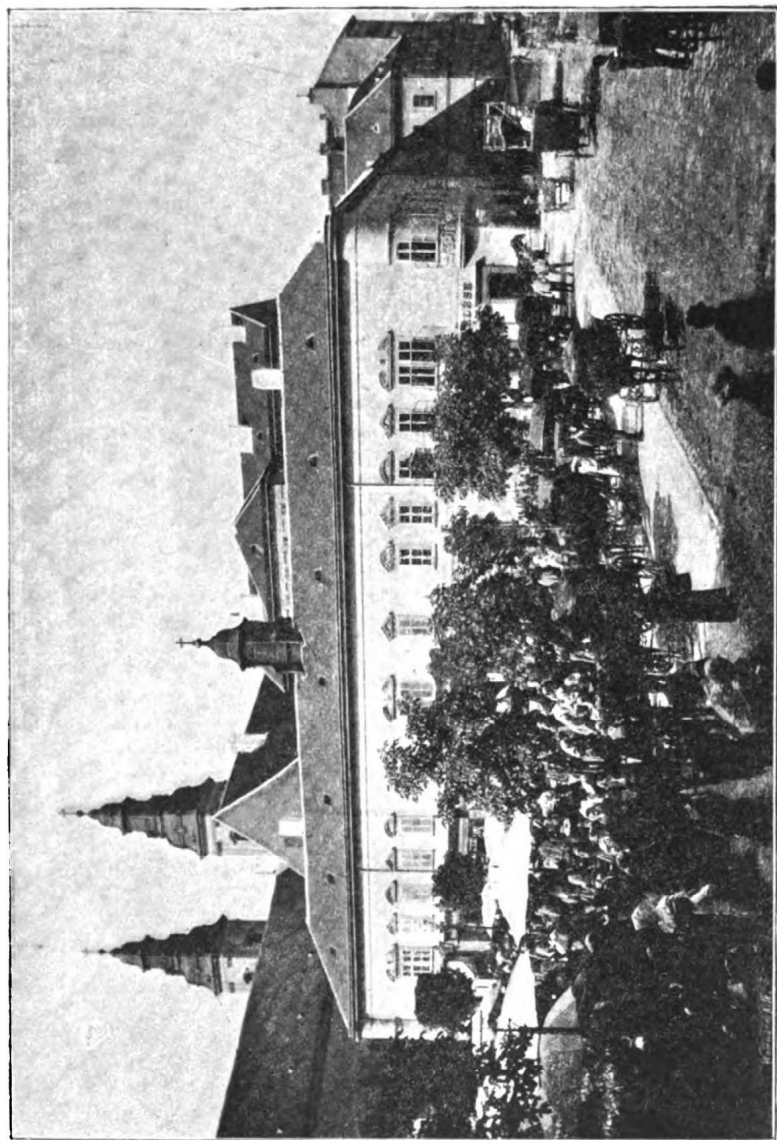
hivatta Pogadl Florián házfőnököt, s kijelenté neki, hogy ha sikerül megegyezniök, s ha a város nem akadékoskodik ismét, hajlandó házát a piaristáknak átengedni. „A ház azonban más részére nem eladó!”¹ A piaristarend azonban, mivel a városi tanács hangulata azóta nem változott, nem ment bele az alkuba.

Meghalván Voetter báró, házát fiának hagyta. Az ifjú örökös rövid idő múlva követte atyját az örök hazába. Fiatal neje Stöhr Ádám hadi kommisszáriushoz ment nőül. Ez távol lakván Pest városától, házát Eszterházy Ferenc grf. tábornok és tárnokmester bírta bérben.

A pesti kegyesrendi házban lévő multszázadi feljegyzés szerint Stöhr Ádám Klobusitzky kalocsai érseknek adta el házát. Klobusitzky a jezsuiták pénzén és a jezsuiták számára vette volna a házat. Ez az állítás azonban tévedésen alapszik. A valódi tényállás ez: a jezsuiták a mult század közepén, látván Pest folytonos fejlődését, egy új intézet felállítását tervezték. Azonban a városi tanács, mely egykor kérve-kérte őket a városi gimnázium átvételére, most részben a piaristák kérelmére, részben saját jószántából megakadályozta letelepedésüket. Nem sikerülvén nekik a Bibits-Voetter ház megszerzése, álnév alatt a szomszéd Tomcsányi házat akarták megvenni, de ez alkalommal is póruljártak. Végre Klobusitzky kalocsai érsek vett egy telket részükre a hatvani kapu mellett, saját neve alatt ugyan, de a jezsuiták pénzén. Itt aztán megkezdte az építkezést. Mikor azonban a tanács megtudta, hogy iskolatermek és cellák készülnek az új épületben, kijelentette az érseknek, hogy az új épületet a szerződés értelmében csakis magánszemélyek használhatják, a jezsuiták letelepítésébe azonban nem egyezik bele. Így aztán dugába dőlt Klobusitzky terve is.²

¹ Pogadl levele Szlopnyaihoz u. o.

² Budapest főváros levéltárában az 1753. évi idevágó levelezések és Klobusitzky folyamodványai.

AZ ESZTERHÁZY-PALOTA VÁROSHÁZTÉRI HOMLOKZATA.
(Ma a piaristák házi kápolnája.)

A Voetter-féle házat ezalatt 1752-ben a hozzátartozó telkekkel együtt Eszterházy Ferenc grf. tárnokmester vette meg negyvenezer forintért. Minthogy hivatala őt is Bécsben tartotta, háza felügyelőjévé és teljhatalmú megbízottjává Mucz Sebestyén pesti piarista házfőnököt tette. 1754-ben a gróf meghalt, de végrendeletében meghagyta, hogy pesti házát másnak csak akkor adják el, ha a piaristák nem akarnák megvenni. A boldogult gróf fia, Eszterházy Ferenc értesítette erről a Bécsben tartózkodó Bajtay rendfőnököt. Bajtay rögtön Bécsbe hívatta helyettesét, Nemcsényi Adolfot és Belányi Hermenegild kormánysegédet, hogy ez ügyben velök tanácskozzék. Bécsben hárman elhatározták, hogy megveszik az Eszterházy palotát 43 ezer forinton, más-különbben a jezsuiták kezébe kerül az, kik először ötvenkét-, majd hatvanezer forintot ígértek a grófnak és a városnak.

Cörver János báró, a ki ekkor a piarista rend prokurátora volt, a ház megvételére négyezer forintot ajánlott fel a sajátjából. Hozzá adván ehhez a Poton-féle alapítvány négyezer forintját, a grófnak azonnal kifizették a szerződésben kikötött nyolcezer forintot. Eszterházy maga sem fizetvén ki Stöhréknek a ház árát, a rend átvette Stöhr özvegyének 29,500 frtnyi, úgyszintén Kerschbaumer Tóbiás 4000 frtnyi követelését. A még fenmaradt összeget készpénzben fizették meg a gróf pesti megbízottjának.

Pest városa azonban állítólag Trsztyánszky jezsuita prokurátor kezdeményezésére, ismét tiltakozott a házvétel ellen. A tiltakozás nem lepte meg a piaristákat; el voltak arra készülve előre, ezért rendelte el Nemcsényi, hogy a régi rezidenciából azonnal szállítsák át az építési anyagokat s egyéb átvihető dolgokat az Eszterházy palotába. Így aztán a birtokbavételt s az uzust kellőleg bizonyíthatták.

Most megkezdődik a város és a rend között az élénk tollharc úgy a helytartótanács, mint az udvari kancellária előtt.

Pest városa először a maga számára akarta megtartani a pompás és fekvése miatt páratlan palotát. Azonban ennek hallatára Eszterházy gróf ünnepélyesen kijelenti, hogy inkább visszaveszi a házat, mintsem hogy másnak engedje át.¹

A tanács időközben kiszámítván, hogy az Eszterházy palota hármas percentet sem hoz, lemondott eredeti tervéről, s hajlandó volt bizonyos feltételek alatt az adásvetésbe beleegyezni.

E feltételek azonban oly lealázók, oly hallatlan botrányosok voltak, hogy a piaristák a legnagyobb méltatlankodással utasították azokat vissza.

A városi tanács a magy. kir. udvari kancelláriához intézett feliratában² így adja elő eme feltételeket: „*fatemur ingenue nobis at communitati civicae nihil fere acerbius accidere posse, quam quod magnifica ista, ampla et sane ob situm etiam suum principalior in hac civitate domus et palatium ad manus religiosorum quoque devenire deberet*“; nincs más hátra, minthogy az 1703. városi privilegium és az 1715. art. 71. alapján eltiltsuk őket ama ház birtoklásától. Mivel azonban a ház nem hozza meg a szokásos kamatot, *méltányos* föltételek alatt megengedjük, hogy bírják azt, s új intézet építésére fordítsák.

Ezen méltányos föltételek ezek voltak: a piaristák minden birtokukat s házukat azonnal adják el, máskülönben a város katonai erővel fogja azokat elárvereztetni. Boltot az új házban nem szabad nyitniok, mert az eféle jövedelem a polgárokat illeti; konviktorokat sem szabad tartaniok; mert a vagyonos ifjak eltartására a polgár urak is vállalkoznak. Bérbeadniok semmit sem szabad, nehogy az adózó nép valami jövedelemtől elessék stb.

A piaristáknak följötte érdekes válasza ezekre így hang-

¹ 1755. novemb. a pesti ház levéltárában.

² Budapest főváros levéltárában 1755. 13 7. Ad Excell. Cancellariam Regiam Aulicam Hungaricam.

zik: „a nevezett házat mi nem piszkos haszonért vettük, hisz ettől annyi éven át mindig távol álltunk, hanem *egyedül Isten dicsőségének s a haza javának előmozdítására, ezt pedig a város nem tilthatja meg nekünk!* Mindenki tudja, hogy szükségünk van templomra és az iskolák kibővítése miatt tágabb és kényelmesebb helyiségekre, csak a város akar ebben bennünket akadályozni!”

Évi 600 forintért vállaltuk el az iskolák vezetését; *kiki tudja, hogy a városi muzsikuskok is többet kapnak ennél, pedig csak ünnepnapokon trombitálnak!* Könyveink, iskolai felszereléseink nagy értéket képviselnek; a város ilyenekre egy fillért sem adott.

Harminc éve tanítunk már ezernyi nyomorúság között, s most a város azzal fenyeget, hogy dobra vereti kárunkra a jótévedők adományozta vagyónunkat. Hát ez a hála, ez az elismerés, melyet munkánkkal kiérdemeltünk, s melyet letelepedésünkör annyira hangoztatott a város? Kinek okoztunk valaha kárt, kinek voltunk valaha terhére? *A bevándorlott rácok és görögök idegenek, s a város mégsem nyomja őket ilyen erőszakoskodásokkal. Hát harminc évi szolgálatunkkal azt érdemeltük, hogy ilyen emberek után helyezzenek bennünket, s reánk nagyobb terheket rójanak, mint azokra valaha?* Vajjon mi lehet bűnünk, hogy a város a legnagyobb igazságtalansággal intézi ügyeinket?

Boltokat nem szabad nyitnunk! De hát mit csináljunk a házban lévő boltokkal, melyeket sem iskolának, sem lakószobának nem lehet használnunk? S ki fizeti meg nekünk az ebből származó kárt. Bécsben, Rómában s a világ minden városában szabad boltot nyitni, csak Pesten volna ez tilalmas?

Nevelőházat nem szabad nyitnunk, fizető konviktorokat nem tarthatunk, mondja a város. Ez az erőszakos rendelet az apostoli és a királyi szentesítést s rendünk szervezetét forgatja fel. *600 diákunk van, ezek közül*

15-öt ősi szokásunk szerint ingyen tartunk, a többi jó tanuló szegény diáknak megélhetését azzal biztosítjuk, hogy a jobb módúak mellé ajánljuk házi tanítóknak; húsz szegény tanulót a katonaság élelmez, a népes és a nagy városra tehát alig húsz szegény diák tartása marad, s még e miatt is zúgolódik! Hát ez a keresztény szeretet? Hány szegény embert élelmezünk naponkint, nézze meg a város; ámbár ezek soha sem lesznek a haza hasznára, azért mégsem mentünk panaszra a magisztrátushoz, jól tudván mi a keresztény kötelesség. Ő felsége a piaristákra bízta a váczai, a bécsi, a lichtensteini stb. nemesi nevelőházak vezetését, a pesti tanács meg megakarja tiltani a konviktorok tartását, hogy a városi polgárok annál több haszonra tegyenek szert! Pesten alapításunktól fogva voltak konviktoraink, a város jól tudja milyen s hány főuri család adja hozzánk gyermekeit, s mi nem birtokunk jövedelméből tartjuk őket, — mert hisz ilyen nincs is — hanem pénzért veszünk mindent, s ez a város lakosságára haszon. Ha mi nem tartathatunk konviktorokat, máshova viszik őket, s a város elesik a jövedelemtől.

A mi az adózó nép szegénységét illeti, azon nem nekünk kell segítenünk, nem is hozzánk tartozik; mi nem növeltük azt soha!

A tanács helytelenül hivatkozik az 1715-ki 102. törvénycikkre, mert ez nagybirtokok, falvak, községek stb. szerzéséről szól, mi pedig csak házat szerzünk templom és iskola építésére! Szomorú dolog, mikor a város mint alapító a helyett, hogy pártfogolha bennünket, hallatlan terhekkal igyekszik sújtani.¹

A helytartótanács úgy a város, mint a piaristák felterjesztését megvitattván, a vitás kérdést jórészt a piaristák javára döntötte el. 1756. ápril 22-én a városhoz intézett

¹ Kegyesrendi ház levéltárában.

leiratában kimondja, hogy az Eszterházy palotát jogosan bírhatják a piaristák, a szerzett telken templomot és kollégiumot építhetnek, de nyolc év alatt kötelesek az építkezést befejezni. Lakásokat akár idegenek, akár konviktorok részére szintén építhetnek, de boltokat nem nyithatnak; kötelesek azonkívül eddig szerzett házaikat eladni, s a közterheket viselni.

A helytartótanácsi végzés szerint először is a Vizay-féle házat adták el jelentékeny veszteséggel bizonyos Papitsnak, a ki rögtön 500 frtnyi nyereséggel, vagyis 6500 frtért Péterfy bárónak adta el. A Hoffmann- és Resch-féle házak is ilyen formán kerültek eladásra; mivel a város egy napi halasztást sem engedett a piaristáknak, s így a legelső vevőnek kellett átadniok.¹

A városi tanács még más tekintetben is érezte haragját a piaristákkal. A rend ugyanis ki akarván az Eszterházy ház árát fizetni, a kecskeméti piarista ház 30 ezer forintnyi alapítványi tőkét vette fel kölcsön. Mikor aztán a fentebb említett 29,500 frtot át akarta adni Stöhr Ádám özvegyének, a város a kifizetést megakadályozta, azt hozván fel okul, hogy még egy Fetter örökös él s annak is van joga ez összeghez. Minthogy a 29,500 frtot Eszterházy gróf sem akarta elfogadni, a rend Haller bárónál helyezte el a tőkét, s a kötelezvényt átadta a városi árvagyámnak.

Így aztán végre birtokukba vehették az Eszterházy-palotát s gondolkodhattak az építkezésről.

Az új palotát — mint említettük — a piaristák 1731-ben tizenkétezer forintért vették meg, hogy a bölcsészeti theologiai tanfolyam és a színház részére alkalmas helyiségeket építhessenek. Azóta a vételár 43 ezer forintra szökött ugyan fel, de ez összegben az Eszterházy-palotához tartozó más telkek ára is bent foglaltatott. Ezen telkek,

¹ Budapest főváros levéltárában 3688. sz. alatt.

illetve földek és kertek a következők voltak: 1. egy vendéglő az „arany griff“-hez a hatvani kapunál 650 □-ölnyi telken; a hozzátartozó kert 634 □-ölnyi volt; 2. négy hold szántóföld a Duna mellett az úgynevezett Haussenfang (capturae husonum) „Vizafogónál“; 3. két 15—15 öl széles rét Rákoson; 4. 3308 □-ölnyi területű kert a kecskemét kapun kívül, új fallal kerítve; 5. egy másik kert; 6. üres telek a Péterfy-ház mellett. *Ezek összesen 16,830 □-ölnyi területet tettek ki.* Mesés ára volna ma e földnek! Sajnos, a mostoha viszonyok miatt vajmi kevés maradt meg ebből napjainkig.

Nehéz feladat előtt állottak most a pesti piaristák. A helytartótanács rendelete szerint az építkezést azonnal meg kellett kezdeniök, de pénzük, építési anyaguk nem volt; a város meg — mint a fentebbiekből következtetni lehet — nemcsak segílyt nem volt hajlandó nyújtani, hanem még akadékoskodásokkal és bosszantásokkal késleltette az építkezést.

Ilyen körülmények között egy tapintatos, bátor és magas összeköttetésű férfiúra volt szükség, ki nem retentvén vissza az akadályoktól, sikeresen bevégezze a nehéz feladatot. Ilyen ember volt Cörver János báró, a magyar piaristarendnek egyik dísze, a pesti háznak pedig legtevékenyebb és legbuzgóbb főnöke, a mai rendház jelentékeny részének építője, a könyvtár, a házi kápolna, a filozófiai osztályok tulajdonképeni megalapítója stb.¹

Nagyműveltségű férfiú volt; a magyar, német, olasz, francia, latin és görög nyelvet teljesen bírta. Rómában és Nápolyban olasz nyelvű előadásokat tartott, francia könyvet írt s öt nyelven levelezett. Mikor Rómából távozott, így írtak róla Magyarországra: „*Csillagot küldünk nektek*“. Hosszabb ideig tartózkodván Párisban, többször megfordult XV. Lajos udvarában. Berlinben Frigyes király

¹ „Non obstantibus — írja ez utóbbira Cörver — multifariis, quae annis illis per dicasteria occurrebant obicibus.“

barátságát nyerte meg, s művészi módon tudván fuvolázni, Frigyes királylyal versenyt fuvolázott.¹ Visszatérvén hazájába, egy ideig Bécsben tartózkodott, mint a rendnek prókuratora.

Mikor Bajtai rendfőnök az 1756-ki tartományi káptalanban előadta ama fontos és kényszerítő okokat, melyek az Eszterházy-palota megvásárlását követelték, a káptalan Cörver báró által megnyerve, közfelkiáltással fogadta el a javaslatot. Cörver — mint említettük — 4000 forintot adott e célra sajátjából, s a bécsi és római építőmesterek által elkészíttette az építendő piaristaház szép tervét. Ezt a tervet az 1756-ki káptalan el is fogadta.

A következő évben Bajtai helyébe Cörver Jánost rendfőnökké választották. Új hivatalát azzal kezdette, hogy Pestre jött a régi ház meglátogatására és az Eszterházy-palota megvizsgálására. Minthogy ezen „*canonica visitatio*“ a legrégebb, melynek leírása reánk maradt, röviden ismereteni fogjuk.

1757. aug. 24-én Pestre érkezvén, meglátogatta a városi notabilitásokat. 27-én résztvett a Sodalitas Mariana gyűlésen, a következő napon pedig meghallgatta az alsóbb osztályoktól előadott akadémiát. 31-én a szónoklati és költészeti osztályokat vizsgálta meg. Az egyikben üdvözlő beszéddel, a másokban elegáns pásztorjátékkal fogadták. Ugyanekkor Batthyányi Ignác gróf, a későbbi erdélyi püspök, ki egykor erővel a piarista rendbe akart lépni, nagyszabású beszédet tartott. A következő nap a grammatikai osztályok által előadott akadémiákat hallgatta meg, azután pedig a külső gazdaságot tekintette meg.

Bevégezvén a látogatást, összehivatá a rendtagokat. Nagyszabású beszédben kérte őket kötelességeik hű és pontos teljesítésére. Meleg szavakkal ajánlotta figyelmükbe az ifjúság szakszerű oktatását, s főleg a velök való humá-

¹ A váci házban most is mutogatják Frigyes király fuvoláját.

nus eljárást. Végre áldást kívánván istenes munkájukra, bucsút vett tőlük.

A „*canonica visitatio*“ legfontosabb mozzanata Mucz Sebestyén házfőnök elmozdítása volt. Lemondatásának oka nem valami vétség, vagy erkölcsi fogyatékoság volt, hanem a kecskeméti kapu mellett épített ház.

Mucz Sebestyén ugyanis a piaristáknak a kecskeméti kapu mellett fekvő kertjében díszes házat építtetett, s azt klasszikus, félmeztelen alakokkal ékesíttette. Az akkori viszonyok között e szobrok nagy feltűnést keltettek; egyesek szatírákkal és nyomtatott pamfletekkel, mások élő szóval gúnyolták és korholták a piaristákat. Sőt akadtak túlszemérmes polgárok, kik a szobrok eltávolítását követelték. Ezeket hallván a rendi káptalan, keményen megdorgálta Mucz házfőnököt; Cörver pedig, nehogy a dolog elmérgesedjék, elmozdította őt a házfőnökségtől.

Linkiss Antonin, a következő házfőnök, Cörver engedélyével eladta a sokat gyalázott házat Klobusitzky kalocsai érseknek. Az 1758-ban kötött eladási szerződés szerint az érsek kötelezte magát kétezer forint letételére és tízezer forint után évi hatos kamat fizetésére. Azonban még csak 500 forintot fizetett mindössze, mikor 1760-ban tömérdek adósság hátrahagyása után hirtelen meghalt. A királyi fiskus a királynő parancsából minden ingó és ingatlan vagyonát lefoglalta és eladta. Az így befolyt összegből kifizette az adósságok jó részét. Azonban még mindég maradt 26 ezer forintnyi adósság a piaristák követelésén kívül. Minthogy a fiskus a piaristák volt házát is lefoglalta, Cörver tiltakozott a tervbe vett eladás ellen, mivel Klobusitzky a vételárból csak 500 forintot fizetett ki. Mária Terézia kegyéből sikerült is neki visszaszerezni a házat, melyet aztán még öt évig bírtak a pesti piaristák. 1767-ben újra eladták a per tárgyát képező házat 18 ezer forintért Batthyányi érseknek. Azonban Irányossy Antal, kinek Klobusitzky érsek 30 ezer forinttal volt adóssa,

perbe fogta a piaristákat az eladás miatt. A piaristák viszont Batthyányi Ádám tárnokmestert, a legújabb tulajdonost perelték be. Az óriási per, melynek csupán végzése egy hatalmas kötetet töltenek be, 1771-ben végződött, még pedig a piaristák jelentékeny károsodásával.¹

A fentebb említett „canonica visitatio“ alkalmával Cörver báró megtette a kellő lépéseket az építkezés megkezdésére. Először is a szükséges pénzt szerezte meg az egyes piarista házaktól. A római generális és a hazai káptalan ugyanis felhatalmazta Cörvert, hogy az építés költségeit kölcsönből fedezze. A magyar piarista-házak e felhatalmazás alapján több mint 70 ezer forintot adtak kölcsön. Ehhez hozzáadván az Eszterházy-palota megvásárlására felvett 30 ezer forintot, a pesti ház tartozása 117,331 frt 72 krra rúgott.²

Egyes magánosok is adakoztak a költséghez. Így Cörver 4000, Mucz házfőnök 800, Láng Fülöp 200 forinttal stb.

Az építkezést e pénzüsszeggel a kész tervek alapján most már meg lehetett volna kezdeni. Azonban többen a város lakói közül, továbbá az esztergomi érseki vikárius oly akadályokat gördítettek a kivitel elé, hogy a rend nagy anyagi kárára jó ideig szó sem lehetett az építkezésről.

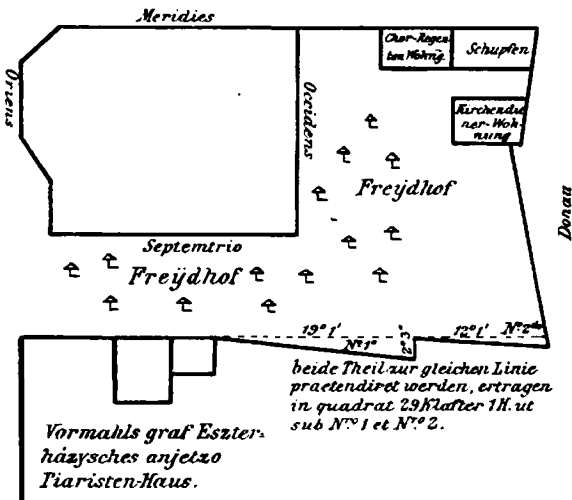
A dolog így történt. A mult században a mai eskütér — mint a mellékelt rajz mutatja — temetőül szolgált. Erre a temetőre nézett az Eszterházy-palotához tartozó, fallal körített üres telek. A temető a piaristák telkébe háromszög alakjában két helyen is beszögelt.

¹ A kegyesrend pesti házának könyvtárában megvan e per.

² A debreczeni szeminárium 12,600, a nyitrai ház 9130, a kecskeméti 14,707, a veszprémi 7750, a szegedi 9264, a nyitrai convictus 3500, a károlyi ház 1200, a debreczeni 4017, a rózsahegy 2850, a szebeni 2130 forintot adott kölcsön. Több ház sohasem látta viszont pénzét. E miatt éles hangok hallatszottak a vidéken. A kecskeméti ház pláne helyi káptalant is tart pénzének visszaszerzésére.

Mikor Batthyányi József gróf pozsonyi prépost 1756-ban „*canonica visitatio*“-t tartott, a piaristák kérték őt, engedné meg, hogy a temetőnek eme két beszögelését beépíthessék. Ez esetben a temetőre néző új épület egészen egyenes vonalban épülhetne fel.

Batthyányi gróf belátván a kérelem méltányosságát, a két beszögelést a városi magisztrátus jelenlétében és beleegyezésével átengedte a piaristáknak.¹ Az átengedett terület mindössze csak 29 négyszög öl volt.

AZ ESKÜTÉR 1750 KÖRÜL.

(Az eredeti rajz az országos levéltárban van.)

A városi tanács — a mint a jegyzőkönyvekből kiderül — október 18-án újra megerősítette az adományozást;² ugyanezt tette az esztergomi érsek is szept. 27-én.³

¹ *Visitatio Canonica* 1756. P. 29. „*Plaga Coemeterii in delineatione mihi exhibita coram deputatis Amp. Magistratus applicidatur applicanda Residentiae Patrum Piarum Sch.*“

² *Extract. Protoc.* „*Sicuti occasione visitationis canonicae super ducendo rectilineo in fundo quaestionato consensus est, ita Magistratus istius civitatis et modo nihil in contrarium habet, si recta linea in fundo praedeclarato ducatur.*“ Budapest főváros levéltárában.

³ A megerősítés után meg is halt.

Ezen adományozás miatt a temető jelzett helyére 1756. márciusától kezdve senkit sem temettek el.

1758. ápril 11-én Cörver megkezdette az ásatási munkálatokat, 25-én pedig a kőmivesek hozzáfogtak az alapozáshoz. *A következő napon azonban megtiltották a munka folytatását!* Kinek az izgatására és kezdeményezésére történt ez, nem bizonyos; de hogy az esztergomi érseki vikáriusnak jelentékeny része volt benne, az alábbiakból kétségtelenül kitűnik.

Szentilonay József vikárius ugyanis Pest városának közönségéhez és külön egyes polgárokhoz levelet intézett, s az illetékes városi tanács kikerülésével őket panasztételre szólította fel.¹ A pesti ház főnökéhez írt levelében pedig megtiltotta az építkezés folytatását; mert az a pesti polgárok tudta nélkül és sérelmével kezdetett, s a parochiális templom kárára folytattatik.

Hatalmas per és civakodás támadt ebből a polgárok, a piaristák és az esztergomi érseki vikárius között. A piaristák érezvén, hogy jogos alapon állnak, nem akartak lemondani a temető ama részéről. A vikárius ellenben, kinek pedig nem volt joga a meghalt primás rendeletét megsemmisíteni, nem mutat hajlandóságot ama terület békés átengedésére. A tollharc tehát keményen folyt. Egyes lelketlen izgatók még az utcai csöcseléket sem átallották a piaristák ellen izgatni. Linkiss Antonin házfőnök azonban helyt állott magáért! A városi tanácsnál kieszközölte az építési engedélyt. Augusztus 21-én Scopek bíró beleegyezésével újra megkezdtek az építkezést, s 27-én megtörtént az első kő letétele. A pesti polgárok siettek e hírt Szentilonay tudomására hozni, a ki meg jobban sietett az újabb tiltó rendelet kibocsátásával. Szeptember 9-én már

¹ „Si facta — írja leveleiben — attacti Superioris ultronee reclamare paratae sunt Dominationes Vestrae, vel jus suum in foro auditoriali contradictorio coram nobis prosequi velint, vel moram nobis pro ulterioribus informationibus capiendis relinquunt et tantisper patientiam habeant“, etc.

újra beszüntették a munkát! Érdekes, hogy Szentilonay a tiltó rendeletben azt írja, miszerint őt e rendelet kibocsátásában *egyedül a kötelesség és a keresztény szeretet vezette!*¹

Ezalatt Cörver báró személyesen felkereste Nagyszombatban Szentilonayt, s igyekezett őt — ámbár eredmény nélkül — engedékenységre bírni. Linkiss Antonin is válaszolt az újabb tiltó rendeletre. Levelében kemény dolgokat vet a vikárius szemére. „Az építést — írja — először *nem a város közönsége, hanem néhány veszekedő, nyugtalan polgár tiltotta be a városi tribunok nevében, de azok tudta nélkül!* E miatt a tanács több tagjának és a bírónak beleegyezésével újra megkezdjük az építést a nélkül, hogy valaki ez ellen tiltakozott volna!“ Kéri a vikáriust, engedje meg ő is az építés folytatását.²

Szentilonay azonban még akkor sem engedett. Ámbár a város, melyre az építés eltiltása alkalmával mindig hivatkozott, a helytartótanács előtt kijelentette, hogy nem ő, hanem az esztergomi érseki vikárius akadályozta az építés folytatását.³

Mit tehettek mást ily körülmények között a piaristák, mint hogy a királynőhöz járultak ügyükkel. A tapasztalat már megtanította őket, hogy itt nyernek ügyeik leggyorsabb s legigazságosabb elintézését. Most sem csalatkoztak. Mária Terézia 1759. július 5-én a piaristák javára döntötte el az ügyet. 1759. július 12-én Balassa Pál gróf már arról értesíti Cörver János rendfőnököt, hogy *Szentilonay viká-*

¹ Országos levéltár Lad. C. fasc. 48. Hozzá még ezeket a nagyított mendemondákat írja: „simulque supplicantibus civibus, ut ad anteventendas graviores exulcerationes animorum, et ne fors etiam subsecuturas caedes quas plebs laborantibus minatur, eosdem patres a continuatione aedificii prohiberem“.

² Országos levéltár u. o. „contradictionem non communitas civilis, verum nonnulli, iique perpauci seditiosi, inquieti et mirabiles cives expediverint, ac nomine insciorum tribunorum plebis scripserint“, etc.

³ Országos levéltár. „Eosdem patres a continuatione coepti aedificii instantialiter expositi ab Illustrissimo ac Rev. Dom. Episcopo Gen. Vicario capitulari Strig. inhibitos esse.“

*riust királyi parancs utasította a vizsály befejezésére.*¹ A legfelsőbb utasításra Szentilonay csakugyan megkötötte az egyességet a piaristákkal. A szerződés értelmében a piaristák a temető említett darabjáért 50 aranyat tartoztak fizetni a plébánia és ötvenet Pest városa részére. *A városi tanács azonban nem fogadta el az 50 aranyat.* Ezzel végződött az egy évnél tovább tartott perlekedés, mely a temérdek kellemetlenségen kívül jelentékeny anyagi veszteséget is okozott a pesti háznak.

Még be sem fejezték a perlekedést Szentilonayval, már ismét a várossal gyült meg bajuk.

Pest tanácsa és a városi polgárság nem jó szemmel nézték a piaristák építkezését. A helytartótanács előtt is kifejezték aggodalmukat. Ha a szerzetesek száma — írja a tanács — szaporodni fog, a városban megrágul az élelem és a fa. Nem szabadna tehát a pesti ház tagjainak számát nagyobb mértékben emelni!

Mikor pedig a mai eskütérre néző épületrész emelkedni kezdett, a tanács megtiltotta a rendnek, hogy azt a városháztéri résznél magasabbra építsék. Okul azt hozta fel, hogy a templom elsötétedik, s a hivek nem hallják meg a harangozást, ha kétemeletes ház épül a templom előtt. Cörver rendfőnök váltig igyekezett a tanácsot megnyugtanni; de ez mindaddig nem sikerült, míg a piaristák szerződésileg nem kötelezték magukat, hogy a királyi táblának nem fognak helyiségeket bérbe adni, s hogy az új épület után fizetni fogják a városi terheket.² Ilyen föltételek mellett már nem látszott oly sötétnek a templom a

¹ Országos levéltárban van mind a kettő. „Convenienti modalitate accomodet et terminet“ etc.

² Budapest főváros levéltára 3688. sz. A királyi tábla ugyanis bérbe akarta venni az új épület egy részét, a tanács azonban a bérösszeget a polgárok számára akarta biztosítani, mivel „a censu civis Pesthienses contributorent et sic non tantum civibus sed et ipso fundo contributionali regio per ejusmodi hospitiorum elocationem damnum causeremus“.

tanács előtt; a város lakói is reménylették, hogy meghallják a harangszót!

Mint hogy az új épület magassága ellen már nem tehetett a tanács kifogást, egyszerre csak elrendeli, hogy az utca, illetve akkor a temető felé nem szabad ablakokat csináltatni.¹ A felsőbb hatóság azonban megengedte, hogy a temető felé ablakokat nyissanak.

De még ezzel sem szüntek meg az építés körül felmerült kellemetlenségek. Említettük, hogy a piarista káptalan 1758-ban elhatározta a pesti ház felépítését. Azonban rövid idő múlva a Linkiss Adolf vezette párt követelésére a káptalan visszavonta előbbi határozatát, s minthogy megegyezni sehogysem tudtak, egyhangúlag elhatározták, hogy a rend generálisa elé terjesztik az ügyet. Ez meg is történt. Giuria Mária József generális, az egyetemes káptalan elé terjeszté az ügyet, ez pedig a generálisra bízta a döntést.² Giuria ez alapon 1759. okt. 8-án Rómából elrendeli, hogy az építést okvetlenül folytatni kell; mert felsőbb királyi rendelet is követeli ezt. Kölcsönpénzt kell felvenni az egyes házaktól hatvanezer forint erejéig; s a kamatokat 1760. novemberétől kell csak fizetni.³

E rendelet vétele után Cörver új épületterveket készített s 1760-ban bemutatta azokat a rend tagjainak. Bár ekkor lelkesedéssel fogadták azokat, mint a templom, a szobák és a könyvtár elhelyezésére nézve legalkalmasabbakat, később mégis elvetették s a mennyiben még lehetséges volt a változtatás, egy építéshez értő, de évek óta piucekezeléssel és gazdasággal foglalkozó fráter operáriusz által átalakították.

¹ Budapest főváros levéltára. Extractus protocollis 1759. 18. júl. „absolute non admitterent fenestras versus coemeterium“.

² A pesti kegyesrendi ház levéltárában. „Re utraque hac causa nimis implexa P. Generalis cum sua congregatione id decernat, quod magis expediens judicabit“. (Romae.)

³ Kegyesrendi ház levéltárában.

Képzeltjük, hogy eme temérdek huza-vona közt minő csiga lassúsággal folyt az építkezés, s hányszor kellett azt félbeszakítani! Még az alapkőletétel ünnepét sem lehetett alkalmas időben megtartani; mivel Szentilonay vikárius nem akarta tiltó rendeletét felfüggeszteni. Ily körülmények között a tanács és a rendfőnök ajánlatára kénytelenek voltak a szép ünnepélyt az építés eltiltásának idejében, 1758. augusztus 27-én, a rend alapítójának névünnepén megtartani. A királyi kuria s tábla, a városi tanács és Pest előkelősége jelenlétében Klobusitzky Ferenc gróf kalocsai érsek tette le az alapkövet. A magyar beszédet Tapolcsányi Gergely szegedi házfőnök, korának egyik legkitünőbb magyar szónoka tartotta, a németet Mucz Sebestyén volt pesti házfőnök, kinek szónoki képességeiről II. József is magasztalólag nyilatkozott;¹ végül a latin beszédet Conradi Norbert, Pest város szülötte és későbbi rendfőnök mondotta.

Az alapkőbe a következő pergamenre írt sorokat helyezték el:

DEO OPT. MAX.

In Honorem

B. IOSEPHI CALASANTII

A MATRE DEI.

FUNDATORIS SUI

Clerici Regulares Pauperes Matris DEI Scholarum Piarum

AEDES has Religioni, et Bonis Artibus posuerunt

Pro quibus

Primum Lapidem solenni ritu sacravit ex collocavit.

Excellmus, ac Rdissmus Dominus FRANCISCUS XAVERIUS e

KLOBUSICZKY de Zétény [Comitibus.

Metropolitanae Colocensis et Bacsiensis Ecclesiarum canonicè uni-

ARCHI-EPISCOPUS [tarum

Anno Reparatae Salutis MDCCLVIII. VI. Kal. Sept.

Sanctam DEI Ecclesiam feliciter gubernante

Summo Pontifice CLEMENTE XIII.

¹ Egy alkalommal jelenlétében tartott a katonákhoz beszédet. Szónoklatait nyomtatásban is kiadta.

FRANCISCO LOTHARINGO et MARIA THERESIA Austriaca
Hungariae, et Bohemiae REGINA Augustis.

A Morte

Celsissimi Principis Nicolai e Comitibus Csáky de Kereszt Szegh.
Primatiali Sede Strigonienfi vacante
Regni Hungariae Palatino

Excellmo Domino LUDOVICO e Comitibus de BATTYÁN, Inclitorum Comitatum Pest, Pilis et Zold Articulariter Unitorum
Supremo, ac Perpetuo Comite.

Reverendissimo P. EDVARDO CORSINI a S. Silvestro
Universi Ordinis Scholarum Piarum
Praeposito Generali

Provinciae vero Hungaricae ejusdem Ordinis

Admodum Reverendo P. JOANNE NEPOM. CÖRVER a Matre DEL.
Praeposito Provinciali

Liberæ Regiæque Civitatis Pestiensis
Amplissimum Magistratum

Et Scholarum Piarum in hac Urbe Fundatorem Munificentissimum
Summa Fide gerentibus:

*D. Iosepho Mósel Praetore,
Senatoribus:*

D. Tobia Kersbaumer

D. Francisco Scopek

D. Tobia Mittermahr

D. Stephano Szalai

D. Ioanne Margarics

D. Georgio Iosephi

D. Georgio Paschgal

D. Ioanne Ujfalussi

D. Adamo Viasz

D. Gregorio Sztojkovics

D. Michaelae Crines

Viris

Nobilitate, Virtute et Sapientia Illustribus.

Residentiam Pestiensem Sch. Piarum incolentibus.

R. P. Antonino Linkiss a S. Apollonia Superiore et Loci Parochiam
[Administrante.

P. Hermenegildo Beláni a S. Joanne Nepom. Assistente Provin-
[cialis.

P. Aegidio Rátai a SSS. Trinitate Secretario Provincialis.

P. Hippolyto Lidl a S. Ambrosio Vicario Parochi

- P. Alexandro Petrásko a Srir. S. Vicario Parochi Praef. Schol.
[et Mgro Scripturae*
- P. Augustino Vimmer a S. Joanne Nepom. Vicario Parochi*
- P. Rocho Lukáts a S. Andrea Vicario Parochi*
- P. Iacobo Valero a D. Thoma Aquinate Lectore Philosophiae.*
- P. Remigio Temléni a S. Emerico M. Rhet. Poeseos et Arithm.*
- P. Cajetano Tuschlaitner a S. Thoma M. Synt. et Grammaticae*
- P. Marcello Voláka a Nativ. B. V. M. Principiorum, Parvae, ac
[Inferiorum Classium.*
- F. Rudolpho Mihe a S. Maria Magd. Operario.*
- F. Leopoldo Haberl a S. Ignatio Operario.*

Incipe ergo, et benedic Domine Domui Servorum Tuorum, ut sit in sempiternum coram Te, quia Tu Domine DEUS. locutus es et benedictione Tua benedicetur Domus Servorum Tuorum in Sempiternum 2. Reg. 7.

Mint hogy az Eszterházy-palota mai városház-téri részét változatlanul meghagyták, a belső átalakítás itt fönnakadás nélkül folyt. Cörver báró az épület első emeletét hetvenöt láb hosszúságban kápolnává alakíttatta át s mintegy négyezer forintnyi költséggel teljesen berendezte. Szentilonay esztergomi vikárius az új helyiséget megáldotta, s 1761-ben nyilvános kápolnának deklarálta. A kápolna évfordulója augusztus hó 27-én Kalasanzi József névnapján van.

Ugyanezen épületben helyezték el az iskolákat is a filozófiai osztályokig bezárólag. Padokkal és más szükséges kellékekkel Pest városa szerelte fel az iskolát.

Az új intézet azonban itt is elegendő helyiségek nélkül szűkölködött. Cörver báró, ki 1760-tól kezdve már a pesti házfőnöki tisztet viselte, úgy akart a bajon segíteni, hogy megkísérlette a mai Kötő-utcában fekvő három szomszédos viskó, illetve telek megszerzését. Ha ez sikerül neki, úgy a piarista ház négy oldalról szabadon, teljes négyszöget képezett volna! Cörver Jánosnak előrelátó okosságát mi sem bizonyítja jobban, mint ez a terv. Szinte látta, mennyi kellemetlenségtől mentheti meg az utódokat, s mily jelentékeny anyagi hasznot hajthat nekik e vásárlással.

Az említett viskók tulajdonosai — városi muzsikuskus és timár — kész örömmel adták volna el házaikat a piaristáknak, de a város, s főkép Scopek Ferenc tanácsos minden módon akadályozták a telkek megvásárlását. Cörver erre Grassalkovics Antal gróf pártfogását kérte, ki úgy a maga, mint a kir. kamara nevében 1761-ben felszólította a várost, hogy szabályozza a piaristák telkét, s engedje meg az építés útját álló házacskák kisajátítását.¹ Ezt a város annál inkább megtehetné, mivel egyedül az északi rész, a hol három házacská áll (a mai Kötő-utcában) alkalmas természeténél fogva az iskola részére. Keletről ugyanis a folytonos piaci zaj, délről a temető és a harangozás, nyugatról pedig a Duna miatt nem lehet iskolákat építeni.

Grassalkovics Antal eme folyamodványának semmi eredménye sem lett, noha a királyi kamara megengedte a szomszédos házak megszerzését. Scopek Ferenc tanácsos — mint Cörver írja a magyar királyi kamarának — nagy mozgalmat indított a városban a piaristák ellen. S hogy a dűledező házakat meg ne szerezhessék, ő maga jóval magasabb árt ígért a tulajdonosoknak.

Cörver János semmire sem menvén a várossal, először a kamarához, aztán meg Mária Terézia királynőhöz folyamodott, kinek Grassalkovics Vácson Migazzi házában már figyelmébe ajánlotta az ügyet. „Humillime supplicantes — írja az udvari kamarának — dignetur Excelsa Camera pro scholasticae juventutis communique et publico civitatis bono ac splendore Amplissimum Magistratum in cedenda et resignanda nobis erga justam peritorum artificum aestimationem centigna tibialificis domo (quae jam ex parte una ruinam minatur, ejusque habitationes plurima ex parte de crudis tegulis structae sunt) item in tollenda vicina coriarii officina non obstantibus repetitis noviter et antehac

¹ Budapest főváros levéltárában van az eredeti. „Fundi tres — írja a nemes gróf — qui templo decus tollant structuram regulare impediunt“ etc.

jam dudum definitis defficultatibus gratiose secundara, tandemque semet finem imponendum ordinare.“

A kettős folyamodványra ugyan kedvező válasz érkezett, de ez idő alatt Scopek és társai keresztülvitték, hogy a telektulajdonosok közül kettő megtagadta az eladást. Így hát Cörver csak a szomszéd Lenz Kristóf muzsikus házát tudta megszerezni 2500 forintért. E telken áll ma a kötő-utcai iskola egy része.

Cörver báró házfőnök tapintatos eljárására és magas összeköttetéseire más téren is nagyon rászorult a pesti ház. A kollégiumnak telkeit ugyanis ez időben részint a hitelezők, részint egyes magánosok megkísérlették elidegeníteni. A házfőnök azonban résen állott, s Péchy, Hrabovszky, Szlávi és Jeszenszky hírneves jogtudósainknak, továbbá Grassalkovics kamarai elnöknek tanácsával élven, valamennyit megtudta tartani. Így szerezte vissza Mária Terézia királynő jóakaratóból a már lefoglalt kertet a kecskeméti kapu mellett.

Biztosította az örökösök részéről perrel megtámadott Pfeiffer Éva Barbara-féle promontori szőlőket, a melyek „per formam donationis“ 1760-ban jutottak a ház birtokába.¹ A pestmegyei Ócsa faluban létező birtokot villongással egybekötött „executio“-val biztosította.² Érdekes felemlítenünk, hogy a pesti háznak ócsai jobbágyait Cörver már 1762-ben felszabadította. De még így is elszöktek Ócsáról, s az ottani ház minden hozzátartozó dologgal együtt közprédává lett.

A Conti Antal Lipótnál kint levő 5100 és a Petrasch-féle tízezer forintot, mely fölötte nagy veszélyben forgott, megmentette. Ez utóbbi biztosítását Bécsben Mária Terézia királynőnél eszközölte ki.

¹ Pfeiffer Éva gazdag magánzónő volt, ki „hálából“ adta a piaristáknak a promontori szőlőket.

² A villongásokat bizonyos Dedinszky okozta, ki 600 forinttal volt adósa a pesti háznak.

Eme fáradozásain kívül házfőnökségének ideje alatt a pesti ház vagyonát 15,321 frttal növelte.

Sokat vesződött a mai eskütéri szárny kiépítésével is. Ebben kifejtett tevékenységeért még Rómából is magasztalásokkal halmozták el.¹ Klobusitzky érsek meg 100 arannyal jutalmazta meg.² Ez összeg adományozásáról e szép sorokban értesíté őt Bajtay: „*Je vous felicite sur le commencement du batiment de Pest, Dieu veuille vous donnex la consolation d lachever. L'Archeveque m'avoit parlé de l'achat du jardin de Pest, et me avoit dit, qu'il avoit faix a vous personnellement le present de ces 100 ducats, il y avoit aussi ajouté beaucoup d'eloges touchant votre digne personne, ce qui m'a fait un sensible plaisir*“.³

A derék Tapolicsányi Gergely meg, ki Károlyi gróf nyilatkozata szerint méltó lett volna arra, hogy Pázmány érseki székében üljön, a pesti filozófiai osztályok felállításáért és biztosításáért halmozza el magasztalásokkal. „Ha valaha — írja gyönyörű levelében — történt rendünkre nézve örvedetes esemény, úgy valóban az a legkiválóbb, hogy atyaságodnak fáradozásával és bölcs eljárásával, a piarista rendnek és a hazának hasznára biztosított a filozófiai kurzus! Valóban ez atyaságod nevének örök emléke lesz mindenkor.“⁴

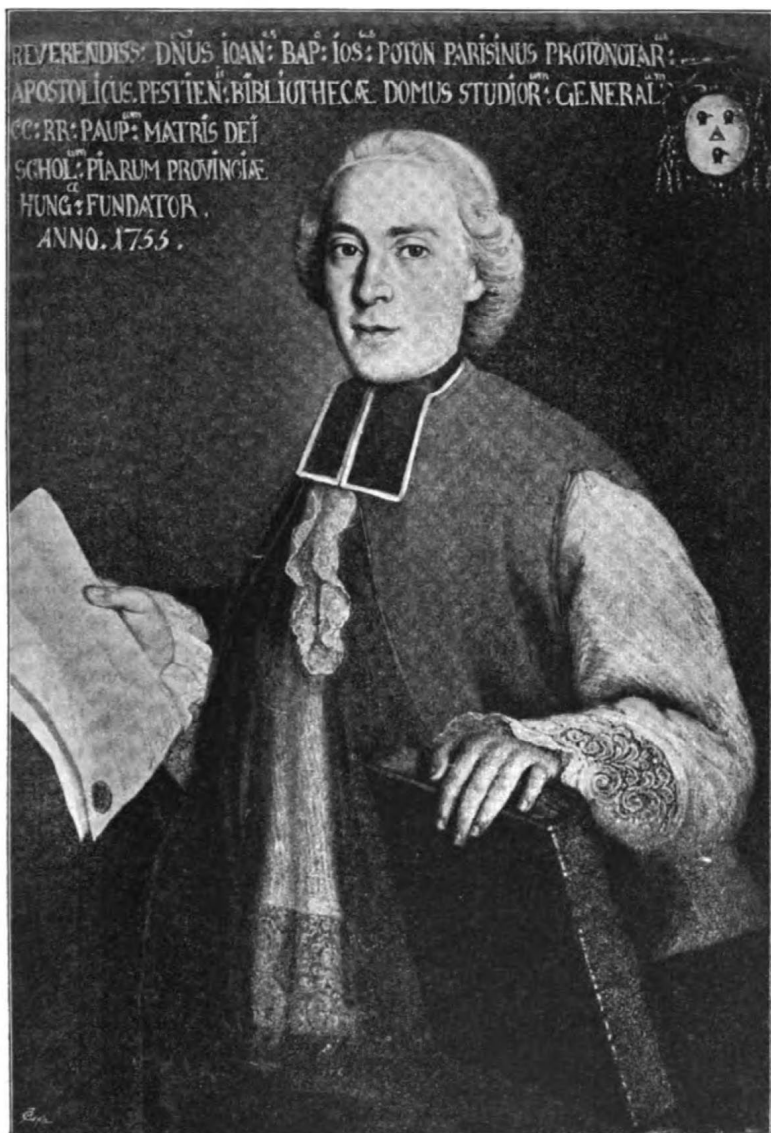
E közben anyira-mennyire elkészülvén az új kollégium, a piaristák 1762. november elsején átköltöztek a régi rezi-

¹ Róma 1766. Hulini Jónás levele Cörverhez: Örömmel veszi, hogy minden erejét a pesti ház felvirágoztatására fordítja. Örök érdeme, hogy a Petráschféle 10 ezer forintot megmentette. „*Multa eaque egregia certe sunt paternitatis vestrae in Pesthiensem domum merita, sed accedente hoc insigni beneficio immortale plane summaeque laudis apud gratos posteros et bonos omnes Nomen Cörverii futurum esse.*“

² E száz aranyat a kecskeméti kapunál levő kert eladása miatt adta.

³ Kegyesrend budapesti levéltárában.

⁴ Kegyesrend levéltárában 1760. január 19. Szeged „*Siquid unquam accidit provinciae nostrae gaudiosum, istud est profecto unicum, quod auspicio singularique Paternitatis sollicitudine,*“ etc.

POTON JÓZSEF PÁRISI ABBÉ
a pesti piarista kollégium könyvtárának alapítója.

denciából. Az átköltözés napján Cörver fényes ebédet adott a városi tanács és a rend jó barátai tiszteletére.

Az új kollégiumban alig laktak másfél évig, mikor Cörver házfönök heves összeütközésbe keveredett a nagyszombati érseki vikáriussal. Valami névtelen feladó bevádolta a piaristákat, hogy megszegették a nagybőjtöt. Berchtoldt Ferenc gróf vikárius cenzurával fenyegetvén a házat, igazolásra hívta fel a házfönököket. Cörver erélyes hangon írt levelet menesztett a vikáriushoz, s az egyházjog alapján mutatta ki eljárása helyességét. Berchtoldt gróf erre Cörver levelét visszaküldötte e rendfönökhöz s elégtételt és Cörver megdorgálását követelte, ki a helyett, hogy megbánta volna tettét, a szerénység határát túllépve, jogilag merte védeni eljárását! ¹

Egy más alkalommal meg azzal vádolták be a piaristákat, hogy házuk előtt és az utcákon pipázni szoktak. Ez alkalommal a budai prépost vezette a vizsgálatot; de ennek során kiderült, hogy a piarista házban egyetlen dohányzó sincsen.

Nem ugyan Cörver házfönöksége alatt történt, de mégis neki köszönhető a Poton-féle négyezer forintos alapítvány is, a pesti ház és az abban alakítandó „generale studium“ részére. Poton János egy párisi vargának volt fia, kit Cörver magával hozván Bécsbe, kitaníttatott. 1755-ben mint párisi abbé és apostoli protonotárius 4000 forintos alapítványt tett a pesti ház számára kizárólag könyv vásárlásra. Az alapítványt, melyet Mária Terézia királynő és a nyitrai káptalan is megerősített, a káptalan nagy lelkesedéssel fogadta. De később egyesek, főképp Cörver ellenségei élesen kikeltek ez alapítvány elfogadása ellen. Poton ugyanis kikötötte az alapító levélben, hogy a 4000 frt kamatait haláláig élvezhesse, s minthogy 1791-ig élt, a

¹ U. o. Okul ezt hozza föl: „ut majorem quam praesenti occasione officio vicariali obedientiam et observantiam exhibeat, admonere, adstringereque suo modo velit; ac nihilominus ob inconvenientem hunc praefati superioris scribendi modum debitam satisfactionem mihi impendere non gravetur“.

pesti ház harminchat évig nem vehette hasznát az alapítványnak.

Cörver 1766-ig viselte a házfőnöki tiszteletet. Miután mindent rendbehozott és kijavított, ismét Olaszországba távozott. Jellemző az ő feledhetlen pesti működésére, hogy a ház vagyonát az új épületeken kívül 15,321 forinttal növelte, a házi kápolna felszerelésére négyezer forintnál többet gyűjtött, s 1500 forint régi adósságot kifizetett. S mikor távozott 1354 frt készpénzt és 4159 frtnyi biztos követeiést hagyott hátra a ház pénztárában.

Valóban elmondhatjuk, hogy a pesti ház anyagi jobbléte, iskoláinak szellemi felvirágozása Cörver nevével elválaszthatatlan. Az utókor csak hálával és elismeréssel adózhatik neki, főleg azért, mivel kortársai nagy érdemeinek elismerése helyett személyes okokból valóságos hajszát indítottak ellene, s még híres methodusát is el akarták törölni csak azért, mert Cörvertől való! Pedig erről Corsini is magasztalólag nyilatkozott.

E méltatlan eljárásnak okát egyrészt Cörver ellentmondást nem tűrő, abszolutisztikus természetében, másrészt Linkiss Antonin volt pesti házfőnök nagy pártjának haragjában kell keresnünk. Linkisst ugyanis Cörver Mária Terézia királynő és Batthyányi nádor iratai alapján Scopek tanácsos rágalalmazása miatt az 1759-iki káptalan jóváhagyásával elmozdította a pesti házfőnökségtől, s maga foglalta azt el utána. Linkiss ezt az elmozdítást sohasem bocsátotta meg neki, s jó barátaival még azt is meg akarta akadályozni, hogy Cörver Rómába mehessen. Rómából azonban kemény dorgáló sorokat kaptak, s így aztán elcsöndesedtek.¹

Cörver visszatérvén Rómából, elhatározta, hogy végleg távozik az országból, s valahol külföldön húzza meg magát. Könnyen megtehetette ezt, mivel a bécsi, prágai és nikolsburgi piarista rendfőnökök kérve kérték őt, jöjné

¹ Róma. Hulini Jónás levele 1766. Kegyesrend budapesti levéltárában.

hozzájuk.¹ Távozása előtt azonban hatalmas, okiratokkal bizonyított apologiát írt saját védelmére és ellenségei megszégyenítésére.² Erre aztán Bécsbe ment, hol meg is halt.

A pesti házfőnöki tisztséget az ő távozása után Rátai Egyed foglalta el. Rátai volt az első pesti rektor. A régi rezidencia házfőnökei ugyanis csak szuperiorok voltak.

A piaristák régi rezidenciájukat még Cörver házfőnöksége alatt magánfeleknek adták bérbe. Először Szirmay Klára grófné, utána pedig mások laktak benne évi 4—500 forint bérért. 1775-ben Apponyi György megvette 18 ezer forinton; de a vétel később felbontatott. Ekkor a város a katonai őrséget helyezte el benne, s bért ennek fejében nem akart fizetni. 1777-ben pedig a piaristák megkérdése nélkül, sőt tiltakozásuk dacára nagy átalakításokat eszközölt benne, s ennek fejében a rendtől 1600 frtot követelt. Valero Jakab házfőnök ez ellen tiltakozott, s követelte az évi bérösszeget. A tanács azonban nagyon kurtán felelt felterjesztésére: „együgyű követelés ez! Javítások történtek tehát fizessenek. Qui sentit commodum sentiat quoque onus seu incommodum“. Természetes, hogy ilyen eljárás mellett semmit sem láttak rezidenciájuk jövedelméből; e miatt elhatározták, hogy eladják azt. II. József ugyan kaszárnnyává akarta azt átalakítani, de e tervből Pest városának vonakodása miatt nem lett semmi. 1789-ben tehát eladásra került. Egy görög kereskedő vette meg 20 ezer frtéért. A város ugyan tiltakozott az eladás ellen, s maga számára követelte a rezidenciát, de nem ért célt vele.

1790-ben a volt piarista rezidenciát a görög egyházközség szerezte meg húszezer forinton, s Tallherr magy. kir. állami építőmester tervei szerint templomot és házat építtetett a dunaparti részen. Az izléses egyház ma is egyik dísze a Dunapartnak.

¹ Mind a három levél ugyanott.

² Ez apologia a mellékelt levelekkel és okiratokkal szintén a kegyesrend budapesti levéltárában van.

XI.

FÜGGELÉK.

A pesti piaristák kérik a királynőt, hogy engedje meg nekik a megkezdett építkezés folytatását.

Sacratissima etc.

Ad pedes Mattis vtrae ssmae profundissima veneratione prostrati infirmi subditi et capellani exponimus humillime: qualiter A-o 1756. mense martio demissas praeces nostras comes Jos. de Battyán praeposit. Poseniens. in visitatione parochiae Pestiens. coram deputatis magistratus cittis istius exiguam particulam coemeterii pro muro linea recta ducendo, adeoque pro regularitate aedificii nostri summe necessariam gratiose omnino applacidaverit, ac subscripserit, nosque ab eo tempore illius particulae possessionem tam visitationis illius quam et confirmationis celsissimi primatis virtute concessa, usu roboraverimus siquidem neminem imposterum ibidem sepeliri permiserimus. Quare tandem A-o 1758. Die 11-a Aprilis, ut ad tenorem clementissimi mandati Mattis Vest. ssae per Ex. Cons. Locumatenentiale regium nobis transmissi, humillime pareamus et Domum illam noviter emptam pro residentia aptare incipiamus ex parte ea, quae pro habitatione religiosorum destinata est, aedificium nostrum inchoavimus et nemine contradicente terram egressimus. Demum die 25-ta ejusdem mens. jecimus fundamenta,

quae produximus, et ex parte majore supra terram eduximus in longum ad orgias 23. Die tandem 27. May a confirmatione cessavimus ob prohibitionem nobis factam per V. Capituli Strigon. vicarium generalem. Unde hoc ipso modo a particulae illius per celsissimum primatem concessae (et si fortassis vetaretur, ne sede vacante aliquid innovetur, prertim in gratiosis et praeterea in materia regularum, qualis particula memorata est, versemur) usu turbati sumus cum notabili **damno** nostro tam materialium, quam et inceptorum murorum, quos neque debite ab intemperie aëris custodiendos munire poteramus, eorum etenim continuationem statim, ac ad semel abrumpere jussi fueramus. Quamquam autem interea Magistratus civitatis istius una congregatus cessionem particulae illius, et consensum suum bis noviter rati habuerit, ac confirmaverit hactenus tamen v. capituli Strigoniens. vicarius generalis prohibitionem suam non levarit unde in prens. a continuatione illius aedificii abstinere debemus, Supplices proinde oramus Majestatem Vram SS. ut pro innata sibi clementia, qua pusillum etiam ordinem nostrum pro exiguis viribus suis ad commune Bonum tendentem, complectitur clementissima resolvere dignetur comissionem, mediante qua in usum exiguae illius particulae restituamur, ut ita aedificium nostrum, quod ibidem religiosum ad commune bonum, et ad civitatis istius decorem futurum speramus, sub Sacratissimae Majestatis Vestrae altissima et potentissima tutela regulariter continuare valeamus pro qua gratia

Majestatis Vestrae SSmae

humillimi subditi et capellani
Patres scholarum piarum
Pestienses.

A PESTI PIARISTÁK HAZAFIAS TÖREKVÉSEI A NÉMETESÍTÉS KORÁBAN.

A tanárok és az iskolák a magyarság szolgálatában. — A piarista tanárok buzgón tanítják a magyar nyelvet. — A magyar nyelv a nyitrai nevelőházban már 1720-ban kötelező tárgy volt. — Gyulay Sámuel gróf nyilatkozata. — Bajtay és Pállya hazafias törekvései. — A pesti polgárság nem rokonszenvez a piaristák hazafias irányával. — Irodalmi érdeklődés. — Horányi és a „Hazafiúi magyar társaság“ 1779-ben. — Dugonics András. — Benyák Bernát. — A pesti gimnáziumban 1777-ben megkezdik a magyar nyelvű filozófiai oktatást. — Az első vetélkedés magyar nyelven. — Teleky József gróf magasztaló beszéde. — Koppi Károly. — Szablik István. — Az első új szerkezetű léghajó felbocsátása a pesti gimnázium udvarán. — Endrődy János buzgósága és magyarosítási törekvései. — A piaristák a pesti elemi iskolában. — Surlódások a magyar ifjúság és a pesti német polgárok között. — Az 1779-iki verekedés. — A diákok megsebesülnek, s börtönbe kerülnek. — Vörös Antal főigazgató magasztalja az elfogott tanulókat, s korholja a városi tanácsot. — A királynő felmenti a tanulókat, s megrója Pest városának előljáróságát. — Az 1781-iki verekedés. — A tanuvallomás. — A tettesek büntetése.

A haldokló nemzeti érzés felélesztői, az elfeledett anyai nyelv legbuzgóbb terjesztői s védői a mult században tanáraink és iskoláink voltak. A tanárok voltak irodalmunk újjászületésének legtüzesebb munkásai, kik szánandó helyzetükben is lelkesültek és lelkesítettek, kik ezrek szívében rezegtették meg az alvó nemzeti érzést, kik legjobbainkat nevelték és tanították. S bár a viszonyok kétségbeejtők voltak és törekvéseiknek épen nem kedveztek; bár érezték, hogy biztatásuk, fáradozásuk a nagy közönség fagyasztó hidegsége miatt csak a messze jövőben termi majd meg gyümölcsét: nem hagytak föl a hazafias érzelmek ápolgatásával. A tanárkodást nemzeti missiónak, az iskolákat egy új, nemesebben érző nemzedék bölcsőjének tartották. S mint a szerető szülő gyermeke bölcsőjét, oly örömmel és aggódó gonddal vették körül ők az iskolát. Ez volt bánatuk enyhítője, örömük tanyája; mert hisz itt látták kikelni és fejlődni kedvenc eszméik magvait, jövőndő nemzeti műveltségünk csiráit; itt győződtek meg, hogy nem hiába küzdenek, Magyarország egykor mégis magyar lesz.

A messze jövőbe vetett erős hittel, az epedve várt siker reményével, nyelvünk s nemzetiségünk hő szeretetével hirdették, ápolták tehát „a nyomorúságok alatt elég-

ségesen nyögő édes hazánk iránt való böcsületes és tartozó szeretetet“, s zengték országszerte :

Ha van még benned vér
S szived hazáért mér,
Gyulaszd föl lángodat,
Hamvas parázsodat.
Ne engedd nevedet
Dücső nemzetedet
Sárba tapodtatni,
Csúful rongáltatni.
Még van időd !

Az így keltett mozgalom, habár hazai irodalmunk s nemzetiségünk történetének legszomorúbb lapjait tölti be, fölötte érdekes, lélekemelő és tanulságos. Igaz ugyan, hogy a kérlelhetlen kritikus bizonyos szájalommal lapozgatja e kornak tagadhatlanul kezdetleges, gyarló termékeit, de az is bizonyos, hogy a hazafi bámul s meghajlik a bennök rejlő nemzeti erő s végtelen szeretet előtt.

Nem célunk itt e mozgalmat kimerítően ismertetni, nincs is terünk a roppant anyag tárgyalására. Csak annyit említünk fel, a mennyi a pesti piarista tanárok ez időszak hazafias törekvéseinek s érdemeinek méltatására elengedhetlenül szükséges.

A piarista iskolák — a mint az egyes methodusokból meggyőződhattünk — sohasem hagyták figyelmen kívül a hazai nyelvek tanítását. Az alap, melyre a klaszikai műveltséget építették, mindig az anyanyelv volt. Anyanyelven hirdették Isten igéjét; ezen adták elő a valástant, a történelmet stb.

A magyar rendfőnökök, nem elégedvén a divatos methodus utasításaival; külön körlevelekben, vagy hivatalos látogatásuk alkalmával rendeletekben is meghagyták a hazai nyelv gondos művelését.¹ S így több helyen már

¹ Nagy számmal vannak ily körlevelek a rend budapesti levéltárában.

a mult század elején kiváló sikert mutattak fel a magyar nyelv tanításában. A nyitrai intézetbe például azért küldték az ifjakat, hogy elsajátítsák a magyar nyelvet; ott ugyanis már 1720 körül kötelező tárgy volt a magyar nyelv. „Bizonyos — mondja a nevelőház jegyzője 1725-ben — hogy épen e dolog miatt kedvelik főbb uraink ezen konvik-tust; mert alig van hazánkban intézet, hol annyira virágoznék a magyar nyelv, mint itt nálunk.“ Milyen előkelő szerepet játszott a hazai nyelv. Cörver 1757-ik methodusában már említettük.

A ki tehát hazafias irányban s a magyar nyelvre akarta taníttatni gyermekét, bizvást adhatta a piaristák iskolájába. Nagy szerencse volt ez abban a korban, mikor „szégyen volt német köntösben magyarul szólni, de szégyenebb abba nem öltözni», mikor — mint Eszterházy Imre gróf írja a piarista rendfőnökhöz — „hazánkban oly igen elfogyott az hazánkbeli nyelv; mert sprachmesterek által kölletik született magyarnak tanulni!“¹

Azok a főuri és köznemesi családok, melyeknek tagjai a „veszett módival“ szemben, szívben és lélekben magyarok maradtak, nem kis örömmel szemlélték a piarista iskolák és tanárok hazafias szellemét s törekvéseit. Örömmel adták gyermekeiket iskoláikba, s nevelőknek csak piaristát fogadtak házukba.

Mikor a jezsuita-rend eltörlése után Mária Terézia számos iskolát bízott a kegyesrendiekre, nagy volt az öröm azok között, kik megmaradtak nemzetük magyarságában. „Értettem — írja Gyulay Sámuel gróf — hogy némely oskolák a tisztelendő szerzetnek nemsokára által adatni fognak. Örvendem ezt mind az közönséges jóra, mind az jeles szerzet érdemeinek méltó dicsőségére nézve s hiszem azt, hogy ezen tanításra készült s abban gyakorolt tanítók nevezetesebb gyümölcsöket hoznak a késő maradéknak

¹ Kegyesrend budapesti levéltárában.

háladatos emlékezetire, mint a mostani szükségben iminnen-amonnan elészedett vagy már megavult és elszokott, vagy pedig a tanítást csak most próbáló mesterecskék.⁴¹

A hazafias lelkesedés, nemcsak a tanárokat, hanem a rend vezetőit is megszállotta. Bajtay elfoglalván Mária Terézia udvarában a nevelői tisztelet, azzal bízta magát és rendtársait, hogy *„József király udvarában senki sem léssen, ki hazai nyelvünket nem beszéléné!”* Pállya István a hazaszeretet, a hazai erények fejlesztését sürgetvén így ír: *„Van nekünk is Miltiadeszünk, nem szorulunk idegenre; magyar szívet, nemzeti jellemet, magyar erényeket kell nekünk fejlesztenünk, s nevelnünk. Magyar vérrel és névvel dicsekszünk, legyünk tehát magyarok“.* Ugyanő azért adat elő tanítványaival magyar színjátékokat, hogy a *„nyájas társalkodást édes magyar nyelvükön előadatott komédiákból fölkapják és elsajátítsák“.*

Ezek a lelkes szózatok, a germanizálás és külföldieskedés szomorú korában is élénk visszhangra találtak a pesti gimnáziumban. Ha valahol, úgy ebben az intézetben volt legnagyobb szükség a hazafias szellem és a magyar nyelv terjesztésére. A város maga teljesen német volt, s volt idő, mikor nemcsak hogy rokonszenvet nem érezett a nemzeti mozgalmak iránt, hanem inkább hideg közönyt és kedvetlenséggel fordult el azoktól. Az ifjúság e korbéli névsorát olvasván, bámulva látjuk, hogy a régi nemesi családok sarjai is nagyrészt elnémetesedtek e városban. *A Majláth, Lászlóffy, Szilassy, Thorma, Végh, Szalay, Pajkos, Szilágyi stb. nevek mellett ott találjuk a szomorú megjegyzést „nem tudnak magyarul!”* Mennyi küzdelembe és fáradságba kerülhetett e viszonyoknak megváltoztatása, mily kitartásra és lelkesedésre volt szükség, hogy az akkori iskolai tanítás célja és methodusa mellett a magyarosítás szent művét előtérbe tolhassák —

⁴¹ Ugyanott.

kiki elképzélheti. De megtörtént. Hazafiúi áhítattal hódolunk e bajnokok emlékének.

Véletlenből, vagy politikából történt-e, hogy a rendezetű a germanizálás korában legtüzesebb magyarjait küldötte a pesti kollégiumba, nem tudjuk. Annyi azonban bizonyos, hogy jól összeválogatták őket. Nem volt a szép irodalomnak és a tudományoknak egyetlen ága sem, mely e házban egy-egy szerény, de buzgó művelőre ne talált volna. Dugonics a regényírást, és a matematikát, Simai Kristóf és Endrődy a színművészetet, Benyák és Pór a magyar nyelvű bölcséletet, Koppi a hazai történelmet,

HORÁNYI ELEK DR.

Szablik a fizikát, Horányi az irodalomtörténetet, Horváth a költészetet és a nyelvészetet művelte. Nem volt irodalmunkban és tudományos életünkben egyetlenegy mozzanat, vagy terv, melyért ők ne lelkesültek volna; összeköttetéseik, levelezéseik oly messzeterjedők voltak, hogy nemcsak a jelentékenyebb irodalmi mozgalmakról, hanem még egyes kisebb munkák készülésétől is biztos tudomásuk volt. Tudták min dolgozik Rádai Gedeon, Szabó Dávid, Molnár János; ismerték Palma, Desericzky és Pray terveit. Horányi fájdalmasan adja tudtára társainak Kaprinay haldoklását s viszont örömmel értesíti őket, hogy Katona István nagy munkát készül írni a magyar tudósokról, s hogy Severinus

már nyomatja a magyarok történetét. Még Hell Miksa kutatásai is érdeklik őket,¹ s együtt örülnek, hogy Cornidesnek sikerült Molnár Albert önéletrajzát megtalálnia.²

Írnak, tanítanak, kutatnak egyenlő lelkesedéssel. S mindezt nem jutalom vagy hírnév reményében, hanem — mint Horányi írja — „*provehimur non praemio sed patrio amore*“.

A legbuzgóbb természetesen Horányi volt közöttük, ki nemcsak buzdította, hanem tőle telhetőleg támogatta is társait a munkásságban. Messze kiterjedő levelezésével szorosabban egymáshoz fűzvé azokat, kik rendtársai és ismerősei közül ugyanazon eszmékért lelkesültek, egy magyar tudományos társaság létrehozásán fáradoztak. Belevonta a mozgalomba Ányost, Bessenyeit, Rácz Sámuelet, s titkon, hol Budán, hol a pesti pálosok könyvtárában, üléseket tartván, megalakítják a *hazafiúi magyar társaságot*. Elnökül közmegegyezéssel Orczy Lőrinc bárót választották. A harminchárom pontból álló szabályzatot 1779. pünkösdi havának 10. napján olvasták fel ily cím alatt: „*A hazafiúi magyar társaságnak törvényei*“. A Mária Terézia királynőhöz intézett folyamodványban így adja elő Horányi a társaság célját: „*nostrae societatis conatus omnes eo referuntur, ut elegantiores literas, mechanicas artes, et opificia et agrorum culturam promoveat, et ad summum florem evehat. Nec minus in eo versabitur ipsius industria, ut cultiorem linguarum cognitione sibi parta, opes, quibus natura ipsam beavit, Europae exhibeat, atque in sui rapiat admirationem, atque amorem!*“

E szép törekvés azonban, mely félszázaddal megelőzte volna a tudományos akadémiát, a kor mostoha viszonyain és a mozgó erők gyöngeségén hajótörést szenvedett.

A mit irodalmunk s főképp nemzeti ügyünk e révén

¹ In id scilicet elaborat vir summus ut Hungaros nostros mira metamorphosi in Finnos et Lappones transformet. 1771. nov. 28. Kegyesr. levélt.

² Ugyanott Cornidesnek és másoknak levelei.

veszített, azt helyrehozta Horányi Dugonics híres regényének Etelkának kiadásával. Horányi maga ment Bécsbe a kellő utánjárással kieszközölte a kinyomatási engedélyt. Azt a leírhatatlan hatást, melyet e feledhetetlen könyv keltett akkor Magyarországon, azt a nemzeti forrongást,

DUGONICS ANDRÁS.

mely megjelenését kísérte, e szerint részben Horányinak köszönhetjük. Ha ő nem buzdítja Dugonicsot, s nem fárad érdekében, ki tudja megjelent volna-e valaha Etelka! Pedig a nemzeti visszahatás felkeltésére pótolhatlan veszteség lett volna.

Az első kezdet sikere után a jó Dugonics lázas irodalmi tevékenységet fejt ki. A pesti ház tagjai közt, de meg valamennyi nemzeti izgatónk közt is rövid idő múlva ő vitte a főszerepet. Kérlelhetlen gyűlölettel harcolt a germanizálás és II. József rendszere ellen; magyarosított otthon, és az egyetemen, szóval és munkáival. Nagy érdekeit kellőleg méltányolja irodalomtörténetünk. Valóban méltán írja róla és Horányiról Kazinczy: „Két tiszta lélek, méltók mindketten, hogy a maradék áldással emlékezzék felőlök. Hévvvel szerették a jót, hévvvel utálák a gonoszt!”

Dugonics mellett a pesti tanári karnak egyik legeszebb s legmunkásabb tagja: Benyák Bernát küzdött hévvvel és kitartással a magyar nyelv és nemzetiség érdekében. Tíz évi pesti tanárkodása szakadatlan, éjjeli-nappali munkásság között tölt el, s a mellett oly szép eredményt mutatott föl a pesti ifjúság magyarosításában, a melyet kívüle senki sem.

1777-ben kezdte meg régi kedvenc tárgyának a filozófiának előadását. Emlékezetes év ez a magyar filozófiai oktatás történetében. Épen ebben az esztendőben látott napvilágot a Ratio Educationis, teljesen figyelmen kívül hagyván a magyar nyelv tanítását. A gimnáziumi tárgyaknak, különösen a filozófiának magyar nyelven való előadásáról pedig nemcsak a Ratio Educationis nem szól, de még tüzesebb magyarjaink is csak elvétve emlegetnek egyet mást. Annál nagyobb volt a meglepetés, midőn egyszerre Benyák meghívja a művelt világot, hogy hallgassa meg tanítványainak magyar nyelven előadandó vitatkozásait.

Horányi és Dugonics hazafias törekvései, már mint szónoklat-tanárt arra buzdították Benyákot, hogy előadásaiban, a hol csak lehet, a magyar nyelvet használja, de ez még abban a németesítő világban sem tűnt fel. Azonban midőn — szembeszállva a hivatalos utasításokkal — még a bölcseletet is magyarul kezdé tanítani, mindenki kíváncsi

volt, miként fogja a filozófiai műszavakat magyarul kifejezni. Dugonics, Barczafalvi Szabó Dávid a mások újtásai ugyanis ekkor még nem láttak napvilágot. Benyáknak tehát magának kellett bölceleti nyelvet teremtenie. S ő megtette ezt, még pedig ritka szerencsével. Ha ezen előadásai napvilágot láttak volna, Benyákot ma bizonyára mint az első és szerencsésebb újtók egyikét ünnepelnék.

BENYÁK BERNÁT DR.

Szegénysége miatt azonban sem ezeket, sem más jeles munkáit nem volt képes kiadni. Pedig magyar nyelvű bölceleti vitatkozásait is összeállította egy kötetben, ily cím alatt: „*Vetélkedés a bölcselkedés tudományából az ország nagyjai előtt 1777-ben*“. Három ily vetélykedést tartott, s már az elsőn megjelentek a királyi kuria tagjai testületileg, a főurak, nemesek és a város előkelősége. A vitatkozók voltak: Fekete István, Árvai György,

Czikó János, Teleky József gróf, Fejér Antal és Somogyi János.

A verseny a közönség tapsai közt fényes sikerrel végződött; Benyákot elhalmozták dicséretekkel, s az egyetem sietett őt bekebelezett bölcsélettudóssá tenni. „Gloriosa hac arena, — írja a Tertina-féle életrajz — sicuti sibimet insigne meruit laudis imrementum, ita concivibus peperit inexpectatum solatium ordinique commendationem.“

Az első vitatkozás tárgyát a logikából választá, s a természet szabad vizsgálásának jogosultságát, továbbá a logika célját és szükségességét fejtegeté. A második ily címet visel: „*A léteeménynek és különösen a testetlen valóságoknak tudományából válogatott feltételek*“. Ezekben a dolgoknak belső lehetőségéről ír, majd azt vitatja, hogy a lehetséges világok között a jelen világ a legjobb, továbbá, hogy az ember lelke halhatatlan léteemény. Igen ügyesen cáfolgatja Cartesius Renatusnak mondását: „sem a lélek, sem a test nem közlik egymással munkálkodásaikat, hanem merő alkalmatosságot adnak csak egymásnak a munkálkodás megtevésére“. Leibnitz szisztémájára is tesz megjegyzéseket. „Azt kell ezen elmélkedésében — mondja — Leibnitz úrnak észrevennie, hogy az ő gondolkozásához Isten nem teremtette a testet úgy, hogy a lélek munkálkodásához alkalmazta volna azt; sem a lelket nem alkotta úgy, hogy a test mozdulásához s változásához lett volna alkalmaztatva, hanem, hogy csak egyesülést és összeveillést teve a test változási és a lélek munkálkodási között, vágyásait azonban a lélek az ő saját sajdításáiból és esmereteiből szabadon hozza s gerjeszti! Ez a költszer (szisztéma) minden szabadságát megrontja a léleknek, mivel sajdításai és esmérerei előre teremtetteknek állítatnak, tehát az azok szerint való vágyásokban szabad nem lehet a lélek.“

Az utolsó fejezetben az állati páráról értekezik, s

kimondja, hogy a pára nem egyéb, mintegy közép léte-
mény a test és a lélek között.

E magyar nyelvű előadásokat Benyák az egész iskolai
év alatt folytatta, hogy „*próbaköre tegye magyar nyelv-
vünknek méltóságát, ékességét és bőségét*“.

Mily jelentőséget tulajdonítottak a jobb érzésű haza-
fiak Benyák eme föllépésének, az egykorú levelezéseken
kívül, leginkább Teleky József gróf hazafias beszéde
mutatja.

Ő tényleges részt vett az ifjak versenyében, s ez
alkalmat megragadva, tüzes beszédet mondott a magyar
nyelv védelmére. Ha valaha — úgymond — mély bánat
járta át szívét, úgy ezt a magyar nyelv kétségbeejtő
elhanyagolása okozta. Minden nemzet rajong saját nyelv-
véért, mindenki iparkodik anyanyelvének fejlesztésén,
egyedül a magyarok kapkodnak idegen nyelvek után;
vannak, kik bátrabban, mintsem igazán, már a magyar
nyelv leendő halálát sem átalják hirdetni . . . De mentül
gyakrabban gyötröm vala magamat az azelőtt való idők-
ben aluszékonyságunk minden következéseinek szomorú
tekintetével, annál valóságosabb és röpdösőbb örömmel
kezdem most tapasztalni sok jelekből, hogy talán valami,
a mi boldogságunkra vigyázó jó Géniusz ébresztette föl
ezelőtt kevés idővel nemzetünket ezen veszedelmes álmából!“

E lelkes bevezetés után áttér a pesti kegyesrendi
iskola hazafias szellemének magasztalására s „*magyar
Delfinek*“, „*a magyar Themisz orákulumának*“ mondja
azt. Nemzetünk változását hirdeti az intézet „tiszteletre-
méltó tanítóinak dicséretes ügyekezete is, a kik egynéhány
ízben észrevették már édes nemzetünket, hogy a múzsák
a magyar öltözetből is nem épen iszonyodnak, sőt mint-
egy magyar Athenászt építenek, a hol mind Apollo, mind
Minerva a többi karokkal együtt öszvességgel magyar
nyelven szólván, mutassák próbakövön a magyar nyelv-
nek nemcsak elegendőségét a tudományok tanításokra és

gyakorlásokra, hanem magához édesítő kies ékességét is. Következendőképen megcáfolják azokat, kik édes nyelvünket buta merészséggel tapodni bátorkodnak. Örvendezhetsz tehát nemes ifjú! Bölcs tanítóddal együtt, hogy a múzsák magyar Athenászának építéséhez dicsőséges ügyekezettel fogtatok. Nálam is az ezen való öröm volt az oka, hogy a midőn ezen tisztelendő atyák a minap erre a magyar nyelven folytatandó vételkedésre engemet hivogatnának, mintegy megifjodván örömben, elfelejtetem azt: hogy a vén hegedős mindennap egy nótáját felejtí el, és hogy már az én korombélieknek nem annyira a logikából versengeni, mint gondolatinkat annak törvényeihez szabni illik; elfelejteném mondám, azt, és magamat erre a már nálam szokatlan bajvívásra önként ajánlottam, a melyre ime most meg is jelentem!“

Kisded és jelentéktelen áldozat volt a haza oltárán Benyáknak eme fáradozása; külsőleg nem sokat változtott az eddigi viszonyokon, de eredményeiben mégis jelentékeny és messze kiható tényezőnek kell azt ismernünk. Buzdító és felhívó szózat volt ez a nemzethez; buzdította honfitársait, hogy ők is hasonló hévvel műveljék nyelvünket; felhívta a félénkeket s hitetleneket, hogy az ő kísérletének fényes sikeréből győződjenek meg a magyar nyelv művelhetéséről és használhatóságáról.

A gyenge csemete, melyet oly szeretettel ápolgatott Benyák, nem lehetett hosszú életű. Fagylaló zivatar érte, mielőtt megerősödhetett volna. A következő iskolai évben elrendelték a Ratio Educationis utasításai szerint való tanítást, s a szigorú állami felügyelet nem tűrte a magyar nyelvnek ilyen szerepét az iskolákban. Benyák is tapasztalhatta tehát a régi mondás igazságát: magasra törekedni, eszményi célért harcolni szép és nemes dolog, de erőnk felettit művelni képtelenség.

Ez a körülmény azonban nem von le semmit Benyák érdemeiből. A kezdeményezés dicsősége mindig az övé

marad. Méltán mondhatta tehát ezen előadásokról Toldy: „*Villanat az éjben, melyre nagy soká következett nap!*“

Magyarosítási törekvéseit folytatván, megírta a „Deák nyelv műben gyakorlott nevezeteknek magyarítását előadó lajstrom“ című munkácskáját, melyben több száz önalkotta új magyar szót s még több rég elfeledettet ajánl nemzetének. Mint Dugonics, úgy ő is tanítványai és jó barátai körében terjesztgette először az új szavakat. 1783-ban azonban már nyilvánosságra lép velök a pesti gimnázium egyik ünnepélye alkalmával, mikor Brueys erkölcsi gondolatait osztogatta a jelenlevők közt. „Ha leteszszük reménységünket — írja e könyv toldalékjában — s minden hozzáfogás nélkül, eleve azt hitetjük el magunkkal, hogy semmire sem fogunk menni nyelvünknek arravalótlansága miatt, igenis gyarapítás s tökélyetesség nélkül fogjuk hagyni nyelvünket, minden kötelessége ellen a hazánkhoz való szeretetnek Tapasztaltam elégségét nyelvünknek ezelőtt hat esztendővel, midőn az egész bölcselkedési tudományt magyar cikkelyekre szedegetvén, itt Pesten az egész ország színének nagy összegyűlése közepén nyilvános vetélkedésre feltettem.“

Benyákon kívül kiváló érdemeket szereztek még a pesti ifjúság magyarosítása körül Koppi Károly, a későbbi tudós egyetemi tanár és Szablik István dr. Az elsőnek hazafias működéséről már megemlékeztünk. Mivel Hajnóczy-nak barátja volt, megfosztották állásától s elűzték Pestről. Egy alkalommal Károlyi Antal gróf generális bement előadására, hogy jelenlétével elnémitsa őt. Koppi azonban tovább is korholta I. Lipótot, sőt Károlyi felé fordulva, merészen kiáltotta: „*Infelicitatem hanc patriae adscribere debet illustrissimi domini Károlyiani*“ etc.

Szablik II. József reformjainak s főképp iskolai rendszerének kérlelhetetlen ellensége, mint a bölcsélet és a fizika tanára működött a pesti gimnáziumban. Hazafias törekvésein kívül főleg saját maga készítette földgömb-

jével tette nevét ismeretessé. 1783-ban, mikor Nyemetz tanár államköltségen kétszer hiába tett kísérletet egy lég-hajó felbocsátására, Szablik saját költségén maga csinált egyet, s augusztus 15-én Buda és Pest lakóinak nem kis bámulatára a piarista-ház udvaráról felbocsátotta azt. Ez volt az első új szerkezetű magyar léghajó felbocsátása. Benyák Bernát ez alkalommal a következő verssel tisztelte meg Szablikot:

Dum se non sueta globus arte per aera tollit,
 Implentur subito pesta stupore fora.
 Foemina spem lucri, pomorum oblita suorum,
 Abjicit, in nubes lumen utrumque levat,
 Qui prius invicto prostravit acinace mortem,
 Stat fluido disponi aere castra stupet.
Ipsa magistratus, patrum gravitate relicta,
Exit, et attonitus spectat abire globum
 Spectat et insolitum jam vult jus dicere coelis,
 Sic ludit doctas machina parva togas.
 Pars currit, pars tecta petit, pars compita complet
 Visitur hic et ibi saxea turba hominum.
 Aethere sic moles leviori turgida novit
 Immemorem officii reddere quemque sui.

A hazafias szellemű, s a magyarosításban érdemeket szerzett pesti tanárok közül nem szabad Simai Kristófot és Horváth Józsefet sem mellőznünk. Az első főkép a szini irodalom művelésével, az utóbbi pedig a magyarok s a magyar nyelv eredetére és rokonságára vonatkozó dolgozataival emelte ki nevét a homályból.

Nagy érdemeket szerzett a magyarosítás terén a derék Endrődy János is. Ő, miután Csáky gróf nevelését befejezte, Pesten tanárkodott. Mint többi buzgó tanártársa, ő is lelkesedéssel karolta fel a magyar nyelv ügyét. Még szabad idejét is annak terjesztésére és művelésére fordította. Forró óhaja lévén a magyar színészet állandósítása Pesten, színművek írásához és fordításához fogott. 1792-ben megjelent az „Arany perecek“ című öt felvonásos játéka,

melylyel az országgyűlés ideje alatt nagy hatást keltett. Honfitársainak buzdítására megírta a pesti és budai magyar színészet történelmét is. (A magyar játékszín.) Hazafias költeményeivel, tudományos munkáival, s főleg szivreható buzdításával nagyot lendített a pesti ifjúság magyarosításán. Hátramaradt kéziratai mindig hirdetni fogják, mily odaadással és szeretettel ápolgatta ő tanítványaiban a hazafiság szent eszméit.

1778-tól fogva új tér nyílt a pesti piaristák számára hazafias működésük hathatósabb kifejtésére. A városi tanács ugyanis a felsőbb forumok helyeslése mellett az elemi, vagyis a nemzeti iskolák vezetését is reájuk bízta. A rend a kötött szerződés értelmében eleinte két tanárt alkalmazott az elemi iskolákban évi háromszáz forint fejében. Később azonban — a mint látni fogjuk — emelkedik ez a szám.

A mint a hivatalos látogatások jegyzőkönyvei mutatják, a piaristák ezen iskolákban is meghonosították a magyar nyelv tanítását és a magyar szent beszédek tartását. A jelen század elején pedig már majdnem kizárólag magyarul folytatták a tanítást. A piaristák, a helytartótanácsához intézett egyik folyamodványukban, maguk mondják, hogy bár az ifjúság teljesen német, mégis magyarul adnak elő mindent.¹

Úgy a gimnáziumban, mint a nemzeti iskolákban már a múlt században szép eredményeket érhettek volna el a piaristák, ha 1778-ban² be nem hozzák az állami oktatási rendszert. Köztudomású dolog, hogy az állami szabályzat teljesen mellőzte, sőt kiküszöbölte a magyar nyelvet az iskolákból. Egy ideig tehát csak magán úton, magán szorgalomból tanították, vagy műveikkel hirdették szép nyelvünket. Ez természetesen jó időre visszavetette ama remények teljesülését, melyeket a felbuzdult nemzeti érzés fűzött a szépen megindult magyarosítási törekvésekhez.

¹ Alább lesz erről még szó.

² A pesti gimnáziumba.

Pest városának német érzésű lakossága azonban nem nagyon bánta a magyar nyelv ilyen mellőzését. Valami jó szemmel úgy sem nézte a tanári karnak hazafiúi buzgóságát. A folytonos ellenségeskedésekből és surlódásokból, melyek a magyar ifjúság és a német polgárság közt régi idők óta napirenden voltak, világosan láthatjuk a városi magisztrátusnak és polgárságnak ellenszenvét. E viszálykodásokban, melyek többször évekig tartó perekké fajultak, a gimnázium igazgatója és a főigazgató kénytelen volt a helytartótanács védelmét is igénybe venni a városi tanács igazságtalan eljárása ellen.

Minthogy minden csintalanságot és kihágást az ifjúságra toltak, s minthogy a tanács mindig a német polgárokat vette védelmébe, a magyar diákság bizonyos gyűlölettel viseltetett irántok, s ha csak tehette, kifejezést is adott emez érzésének. Ebből aztán sajnálatos túlkapások, sőt hatalmas verekedések is támadtak, melyek tömérdek kellemetlenséget okoztak az ifjúságot védelmező igazgatóknak.

Az országos levéltár aktái között számos ily civakodás és verekedés perirataira akadunk. Hogy az akkori diákéletet ez oldalról is megvilágosítsuk némileg, adjuk itt a két legjelentősebbnek lefolyását.

Az 1779. év decemberében történt, hogy néhány gimnáziumi tanuló együtt beszélgetett Zserdényi Lászlónak, a gimnázium egyik legjobb tanulójának lakásán. Egyszerre bizonyos Zahorszky Pál nevű patvarista ront be hozzájuk magánkívül kiáltván: „*az isten szerelmére jertek, a németek agyonverik Bendik tanulót!*”¹ A jelenlevő ifjak erre, ki a hogy volt félig öltözetlenül és fegyvertelesen a Jung-féle házba rohannak. Mikor odaértek, a patvaristák már kivont kardokkal ostromolták a Jung-házat, a hova a németek zárkóztak. Az ostromló diákságra a háztetőről gerendákat és téglákat hajgáltak. Zöldy és

¹ Országos levéltár 3639. sz. „per amorem dei studiosum Bendik concu-
tiunt Germani!”

Zserdényi logikusok azonnal megsebesülvén, távoztak az ütközet színhelyéről. A többiek azonban folytatták a harcot, s több németet súlyosan megsebesítettek, s a Jung házat alaposan feldúlták.

A városi tanács másnap elfogatta a verekedőket s Zöldy György, Zserdényi László és Gyurelai gimnáziumi tanulókat bebörtönöztette. A patvaristáknak azonban nem történt bajuk.

A gimnáziumi igazgató báró Schaffrath Lipót dr. mindent elkövetett, hogy diákjait kiszabadítsa a börtönből. Azonban minden törekvése kárba veszett. A szegény fiúk még hat hónap múlva is a börtönben sinlődtek. Azonfölül a tanács még 239 forint kártérítésre is elítélte őket; pedig földhöz ragadt szegény volt mind a három.

Schaffrath nem boldogulván a tanácscsal, Vörös Antal főigazgató vette az ügyet kezébe. Ő egyenesen a királynőhöz terjesztette fel a tanulók dolgát, még pedig oly értelemben, hogy *azok az ifjak, kik fegyvertelenül, ifjú felhevüléssel bátran rohantak az életveszedelemben társuk megmentése céljából, nem börtönt, hanem dicséretet érdemelnek!*¹ Kéri tehát szabadon bocsátásukat, hogy tanulmányaikat azonnal folytathassák.

A királynő ítélete ekkép hangzott: a tanulókat azonnal szabadon kell bocsátani; Gyurelai, amúgy is hanyag lévén, nem folytathatja az iskolákat, Zöldy és Zserdényi azonban, kik kitűnő tehetségű, szorgalmas és jó viseletű ifjak, tovább is járhatnak iskolába. *A tanulók vallomásából — mondja a királyi végzés — fölötte világosan kiderült, hogy a városi magisztrátus illetéktelenül avatkozott az ügybe, s hatáskörét messze túllépte. Az ifjúságra és az igazgatóra nézve sérelmes eljárása tehát királyi és helytartótanácsi végzéssel helytelenített!*²

¹ Országos levéltár Vörös Antal felterjesztése 1780. máj. 28.

² Országos levéltár 3639. sz. 1780. jún. 8. Balassa Ferenc gróf aláírásával.

Talán e kedvező ítélet bátorított fel 1781-ben néhány tanulót, hogy ismét verekedést kezdjenek. Ezúttal azonban megjárták; mert a felsőbb hatóságok kemény büntetést mértek reájok. A tettesek ez alkalommal jó családból való nemes ifjak voltak, kik éjjel korcsmába menvén, néhány németet alaposan elverték. A polgári őrség üldözöbe vevén őket, hazamenekültek, s minthogy ott sem birták őket elfogni, katonai őrséggel kísértették börtönbe. A gimnáziumi igazgató jelentésére a főigazgató ugyan azonnal kiszabadította őket a börtönből, de azért törvényt ültek fölöttük.

Érdekes és mulatságos volt az ifjak vallomása. Az egyik — Zimányi Ferenc — még a vizsgáló bizottságot is zavarba hozta feleleteivel. Álljon itt e néhány sor vallomásából:

Vizsg. Miért vagy bezárva?

Zimányi. Azt mondják verekedtünk.

V. Tehát verekedtetek?

Z. Semmit sem tudok felőle.

V. Miért mentél ki éjjel?

Z. Az ember botlik.

V. Miért vitt Botka botot?

Z. A kutyák ellen.

V. Hova mentetek!

Z. Inni.

V. Mit kerestél Botkánál?

Z. A filozófiát repetáltuk!

V. Hány órakor?

Z. Nem tudom.

V. Mondd el az egész dolgot.

Z. Botkánál filozófáltunk, aztán elmentünk korcsmába, onnét pedig haza.

V. Hát senkit sem vertetek meg, s titeket sem vertek el?

Z. Nem tudok róla semmit.

V. Miért nem aludtál otthon?

Z. Mert már későn volt.

V. Miért feküdtél le ruhástól?

Z. Mert nem volt ágyom.

V. Miért nem volt Botka levetkőzve?

Z. Mert nem akart.“ stb.

Bár a többiek is ilyen formán vallottak, a felsőbb tanhatóság mind a négy tettet elítélte. Botka Szaniszlót, az intézet egyik legjobb tanulóját két napi koplalással, kicsapással és az egész ifjúság jelenlétében 24 botütéssel büntették. Zimányi Ferencet, mivel semmit sem akart vallani, kicsapták és 12 botütéssel megfenyítették. Borsos József hat botot kapott, Mándy Györgyöt pedig elbocsátották az intézetből.

Ez időtől kezdve, bár II. József nagyobb szabadságot engedett az ifjúságnak, nem fordultak elő hasonló esetek. A pesti „purgerság“ azonban sokszor boszankodhatott még hasonló civakodásokon. Az egyetem áthelyezése után ugyanis a jurátusok és a jogászok annyira zavarták a csendhez szokott polgárok éjjeli nyugalma, hogy a városi tanács a helytartótanácsnál keresett ellenük oltalmat!

XIII.

A PESTI PIARISTA GIMNÁZIUM AZ ELSŐ ÉS A MÁSODIK RATIO EDUCATIONIS KORÁBAN.

Barkóczy primás mint Magyarország oktatásügyi protektora. — Niczky Bécsbe hívja Tapolcsányit, Marx Gracián pedig Orosz Zsigmondot. — A piaristák részt vesznek az előzetes tanácskozásokban. — Az állami kinevezés. — A piaristák lelkesedve üdvözlik az állami tanítás behozatalát. — A legelső állami kitüntéseket piaristák kapják. — Schaffrath Lipót dr. pesti igazgató érdemei. — A csoport rendszer a pesti gimnáziumban. — A csoportok 1777-ben. — A pesti királyi nagy gimnázium. — Az új tanári kar. — Vörös Antal első főigazgató érdemei. — Fogadtatása a pesti gimnáziumban. — II. József mint a piaristák barátja. — Benyák, Horányi és Vörös Antal távozása. — Vörös Antal bucsúja. — A Ratio educationis hibái. — A nemzeti iskolák. — A piaristák ez intézmény javítását sürgetik. — Vezerics jelentése. — Schaffrath pesti igazgató kitüntetései. — Tibolt Sebestyén pesti piarista tanár és Hyross Sámuel legmagasabb kitüntetése. — Kasnicz József és Darabos Zsigmond tanárok érdemei. — Klohammer Ferenc dr. — Oktatásügyi forrongás 1791-ben — Benyák dr. nagy oktatásügyi tervezete. — Magyar értesítő 1793-ból. — Martinovicsnak és társainak elfogatása megrémíti a pesti piaristákat. — Koppi elűzetése. — Königsacker gróf és Valero Jakab halála. — Pállya István. — Új nemzeti iskola építése a piaristák telkén. — Szerződés a várossal. — Pest városa magasztalja a piaristákat. — Az 1802-iki országgyűlés a piaristák javára határozatot hoz. — A pesti ház petíciói a váci káptalanhoz. — Methodusok a piarista tanárjelöltek képzésére. — Magyarosítás a pesti nemzeti iskolában. — Az 1804-iki vizsgálat rendje. — Pest városa 100 éves jubileumot tart. — Szemes beszéde. — Az 1806. Ratio educationis kiadása. — Az új szisztéma behozatala a pesti gimnáziumba. — A tanári kar. — József nádor Ege Sándor vicerektort arany láncsal ajándékozza meg. — Szűts István egyetemi rektor lesz. — Alber János dr. tanárt VII. Pius pápa dicséri. — Somaglia bíbornok levele. — Ferenc király 1807-ben hosszas látogatást tesz a piarista kollégiumban József nádorral és Urbna miniszterrel. — A király nagylelkűsége a piaristák iránt. — Dugonits távozása Pestről. — Horányi halála. — Oktatásügyünk hanyatlásának okai. — Bolla 1810-iki nagy elaborátuma az oktatásügy javításáról. — Aigl Glicér pesti igazgatót felkéri véleményadásra. — A pesti gimnázium kitűnő fegyelme. — Aigl jelentése.

Mária Terézia királynő jól tudván, mivel tartozik a magyar nemzetnek, minden alkalmat megragadott, hogy hálájának kifejezést adjon. 1762-ben Barkóczy primáshoz intézett leiratában, kimondván, hogy az állam üdve egyedül az ifjúság erkölcsi és tudományos képzésén nyugszik, annak a nézetnek ad kifejezést, hogy a magyar nemzetnek háza körül szerzett érdemeit úgy viszonzhatja legjobban, ha a tudományokat a nyugati művelt nemzeteknél uralkodó magaslatra emeli.

Az első lépés, melyet eme szándéka keresztülvitelében tett, Barkóczy primásnak 1762-ben Magyarország oktatásügyi protektorává való kinevezése volt. Említettük már, minő hatással volt e kinevezés a piaristákra nézve. Amalázásos tevékenység, melyet ők 1743-tól kezdve 1757-ig az iskolai oktatás célszerű átalakítása körül folytattak, most ismét megkezdődött. Érezték, tudták, hogy a primás kinevezése csak mintegy előhírnöke az állami oktatási rendszer behozatalának, s így minden erejükkel rajta voltak, hogy a tervezett új tanulmányi rendszer kidolgozásában nekik is rész jusson. Ez nem is volt igen nehéz. A királynő igaz barátjuk volt, s örömmel és elismeréssel vette eddigi újításaikat is. A nagybefolyású Niczky Kristóf személyes barátja volt a magyar rendfőnököknek s a piaristáknak. Fiai

mellett is magyar piarista nevelőt tartott.¹ Bajtay Antal és Marx Grácián, a bécsi piarista provinciális nagy kegyben állottak az udvar előtt. s remélni lehetett, hogy oktatásügyi tapasztalataikat s munkáikat nem fogják figyelmen kívül hagyni.

Kedvező jel volt az a körülmény is, hogy Niczky Kristóf már 1763-ban Bécsbe hívta Tapolcsányi Gergely rendfőnököt „tanácskozásra“. 1767-ben pedig Marx Grácián Orosz Zsigmond provinciálist hívta Bécsbe „fontos ügyek megbeszélésére“. Talán ezeknek a találkozásoknak az eredménye volt Bajtay ama oktatásügyi munkáinak bekérése, melyeket mint pesti igazgató írt és kipróbált. A helytartó-tanács ezenkívül külön is bekérte az egyes nevesebb piarista gimnáziumok tanítási rendszerét.

A Bécsben tartott előzetes tanácskozásokban, a mint tudjuk, Mária Terézia kitüntető szivélyességgel fogadta a piaristákat. S az új rendszer kidolgozásában jelentékeny részt juttatott Marx Gráciának. A külső igazgatás és felügyeleti rendszer kidolgozása azonban javarészt Ürményi tervei szerint történt. Ezért mondják az egykorúak a Ratio Educationis-t Ürményi plánumának. A tanulmányi rendszerből, mennyi Ürményié és Terstyánszkyé, mennyi Marx Gráciáné és a piaristáké, csak az eredeti javaslatok kiadása után lesz eldönthető. Annyi bizonyos, hogy a magyar nyelv tanításának és a fizikának mellőzésén kívül nem sok új dolog van az egész rendszerben. Teljesen új volt az állami felügyelet és *kinevezés* behozatala. De ez utóbbi, s egyedül ez, ellentétben látszott lenni a piaristarend konstitúciójával. A magyar és bécsi rendfőnökök meg is tettek mindent, hogy az állami kinevezés és megerősítés kérdését a piaristákra nézve szelidítsék. A királyi személynök és Niczky gróf hajlandók voltak némi engedményekre. Azért 1776-ban Pestre hívták Orosz Zsigmond rendfőnököt, hogy az itt

¹ Niczky így ír erről a nevelőről: „P. Marcellus cum plena animi mei satisfactione et religionis suae decore in Domo mea exegit“ etc.

összegyűlt főigazgatókkal tanácskozzék „de propositi plani uti passim nominatur Ürményiani possibilitate; nostrae provinciae viribus enim stare omni ex parte non posse“. A tanácskozásoknak azonban nem lett valami érdemes és lényeges eredménye. Azért írta Neumann Lajos Bertrand, a bécsi piaristák házfőnöke Orosznak: „nobis itaque bellum, at junioribus aliquando quies et pax!“

Önrendelkezési jogaiknak megnyirbálása miatt Mária Terézia akkép kárpótolta a piaristákat, hogy 1776-ban több új és elég jól javadalmazott gimnáziumot bízott rájuk, s a királyi iskolák élére több igazgatót nevezett ki közülök.

1776. augusztus havában megérkezett a rendfőnökhöz a helytartótanács terjedelmes leirata, mely a behozandó állami oktatásügynek teljes áttekintését adta, s mintegy útmutatója volt a következő évben kiadott Ratio Educationis-nak.

Nem célunk e leirattal bővebben foglalkozni; jelentékeny része úgyis ismeretes már. Csupán a piaristákat közelebbről érdeklő pontokat soroljuk fel.

A szerzetes és a királyi gimnáziumok között — e rendelet szerint — az alapítványi tőkéken és a fentartásra szolgáló eszközökön kívül semmi különbség sincs. *A szerzetes gimnáziumok igazgatóit, ép úgy mint az államiakét, a főigazgató jelöli ki, s a helytartótanács útján ő felsége erősíti meg. Az igazgatók lehetnek az illető szerzetes rendnek tagjai, de lehetnek más alkalmas világiak is.* Fegyelmi tekintetben a tanári kar a házfőnökök hatásköre alá tartozik. Csak ha ő nem képes az ügyet elintézni, avatkozik bele a főigazgató. A szerzetes gimnáziumok igazgatói, a rend részéről adandó ruházaton és ellátáson kívül az államtól évi 200, és 150 frt díjazásban részesülnek. A tanárok három évi szolgálat után 25, tíz évi után 50, tizenöt évi után 100 frt évi fizetést (jutalmat) kapnak. Ezt az összeget nyugalomba vonulásuk után is húzzák.

Ez intézkedések — a kinevezést és a kijelölést illető pontokon kívül — igen örvendetes jelenségek voltak a piaristákra nézve. Részben ennek lehet tulajdonítanunk, hogy olyan szokatlan lelkesedéssel fogadták mindenütt az állami oktatásügyi rendszert. Eddig is az állam volt legfőbb védőjük s szegénységükben segítőjük, most újra meggyőződtek, hogy a kormány nem annyira hatalmas emelésének, mint inkább a közjó előmozdításának céljából veszi kezébe az oktatásügyet, s hogy anyagi körülményeihez képest javítani igyekszik a piarista tanárok sanyarú sorsán is.

Mi természetesebb ilyen körülmények között, mint-hogy az egyes piarista gimnáziumok magasztaló feliratokban fejezték ki hálájukat a felsőbb forumok előtt, s hogy egész lelkesedéssel fogtak az új szisztéma megvalósításához. Ez irányban kifejtett buzgóságukat mi sem hirdeti jobban, mint az a körülmény, hogy *az állami oktatásügy korában a legelső kitüntetésekét piarista igazgatók és tanárok kapják.*

A Ratio educationis behozatalakor a pesti gimnázium élén a derék Schaffrath Lipót dr. báró állott. Buzgóbb, lelkesebb és tehetségesebb férfiút nem is lehetett volna nála az intézet élére állítani. A pesti gimnáziumban csupán mint igazgató 36 évig viselte hivatalának terheit, s úgyszólván erővel kellett őt nyugalomba küldeni; mert még a kanonoki stallumnál is többre becsülte igazgatói állását.¹ Nem soroljuk fel itt ama magasztaló nyilatkozatokat, melyekkel a felsőbb tanhatóság évről-évre elhalmozta őt, csupán annyit említünk, hogy abban a korban tanférfiú több és jelentékenyebb királyi kitüntetésekben nem részesült, mint ő.

Mikor a Ratio educationis megjelent, azonnal hozzáfogott az intézet szervezetének átalakításához. A pesti gimnáziumban ekkor, úgy mint a többi piarista iskolában,

¹ 1808-ban a helytartótanácstól kéri, hogy hagyják meg őt továbbra is a pesti gimnázium élén. (A kegyesrendi levéltárban.)

nem annyira osztály-, mint inkább a csoport-rendszer dívott. Négy vagy öt főcsoport volt s ezek a tananyag szerint ismét alcsoportokra oszlottak. A főcsoportok élén egy professzor, vagy magiszter állott; de ha a tanulók száma igen nagy volt egy „adjutor“-t is kapott maga mellé. E szerint egy főcsoportban a tanulók néha két-három részre, alcsoportra osztva, két-háromféle tananyagot végeztek. Az alcsoportokból a főcsoportokba való átlépés az iskolai év folyamata alatt azonnal megtörténhetett, ha a tanuló eléggé járatosnak mutatta magát a végzett tananyagban.

A pesti gimnázium ifjúsága 1777-ben tizenhárom csoportra volt osztva. A főcsoportok ezek voltak: fizikusok, logikusok (ezeknek az „úr“ címzés járta), rétorok, poéták, szintakszisták (grammatista alcsoporttal), principisták (nagyobb és kisebb parvista alcsoporttal), konjugisták (komparatista, deklinista és minimista alcsoportokkal). E szerint hét fő és hat alcsoport volt.

A következő évben megszűnt a csoportrendszer, s a Ratio educationis utasításai szerint a *pesti királyi nagy gimnázium* ezentúl hét osztályból állott. Az egyes osztályok nevei ezek voltak: 7. másodéves, 6. első éves filozofus urak, 5. másodéves, 4. első éves gimnaszták, 3. harmadéves, 2. másodéves és 1. első éves grammatikusok.

Lényeges változás történt a tanárok számában is. Eddig — mint említettük — egy-egy főcsoportot rendszeresen csak egy tanár vezetett; most magának a két filozófiai osztálynak négy tanára volt. Ezek közt találjuk Horányi Elek drt, a ki az új szisztéma behozatalakor csupa lelkesedésből önként vállalta magára a tanárság terhét; továbbá Poor Kajetán dr., Benyák Bernát dr. és Zimányi Lajos dr. bölcsélettanárokat. Az alsóbb osztályokat Rakovszky György, Késmárki János, Petykó András, Rapff József és Szattlperger Alajos vezették. Mint jellemző esetet fel-
említjük, hogy az új szisztéma bevezetésének évében a

tanuló ifjúságnak száma egyszerre több mint egy ötödével megfogyott.

A pesti királyi nagy gimnáziumnak első főigazgatója Vörös Antal vicehelytartótanácsos volt. Az újonnan kinevezett főigazgatók közt szellemi tekintetben őt mondhatjuk a legkiválóbbnak, s ő volt köztük az egyedüli, ki nemcsak értett a nevelésügyhöz, hanem testestül-lelkestül igazi paedagogus volt. Rendeletei, utasításai, melyek alakjuk szépségével is azonnal magokra vonják a figyelmet, oly eszmedúsak, szeretettől áthatottak, józanok és a kor színvonalán állók, hogy több tekintetben mintakul lehetne ma is használni. Vörös Antal volt az egyetlen főigazgató, ki a Ratio educationis utasításai mellett is tudott és keresett is módot a nemzeti érzés ébrentartására és élesztgetésére. Hivatalos rendeletben hagyja meg, hogy a magyar ifjak magyar ruhát viseljenek, s hogy az iskolák szt. István király napját s más nemzeti ünnepeket tőlük telhetőleg megüljék.¹ A pesti gimnázium ilyenforma ünnepélyein maga is résztvett mindig, s buzdító beszédével, humánus, nyájas modorával még jelentősebbé és emlékezetesebbé tette eme napokat.

Mint főigazgató 1777-ben lépte át először a pesti gimnázium küszöbét. A tanári kar és az ifjúság nagy lelkesedéssel fogadták őt. A felsőbb osztályok akadémiát is adtak tiszteletére ily cím alatt:

Argumentum
Pii Animi
Quo
Spectabilem ac Magnificum
Dominum Dominum
Antonium Vörös
Locumtenentis Regii

¹ 1777. okt. 26. „at una dispono ut festum S. Stephani regis apostolici etc. per quaelibet gymnasia districtus Budensis ritu illo solemni, qui aliis in libellis praescriptus est in corpore celebretur“.

Vices gerentem Et Maioris
 Gymnasii Pestani
 Scholarum Piarum
 Directorem Supremum
 Dum in Scholas Primum
 Adiret
 EXCeperVnt
 LogiCes AtqVe Mathesos AVDItores.

Az üdvözlő beszédet ez akadémiában Laffert Vince báró tartotta. A szép beszéd szerzője Benyák Bernát dr. volt. Mondanunk sem kell, hogy a szerző *az állami oktatásügy behozatalában egy szebb, boldogabb korszak hajnalát üdvözli*. Magasztalással szól Mária Terézia okosságáról, nagy érdemeiről és a pesti gimnázium szerencsésének mondja, hogy élére oly ember került, kit méltán irigyelhetnek tőlük a többi intézetek. „Salve! — mondja Vörös Antalra vonatkozólag — pridem ac vehementer desideratus nobis advenisti, in te enim praecipuam laudis, ac commendationis nostrae partem constituimus, quoniam et datum tibi est, videre, ne respublica literaria detrimentum capiat, et vetus illa est animi tui excellentia, ut bonis artibus anteponere nihil velis, id quod felici quodam aestu tantopere commovit iam te, ut incredibili feraris solitudine ad restituenda ea, quae melioribus juventutis commodis sine invidere, sine moram facere possent“ etc.

Vörös Antal főigazgatósága alatt a pesti gimnázium fentemlített jeles tanári kara szép eredményeket mutatott fel a tanítás terén. Az ifjúság dolgozatai, előmenetele s az intézetben uralkodó rend több alkalommal nyilvános dicsérettel emeltettek ki. A tanárok buzgó irodalmi működése, s hazafias törekvése pedig országszerte ismeretes volt. Sajnos! ezek az örvendetes jelenségek nem sokáig tartottak. II. József intézkedései ugyanis fejlődésükben hamar megakasztották.

József, a nagy reformátor, a szerzetesrendek nagy-

részének eltörlője, a piaristáknak őszinte barátja volt. Udvarának legkiválóbb tagjai, s ő maga is a piaristák tanítványa volt. Szívesen meglátogatta a piarista iskolákat; s a tanárok közül elég sokat nevezett ki az állami iskolák élére. „Csak neveljenek nekem — mondá az egyik piarista iskolában az igazgatónak — sok oly derék embert ezentúl is, mint Lacy!”

Intézkedései között azonban sok olyan volt, a mi erkölcsi és szellemi tekintetben hátrányos volt a piarista iskolákra nézve. Ilyen volt a filozófiai osztályok beszüntetése, a német nyelv tanításának kötelezővé tétele, több főigazgatóságnak s főleg a budainak eltörlése, illetve más kerületekbe való beosztása, a két exjezsuita¹ által készített újabb rendszer több sérelmes intézkedése stb.

Ezeknek első következménye volt, hogy a lelkes Horányi lemondott tanszékéről. Mily veszteség volt az ő távozása a pesti gimnáziumra nézve, fölösleges fejtegetnünk. Távozott Pestről Benyák Bernát is, kit az uralkodó kegye a fehérvári gimnázium élére helyezett; távozott az egész kerület nagy fájdalomára Vörös Antal főigazgató is. Bucsúzó levelében megható módon ad kifejezést annak a belső, szeretetteljes ragaszkodásnak, mely őt a tanárokhoz fűzte. Álljon itt belőle e pár érzésteli sor:

„Viri clarissimi, amici et fratres dilecti cum quibus amice semper agere et versari sollicite laborabam, dum jam ultimum valedicere contendo, non possum adhuc animo imperare ne laboris mei socios, quos saepe annis retroactis ad strenua doctionis munia verbis et litteris adpellari cum termino etiam muneris mei amice excitare contendam.

Virtutum scientiarumque studium Reipublicae pulchrum est, quod sine vera sinceraque in Deum pietate vel inutile vel damnosum esse solet, hinc oro, obtestorque ut discen-

¹ Makó és Szerdahelyi.

tibus Dei timorem veramque pietatem verbo et exemplo inserere ac ad literas virtutesque colendas exstimulare eosdem non cessent.

Fiducia quam viri clarissimi in recta agendi ratione vestra promptoque illo studio, quo teneram aetatem ad . . . pietatis ac literarum studium excitare solebatis collocatam semper habui, me in exitu etiam muneris solatur, et erigit, tales me nactum fuisse coadjutores, talesque reliquisse operarios, qui juventutem in timore dei et scientiarum consecratione non tantum erudiant sed et pro secuturae aetatis incremento firmabunt.

Spe hac fretus, primum Viri clarissimi! si cui fortassis injuriam feci, veniam peto, quod si accidit certe non erat voluntatis sed studii et conatus illius ut cuncta quae ad scientiarum virtutumque studium pertinerent, recto, desideratoque semper essent ordine nec mihi, qui a teneris charitatem et veram amicitiam solere didici, quemquam offendendi animus unquam erat.

Alterum est, ut unicuique pro adjutorio impensisque conatibus, agam gratias. Agnosco viri clarissimi conatus et studia, quae in recta juventutis institutione expertus sum inplerisque condigne laudare non posse, at hoc ipsum primis in solatiis habeo utinam in potestate mea esset reverendi et qua cuperem ratione; facio ut possum, sincero corde pro omnibus conatibus fatigiis et solitudinibus ago gratias, optoque ut pro exantelatis laboribus congrua cuique obtingat felicitas nihil que mihi gratius unquam accidet, quam si cuivis elata oppurtunitate servire testareque potuero me indesinenter esse commodorum cujusvis studiosissimum“, etc.

Vörös Antal távozása után a főigazgatók távol lévén Pesttől, csak ritkábban látogatták meg az intézetet. Működésük jobbra csak a felsőbb rendeletek és utasítások, szigorú betartására szorult. Ezen száraz, semmit mondó utasítások szelleme és iránya is mutatja, mennyire hátra-

maradtak az új előjárók Vörös Antallal szemben. Egy Fleischhacker, Holzmann, Prónay meg sem közelítik a magas műveltségű és humanizmustól áthatott Vörös Antalt!

Vörös főigazgatósága korábban az új tanulmányi rendszer eléggé kipróbáltatott arra, hogy a hozzáértők véleményét mondjanak felőle. Az éles felszólalások és felterjesztések az egyes intézetek részéről, valamint az önkényes változtatások eléggé mutatják, hogy tanáraink nagyon is korán észrevették a Ratio educationis fogyatkozásait. A jelesebb piarista tanárok közül Horányi, Benyák, Sztankovics Miklós, Pállya István és Königsacker gróf szólnak fel legélesebben. A Ratio educationis szerintők a régi rendszerek összefoglalása, tekintet nélkül a modern kor követelményeire. A jövő számára készítették, s a multat vették mintának. A rendszer egyik főhibája a gimnáziumi tananyag megválasztása. A Ratio educationes sok fölösleges dolgot kijelöl, sok szükséges és hasznos tárgyat pedig teljesen mellőz. Az anyanyelv kiküszöbölése miatt, nincs meg az az alap, melyre a tanár a további képzést építhetné. A tankönyvek átkozott rosszak, s a tanárok nem segíthetnek a bajon, mivel a diktálás szigorúan el van tiltva. Ez iskolakönyvek íróinak fogalmuk sem volt a methodusról és a gyermekek felfogási képességéről. Pedig régi dolog már, hogy a tanulókat csak oly módszerrel vezethetjük az ismeretek körébe, mely elméje állapotához, fejlettségéhez és lelki világához van alkalmazva. Tiszta és világos ismeretekkel kell a gyermek lelkét felvidítanunk, mert a miről érzi, hogy vidítólág hat kedélyére, örömmel megragadja s erőszak és szigorú büntetések nélkül is elsajátítja.

Mínthogy a pesti piaristák az úgynevezett nemzeti iskolának is vezetői voltak, tapasztalataik alapján az ezekre erőszakolt rendszer ellen is felszóltak. Ha valahol, úgy ez iskolában boszulta meg magát legjobban a helytelen

methodus. A nemzeti iskola teljesen elhibázott, helytelen rendszerű intézmény volt. Méltán írhatta róla Révai:

Nemzeti iskola! úgy volt a lármája,
 Átkozott találmány, sok rossznak a fája
 Általa a magyar léssen mind németté,
 Hazánkat elnyelő kegyetlen nemzetté.

Első s főhibája volt a német nyelv erőszakos tanítása. A gyermekek jelentékeny része ismeretlen és érthetetlen beszédet hallott az iskolában. Minthogy kényszerítették őket, megtanultak ugyan egy sereg szót és kifejezést, de érteni vajmi keveset értettek azokból. A nyelvi nehézség miatt, a legelemibb dolgokat sem tudták elsajátítani. Nagy részükben ép az erőszakolás miatt, oly ellenszenv keletkezett a német nyelv iránt, hogy semmi áron sem lehetett őket a német nyelven való beszélésre bírni. Nagy hibája volt a nemzeti iskolák methodusának a gyenge értelemnek túlságos megterhelhetése. Az elemi osztályokban az olvasás, az írás és a grammatika alapos megtanítása helyett a fizika nehezebb tételeivel, geometriával, szögek egyenlőségével, erők közlésével, a lejtős síkok tulajdonságaival, algebrával, az apály és dagály magyarázatával stb. stb. tömték és zavarták meg a szánandó gyermekek értelmét. S mi lett e tanítási rendszernek eredménye? Az, hogy a gimnáziumokba fellépő tanuló a legelemibb dolgokban is teljesen járatlan volt. A tanárok tehát — így történt ez Pesten is — az első év jelentékeny részét, kénytelenek voltak olvasási és nyelvtani gyakorlatokkal tölteni.

Ezen anomaliák ellen élesen kikeltek a gimnáziumi igazgatók. Schaffrath Lipót dr. báró, a pesti gimnázium igazgatója, s külön a tanári kar sürgős javítást követelt a felsőbb tanhatóságtól.¹ Benyák Bernát három felterjesz-

¹ A pesti gimnázium protocollumaiban megvannak ezek a felterjesztések. Úgyszintén a tanári kar üléseiben felhangzott panaszok is.

tésben is fejtegette ama veszélyeket, melyekkel a nemzeti iskolák a hazai ifjúságot fenyegetik. Okos felszólalásaik azonban a pusztában kiáltónak szavaként hangzottak el. Ha maguk önkényesen nem könnyítettek a gyermekekre rakott terheken, a felsőbb hatóságok miatt akármi is törtenhetett. Fleischhacker és társai szigorúan megkövetelték a külsőségeket, hónapról-hónapra sürgették a német nyelv tanítását, bekövetelték a szükséges adatokat, de valami methodikai újítást vagy könnyítést hiába vártak tőlük. Talán, ha akartak volna is segíteni a bajon, II. Józsefnek rendeleteihez való törhetlen ragaszkodása miatt nem teheték azt. Pedig ugyancsak elkelt volna! Vezerits Dávidnak a komáromi gimnázium jeles igazgatójának jelentése szerint már József uralkodásának elején oly silány anyag jött fel a gimnáziumokba, hogy a haladás velök tiszta képtelenség volt. „Még azok is — írja Vezerits — kik a pozsonyi, pesti és budai nemzeti iskolákból kerültek ki, oly gyengék és elhanyagoltak, hogy a ki ott száz tanuló között a második vagy harmadik volt, még a névragozás-hoz sem ért! Nem nevetséges, hanem szomorú jelenség ez! Valamennyit vissza akartam küldeni az elemi iskolákba, de *a szülők kijelentették, hogy inkább az ekéhez vagy az istállóba adják gyermekeiket, mint a nemzeti iskolákba.* Engednem kellett kéréseiknek; felvettem őket, de az első alaptól újra kell kezdeniök a tanulást! Ha csak idejében nem gondoskodnak alkalmas gyógyszerről, Magyarország a tudományos képzésben rendkívüli károkat szenved, melyeket a késő nemzedék fog megsiratni.“¹ Helyes

¹ Komáromi gimnázium levéltárában: Protocollum Tomus 3., 128—129. p. Németh Vilmos igazgató úr szivességéből. „Res literaria — írja ugyanott — maximi est momenti, a qua ut notum est M. D. Vestrae si non tota certe potissima salutis reipublicae praesertim Hungariae pendet, et ideo dignissima quae gratissimis sapientissimisque patriae patribus curae sit longequam maxime, ut labescanti et in exitium citatissimis passibus properanti obviam eant, opem subsidiumque junctis viribus ferant, utque de remedio in ipsa quoque diaeta pro suo in patriam, atque in ipsa sua charissima pignora studio serio consultant.

dolog lenne — mondja végül — egy előkészítő osztály felállítására.

Ime jelesebb tanáraink előre látták és megmondották azt az oktatásügyi hanyatlást, mely Ferenc uralkodása alatt tényleg bekövetkezett. Sajnos, az illetékes körök nem úgy gondolkoztak, mint ők.

A nemzeti iskolák nemzeti szempontból is fölötté károsak voltak az amúgy is elnémetesedett, idegen szokások, erkölcsök s nyelv után kapkodó nemzetre nézve. Hazafias íróink ép e miatt intéztek annyi s oly heves támadást ez intézmény ellen. „Ha a korona — írja Pétzeli — Bécsben maradt volna is, ha földjeink felmérétek volna is, ha a nemesség adó alá vettetett volna is, mégis csak megmaradott volna a mi magyar nemzetünk, de ha az iskolák németül tanítottak, s a törvényszékek németül folytattak volna, úgy a magyarság az európai nemzeteknek lajstromokból végképen kitöröltetett volna! Egy-néhány esztendőktől fogva majd csaknem úgy lehet e részben képzelni nemzetünket, mint egy iszapban elsüllyedt hajót, melynek már holmi apró csajkák és csónakok a hátán hajókáztak el. Ezt az ült hajót egy emelő rúddal lehetett az iszaptól felvenni, hogy még egyszer a víz színén lebeghessen és kiterjesztett vitorlákkal repülhessen. És ez az emelő rúd volt a nyelv!“

Mint hogy a szakférfiak sürgetései és a hazafiak keserves panaszai mit sem használtak, s a rendszer maradt a régi, a tanárok úgy segítettek a bajon, a hogy tudtak. Azok a szigorú rendeletek, melyeket a főigazgatók és a helytartótanács az egyes iskolákhoz és városokhoz intéztek a német nyelv tanítása érdekében, világosan hirdették, hogy a tanárok szivesebben használták az iskolákban a magyar, mint a német nyelvet. Ezt annál inkább megtehették, mivel a hazafiasabb érzésű megyék és városok úgysis sürgették a magyar nyelv oktatását.

Ezen küzdelmes és nehéz időkből a pesti gimnázium

bár a filozófiai osztályoktól megfosztották, minden erejével igyekezett régi jó hírét megtartani és növelni. A fáradhatatlan Schaffrath nem kimélt sem munkát sem költséget, hogy iskolája minden tekintetben megfeleljen a kívánalmaknak. Helyzete és állása sok tapintatot, körültekintést és bölcsességet kívánt. A pesti ház hazafias tagjai ugyanis Dugonicsal élükön, II. József germanizáló törekvéseinek nem csak nem engedtek, hanem izgattak is ellene. Eléggé ismeretes, milyen tendenciája volt Dugonics Etelka című regényének, s minő célból írta a tudákosság könyvét! Schaffrath báró mint állami hivatalnok, s II. József rendeleteinek őre, természetesen nem csatlakozhatott egészen Dugonicsnak és elvtársainak irányához, de ügyes tapintattal ki tudta egyenlíteni a köztük fennforgó ellentéteket. A tanári kar s a ház többi tagja jó egyetértésben igyekeztek kitűzött céljuk felé.

Schaffrath dr. igazgatót tapintatos és buzgó működéséért számos kitüntetés érte. A helytartótanács felemelte fizetését, megtette könyvvizsgálónak, az egyetem megválasztotta bekebelezett bölcsellettudornak, a király pedig szolgálatai jutalmául kinevezte először apátnak, aztán megváczi kanonoknak.

De nemcsak őt, hanem a tanári kar egyik-másik tagját is érte elismerés. Ezek között a legérdekesebb Tibold Sebestyén tanárnak királyi kitüntetése. 1788-ban történt ez Hyross Sámuel volt pesti tanárnak s nyitrai piarista igazgatónak kitüntetésével együtt. Míg Hyross Sámuel az új szisztéma ügyes és buzgó keresztülviteléért, addig Tibolt kitünő tanításáért s szemléltető methodusáért nyert királyi dicsérő levelet. Ez a Tibolt — mondja a dicsérő okirat — a kitünő tanár minden jeles tulajdonságát egyesíti magában; igaz barátja az ifjúságnak, lelkiismeretesen teljesíti kötelességeit, s tudja miként kell a tárgyakat kellemesekké tenni. Az irodalom és a történelem előadásában saját maga készítette térképeket használ,

a Gediesch és Klan-féle methodusokat ügyesen egyesíti, s a természetrajz előadásában az állatokat lefestve mutatja be a tanulóknak.

Az eredeti, s valamennyi iskolában körözött okirat, mely abban az időben nagy feltűnést keltett, így hangzik: ¹

5269 316.

Se. Majestät haben allergnädigst zu befehlen geruhet den Samuel Hyross Priester, aus den frommen Schulen Local Director der Neutrauer Gymnasium und den Sebastian Tibolt clericus eben aus den frommen Schulen, Lehrer der grammatikal Schulen an Pester Gymnasium für ihre ausgezeichnete Eifer, den Sie bei Erziehung und Ausbildung der Jugend bewiesen ein öffentliches Lobungs-Decret auszufertigen.

Der erstere ein Mann von Würde und Ansehen begleitet, das Local Directors Amt, mit Einführung des neuen Litteral Systems mit besonderer Geschicklichkeit, er wacht über die Lehrer, wacht über ihre Sitten und Fleiss, feuert Sie zur Vervollkommung in beiden an, und gibt ihnen Mittel an die Hand wodurch sie dazu gelangen können.

Es zeichen sich daher die seiner Leutung anvertraute Lehranstalt gute Orndnung, Einigkeit der Lehrer, ware Känntniss der Lehrgegenstände und genau Pflicht Erfüllung vor allen andern aus.

Der andere vereint die Gaben eines Kräftig vortreflichen Lehrers in sich, er ist Freund der Jugend, übt seine Pflichten gewissenhaft aus, und spart keinen Fleiss um seinen Schülern, die Lehrgegenstände fässlich und angenehm zu machen.

In welcher Absicht selber zur Erklärung der Chrestomathie und Biblischen-Geschichte eigene Karten aus der alten Geographie verfertigt in der neuen Geographie die

¹ A komáromi gymnasium levéltárából ft. Németh Vilmos igazgató úr szivességéből. Protocoll C. 321. 1.

Gedieschische und Klansche Methode vereiniget, und zum Vortragen der Naturgeschichte die merkwürdigsten Saugthieren nach Ordnung, und Geschlechtern hat ausmalen lassen. Gegeben von der K. H. Statthalterei, Ofen 5. Hornung 1788. Zichy. Jos. v. Fodor.

Tibolt Sebestyén mellett különösen kivált a tanári karban az erdélyi születésű Kasnicz József, II. Józsefnek személyes ismerőse és kegyeltje. Három művét egyenesen az uralkodó kívánságára adta ki. Éles elméjének, s ritka paedagogiai ismereteinek kincseit egy önálló nagyobb munkában rakta le, mely 1785—1787. években Pesten látott napvilágot, ily cím alatt: „De juvenum institutione ac disciplina deque dotibus, quibus juventutis educatorem instructum esse oportet“. E jeles paedagogiai munka oktatásügyi átalakulásunk korának egyik legfigyelemreméltóbb jelensége. Az általános elismerés, melyet a szerző aratott vele, bizonyára magasabb állást szerzett volna neki, ha hirtelen, alig harminc éves korában meg nem hal.

Kasniczcal és Tibolttal együtt tanárkodott a francia háborúban sokat emlegetett Darabos Zsigmond. „Incredibile dictu est — mondja róla az egykorú feljegyzés — quanta vir iste religione ac pietate munus suum exequutus fuerit. Pari contentione ac solertia eximium juventutis florem literis humanioribus eruditiv.“ A török háború kitörésekor egyik magyar huszárezred tábori papjának nevezték ki. E hivatalát a francia háborúban oly hűséggel és odaadással viselte, hogy az uralkodó egész Magyarország „hadi superior“-ává tette őt. 1802-ben adta ki nagy munkájának első kötetét ilyen cím alatt: „Darabos Zsigmondnak az ahétatos iskolák szerzetesének felséges császárról neveztetett első nemes, vitéz huszársereg hadi papjának istenes hadi beszédei, melyeket a közelebb elmúlt török és francia háborúk alkalmatosságával mondott, vagy mondani szándékozott“.

A pesti gimnáziumnak kiváló tanára volt *Klohammer*

Ferenc dr. is. Valamint Tibolt Sebestyént az uralkodó, úgy Klohammert az egyetem tanácsa halmozta el dicsérettekkel, mikor a zágrábi akadémia matematikai tanszékére első sorban őt jelölte.¹ Klohammer jeles latin költő és tanult matematikus volt, ki az egyenletekről írt művével s mintegy húsz költői munkájával tette nevét ismeretessé. Midőn Batthyányi József primás meglátogatta a pesti gimnáziumot, Klohammer üdvözölte őt egy igazán szép és lelkes hangú költeménnyel. József főherceg nádor tiszteletére is ő írt üdvözlő dalt, midőn 1795-ben Pestre jött, s mikor 1797-ben a pozsonyi országgyűlésről visszaérkezett.

Távozása nagy veszteség volt a pesti gimnáziumra nézve. Helyébe a már többször említett derék Horváth József jött. Nagy műveltségű, bő nyelvismeretek fölött rendelkező férfiú volt ez, kinek tudományáról hátrahagyott kéziratai tanúskodnak. Mecénás hiányában nem adhatta ugyan ki nagyobb műveit, de mint jeles tanár mégis oly hírnévre tett szert, hogy Károlyi József gróf Bécsbe hívta fia mellé.

II. József halála után a többi újításokkal együtt az oktatásügyi reformok is jelentékeny változásokon mentek keresztül. A vármegyék és a magyar érzésű városok még József életében sürgették a régi iskolai methodus visszaállítását, s a mint a nemeslelkű uralkodó behunyta szemét, több helyen rögtön megváltoztatták az uralkodó rendszert, beszüntették a német nyelv tanítását, s behozták a régi szigorúbb fegyelmet.

Ez utóbbi intézkedésnek okát az ifjúság nagymérvű erkölcsi sülyedésében kell keresnünk. József uralkodása előtt a fegyelem igen szigorú volt; a táncmulatságok, vendéglők, színházak látogatása keményen meg volt tiltva. „Arra rendelt vigyázók voltak — írja Endrődy — kik a kávé- és borházakat megjárják és feladják az odajáró ifjat.“

¹ Az exjezsuiták minden áron meg akarták akadályozni kineveztetését, de hiába fáradtak, Klohammer 1798-ban mégis kineveztetett.

Az intézetekből való kizárás, testi fenyítés stb. nem volt ritka jelenség.

II. József az enyhe fegyelmet s a szabadabb szellemet, minden fokozatosság nélkül, egyszerre vivén be az iskolákba, az amúgy is laza erkölcsi állapotok szinte tűrhetlenné váltak. Az utcai botrányok, verekedések, a tanárok nyílt bántalmazása, kigúnyolása az ország sok iskolájában állandó rovatot képeztek. S nem is csoda, mikor — mint Endrődy írja — „a fodrott bajszú, hosszú sarkantyús vén diák, ki már háromszor általfutotta az iskolákat és ismét újra kezdte, nem volt ritka madár!”

Az általános forrongás, mely József halálát követte, az oktatásügy terén is igen élénk volt. Mikor Lipót megnyitotta az országgyűlést, a tanárok és az oktatásügygel foglalkozó hazafiak valósággal elárasztották a kiküldött országos bizottságot dolgozataikkal és javaslataikkal. Két óriási kötetet képeznek ezek a javaslatok s tárgyalásuk az „Acta Diaetalia“ között;¹ de tartalmi értékük távolról sem akkora, mint terjedelmük. Még a legkiválóbbakban, Prónay, Klobusitzky és Török plánumaiban sem találunk valami merészebb, meglepőbb reformot.

A beterjesztett oktatásügyi tervezetek között csak egy volt, mely eredetiségével, tudományos színvonalával és merész újításaival messze kimagaslott a többiek közül, s ez Benyák Bernátnak „*Theoria scholarum et rei literariae pro Hungaria, Croatia et Transilvania*“ című tervezete volt.²

Sajátságos, hogy ép ez az elaborátum nem került tárgyalás alá. Úgy látszik, a viszonyok nem voltak alkalmasak olyan merész terv keresztülvitelére, a milyen Benyáké volt. Ezt sejteti Teleky József is Benyákhoz intézett levelében: „sajnálom — mondja — hogy a mostani

¹ Nemzeti Múzeumban.

² A Nemzeti Múzeumban megvan vázlatban.

környülállások és felforrott indulatok ahhoz nékem kevés reményt nyújtanak“.

Benyák tervezetében a hat, illetve nyolc osztályú rendszert, vagyis a ma is divó felosztást veszi alapul. A tárgyfelosztásban egészen közel jár a gimnáziumok mai tananyagához. A tanítás nyelvétül valamennyi iskolában a magyar nyelvet ajánlja.

Az iskolák fölötti állami felügyelet gyakorlására egy „Dicasterium literale Hung. regium“-nak nevezett testület felállítását sürgeti. A „Dicasterium“ tagjai a kerületi főigazgatók és a tanítórendek főnökei; elnöke a király által kinevezett „studiorum protector“. E teljhatalmú oktatásügyi kormány nevezi ki az igazgatókat és a tanárokat valláskülönbség nélkül, egyedül a képzettséget tartván szem előtt. A „Dicasterium literale“ hatásköre alól egyetlen magyar iskola se legyen kivéve.

Mint hogy Benyák az oktatásügyet egybekötötte a tudományok művelésének kérdésével, az „*Erudita Societas Hungarica*“ felállítását is sürgette. Jellemző, hogy e magyar tudós társaság székhelyét Debreczent jelölte ki.

Benyák eme sokatjelentős s páratlan javaslatán kívül, több piarista tanár plánuma maradt reánk e korból, de eredetiségre és szellemi értékre nézve egy sem közelíti meg Benyákét.

Amaz örvendetes mozgalom, mely Lipót uralkodása alatt oktatásügyünk gyökeres átalakítását tervezte, a hosszas tanácskozásokon kívül vajmi kevés eredményt teremtett. Az egyetlen üdvös, és nemzeti szempontból örvendetes eredmény a magyar nyelv tanításának elrendelése volt. A pesti piarista-gimnáziumban és a nemzeti iskolában azonnal megkezdték szép nyelvünknek tanítását. Minő lelkesedéssel, s mily sikerrel tették ezt ama kor tanárai, mutatják az elért eredmények. A német Pesten, hol még a jelen század hatvanas éveiben is a német nyelv volt az uralkodó, s a kegyesrendiek intézetének kivéte-

lével, az iskolák kizárólag német értesítőket adtak ki, a piaristák az elemi iskolákban már 1793-ban mindent magyarul tanítottak, s tiszta magyar értesítőket nyomtattak! Az 1793. évből reánk maradt legrégebb magyar értesítőnek ez volt címe:

A
PESTI KIRÁLYI
NEMZETI
FŐ OSKOLÁBAN
LÉVŐ
IFJÚSÁGNAK
AZ
ELSŐ FÉLESZTENDŐ FOLYÁSA ALATT
TETT ÉRDEM SZERÉNT
RENDE VALÓ
FEL-OSZTÁSA.
1793.

—
PESTEN
FÜSKUTI LANDERER MIHÁLY BETŪIVEL.

Ez a címezés megmaradt a legújabb időkig. Csak a Bach-korszakban történt némi változtatás. 1854-ben már ez állott az értesítő címlapján: „Szabad királyi Pest városában a kegyesrendiek vezérlete alatt lévő elemi főtanoda ifjúságának érdemsora!”

Ha a magyarosodást nem is, de a többi oktatásügyi újításokat jó időre visszavetették a Ferenc uralkodása alatt beállott politikai viszonyok. A felvilágosodottabb, szabadabb szellem ugyanis, mely II. József és II. Lipót idejében iskoláinkban is meghonosodott némileg, csakhamar kénytelen volt helyet adni a rideg elzárkózottságnak. A tanárok, kik lelkesedéssel csatlakoztak az egész Európát átjárt eszmékhez, kénytelenek voltak lemondani azok terjesztéséről vagy hangoztatásáról, ha csak életüket nem akarták kockáztatni.

Martinovics és társainak elfogatása több pesti piarista tanárt is könnyen veszélybe dönthetett volna, ha a vélet-

len nem kedvez nekik. Említettük már, hogy Martinovics és többen társai közül a piarista gimnáziumban végezték tanulmányaikat. Vele, de főképp Hajnóczyval, Sigrayval és Kazinczyval a pesti ház majd minden tagja baráti viszonyban állott. Mikor 1794. aug. 5-én az első elfogatások történtek, nem kis félelem szállta meg tanárainkat; mert — mint a ház évkönyve mondja — „unum alterumve e nostris cum quibusdam interceptorum familiaris agere animadvertissemus, metus iste, et consternatio omni prorsus non caruit fundamento, at deus, in quo omnem nostram spem collocavimus, hanc infamiam ab ordine nostro avertit“. A derék Koppi Károly mégis áldozata lett Hajnóczy barátságának. Pestről elüzetvén, Mármaroszigeten húzta meg magát egy ideig. Övéinek őszinte szeretete kísérte útjában.

A pesti házat Koppi elüzetésén kívül ez időben más csapás is érte. Egykori bölcselettanára, a nagyérdemű Königsacker gróf exprovincialis 1797-ben elhunyt. Pest városa érdemeinek elismerése mellett ingyen dísz-sírhelyet jelölt ki számára a belvárosi templom kriptájában.

A következő évben követte őt Valero Jakab, volt helyettes rendfőnök és pesti tanár, kinek elévülhetlen érdemei vannak a modern filozófiai tanítás meghonosításában.

Valero Jakab helyére Pállya István választatván rendfőnökké, a pesti ház nemcsak kitűnő védőt, hanem tüzes magyart és lelkes tanférfiút nyert benne. Pállya ugyanis idejének java részét a pesti házban töltötte, s szóval és tettel azon volt, hogy a tanítás terén harminc éven át szerzett tapasztalatai ezen intézetben is érvényre emelkedjenek. Ha valamikor, úgy ezekben a válságos időkben volt leginkább szükség bölcs utasításaira és atyai támogatására. A rend ugyanis a forradalmi korszakban anyagi és erkölcsi tekintetben¹ is súlyos veszteségeket szenved-

¹ A meglazult szerzetesi fegyelmet és a „módi“ után való kapkodást értjük.

dett. Az elsőn úgy igyekezett segíteni, hogy Ferenc királynál évi járadékot eszközölt ki a rendi fiatalok nevelésére; a másikat szigorúbb fegyelem meghonosításával és határozott irányelvek előírásával iparkodott gyógyítani. E célból 1797-ben újra kiadta hazafias didaktikai beszédeit is.

Midőn a jelen század elején Pest városa új nemzeti iskola építésére szánta el magát, Pállya volt az, ki rendjének, s főleg a pesti kollégiumnak érdekeit tapintatos fellépésével megvédte.

Mivel a Halásztéren fekvő régi nemzeti iskola épületét az 1800. évi árvíz nagyon megrongálta, a városi tanács elhatározta, hogy a mai Eskütéren, a piaristák épületéig, a sekrestyés, harangozó és a kántor lakása helyén új emeletes iskolát építtet. Az eredeti terv szerint a földszinten lettek volna piarista tanítók lakószobái, az emeleten pedig az iskolatermek.

Már megkezdték az építkezést, mikor József nádor váratlanul közbelépett, s az építkezést elodázta azon okból, hogy ha az Eskütért beépítik, egészen eltakarják a templomot, s a Duna partján megakasztják a közlekedést. A nádor ezzel egyidejűleg elküldötte Eszterházy József grófot Pállya rendfőnökhöz azzal a kéréssel, vajjon nem volna-e a rend hajlandó az új iskola építésére kötöttségei telkét átengedni? Pállya igenlő válasza után megkezdődött az alkudozás a rendfőnök és Boráros János Pest városának birája között.

Pállya a következő pontokat terjesztette a városi tanács elé: az 1717-iki alapító-levélben a városi tanács szerződésileg biztosította a rendet, hogy telkeit minden világi tehertől felmenti, az épületeket és a tetőket javíttatja. Sajnos, nemcsak hogy ezt nem teljesítette, hanem még az iskolaépületet és a templomot is adó alá vetette. A 15,000 forint alapítvány évi 900 forintnyi kamatjából így aztán 150 frt fölmege az adóra. A két norma tanítót 300 forint fizetésért tartja a rend; pedig ebben a szük

időben egynek eltartása is belekerül 300 frtba. *Az évi dotációból tehát nem marad több 350 frtnál, s ebből kell a gimnáziumi tanári kart eltartani!*

A Lenz-féle ház, mely az új iskolaépülethez szükséges, a piaristáknak most jövedelmet hajt. Ha tehát a rend ezt átengedi, illő, hogy kárpótlásban részesüljön.

Ezek alapján a kötő-utcai telek átengedése fejében kéri az egész piarista épület adómentességét, a normalitók részére fejenként 300 frt fizetést és 50 frt remunerációt.

A városi tanács szívesen megadta az adómentességet; de a tanítók fizetését 250 forintban és 50 frt remunerációban állapította meg. Minthogy a felajánlott szerződésben több kétes kifejezés volt, a tanács Pállya kérésére újat állított ki s ezt 1801. szept. 14-én ünnepélyesen aláírták. 1801. október 20-án a városi tanács és a piaristák jelenlétében megtörtént az alapkövetés.

A következő év tavaszán hozzáfogtak a Lenz-féle ház lerombolásához. Az építés felügyeletével megbízott Kiss József tanácstag az épületanyagot, mint a város tulajdonát elszállíttatta, habár a szerződésben erről egy szó sem volt. Ebből újabb viszály keletkezett, melyet a házfőnök csak úgy tudott kiegyenlíteni, hogy a téglákat és a köveket átengedte a városnak, a fa és vasalkatrészeket pedig megtartotta a ház számára.

Az építkezés folyamata alatt kettős csapás érte a pesti házat, először (febr. 20.) a retorika jeles tanára Neichl László, aztán meg Pállya István halt meg. Neichl helyébe Aigl Glicér jött, kiért az országbíró családja és a nagynevű Széchenyi Ferenc gróf valóságos harcot folytattak, hogy gyermekeik nevelőjének nyerhessék meg. Aigl azonban egyik meghívást sem fogadta el.

Az 1802. évben még más fontos események is történtek. Említettük már, hogy a múlt század uralkodó eszméinek sok lelkes híve volt a piarista tanárok között.

A szabados gondolkodás, írás és beszéd nem volt ritka jelenség. Még maga a rendfőnök is magasztalja József intézkedéseit s beszédében a vallásszabadságot sürgeti. A püspöki kar több tagja nem jó szemmel nézte eme jelenségeket. Egyik-másik már a rend reformációját is sürgette. Fuchs nyitra püspök és a váczai káptalan meg a rendi fiatalok szabados nevelése ellen keltek ki. A sok, de alaptalan vádaskodásnak az lett a vége, hogy Kollonits kalocsai érsek Szt.-György városában kongregációt tartott a felmerült ügyek elintézésére. A gyűlés szép csendben folyt le, mivel a felmerült vádak ellen harmincnégy megye, város és főúr tiltakozott! Még a nyitrai püspök és a kalocsai érsekség is magasztaló nyilatkozatokat állítanak ki a piaristákról. Mondanunk sem kell, hogy az elismerő nyilatkozatok közül Pest városáé sem hiányzott. Az érdekes és a pesti piaristák működésére szép világot vető okirat így hangzik:

Nos N. N. consul, judex, ceterique liberae, et regiae civitatis Pesthiensis jurati, senatores memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit universis, quod cum nos anno mense, dieve datarum praesentium pro bono publico promovendo una constituti magistratualem celebrassemus sessionem; eorum inter cetera objecta assumpta fuerit V. Collegii P. P. Piarum Scholarum instantia pro eo supplicantis, ut eidem testimonium elargiri vellemus, quod tam ipsum V. Collegium in concreto, quam et in specifico fundati professores publici contentum sibi proprium fecerint. Petito huic in omni instantia et aequitate, fundato annuere volentes, praesentibus testamur praememoratum V. Collegium inde a tempore primae suae Civitate in ista nativitatis, dum utpote per praedecessores nostros fine erudiendae scholasticae juventutis fundatum extitisset, totius publici contentum promeruisse, siquidem constituti fundati selecti professores non solum teneram aetatem in pietate, moribus et scientia

omni cum zelo, et diligentia ad ulteriora capessenda exa-
 cuerint, sed et praeter haec in administrationem sacra-
 mentorum, et publicarum ceremoniarum adjuvamen laeti
 concesserint, concedantque hodie de praesenti; ultra haec
 recognoscere debemus ad finem constitutionis suae pro-
 pinquius assequendum fatum V. Collegium partem fundi
 collegialis pro extruendis per nos ibidem scholis nationa-
 libus prompto cessisse animo; una vero juxta factam nos
 inter, et fatum V. Collegium conventionem pro his quoque
 initialibus studiis, ita etiam scholae graphidis juxta cupitum
 nostrum professores ex ordine daturus pollicitum sit, nihil-
 que plane dubitare possimus, ne cupitis nostris continuo
 satisfaciat, e praeviis proin concludere etiam debeamus, in
 gremio nostri V. Collegium isthoc, et per id fundatos pro-
 fessores e praemissis publicae imbuitionis, administratione
 sacramentorum, aliisque publicis obsequiis procurata merita
 exinceps quoque pari zelo continuanda, accedente quam
 maxime exemplari vere religiosa eorundem vitae ratione
 non solum perutile, sed et necessarium esse adeo, ut super
 his omnibus publicum isthoc testimonium perlubenti con-
 cedere animo nulli dubitaverimus. In cujus majus robur
 praesentes sub authentico civitatis hujus sigillo extra-
 dantur literae testimoniales. E sessione magistratuáli Pes-
 thini die vigesima quarta Aprilis. Anno millesimo octin-
 gesimo secundo celebrata.

N. N. Consul, Judex et Ceteri L.
 et Regiae Cittis Pesthiens. Senatores.

Az ilyen magasztaló nyilatkozatoknál nagyobb jelen-
 tősége volt az 1802-ik országgyűlés határozatának. A rend-
 kívüli nyomor, melylyel a piarista rend már évek óta küsz-
 ködött, arra bírta a rend kormányát, hogy az országgyűlési
 rendekhez forduljanak segítségért. A terjedelmes „apologia“,
 melyet ez alkalommal benyújtottak, az egyes házak nyo-
 morúságáról majdnem hihetetlen dolgokat tár fel. A hiva-

talos adatok szerint a rendnek 315 szerzetes ellátására és 25 gimnázium fentartására összesen csak 45,646 forintja volt. Egy-egy rendtagra tehát alig száznegyven forintot fordíthatott a rend.

Németszeghi István, Prileszky, Bezerédy, Ürményi és Géczy József lelkes felszólalása után a fentebbiekre való tekintettel a rendek egyhangúlag elhatározták, hogy „azt a rendet, mely a legszerencsétlenebb időkben egyedül húzta az igát s viselte a terheket s mely most nagy szegénysége miatt a bukás szélén áll, közös szavazattal fogják ő Felségének ajánlani további fentartásra és jobb dotációra“.

A kerületi ülés eme határozatát az összes ülés is magáévá tette. Mire a király 1804-ben évi harminckétezer forintot engedélyezett a tanulmányi alapból a piarista rendnek.

Az 1802. országgyűlésen osztogatták a rendek között Révainak s Hannulíknak ez alkalomra készült költeményét. Úgy látszik Révaiban még mindég élénk volt hajdani rendje iránt érzett vonzalma. E sorok legalább azt bizonyítják:

Vetélkedés rágó szava
 Ha zajog ellenetek,
 Ha boszantja hazánk java
 Mely származik tőletek,
 Ne hátráljon a rossz irigy —
 E rút csoda, s vesztő mirigy,
 Azt mardossa, a mi jó
 Dicsőségre felható.

Világ előtt ha nem restül
 Jártok hivataltokban;
 S a jó erkölcs mindenestül
 Bentlakik hajléktokban:
 Az irigység fondorkodjék,
 Szélvészekkel agyarkodjék.
 Nem lehet ártalmatok
 Mindég talpon állatok stb.

Az 1802-ik szentgyörgyi kongregáció eloszlása után a piaristák Váczon tartományi gyűlést tartottak. E káptalanra a pesti ház Aigl Glicért választotta meg követnek.

A pesti ház a káptalanhoz nyolc petíciót nyújtott be. Először is kérte, hogy a rendfőnök és két kormánysegéd állandóan Pesten lakják; másodsor, hogy az egyes házfőnökök pénzkézeltés dolgában szigorúbb felügyelet alatt álljanak, s fekvő dolgokat ne legyen szabad eladniok. Kivánta továbbá, hogy a rendi fiatalok képzése minél magasabb színvonalra emeltessék. E célból a rend minden segédeszközt rendelkezésükre bocsásson, hogy alkalmas tanárokká képezhessék ki magokat. Elő kell adni nekik a matematikát, az asztronomiát, az építést, mechanikát, a gyakorlati geometriát, hydrotechnikát, az archeológiát és a kísérleti fizikát.

A káptalan beható tanácskozás után a legnagyobb részben helyesléssel fogadta ezeket a petíciókat. A rendi fiatalok okszerű képzésének előmozdítására új methodust dolgoztatott ki a kiválóbb tanárok által. 1803-ban elkészültek ezek a methodusok, számra mintegy nyolc. Öten nevüket is aláírták a benyújtott javaslat alá, s így a szerzőket is ismerjük. Ezek Horányi, Bolla, Piller, Strobl és Sztankovics Miklós.

Figyelemre méltó dolgozat mind az öt, s a tanárképzés ügyében mindegyik sok jeles eszmét pendít meg. A rendi fiatalság képzése a jelen század elején az ezekből összeállított methodus alapján történt.

Az 1803. évben elkészült végre valahára a főlemlé iskola épülete is. A várossal kötött szerződésnek pontjait azonban az építkezés alatt többszörösen megszegték. Úgy az ablakok, mint az ajtók elhelyezésében semmi tekintet sem voltak a kikötött feltételekre, s csak Eszterházy József grófnak és Pető Jakabnak, a nemzeti iskolák felügyelőjének köszönhatték a piaristák, hogy a telek és Lenz-ház ingyenes átengedése dacára még több jogsértést

nem követett el az építés felügyeletével megbízott Kiss József.¹

1803. november 5-én nyitlak meg az iskolák az új épületben. A pesti magyarérzésű polgárok nem kis öröme a tanítás, a mennyire csak lehetséges volt, magyarul folyt. Az első évi vizsgálat szép sikerrel, s nagy iskolai ünnepélylyel végződött. Mint jellemzőt felemlítjük, hogy még a vizsgálati rend is, mely nyomtatásban osztatott szét, kizárólag magyar nyelvű volt. Minthogy a szegedi piarista ház birtokában lévő eme vizsgálati rend unikum, eredeti alakjában adjuk itt:

A
Tanulmányoknak
Rendjek,
Mellyek
A Pesti Királyi Nemzeti
Fő Oskolának
III. Osztályjában
Az 1804.
Oskolai esztendőnek
II. Fele Folytán
Előadattak.

I. A keresztény katólíka tudományban való oktatás, az öreg katekizmusból.

II. A magyar, német és deák olvasás.

III. A magyar, deák és német nyelvtanítás.

IV. A szentírásból szedetett történetek.

V. A számvetés.

VI. A magyar német és deák írás, a helyes és ékes írással.

„Szembetűnő hasznai vagynak a nemzeti oskoláknak.“

¹ Még a piarista kollegiumból is elfoglalt egy helyiséget, s a piaristák udvarára ablakokat nyittatott.

A következő évi vizsgálat ismét nagyobb ünnepélyességgel folyt le. Ez alkalommal magyar nyelvű pásztorjátékot is adtak elő, mely nyomtatásban ilyen cím alatt jelent meg: „Köszönet a felállított nemzeti nevelő iskolai épületért. A téli folyásnak végén 1805. Főpróbatétel alkalmatosságával először magyar, azután német játékban előadattatott a IV. osztálytól, az egész nemzeti ifjuságnak nevében az ájtatos iskoláknál“.

A nemzeti iskolák megnyitásának évében (1803) ünnepelte Pest városa privilegiumai visszaszerzésének száz éves jubileumát. A magyar ünnepi beszéd tartására a városi tanács Szemes Imre piarista tanárt szólította fel. Szemes, korának egyik legkedveltebb szónoka, készséggel fogadta a felszólítást. Szép beszédében, melyet nyomtatásban is kiadott, érdekes történeti visszapillantást ad Pest városának multjára és szenvedéseire. Ő tartotta ez évben a szt. István-napi beszédet^o is szintén magyar nyelven. Ez, valamint többi szónoklata a könyvpiacra is kikerült.

Míg a pesti gimnázium és a nemzeti iskola ilyen módokon iparkodott lendíteni a magyar nyelv ügyén, azalatt az 1791-iki „deputatio regnicolaris“ üléseinek eredményei összefoglaltatván, 1806-ban végre valahára nyilvánosság elé kerültek. Ez a második „Ratio educationis“, mely a jelen század első felében a magyar oktatásügy vezérkönyvéül szolgált, több, habár mérsékelt újítást hozott be iskoláinkba. Legfontosabb ezek között a magyar nyelv és a fizika kötelező tanításának elrendelése. Sajnos! a gimnáziumokban a domináló elem ezentúl is latin maradt.

A külső felosztásban is történt némi változtatás; az ötös és hetes rendszer helyébe a hat és nyolc osztályú gimnázium lépett.

Az új szisztéma az 1806, 7. iskolaévben hozatott be a hatosztályúvá lett pesti gimnáziumba. Minthogy az osztályok száma egygyel megszaporodott, Schaffrath igazgató a helytartótanács 12,089. sz. utasítására a városi tanács-

tól kért egy termet. A tanács azonban a városi nemzeti iskola helyiségében csak egy évre engedte át a kívánt termet. E miatt a helytartótanács ráparancsolt a városra, hogy mint alapító köteles a kellő helyiségekről gondoskodni.

Átadtván a kívánt terem, megkezdődött a tanítás az új állami methodus szerint. A tanári kar a következő tagokból állott: Aigl Glicér a II. human-osztály főnöke és hitszónok. Náray Dávid az I. human-osztály vezetője, Aranyossy Krizosztom, Róth Mihály, Vagner József és Beringer Ignác a négy nyelvtani osztály vezetői.

Az új tanítási terv bevezetése igen kedvező előjelek mellett ment végbe. Alig van ugyanis esztendő a pesti ház történetében, melyben annyi örvendetes esemény történt volna, mint az 1806-iki és 1807-iki iskolaévekben. Nem is említvén a piaristaház adómentességének megerősítését, és a korona lehozatala alkalmával 1806. márciusában tartott ünnepélyeket, Ege Sándor vicerektor kitüntetését hozzuk fel, kit egy saját találmányú napóra készítése miatt József nádor arany lánccal és órával tüntetett ki. Ugyanezen évben a ház egy másik tagját is szép megtiszteltetés érte. Szűts István egyetemi tanár ugyanis az 1806. 7. iskolaévben „rector magnificus“-nak választatott meg. A roppant munkásságú Albert János dr. pesti egyetemi tanár meg Rómában aratott babérokát. 1807. március 28-án VII. Pius pápa magasztaló sorokkal tisztelte őt meg, s apostoli áldását küldötte neki.¹

Ugyanez év április havának 4-én Somaglia bíbornok és vikárius a következő szép olasz levélben fejezte ki elismerését:

Mto. Rdo. Pdre!

La lettera di Vra Rza in data dei 27. dello scorso Agosto, la quale accompagnava la Cassetta delle opere

¹ Dilecto filio Joanni Albert etc. Scholarum Piarum professori Pestinum Pius Papa VII.

ch' Ella ha date alla Luce, mi giunse circa un Mese fa. Ne prima Le ho dato riscontro perche ho voluto nei ritagli di tempo andare assagiando i parti della singolare sua erudizione scienzesi Greche, che Ebraiche, onde col mezzo di codeste ha potuto ben intendere il vero senso dè Santi Padri ecolle parafrasi schiarire i Luoghi piu oscuri della S. Scrittura. E sebbene non sia io al caso di dargindizio sulle dette sue operé, le quali richiederebbero una singolare e continuata occupazione; pure debbo dirle che nel leggerle, sebbene interottamente, ne provo il maggiore diletto. Due per tanto sono gli oggetti di questa mia, di ringraziarla cioè disi obligante, e dame tanto gradito dono, e di congratularmi con Vra Rza di si giovevole e bella produzione dè suoi talenti. E col desiderio di contestarle coi fatti la mia riconoscenza pieno di vera Stima mi rassegnò.

Di Vra Rza

Roma 4 di Aprile 1807.

Servitore

Giulio M. Card. della
Somaglia Vic. Gen. D. S.

Szép kitüntetés érte a pesti piaristákat az 1807. budai országgyűlés tartama alatt is. Ismeretes dolog, hogy ez országgyűlésen a király is megjelent. Ferenc király ez alkalommal saját maga szántából, József nádor, Vrbna miniszter, Szentiványi konziliárius és Boráros városi bíró kíséretében meglátogatta a piarista gimnáziumot, a házat és a nemzeti iskolát, s mindent a legnagyobb érdeklődéssel szemlélt. Az egyes osztályokban a jobb tanulókhöz kérdéseket is intézett, s a jó feleletek meghallgatása után legnagyobb megelégedésének adott kifejezést. Különösen meg volt elégedve a retorikai osztálylyal, melynek élén akkor a derék Aigl Glicér állott. Ő már akkor a huszadik évét töltötte a pesti gimnáziumban folytonos munka és irodalmi foglalatosságok között.

Bevégezvén a király az iskolák látogatását, Ege Sándor házfőnök vezetése mellett a kollégiumot szemlélte meg. Először is a kápolnába ment, melyet a feledhetlen emlékű Cörver alakított át egy teremből s néhány szobából. A király a szegényes kápolna láttára jó sváb dialektussal ezeket mondá: „*Es habts an kuriose Kirchen!*“ Mire Ege Sándor így felelt: „*Euer Majestät! Es ist nur eine interimal Kirche!*“ Mikor a Dunaparton a félig felépült falakat látta, s megtudta, hogy a jobb időkben itt majd új épület készül, így szólott: „*Ahan es habt wollen den Jesuviten nachmachen, es ist eng aber der Faden ausgegangen!*“ A házfőnök szobájában meg ezt mondá ő fölsége: „*da lasst sich noch vieles anbringen!*“ Ege erre a ház szegénységét hozta föl okul, mire a király helyeslőleg felelé: „*da habts a net Unrecht!*“ Az emeletre vezető falépcsőn Ege nem akarta ő felségét felbocsátani, de ő nevetve felelé: „*das Krachseln bin i schon gewohnt,* és oda is felment. Szóba kerülvén a bécsi Terézianum-ban tanító két magyar piarista, a király dicsérelőleg szól felőlök: „*Ich kenn sie, sie sind braf, der Pethő giebt meinem Sohn Unterricht in der ungarischen Sprache. Apropos ihr müsst mir auch ein nach Wiener-Neustadt schicken: ich will, meine Offiziere sollen alle ungarisch lernen!*“

Távozván a király a házból, a nemzeti iskolát látogatta meg. Másnap a házfőnök és a vicerektor királyi kihallgatásra mentek. Meglátván őket ő felsége, így kiáltott feléjük: „*a! seits a da! was bringts mir denn?*“ A házfőnök erre megköszönte a király barátságos leereszkedését, és átnyujtotta neki a pesti tanárok készítette ünnepi ódát. Ferenc erre így felelt: „*ich dank euch dafür ihr habts eine schöne und zahlreiche Tugend in Pest!*“ Erre kérdezte, nincs-e valami kívánni valójuk? Ege most előadta a pesti gimnázium igazgatóságának ügyét. Schaffrath báró, ki mint a piarista rend tagja nyerte el a

pesti gimnázium igazgatói tisztét, már mintegy 25 évvel ezelőtt átlépett a váci egyházmegyébe, apáttá és kanonokká lőn, de a gimnáziumi igazgatóságról azért nem mondott le. Most már 72 éves, előregedett ember, ki kötelességeit nem bírja a régi pontossággal és lelkiismeretességgel végezni. Azért a ház tagjai kérik ő fölségét, nyugalmazná Schaffrathot, hogy a rend alkalmas férfiút küldhessen helyébe.

Ferenc király mosolyogva felelé az előadottakra: „*ahan ihr mecht halt selbst Directores sein! Es ist aber billig, ihr habt recht!*“ És a kérelmet mindjárt teljesítvén, ily szavakkal bocsátá el a piaristákat: „*Fircht euch nicht, ich lass ~~eng~~ ~~net~~ stecken!*“

Nem üres szavak voltak ezek! Ferenc király, alig néhány hónap mulva fényesen beváltotta ígéretét. 1807. júl. 10-én a magyar kegyes-tanítórendnek adományozta a fehérvári kusztodiátusi birtokot, s így lehetővé tette a piarista rend további fennállását.

Kétségtelen dolog, hogy ez adományozásra befolyással volt a királynak pesti látogatása, s a pesti kollégiumban tapasztalt rend, fegyelem és . . . szegénység.

A nagyszerű királyi adományozás hírére a pesti ház szép ünnepélyt rendezett. A házfőnök az ifjúság s a város előkelőségének jelenlétében isteni tiszteletet tartott. A mise befejezése után pedig a gimnázium új igazgatója, Aigl Glicér, a zászló alatt összegyűlt ifjúsághoz és közönséghez alkalmi beszédet tartott, melyben Ferenc király atyai jóságát és bőkezűségét magasztalta. Ezt a napot, vagyis február 12-ét azontúl minden évben hasonló módon ülték meg a rend összes intézetében.

Ebben az időben történt a jó Dugonicsnak távozása a pesti házból. Lemondván egyetemi tanárságáról, búcsút mondott annak a háznak, melynek egy negyed századnál tovább kedvelt tagja, s a hazafiságban útmutatója és vezére volt. Rendtársainak áldása kísérte őt szülővárosába.

Egy évre távozása után a pesti háznak egyik legmunkásabb tagja, Dugonicsnak benső barátja Horányi Elek hunyta be szemeit. Több mint harminc évig volt tagja a pesti háznak, mely idő alatt mintegy 25 munkával gazdagította irodalmunkat. Halála országszerte nagy részvétet keltett; íróink és költőink egymással versenyezve siettek emlékét megörökíteni. Boldogréti Víg László életrajzát is megírta a „Hazai és külföldi tudósításokban“, Helmeczy meg „Hányíró“ című anagrammát készített róla. Hült teteimet a belvárosi templom sírboltjában helyezték örök nyugalomra . . .

Tüzes magyar vala ama
 Tüzes magyar világban
 S egy hazafi Diogenes
 Az arany szabadságban :

De egy szelid békegalamb
 Szerzetének ölében.
 Pelikáni lélek lakott
 Szittyai kebelében.

Hunnia volt egyedül csak
 Istennője, bálványa,
 Hunniának bálványozott
 Egyetlen Minervája.

Ezért buzgott mindenkoron
 Testestül és lelkestül,
 Ifjantan és aggkorában
 Ennek élt mindenestül ;

S boldogítva boldogítván
 Honját s hazafiat,
 E halandó emberlétnek
 Lefizette díjait.¹

Míg ezek az események történtek, az iskolákban a tanítás megszakítás és változtatás nélkül folyt az új Ratio

¹ Elhunyt nagytiszteletű Horányi Elek emlékezetének B. hazafi M. I. 1809.

educationis utasításai szerint. De már három évi próba után a tanárok annyi kifogást emeltek ellene, s az eredmény a tanításban oly silány volt, hogy az intéző körök jónak látták a bajok orvoslásához és a hiányok pótlásához fogni.

Tagadhatatlan dolog ugyan, hogy a második Ratio educationis is messze áll a tökélyetesebb oktatásügyi rendszerektől: de a szellemi s főleg az erkölcsi hanyatlás, mely bevezetése után a hazai iskolákban lábra kapott, nem egészen a Ratio educationis hibáinak tulajdonítható. Jelentékeny része van ebben a korszellemnek s főleg annak a kérlelhetlen elzárkózottságnak, melyet Ferenc kormánya teremtett meg. Hisz köztudomású dolog, hogy a tanároknak még könyveket sem volt szabad kényük-kedvük szerint olvasniok! S ha csak kissé szabadabban beszéltek az iskolákban, azonnal vizsgálatot indítottak ellenük. A helytartótanáctól és a főigazgatóktól évről-évre jönnek a szigorú utasítások, hogy *az igazgatók és a tanárok minden meg nem engedett könyvet kobozzának el a tanulóktól, s úgy az iskolában mint otthon váratlanul is kutassák át könyveiket és írásaikat!*¹ Hogy lehetett volna tehát sikert felmutatni, mikor a tanulók nyomorult latin és német nyelvű iskolakönyveiken kívül mást se nem olvastak, se nem hallottak! S hol a kedv, a lelkesedés ilyen körülmények között!

A második Ratio educationis fegyelmi tekintetben oly szigorú törvényeket állított fel, hogy II. József és II. Lipót korának szabadszellemű és túlságosan enyhe iskolai fegyelme után — nem lévén meg a kellő átmenet — alig lehetett azokat érvényre emelni. Különösen a felnöttebbek között volt erős a reakció. Akárhány iskola volt, hol a felsőbb osztályok tanulóinak java része felcsapott katonának, s ott hagyta a gyűlölt iskolát! S ez nem is oly meglepő jelenség, ha tudjuk, hogy az új iskolatörvények eltil-

¹ Protocoll. Gymn. Pesthiensis, 1786—1818-ig.

tottak nekik minden élvezetet, még az olvasást is! Színház, tánchelyiségek, vendéglők, korcsmák stb. látogatása, dohányzás, estéli időben sétálás, összejövetelek, lakásváltoztatás stb. szigorúan tiltva volt. Még a zsebpénzről is be kellett mindenkinek számolnia; mert az is ellenőrzés alá volt helyezve. A deáktartó családokat az igazgató és a városi előljáróság folytonos felügyelet alatt tartotta. Még az egyetemi hallgatóknak is naponkint templomba kellett járniok, havonkint gyónniok stb. S e törvényeket akkor léptették életbe, mikor II. József szelleme még mindig kísértett, s mikor az ország műveltebb körei, habár titokban, de még mindig lelkesedtek a Hajnóczytól, másoktól átültetett nemes és szabad eszmékért!

Mikor az 1791-iki országos bizottság hazai oktatásügyünk reformálása fölött tanácskozott, Benyáknak kitűnő javaslatát, bár Lipót is elismerőleg nyilatkozott fölé, s Benyákot sajátkezű levelével tisztelte meg, figyelembe sem vette. Azóta sokat változott a dolog. Most, hogy a második Ratio educationis fogatkozásait is mindenki érezte, az illetékes körök figyelme ismét a piaristák felé terelődött. Először egyes intézeteket szólítottak fel a tanítás eredménytelensége okainak felderítésére, majd 1810-ben Ürményi József magát a rendet kéri meg, hogy nyilatkozzék, miként lehetne a bajokon segíteni. Hallgassa meg a rendfőnök — írja Bolla Mártonhoz intézett levelében — kiválóbb és tapasztaltabb tanárainak véleményét, s terjeszsze fel az eredményeket hozzá.¹ Különösen kéri tanácsát arra nézve, miként lehetne a tanuló ifjúság erkölcsseit megjavítani.

Bolla Márton készséggel teljesítette Ürményi kérését. Három hó mulva felterjesztette a terjedelmes jelentést ilyen cím alatt: „*Anno 1810. de 17.-a. octobris Responsum Excellentissimo Domino Judici Curiae Regiae*

¹ 1810. június 26. „qui longiori usu exculi optimas practicas reflexiones de meliori videlicet humaniorum etiam scholarum procurando progressu et cultura disciplinarum in cisdem“ etc.

Josepho de Ūrmény de maiore Scholarum Humaniorum procurando progressu“. Az előszóban elmondja Bolla, hogy több rendtársával, kik az oktatás- és nevelésügyben otthonosak, tanácskozott a modern tanítás eredménytelenségéről. Úgy ő, mint a tanárok az alábbi dolgokban látják az eredménytelenség okait.

Általános a panasz az országban, hogy az ifjak keveset tudnak, készületlenül jönnek az egyetemre és az akadémiákra, s hogy latinul sem írni, sem beszélni nem tudnak. Ennek oka részben az iskolákban, részben pedig a közvéleményben rejlik, mely az ifjak lelkére jelentékeny befolyással van.

Az iskolákban rendkívül nagy a tárgyak sokfélesége. A vallástanon és latin nyelven kívül tanulják a magyar, német nyelvet, a chrestomathiát, mennyiségtant, történelmet, földrajzot, természetrajzot, görög és római régiségtant, anthropológiát, retorikát, logikát, stb. Ezek a tárgyak egyenkint is oly bővek, hogy alig lehet elvégezni. Kitűnik ez az iskolakönyvek terjedelméből; mert például a történelemre Pray, a földrajzra Bél vagy Szászky könyve van előírva.

A tárgyak eme sokfélesége és terjedelme fölülte kifárasztja az emlékező tehetséget. Nagyon sokat kell a fiúknak emlékezniök, hogy a vizsgálatokon megfelelhessenek a kívánalmaknak. De mivel majdnem egyedül az emlékező tehetség fejlesztetik, a tanítás és tanulás módja mechanikává fajul.

Ezt a mechanizmust még jobban növeli a folytonos diktálás. Még alkalmas katekizmus sincsen. A földrajzot, történelmet, régiségtant, mithológiát, természetrajzot, anthropológiát, stb. minden iskolában diktálják, mert az előírt könyvek oly terjedelműek, hogy a tanulóknak még átolvasásukra sem marad idejük, annál kevésbbé áttanulásukra. A legtöbbnek pénze sincs a drága könyvek megszerzésére. S így még azok a tanárok is kénytelenek diktálni, a kik különben belátják ennek helytelenségét.

Azon tárgyak előadásában, melyeket több osztályban folytatólagosan tanulnak, mindegyik tanár más módszert követ, mást követel, s így nagy a zürzavar.

Az is baj, hogy a tanulók megszokják a tollba mondat, s nem akarnak semmit sem olvasni. De nem is lehet kedvük az olvasáshoz, mikor egyszer nem is értik a könyvet.

Gyakorlatírás nem igen dívik az iskolában. Erre nem nagy súlyt fektet az új szisztéma. Pedig a másoktól készített házi dolgozat nem pótolhatja az iskolai gyakorlatokat. A „*judicandi vis*“ főképp a gyakorlatok írásában fejlődik.

A latin nyelv tanításában mutatkozó eredménytelenységnek egyik oka a latin kollokviumok és beszélgetések teljes hiánya. Betanulják kívülről a szabályokat, de vajmi keveset értenek belőle. Nyelvet beszélgetés nélkül nem igen lehet elsajátítani.

Divattá vált ma a külvilág silány vélekedése a latin nyelv felől. Senki sem akar már latinul beszélni. A latin nyelv ismeretével már nyomorult irnoki állást is nehéz szerezni. A mire pedig nincs szükség, s a mi felől a világ becsmérőleg szokott nyilatkozni, azt a tanulók örömmel és lelkesedéssel nem szokták tanulni.

Ezen eszmék kifejtése foglalja el Bolla jelentésének első részét. A másodikban a segédeszközökről ír, még pedig „*de adminiculis studiorum in genere*“ és „*de adminiculis studiorum in specie*“.

A latin nyelv tanításában — úgymond — el kell távolítanunk mindazt, a mi a tanítás sikerét kockáztatja. Ilyen a folytonos grammatizálás és a szabályoknak bemagoltatása, mely elveszi az időt az igazi nyelvtanítástól. Mint-hogy a tudományok nagyrészét a felsőbb iskolákban ma még latinul adják elő, a gimnáziumokban nagy súlyt kell fektetni a latin nyelv elsajátítására. A tárgyak számát is apasztani kellene. Tévedés az, hogy a tömérdek különféle tantárgy élesíti az elmét; ellenkezőleg! kifárasztja azt;

akadályozza, hogy a főbb tárgyakban rendszeresebb ismereteket lehessen az ifjakkal elsajátíttatni. Sajnosan tapasztalható ez, mikor a tanulók a filozófiai osztályokba jutnak. Itt már vagy nem értik az előadásokat, vagy nem bírják szavakkal visszaadni a hallottakat.

Hogy tehát az alsóbb iskolák tulajdonképeni célja is elérhető legyen, s hogy a latin nyelvben valódi haladás mutatkozzék, a következő tapasztalatokat kell figyelembe vennünk: 1. A tananyagot le kell szállítani, hogy ne csupán a kiváló, hanem a közönségesebb elmék is megbírják az iskolai terheket. Inkább keveset jól, mint sokat rosszul! 2. A tantárgyak túlságos terjedelmét kevesíteni kell. Csak a lényeges dolgokat kell a tanításban megkövetelni. 3. A tanulókat nem szabad arra kényszeríteni, hogy még olyan tárgyakat is mint a történet, vagy a klasszikus írók tárgyi magyarázata, szóról-szóra tanulják. Ellenkezőleg arra kellene őket ösztönözni, hogy saját szavaikkal adják elő. 4. A sok és nagy bajon, mely a tollba mondból származik, könnyen lehet segíteni jó könyvek kiadásával. Rövid és világos kompendiumokat kell tehát készíteni a vallásból, földrajzból, történetből, a római ritusból és mithológiából. Tanácsos lenne, ha ezeket a könyveket az alsóbb osztályok számára egybefűzve árulnák. 5. Minden héten legalább egyszer gyakorlatokat kell a tanulókkal iratni az előadott dolgokból. Ennél jobban semmi sem mozdítja elő a tanítás sikerét; mert a gyakorlat írásban a magára hagyatott tanulónak minden képességét foglalkoztatnia kell. 6. Azt a szokást, hogy bizonyos áttanult dolgokat az iskolában nyilvánosan is előadnak, már az első osztályban meg kell honosítani. A gyermekek adjanak elő meséket, párbeszédeket, elbeszéléseket, vagy a kitünőbb írók műveiből részleteket, költeményeket stb. 7. Ugyanazon intézetnek összes tanára egyöntetű tanításra törekedjék. Az iskolakönyvekben helyes legyen az elrendezés, világos és könnyű a stílus. Ilyenek a Bécsben mostan

napvilágot látott iskolakönyvek, melyeknél jobbakat a művelt Európa eddig még nem produkált.

A tanuló ifjúság erkölceinek romlottságára vonatkozólag Bolla azt a megjegyzést teszi, hogy ennek oka a rossz házi nevelés és a korszellem. „Puri crescentes in aequalium, mox in communi hominum societate versantur, in qua, prout hodie mores sunt, plurima vident, audiuntque vitiorum exempla: inter illa deinceps etiam adolescentunt seu frequentent scholas, seu nunquam eas adeant“. Minden ifjú azon emberek cselekvés- és gondolkozásmódját sajátítja el, a kik között él. A szabados élet tömérdek példája rohanó patak módjára ragadja magával a gyöngye gyermekét!

E bajon csak a valláserkölcsei élet megszilárdításával lehet segíteni. E célból a vallástanítás célszerűbb tanítását sürgeti. Mint a fentebbiekre, úgy erre is igen talpraesett megjegyzéseket tesz Bolla.¹

Vajjon a piarista tanároknak tapasztalatok által igazolt eme felterjesztését figyelembe vették-e az illetékes fórumok, ajánlataikat elfogadták-e, nem tudjuk. Annyi azonban bizonyos, hogy a mennyiben az állami szabályzat megengedte, a piaristák saját iskoláikban érvénybe léptették.

Minthogy az ifjúság erkölcei egyes intézetekben napról napra jobban elfajultak s félő volt, hogy e szomorú jelenség hazánk valamennyi iskolájában elterjed, a helytartótanács 1815-ben királyi rendelet alapján a pesti gimnázium igazgatóját, Aigl Glicért is felszólította a reláció benyújtására.

Aigl terjedelmes jelentésében² először is kiemeli, hogy a pesti gimnázium ifjúsága ellen erkölcsi tekintetben semmi kifogás nem emelhető, s panasz e tekintetben nem fordult elő. Világosan kitűnik ez a havi jelentésekből és infor-

¹ Az egész felterjesztés, Ürményi felszólításával együtt a kegyesrend budapesti levéltárában van.

² *Relatio super invalescente apud juventutem gymnasii immoralitate etc. In conformitate benignae Resolutionis regiae quam et excelsi Consilii L. R. do. 1a. Augusti a. c. nr. 20744. emanati intimati mihi committitur, ut in sensu praecitatae Resolutionis adaequatam et conscientiosam relationem praestem.*

mációkból. Sem az előjáróságok, sem magánosok panaszt az intézet növendékei ellen nem emeltek; sőt oly jó híre van az intézetnek, hogy az ifjúság seregesen tódul ide. Az ifjúság erkölcei és viselete folytonos éber felügyelet alatt állanak. Ha a legkisebb kihágás fordul is elő, a tanárok azonnal intézkednek, hogy alkalmas eszközökkel elejét vegyék a korrupció terjedésének.

A tanárok — a mint a hivatalos jelentésekből is kitűnik — példás életű szerzetesek, kik nem csak iparkodnak, hanem tudják is az ifjúságot zabolázni s a becsület és illedelem korlátai között tartani. Azért ebben az intézetben nincs is szükség semmiféle segédeszközökre a terjedő fegyelmetlenség ellen.

A mi más gimnáziumok és akadémiák ifjúságának romlottságát illeti, annak eredetét és okait nem épen az iskolákban kell keresnünk. Úgy látszik, a mai korban is Quintilianus szavait kell hangoztatnunk: *non accipiunt e scholis mala illa, sed in scholas afferunt*. A tapasztalat ugyanis azt bizonyítja, hogy a jó nevelésű és fegyelmezett gyermekek az iskolában sem egy könnyen térnek le az igaz útvjáról; a ferde nevelésűeket azonban alig lehet féken tartani. Ha ilyenek vetődnek iskolánkba, kettőzött éberséggel kell felügyelnünk rájuk, hogy az iskolai törvényekhez alkalmazzák magukat.

XIV.

A PESTI KOLLÉGIUM BELSŐ ÜGYEI 1846-IG.

Rátay Egyed házfőnök. — Conradi Norbert. — Valero Jakab. — Jakoss Ambrus. — Fél százados per Kasztrá Mihály görög plébános ellen. — A Motsyház és Jakoss bűne. — Dományi Márk László. — A dunaparti telek kibővítése 1798-ban. — Nagy árvíz 1799-ben. — A piaristák telkén egy római fürdő romjait fődözik fel. — Pest városa küldöttséggel kéri Dományit, hogy ne mondjon le a házfőnökségről. — Pavlovna Alexandra bevonulása. — Schaffrath pesti igazgató üdvözlő beszéde. — Bolla kitüntetése. — Dományi rendfőnöknek választatik. — Egerváry Ignác és Ege Sándor. — A terézvárosi nagy kert. — Aigl Glicér. — Hegedűs Alojz. — Pest városa nem bírja fizetni a tanítókat. — A piarista ház vizafogói földeit eltulajdonítják. — Raktárépítés 1822-ben. — Grosser János és Sztankovits házfőnökök hanyagsága. — Az 1838. nagy árvíz. — Barts Ferenc tanárjelölt lélekjelenléte. — A piaristák aggodalmas napjai. — A legmagasabb vízállás. — A piaristák házába 180-an menekültek. — Földrengés. — Mentési munkák. — A piaristák kárai. — Segítség jön minden-honnét. — József nádor megjelenése Pesten. — Tamásy József dr. házfőnöksége. — A dunaparti épület terve. — A piaristák adakozása.

A pesti piarista ház főnökei között a feledhetlen Cörver János báró volt az utolsó, kinek tevékenységét és áldásos működését ismertettük. Távozása után a szegedi születésű Rátay Eged vette át a ház vezetését. Fiatalkorában Balassa gróf fiának volt nevelője. Tanítványa később a magyar oktatásügynek egyik kimagasló alakja lett. Azután a nyitrai nemesi nevelőháznak és a veszprémi szemináriumnak volt regense. 1760-ban ő képviselte a magyar piarista rendet Rómában. Onnét visszatérván a szegedi, majd a pesti ház főnöke lett. 1771-ben halt meg Pesten. A ház ügyeit nagy gondnal és körültekintéssel vezette; a még be nem fejezett építkezést folytatta. Ez utóbbi célra 1770-ben a várostól ezer forintot vett kölcsön. A Pfeiffer és Schiemer-féle pereket sikerrel folytatta, úgy, hogy később a ház mind a két pert megnyerte.¹

Halála után két évig Szepessy Bazil, azután pedig Conradi Norbert viselte a házfőnöki tiszteletet. Ez utóbbiról, mint bölcselőtanárról már szólottunk. Mint házfőnök azzal tette nevét emlékezetessé, hogy az árvíz által félig romba

¹ Az elsőben a promontori szőlőket, a másodikban pedig a ház 348 frtnyi követelését nyerték meg a piaristák. A perek befejezését azonban már nem élte meg.

döntött Pest városának s a lakosságnak ingyen használatra átengedte a piarista ház nagy kőbányáját. „Boldogságot és szerencsés felvirágozást kíván e városnak övei nevében — írja az átengedési okiratban a tanácsnak — ők rajta lesznek, hogy az ifjúság nevelésével azt előmozdítsák.“¹

Conradi Norbert összeköttetéseinek köszönhetően a ház, hogy 1773-ban a Hrabovszky Antal-féle simontornyai nemesi kuriát, szőlőket és a hozzátartozó felszerelést adományképp megkapta. Mivel a csinos birtok igen távol feküdt, s házi kezelése szinte lehetetlen volt, a kollegium ötezer forint potom árért átengedte azt Limburg Stylum Károly grófnak a volt tulajdonos rokonának.

1775-ben a pesti gimnázium volt filozófia tanára Valero Jakab vette át a ház ügyeinek vezetését. E kitűnő műveltségű férfiú, Festetics Lajosnak, Grassalkovics Antal és Batthyányi Ferenc grófoknak nevelője oly kiváló szellemi képességekkel volt felruházva, hogy Perczel halála után méltónak találták őt a rendfőnöki állásra. 1772-ben Rómában is megfordult. Ő volt a tatai háznak építője és első házfőnöke.

Mily elismerőleg nyilatkozott pesti működéséről a városi tanács, már említettük. Ő vette meg 1778-ban a ház számára 4000 forintért a hatvani kapunál lévő Göttersdorfler-féle kertet és szántóföldet. Ugyancsak ő intabulálta a pesti háznak 15,550 forintnyi követelését Majthényi Károly és Beleznay Anna birtokára. Bölcse előrelátás volt ez részéről; mert a nevezett adósok már 1793-ban nem akarták, vagy nem tudták a kamatokat fizetni.

Körülbekintő atyai gondosságára nagy szükség volt 1775-ben, midőn a Duna áradása úgy a városnak, mint a piarista háznak tömérdek kárt okozott.

Az ő házfőnöksége alatt több nagyobb alapítványhoz

¹ Budapest főváros levéltárában.

is jutott a ház. 1777-ben Paschgal György pesti szenátor fiának, a piarista rend egyik jeles tagjának halála után 3000 forintot adományozott a kollégiumnak. 1779-ben meg Belloth Éva, kinek fia szintén piarista volt, 5000 forintos alapítványt tett. Ebből ezer forintot egy szt. Anna tiszteletére emelendő oltár költségeire rendelt. Ugyanő később még 7900 forintot tett le, hogy annak kamatait, egy per-

A PIARISTA KOLLÉGIUM ESKÜTÉRI HOMLOKZATA.

cent levonásával, mely a piaristáké, a szemérmes szegények támogatására fordítsák.

1781-ben Aboleo Barbara ezredorvosné 1000, Péterffy báróné pedig 3200 forintot hagyott 210 misére.

Valero Jakab távozása után 1782—86-ig Königsacker József gróf viselte a házfőnöki tiszteletet. Az ő kormányzása idejében mentek végbe a II. József rendeletei folytán szükségessé vált újítások. Batthyányi primás ez időben többször meglátogatta a pesti házat; mert személyes barátság

fűzte őt Königsacker grófhoz. 1784-ben Niczky Kristóf gróf tudatta vele, hogy II. József az egyetem bölcséleti karát, addig míg az egyetemi épületet rendbehozzák, a piaristák házában kívánja elhelyeztetni. E célból három terem és egy múzeum átengedését kérte. Königsacker a filozófia kar dékánjával a ház érdekeinek megfelelő módon intézte el az ügyet.

1786—89-ig Czabay Sándor, 1789—90-ig Sárváry Ferenc a jeles matematikus gondozták a házat mint főnökök. Mindkettőt a II. József által behozott új választási rendszer alapján tették meg házfőnököknek. Sárváry az előkelőbb körökben igen kedvelt ember volt. Batthyányi primás is szerette őt, s rektorra választásakor szép levélben adott kifejezést örömének.

II. Lipót visszaállítván a magyar piaristák régi alkotmányos választási rendszerét, a közbizalom Jakoss Ambrust emelte a házfőnöki méltóságra.

Jakosnak nagy érdemei vannak ugyan a pesti ház anyagi érdekeinek megvédésében, de pótolhatlan hibákat is követett el, még pedig nem hanyagságból, vagy gondatlanságból, hanem tudatosan, rendtársainak figyelmeztetései dacára.

Számos pert folytatott a ház adósai ellen s ha mind nem is fejezte be, de legalább éber figyelemmel kísérte azoknak minden fázisát.

Ilyen volt a Kasztra Mihály pesti görög plébános és utódai ellen indított per, mely 1784-től fogva 1819-ig húzódott. Kasztra 1772-ben ezer forintot vett kölcsön a pesti háztól; mivel a kamatokat nem fizette, az adósság először kétezer, majd 2843 forintra emelkedett. Ennek fejében a piarista ház lefoglaltatta a Kasztra család szőlőjét és földeit. A város azonban nem engedte, hogy e földek „holt kézbe“ menjenek át, s így a per tovább folyt. Egy sereg „protestatio, inhibitio és executio“ után végre a közel félszázados per békés kiegyezéssel végző-

dött. Szintén vagy ötven évig tartott a Dimits Pál budai polgár ellen indított per. Dimits 1772-ben a piaristáktól vett fel kölcsönt házára, kamatot azonban 1792-ig nem fizetett. Bepereltetvén, a tartozás megfizetését ígérte. A ház azonban még 1824-ben sem kapott semmit. Dimits szép csöndesen meghalt, fia pedig nem tudta megfizetni az adósságot.

Képzeltetjük mennyi kellemetlenséggel járhatott egy ilyen pörösködés! Pedig Jakosznak ugyancsak kijutott belőle!

A piarista ház még Sárváry házfőnöksége idejében jutott per útján a pilisi puszta birtokába. Beleznay generális nem tudván tartozását megfizetni, szép birtoka birói végzés alapján a piaristák tulajdonába ment át. E birtokot a házfőnökök egy ideig magok műveltették; de mivel alig hozott 800 forintnyi jövedelmet, Jakoss bérbe adta azt Beleznay özvegyének évi 1600 forintért.

1795-ben a piaristáknak Terézvárosban fekvő kertjében házat építtetett, hogy bérbeadás esetén lakóház is legyen a terjedelmes kertben. A kollegium épületének tetejét is kijavíttatta. Szóval a ház anyagi ügyeit igyekezett rendbe hozni. E mellett irodalmilag is foglalkozott; szabad idejében szívesen áldozott a múzsáknak. Fiatalabb korában lefordította Gulielmini Bernát híres beszédeit is.

Mint házfőnöknek az volt legnagyobb hibája, hogy a Motsy-féle szomszéd házat, bár potom áron megvásárolhatta volna, átengedte másnak. Ez a ház a Duna partján és a Kötő-utca sarkán állt s áll ma is; a piarista kollegium tőszomszédságában. Ha Jakoss a kínálkozó alkalmat akkor el nem szalasztja, úgy a piarista ház ma teljes négyeszőget képezne. A ház tagjai és a városi tanácsosok közül többen erősen sürgették eme ház megvételét. Könnyen meg lehetett volna vásárolni; mert hisz csak háromezer forintot kértek érte. Azonban Jakost — a mint a kollegium évkönyvírója mondja — megvesztegette Motsy budai

polgár s nem lehetett rábírní, hogy a vételbe belemeujen. Így aztán Motsy nyugodtan megvette maga számára.

1796-ban Dományi Márk László választatott helyébe pesti házfőnökké. Nemcsak a pesti háznak, hanem a rendnek is egyik legkiválóbb alakja volt e derék férfiú, ki fiatalabb korában mint a retorika tanára már működött Pesten. Szelid, nyájas modorával, nagy műveltségével egész sereg jóakarót és barátot szerzett magának és a rendnek mindenütt a hol megfordult. Rendkívüli munkakedve, mely késő aggkoráig nem hagyta el, lelkiismeretessége és pontossága előre biztosították annak a háznak virágzását, melynek vezetését elvállalta.

Mint pesti házfőnöknek első teendője volt a konviktus beszüntetése. Mivel a háznak évenként anyagi kárt okozott, nem látta célszerűnek további fentartását. Azután hozzáfogott a kollégium kijavításához. A folyosókat, a szobákat, az ebédlőt, a kápolnát stb. megújította, az emeleti lépcsők helyébe újakat készíttetett, az iskola falai előtt Ettinger tanár segítségével szép kis kertet alakított.

Ez időben történt, hogy a Kötő-utca sarkán és a Duna partján fekvő telek tulajdonosa, Mocsy, házat építvén, telkét a Duna partjából megtoldotta. Mivel így az új ház az egyenes vonalból kiállott, s a piaristák telkénél jóval előbbre volt tolva, Dományi folyamodott a városi tanácshoz, hogy engedje át a piaristáknak is a Duna partján azt a területet, mely a Mocsi-ház vonaláig terjed. A tanács, fölötte kedvelvén Dományit, minden ellenvetés nélkül átengedte a kívánt területet. Így jutott a kollégium 1798-ban ahhoz a területhez, melyen most a ház dunaparti része áll.

Ebben az évben látogatta meg hivatalosan a piarista házat Pállya István rendfőnök. A tapasztaltak fölött megelégedését nyilvánította. Különös dicsérettel emelte ki a tanári kar buzgó munkásságát és kötelességtudását.

A következő 1799. év sok csapást hozott a házra,

de még inkább Pest városára. A páratlan szigorú tél után, mely alkalommal a Duna több helyen fenéig befagyott, hirtelen olvadás állott be. A Duna vize néhány nap alatt elöntötte a várost, s több mint ötven házat rombadöntött. A piaristák udvarán a kocsi tengelyéig állott a víz, s a földszinten mindent ellepett és megrontott. A rákosi földeken is jelentékeny károkat okozott. A víz lefolyása után a kollégium portája alatt mintegy két lábnyira lesüppedt a föld. Dományi házfőnök kiásatván a földet, egy pince-szerű helyiségre akadtak. A hozzáértő tanárok megvizsgálván a helyiséget, abban egy *római meleg fürdő romjait ismerték fel, mely teljesen hasonló volt az óbudai római fürdőhöz. A fűtőkészülék csöveit és tégláit még elég világosan ki lehetett venni, s így a való tényhez semmi kétség nem férhetett.*

E fölötté érdekes lelet azóta feledésbe ment, s a főváros multjának felderítői semmit sem tudnak felőle. Pedig sok jelentős dologra lehetne ebből következtetni.

Ez év júniusában a rendfőnök konzisztóriumot tartván a pesti kollégiumban, Dományi bejelentette a házfőnökségről való lemondását. Mikor a város közönsége értesült Dományi szándékáról, szeptember 10-én a tanács megbízásából küldöttséget menesztett hozzá és a rendfőnökhöz, hogy a kedvelt és nagyrabecsült férfiú távozását megakadályozza. Boráros János főbiró és Gozleth Ferenc notárius vezette a küldöttséget. Először Dományinál tisztelegtek, s kérték őt a maradásra. Ő azonban megmaradt elhatározása mellett. Azután Pállya István rendfőnökhöz mentek, ki fölötté örvendvén e lélekemelő jelenségnek, megígérte támogatását. A szeptember 22-én tartott ülésben aztán, mikor a kormánysegéddé választott Dományi elő akarta adni lemondását, a gyűlés tagjai nem engedték szóhoz jutni, hanem közfelkiáltással pesti házfőnökké választották.

Maradása oly örömet keltett a városban, hogy a

lakosság elhalmozta ajándékokkal a kollégiumot. Heppler Ferenc, a külső tanács tagja, egymaga tíz akó nemes budai bort küldött ajándékba.

Dományi tehát a város és rendtársainak örömére megmaradt a pesti ház élén, s folytatta előbbeni munkásságát.

Az 1800. év január havában nagy örömben úszott az ikerváros. A kedvelt József nádor felesége, Pavlovna Alexandra ugyanis ekkor tartotta bevonulását a magyar fővárosba. Pest vármegye nevében a piarista gimnázium igazgatója Schaffrath Lipót dr. üdvözölte őt. Mondanunk sem kell, hogy a város és a megye mindenféle ünnepélyt rendezett tiszteletére, hogy örömének külsőleg is kifejezést adjon. A piaristák örömét növelte az a körülmény is, hogy a felsőbb tanhatóság 20 aranyat küldött Dományi kezéhez Bolla Márton részére, elismerésül az oktatásügy és az irodalom terén kifejtett érdemeiért. Dományi szép beszéd kíséretében adta át Váczon az aranyakat Bollának.

Váczról visszatérvén, a házi kápolna felszereléséhez és megújításához fogott. Több oltárt egészen újra átalakított, mivel a rossz tetőn keresztül befolyt víz alaposan megrontotta azokat. Sok egyházi eszközt és ruhát is szerzett.

1802-ben a szerencsétlen véget ért Pállya őt jelölte ki utódjának a rendfőnökségre. Dományi azonban csak három napig tartó kérés és könyörgés után fogadta el a megtisztelő állást. A túlságosan szerény és lelkiismeretes férfiú ugyanis nem bízott magában, hogy a sanyarú viszonyok között meg tud felelni a kívánalmaknak. Azért rendtársainak kellett őt biztatniok:

Mit keseregsz már? mit epezted aggott
Szivedet többé? Tudod a nap is jár
A sötét felhők kebelébe sokszor,
És ragyog ismét

Nem leszen terhes, ha tovább is élsz, mert
 Míg magyar szót hall zavaros lemente
 A Dunának, s fog magyar a Tiszának
 Élni vizével.

Pártfogóid lesznek ezer magyar vért
 Hordozó nagy férfiak, a kik eddig
 Szerzetünk pártját örömet s serényen
 Fogni nem unták!

Mint rendfőnök Egerváryval a pesti ház új főnökével felment Bécsbe, s Ferenc királynál évi 32,000 forint segélyt eszközölt ki a szegény piarista házak felsegítésére.

1805-ben az új rendfőnöki választás alkalmával lemondott állásáról. Hiába volt minden kérés, minden rábeszélés, megmaradt elhatározása mellett. Ezentúl csendes irodalmi munkásság közt töltötte hátralévő napjait.

Dományi rendfőnökké választása után Egerváry Ignác, a nemzeti színészet egyik buzgó elharcosa és szini irodalmunk derék munkása választatott pesti házfőnökké. Hivatalát közmegelegedésre viselte 1805-ig, mikor Dományi lemondása után rendfőnökké választották. Neki köszönheti a rend a kusztodiátusi birtok adományozását; mert ő eszközölte azt ki 1807-ben Ferenc királynál.

A pesti ház ügyeit az ő távozása után ideiglenesen ismét Dományi vezette; 1806-ban azonban lemondván e terhes állásról, Ege Sándor lőn a ház főnökévé. (1806-tól 1808-ig.) Róla már más helyen szólottunk; itt csak annyit jegyzünk, hogy a pesti háznak terézvárosi nagy kertjét ő adta bérbe először. E kert, mely a városi tanács által 1803-ban adományozott 387 négyszögölnyi területtel együtt 15439 négyszögölet tett ki, a mai Andrássy-út és Gyár-utca közt terült el. Egy kis megmaradt részén épült a rendnek mai Gyár-utcai bérháza.

Ege Sándort Farkas Lajos, a kolozsvári akadémia volt igazgatója, a kiváló magyar szónok és író követte a ház-

főnökségben (1808—9). Farkasnak Pesten bekövetkezett halála után pedig Aigl Glicér, a gimnázium igazgatója választatott meg rektornak. Tőle 1815-ben Hegedűs Alojz kormánytanácsos vette át a házfőnöki tiszteletet, s viselte 1829-ig.

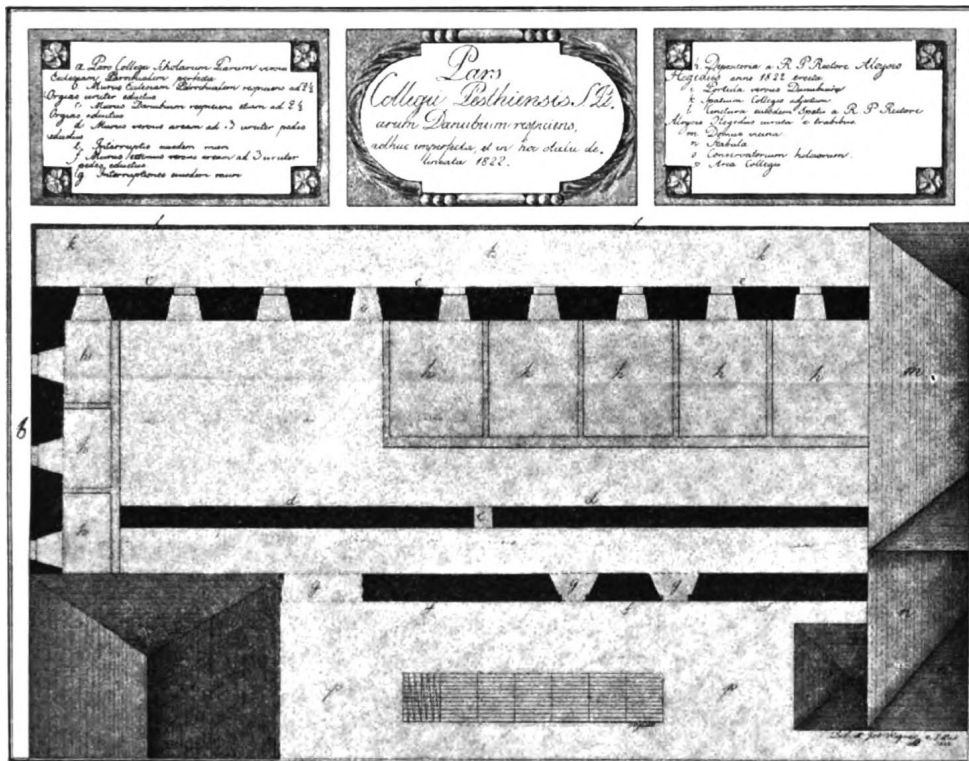
Hegedűs a legszűkebb időkben kormányozta a házat. A devalváció és a francia háborúk szomorú eredményeit ugyanis a pesti kollégium is keservesen megérezte. Pénzének egy részét elvesztette; támogatást sehonnan sem várhatott; mert hisz Pest városa is annyira kimerült volt, hogy piarista elemi tanítókat négy éven át nem bírta fizetni! Így hát a házfőnöknek kellett a hiányok pótlásáról gondoskodnia. S Hegedűs e tekintetben nagy tevékenységet fejtett ki. Béremeléssel fokozta a ház jövedelmét;

A PIARISTÁK GYÁRUTCAI BÉRHÁZA.
(Zorkóczy Gyula rajza után.)

több peres ügyet szerencsésen befejezett, s a dunaparti telken új helyiségek építésével új jövedelem forrást teremtett. Felmérette a háznak külső telkeit és földeit, hogy az új adatok alapján kedvezőbb föltételek alatt adhassa bérbe.

Mennyire szükség volt e dolog végrehajtására, mutatja

A PIARISTA KOLLÉGIUM DUNAPARTI RÉSE 1822-BEN.

(Hegedűs házfőnök építkezései.)

a Vízafogó mellett fekvő földek ügye. E szántóföldeket a kollégium az Eszterházy-palotával együtt vásárolta meg; terjedelmük akkor 10.116 négyszögre rügött, s magánosok bírták bérben évi tíz forintért. Mikor Hegedűs e földeket kedvezőbb föltételek alatt akarta bérbe adni, *kisült, hogy a tizezer négyszögnél nagyobb területből csak 5340*

négyszögöl van a piaristák birtokában, a többi évtizedek óta mások használták és élvezték; csak az adót fizették utána a piaristák! Minthogy békés úton nem lehetett visszaszerezni az elidegenített birtokot, Hegedűs perrel támadta meg a tetteseket. A telekkönyvi adatok, az adócédulák, és az Eszterházyakkal kötött szerződés világosan a piaristák mellett szólván, sikerült az elidegenített birtokot visszaszerezni. Hegedűs aztán úgy ezt, mint a terézvárosi kertet rendkívül kedvező föltételek alatt adta bérbe.

A ház jövedelmét ily módon növelvén, több hasznos újításhoz fogott. A kőbányai szőlőben csinos házat építtetett 1817-ben; két évre rá a kollégium városháztéri részének rossz falépcsője helyébe márvány lépcsőket készíttetett, és a folyosót kiköveztette. A ház dunaparti részét bekerítettette, majd 1822-ben jövedelmező raktárokat és boltokat építtetett az üres dunaparti telken. A mellékelt kép e raktárak rajzát mutatja.

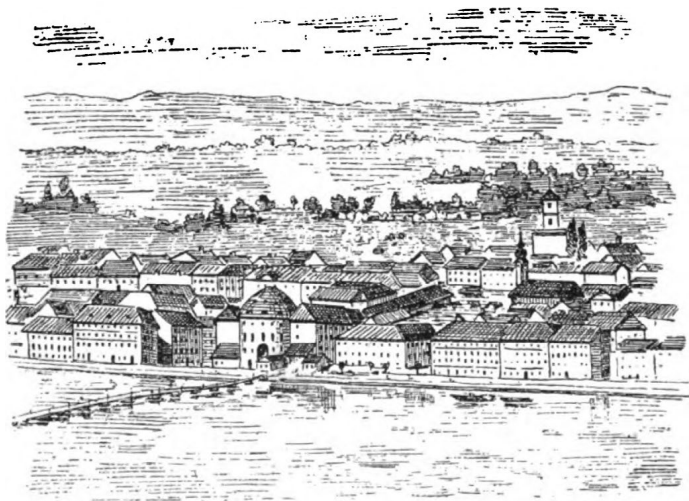
Hogy a tanároknak a ház udvarán némi árnyékos és szórakozásra alkalmas helyet bocsáthasson rendelkezésükre, fákat ültetett, padokat és asztalokat készíttetett.

A külső gazdaságot ép oly ügyesen vezette mint a ház belügyeit. Széna, gabona és bor elég termett. Bár a kőbányai és budai szőlőben a tőkék már vének voltak, az évi termés mégis 300—400 akóra ment fel. S a bor — mint Hegedűs írja — kitűnő volt.

Hegedűs 1830-ban mint kormánysegéd nyugalomba menvén, Grosser János dr. vette kezébe a pesti ház ügyeinek vezetését. Azonban két év múlva helyettes rendfőnökké választatván, hivatalát Sztankovics Miklós dr. kormánysegéd vette át, ki egészen 1837-ig vezette a ház ügyeit. Bár Grosser és Sztankovics a rend ügyeinek s egyúttal törvényeinek őrei voltak, kötelességüket nem mindenben teljesítették. Hogy többet ne mondjunk nyolc éven át egy betűt sem jegyeztek be a ház történetébe, s így a kollégium ez időbeli belügyeiről semmit sem tudunk.

1838-ban Sztankovics helyébe Tamásy József dr. választatott meg házfőnökké. Hivataloskodásának első évében történt az örökké emlékezetes pesti árvíz. A kollégium évkönyve élénk leírását adja e gyászos napoknak.

Március 13-án éjjel, mielőtt a dunai töltés átszakadt, a piarista házat már egészen elöntötte a víz. A kollégiumból ugyanis csatorna vezetett a Dunába; a víz ezen át beömlővén a házba, néhány perc alatt elönti az egész udvart. A földszinten lakó igazgatót, Róth Mihályt és egyik kormánysegédet azonnal fölverik álmukból, de ők ismét

PEST A JELEN SZÁZAD ELEJÉN.

elaluszni, és észre sem veszik, hogy lakásuk megtelik vízzel. Midőn újra fölverték őket, már alig tudtak szobájukból menekülni. A házban támadt zürzavarban legtöbb lélekjelenlétet tanúsított Barts Ferenc dr. tanárjelölt, ki még az ebédlőből is megmentett egyet-mást. Másnap a rendtagok a kápolna ablakából segítségért kiáltottak. Egy dereglye odaérkezvén, nagy nehezen megmentik a vízben álló lovakat, melyeket előtte való nap sehogy sem bírtak kivezetni. Barts Ferenc ezután a padláson szerzett deszkákból ladikot tákolt össze, s annak segítségével behatolt

az ebédlőbe és a konyhába élelmiszerekért. Szerencséje volt a háznak, hogy előtte való nap a kenyeres kofák 26 cipót helyeztek el a kollégiumban; most rábukkantak ezekre, s kenyерük lévén, nem kellett az éhségtől félniök. Az iskola folyosóján még az nap konyhát rendeznek be s Kesler Károly dr. és Arenstein József dr. tanárjelöltek gyöngé járművükkel a habokra bízván magukat, kimennek élelemért. A víz ekkor huszonzét láb és tizenegy hüvely volt. A városban már nagy robajjal dőlték a házak, először a József-, aztán a Teréz- és Lipót-városban. Egy-egy emeletes ház összedőlése óriási robbanáshoz hasonló zajt csapott.

A 14. és 15.-e közti éjjelt nagy aggodalmak között töltötték a piaristák. Mindenünnen zaj és lárma hallatszott; néha-néha hatalmas robbanás némította el a segítségért való kiáltásokat. Az összedőlt házzal együtt a lakókat is hullámsír fődte, ha idejében nem menekültek.

Március 15-én megmozdult a jég. A víz magassága 28 láb volt. Az alacsonyabb épületeknek már tetői is víz alatt állottak. Az aggodalom és rémület nőttön nőtt. Magasabban fekvő helyekre csak drága pénzért engedték az embereket.

A víz e közben egyre növekedett. 15-én éjjel tíz órakor érte el a legnagyobb magasságot (29', 4', 6"). A piarista kollégiumban a víz ekkor kilenc láb és három hüvelyk magas volt. A lépcsők közül 17 állott víz alatt, s a kapun a legkisebb ladikkal sem lehetett kimenni. Élelmet az első emeleti ablakokon keresztül kaptak. Persze ebből csak szükecskén jutott; mivel *a folyosókon mintegy száznyolcvan idegen menekült tartózkodott állandóan.*

Érdekes, hogy a március 15-iki borzasztó éjjelen még földrengés is volt. S nemcsak Pesten, hanem több más városban is érezték a rázkódást.

16-án kissé apadt a víz, de Ráczkévénél megtorlódván a jég, ismét áradni kezdett.

Ez idő alatt szakadatlanul folytak a mentési munkálatok. Az emberek nemeslelkűsége — mondja a piarista évkönyvíró — önfeláldozása oly megható jelekben mutatkozott, s oly szívet facsaró jeleneteket rögtönzött, hogy a szemlélő előtt örökre feledhetetlenek maradnak e szomorú napok.

A mentési munkákban jó példával jártak elől József és István főhercegek. Nagy és önfeláldozó életmentési munkát végeztek Wesselényi Miklós, Eötvös József és Dénes, Szapáry Ferenc, Radvánszky János, Ráday Gedeon, Landerer Lajos, Károlyi György és István, továbbá Decsényi Pál gödi birtokos, ki három kemencében éjjel-nappal sütötte a kenyeret, s küldötte Pestre.

Apadván a víz, március 19-én először lehetett kijönni a piarista házból; az iszap és piszok miatt azonban alig lehetett járni. Képzeltetjük, mikép néztek ki az utcák, mikor a hivatalos adatok szerint 2281 ház dűlt össze s 827 megrongálódott. A bedőlő épületek 151 embert temettek maguk alá.

Március 19-én a váci és budai piaristák élelmet és bort küldöttek pesti társaiknak.

Mivel a külvárosokban még mindig víz volt, s mivel egyes gonszlelkű emberek a gyászos időket lopásra s fosztogatásra használták fel, a nádor statáriumot hirdetett ellenük.

A víz a piarista kollégiumban jelentékeny kárt okozott; a földszinti helyiségekben a padlók tönkrementek, a boltokban lévő árúk szintén, úgy hogy a kereskedőknek el kellett engedni a házbért. A Duna partján két gabonával telt raktár bedőlő; a terézvárosi kertben és a rákosi földken ügyszólván mindent megrontott az áradat. A pincébe, melybe már január elején behatolt a víz, május 29-én lehetett először lemenni. Érdekes, hogy a víz itt jelentékenyebb kárt nem okozott. A hordókat ugyan mind kimosdította helyükből, de egyéb baj ennél nem történt.

Ápril 15-én a rendtagok elfoglalták régi ebédlőjüket; 23-án pedig a nádor rendeletére megkezdték az előadásokat.

A várost ért szerencsétlenség nagy részvétet keltett egész Európában; mindenütt, de főleg Bécsben nagy hévvel fogtak a gyűjtéshez. Maga Sina báró 40 ezer forintot adott. Az orosz cár ötezer aranyat, Eszterházy herceg, a király, királyné s a főhercegek jelentékeny összegeket adtak. A szerencsétlen város lakossága hat milliónyi kölcsönt is kapott két percentes kamatra.

Nagy szükség volt e jótéteményekre; mert hisz magukban az épületekben 10,500.724 frt kár esett.

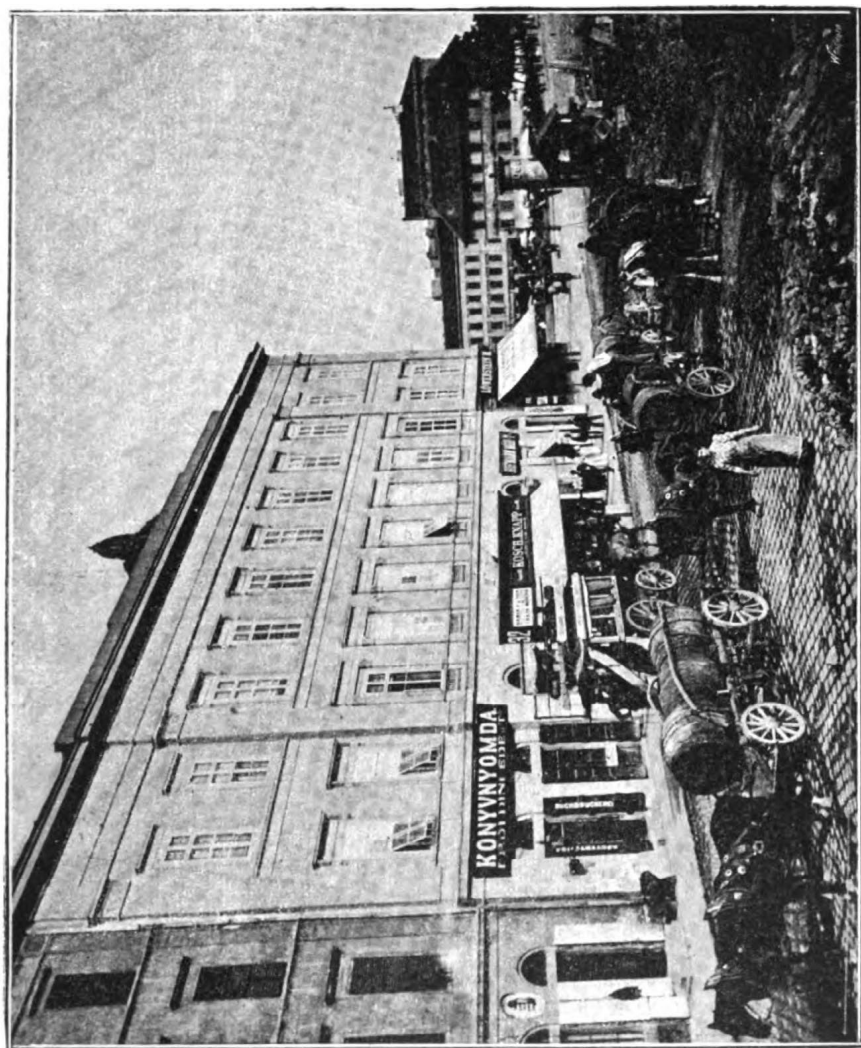
Március 31-én megnyilt a dunai híd, s a városnak legnagyobb jótévője, József nádor elsőnek lovagolt át rajta Pestre, hol a lakosság megható szeretettel és lelkesedéssel fogadta.

Az inséges 1838-iki év elmulta után, Tamásy bölcs vezetése alatt ismét rendben folytak a ház ügyei.

Anyagi és szellemi tekintetben egyaránt kedvezők voltak ezek a negyenes évek a házra nézve. A hazafias és buzgó tanári kar növelte az intézet jó hírnevét, a rendtagok áldozatkészsége pedig lehetővé tette a dunaparti szárny fölépítését a szerzet minden megterhelhetése nélkül.

Említettük már, hogy a dunaparti telken Hegedűs Alojz házfőnök raktárokat építtetett. Ezeket az árvíz részint megrongálta, részint bedöntötte. Mivel a szépülő fővárosnak amúgy sem igen váltak díszére, a rend vezetői közt már ekkor felmerült e gyönyörű fekvésű telek beépítésének terve. Grosser rendfőnök 1841-ben kísérletet tett tehát, vajjon nem lehetne-e az építkezés költségeit adakozás útján összegyűjteni. Minthogy egyesek, Trautwein, Horváth Cyril, Szepesi, Nagy Lipót stb. azonnal nagyobb összegeket ajánlottak fel, a rendkormány elhatározta a Dunapart beépítését, s a rendszeres gyűjtés megindítását.

Grosser János dr. rendfőnök erre lelkes szózatban kérte föl a vagyonosabb rendtagokat az adakozásra. Azok-

A PIARISTA KOLLÉGIUM DUNAPARTI SZÁRNYA.

nak, a kik e nemes célra bizonyos összeget ajánlanak fel, a befizetett tőke feléről szabad rendelkezési jogot biztosított, az egész összeg után pedig életfogytig tisztességes kamatot ígért.

Grosser felszólításának nem remélt sikere lett. A buzgó rendtársak egymással versenyezve szolgáltatták be évek hosszú során át összegyűjtött pénzüket, vagy családi vagyonkájukat. 1846-ig összesen 50.556 frt gyűlt egybe. Ez az összeg untig elég volt az építkezésre, mivel a Kassalik Ferenc készítette szép terv csak 47.420 frtba került.

Azon rendtagok neveit, kik e ház építését lehetővé tették, bejegyezték a kollégium évkönyvébe. A nagyobb összeget adakozók ezek voltak: Szigly Gábor 3500 frt, Schmidt Antal 1000 frt, Nagy Lipót 1000 frt és 200 drb. arany, Reichl Alojz 500 frt és 100 arany, Spányik Glicér 1000 frt és 100 arany, Bendik Ferenc 4000 frt, Taisz József 1000 frt, Hutter Antal 1000 frt, Jallosits András 250 arany, Biegelbauer Károly 200 arany és 800 frt, Barts Ferenc 400 frt és 120 arany, Baranyay Zsigmond 60 arany, Cserbay István 400 frt, Duchony Izidor 600 frt, Dornay István 120 arany, Freisinger József 800 frt, Horváth Cyrill 400 arany, Jäger Ágoston 200 arany, Kutserik Sándor 100 arany, Laponyi Alajos 120 arany, László Alojz 500 frt, Lévay Zsigmond 400 frt, Márkus János 220 arany, Manhart Ignác 400 frt, Nagy Péter 400 frt, Podenstein János 400 frt, Rohrer Antal 100 arany, Sümegh Márton 480 frt, Sümegh Pál 100 arany, Szolcsányi Ferenc 400 frt, Tritremer László 400 frt, Vengriczky József 100 arany, Wohlfart József 400 frt stb., stb.

Az építést 1843. ápril 19-én kezdték, s igyekeztek azt minél előbb bevégezni, de a szépítő bizottság sokáig halogatta a tervek végleges helybenhagyását. Nevezett bizottság azt kívánta a rendtől, hogy a boltbejáratok az alaptól öt lábnyi magasságban legyenek, vagyis hogy

a boltokhoz 11 lépcső vezessen fel. Grosser sehogy sem akart e kívánságnak, mely az egész tervet elcsúfította volna, eleget tenni. Sok huza-vona után végre a bizottság elfogadta az eredeti tervet, s így a már kezdett építkezést nyugodtan folytathatták. 1845. szeptember 29-én teljesen elkészült az új szárny.

Az új épületben nyert elhelyezést az ebédlő, a konyha, a konviktus egy része és a rendfőnöki lakosztály. A modern, világos és tágas új ház legszebb része az öt különféle épületből álló piarista kollégiumnak.

XV.

A POLITIKAI ÉBREDÉS ÉS A SZABADSÁGHARC KORA.

Széchenyi Ferenc és Aigl Glicér pesti igazgató. — A piarista gimnázium és főtanoda ifjúságának száma megközelíti a kétezeret. — Horváth Ignác és Náray Dávid magyar irodalomtanárok. — Eschner Konstantin ünnepelése — Spányik Glicér. — Elenyák György. — A kormány a budai királyi gimnáziumot a piaristák vezetésére bízta 1832-ben. — Frank Ferenc egyetemi rektor beszéde. — Az első budai tanári kar. — Házmán polgármester levele. — A piaristák 1838-ban reáliskolát akarnak alapítani Pesten. — A magyar reálparallel osztályok a piaristák vezetése alatt. — Grosser János dr. rendfőnök népiskolai tervezete 1842-ből. — A piaristák 1844-ben ajánlatot tesznek a városnak egy modern iskola építésére. — A tanács nem ad telket. — Tamásy József dr. — Nagy Péter. — Széchy Ágoston. — Szigly Gábor. — Szigly tanítványainak versgyűjteménye. — Sümeghi Pál dr. — Hanák János. — Spindlhuber Eduárd dr. — Jallosts András pesti igazgató 1848-ban. — Hindy Mihály. — Sárvári Béla. — A forradalmi szellem a piarista rendben. — Az elégtelenek benyomulnak a rendi gyűlés helyiségébe. — Kierőszakolják a képviselői káptalan egybe-hívását. — Nagy Péter szép beszéde. — Küldöttség Eötvös miniszterhez. — Gruber György dr. rendfőnököt és hivatalársait leteszik. — A püspökök magatartása. — A piaristák mint katonák. — Petlanovics, Perlaky és Palotay elfogatása. — Hanák büntetése. — A pesti piarista tanárok iratait lefoglalják. — Scitovszky primás a pesti házban. — A császári kormány Tamásyt bízta meg a rend ideiglenes vezetésével. — Eltiltják az ujonge fölvételt. — A váci reformáló gyűlés.

Irodalmunk emelkedésének és politikai életünk ébredésének korában a pesti gimnázium tanárai elődeiknek nyomdokain haladtak. Dugonicsnak, Horányinak szelleme nemcsak hogy ki nem halt, hanem világító fényként ragyogott a tövises pálya előtt állóknak. S ha voltak félénkek, remélni nem merők, lánglelkű tanítványaiknak sikere azokat is felbuzdította. Mert lehet-e vigasztalóbb, bátorítóbb, lelkesítőbb jelenséget képzelnünk a tanárokra nézve, mint a tanítványaikba oltott eszmék diadalát? Buzdíthat-e jobban valami a további küzdelemre, mint a munka sikere?

A pesti gimnázium tanárai e tekintetben szerencsés emberek voltak. Láthatták volt tanítványaiknak Széchenyi Istvánnak, Dessewffy Józsefnek, Ráday Gedeonnak, Szentkirályi Mórnak, Klauzál Gábornak, Földváry Gábornak stb. nagy sikereit a politikai élet terén; örvendhettek Katona József, Bajza, Józsika s főleg Vörösmarty munkái hatásának; vigasztalódhattak, látván, hány ezer és ezer ember szívében rezdül meg a lánglelkű tanítvány dalára a hazafiúi érzés.

De ha nem látták volna is fáradozásaik sikereit, ha nem örvendezhettek volna tövises pályájuk egyetlen jutalmának, akkor is terjesztették volna a magyar nyelvet,

akkor is igyekeztek volna minél több lelket megnyerni a legnemesebb eszmének, a hazafiságnak: mert ez a pesti gimnáziumnak tradíción alapuló missiója volt, s mert minden igaz magyar szívtől elválaszthatlan a nemzeti buzgóság és a hazafias érzés.

Valóban szép és lélekemelő ama küzdelem, melyet ez intézet lelkesebb tanárai folytatnak nyelvünk és nemzeti-ségünk érdekében. Mintha csak a jelen századi irodalmi és politikai küzdelmeinket látnók kicsiben! Először harcolnak a nyelv és irodalom érdekében, aztán magyarosítanak s lelkesítenek mindig nagyobb és nagyobb mértékben; a negyvenes években az állami tanítási rendszer akadályai dacára már tiszta magyar az intézetben minden. A szabadságharcban ott találjuk a tanárokat a tettek színhelyén. A forradalmi szellem behatol a cellákba is, és a rend beléletében merész reformokra készíti a tagokat. A szabadságharc leverése után börtön, üldözés és rendőri felügyelet lesz részük. Az új tanítási rendszer erőnek erejével megkezdí a németesítést, de a pesti gimnázium igazgatójának és tanári karának ellenállásán legtöbb kísérlete hajótörést szenved! *Inkább távozik az igazgató Pestről, mintsem hogy németté tegye az iskolát. A Bach korszakban a piarista gimnázium volt az egyetlen fővárosi intézet, mely magyar maradt, s magyar nyelvű értesítőt adott ki! S ezt a törvény és a felsőbb hatóság szigorú rendelkezése ellenére tette!*

Kötetet lehetne írni mindezen érdekes és változatos küzdelmekről. Sajnos, terünk nem engedi, hogy részletesebben foglalkozzunk velök. Csak vázlatosan adjuk tehát a főbb mozzanatok történetét.

A kormány 1808-ban, mint említettük, Aigl Glicért nevezte ki a pesti gimnázium igazgatójának. E jeles férfiú, ki ha akarja a feledhetlen emlékü Széchenyi Ferenc gróf fiának lehetett volna nevelője, egyike volt kora legműveltebb tanárainak. Személyes barátság fűzte őt Széchenyihez,

ki midőn házába édesgette, oly szépen írta róla Pállya rendfőnökhöz: „a mi bizodalmuuk szívbeli, mely személyes ismeretségben fundáltatik, és ezen mostani kérésünknek nem a szükség, hanem érdemeinek régi tisztelése és előbbeni kinyilatkoztatott óhajtásunk oka. . . . Engedje oda kedves jó Barátom Aigl közjóakarónkat és megáldja az Isten főtisztelendő Urat, hogy gyötrődésünket örömmre változtatta és fiannak boldogságát eszközölte!”¹ Aigl azonban maradt, s a pesti gimnáziumban tovább is tanított még pedig oly sikerrel, hogy maga Ferenc király is elismerését nyilvánította a tapasztalt intézmények felett.²

Ez a buzgó és lelkiismeretes férfiú 1830-ig állott az intézet élén. Tanítványainak száma ezrekre megy; kik között hazai nagyságaink legkiválóbb alakjait találhatjuk. Egy intézetnek történetében szinte példátlan az a rohamos fejlődés úgy számban, mint szellemi tekintetben, mint a milyet a piarista gimnázium mutat föl az ő vezetése alatt. Az ifjúság száma évről-évre rohamosan növekszik; míg azelőtt többnyire 4—500 között ingadozott, most rendszeren 800—900 növendék keresi föl. 1825-ben meg már 940-re rúgott a tanulók száma, s magába az első osztályba kétszázharminc diák járt! Ugyanezen években a gimnáziummal kapcsolatos „királyi nemzeti főiskolában“ 700—850 tanulót találunk. *Képzeltjük mennyi dolga volt e közel kétezer tanulóval az aránylag csekély számú tanári karnak!*

A tanítás ez időben az állami methodus szerint folyt úgy a nemzeti iskolában, mint a gimnáziumban. Azonban a Bolla-féle utasítások, melyeket Ürményi is helyeselt, teljesen érvényre emeltettek. Így hát a második Ratio

¹ Széchenyi felesége Festetics grófné ugyanekkor szintén írt Pállyához. Levelében többi közt ezt is írja: „Erhören sie die Bitte meines Mannes, und die meinige, schenken sie uns ihren würdigen Freund Aigl, und beruhigen dadurch zwei besorgte Eltern“.

² Historia Domus Pesth. 1807. év történeténél.

educationis legszembetűnőbb fogyatkozásainak és hiányainak pótlásáról eléggé gondoskodva volt.

E kor legkiválóbb és egyúttal leghazafiasabb tanárai közül meg kell említenünk: Horváth Ignácot, ki évek hosszú során át volt a magyar nyelv és irodalom tanára, s kinek buzgóságát, szeretetreméltóságát számos egykorú nyomtatvány is hirdeti. Tanítványainak ragaszkodását mutatják az 1818. évben hozzá intézett szép sorok:

Fulge docentum gemma sodalium
Praedulcis Horváth! quem sapientia,
Et fronte splendes pax verenda,
Et reverentia iusta legis,

Et sculpta cordi praedicat aequitas,
Primas apud quem religio occupat
Divum, quibusvis nec repulsam
Temporibus, patietur ullam.

Non tam per aequor sollicite cavet
Navis magister, ne scopulo haereat;
Quam tu caves cura sagaci,
Ne errigat impietas triumphum etc.

Horváth tanítványai között oly neveket találunk, melyekre méltán büszke lehet az intézet. Klauzál Gábor, Bajza József, Katona József, Vörösmarty Mihály, Szentkirályi Mór, Draskovics János, Nagy Sándor, Prónay László, Haller Ferenc, Magyar János stb. Horváth ajakairól hallották a magyar nyelv szépségeit hirdetni.

Megosztotta vele a munkát Náray Dávid, a ki szintén a magyar irodalom és nyelv tanára volt. Több éven át együtt működött Horváth Ignáccal.

Kimagaslik e kor tanárai közül a szelíd lelkű Eschner Konstantin. 1817-ben jött Pestre és 1830-ig egyfolytában tanított. Azon régi kedves mesterek közé tartozott, kik a nevelést a szív érzéseire mint alapra fektetvén, mindent a szeretet hatalmával tudtak és iparkodtak kiviinni.

Az a sereg színjáték, idill, pásztordal és óda, mely az ő tiszteletére jelent meg nyomtatásban, hirdetik, mily benső és szeretetteljes viszony volt közte és tanítványai között. Maga is elég ügyes verselő lévén, a költészet tanításában kiváló szép eredményt mutatott fel. El is halmozták tanítványai annyi verssel, a mennyivel senki mást.¹ Egyik tehetséges növendéke társai nevében 1823-ban ilyen jellemző sorokkal tisztelte meg őt:

Boldog ezerszer, ki azért lehet
 Boldog, hogy sokan ő általa boldogok
 Lesznek. Példa vagy Eschner, ki dicsőn hazád
 Szent oltárainak szenteled élted. — Ő
 A virtusnak igaz mestere, nyájasan
 A magvát veti, s keltét lágymeleg
 Nedvével, hogy erős lenne segíti. Ki
 Hív nem fogja tehát áldani nagy neved
 Édes mentorom? *Ó jó magyar élj!* Ama
 Nagy Nesztor gyönyörű éveit, a tavasz
 Vidám kellemeit hintse reád; s nehéz
 Fátumnak dühödő lelke ne érje fris
 Élted kellemetes napjait. — Im! pedig
 Most, most rajta kiáltson, *ki magyar, velem:*
Éljen boldogan a mi kedves Eschnerünk!

Egy másik jeles tanítványa, Mérey Móric, 1826-ban ilyen című versezetet adott ki tiszteletére: „Örömdal tisztelendő Eschner Konstantin úrhoz, a pesti főgymnasiumban, kegyes iskolák részén lévő, *versezés rendes professorához*, midőn dicső nevének ünnepét ülné július 27. napján“. A csinos kiállítású vers úgy tünteti fel Eschnert, mint a hazifiság buzgó apostolát, kinek önfeláldozó munkásságát „a szeretett haza édesdeden veszi“.

Olyan a lelked felemelt sugára
 Mint a zöldelő hiacint a kertbe,
 Kit virágok mind leborulva áldnak
 S áldva szeretnek.

¹ Csak hamarjában tizenkét ily füzetet szedtem össze a lomtárban.

Jeles tanára volt az intézetnek Spányik Glicér dr., a későbbi budai igazgató, Magyarország középiskoláinak tanulmányi előadója, egykor ünnepelt magyar történetíró; továbbá Elenyák György dr. az „Eltan“ című munka szerzője, későbbi egyetemi helyettes tanár; azután Raffay János, kinek eredetiségéről egész adomakör keletkezett. Kitüntek még képzettségükkel s hazafias irányukkal Szüts József dr., Deáky Károly dr., Lanczinger János dr., Lakatos Márton dr., Grosser János dr., Csertő József, Zsigmond Bertalan, Róth Mihály, Kertész József, Villiger József dr., Lánay Lénárd, Kámpay Benedek, Reiszner Pál doktor és Purgstaller (Palotay) József dr.

Ezek voltak ama tanárok, kiknek támogatásával Aigl Glicér igazgató az intézet jó hírnevét oly magasra emelte s kik nem tekintvén magasabb képzettségüket, egyenlő lelkesedéssel tanítottak a nemzeti iskolában és a gimnáziumban.¹

Aigl kezéből Grosser János dr. vette át az igazgatóságot; de egy év múlva már Róth Mihály kormánytanácsos bízott meg az intézet vezetésével.

Mielőtt Róth Mihály igazgatóságának idejét ismertetnők, szólanunk kell a budai királyi egyetemi gimnázium átvételéről.

A pesti piarista gimnázium jó híre és a tanári kar közmegelegedéssel fogadott munkássága eredményezte, hogy a kormány a piarista rend vezetésére bízta a budai egyetemi gimnáziumot. Indító okul erre az a folytonos panasz szolgáltatott, mely a budai gimnázium tanári kara és igazgatója ellen felmerült. A fegyelem a jelen század huszas éveiben már oly tűrhetlen volt, hogy a budai szülők más intézetekbe vitték gyermekeiket, s a felsőbb tanható-

¹ Az elemi iskolákban tanítottak: Reiszner Pál dr., Vágner József, Lakatos Márton dr., Lupcsánszky Elek, Raffay János, Purgstaller József dr., Jaeger Ferenc stb.

sághoz folyamodtak, hogy a gimnáziumot valamelyik szerzetes rend vezetésére bízzák.

1828-ban a második human. osztály tanulói az iskolai padokat, asztalokat és egyéb butorokat darabokra zúzván, kihajították az ablakon; a lecsendesítésükre jövő igazgatót pedig kezénél megragadva kivezették az iskolából. Bár tizenegyet kicsaptak közülök, a duhajkodás tovább is tartott. E miatt a tehetetlen Korbéli igazgatót és kanonokat nyugdíjazták, s helyébe ideiglenesen Nagy Péter piarista tanárt nevezték ki.

A helytartótanács és a kancellária ezután a bajok orvoslásáról kezdett tanácskozni. Megállapodásra ugyan nem jutottak, de a „studiorum commissio“ a gimnáziumnak a piaristákra való bízását határozta el. Így állván a dolog, dr. Spányik Glicért Szegedről felhívják, s a gimnáziumi igazgatóságot reá bízzák (1832.).

Minthogy a gimnáziummal összeköttetésben állott a budai elemi iskola is, a piarista rend ennek átvételébe is beleegyezett. Cziráky gróf elnöklete alatt megkötik a várossal a szerződést, és évi 1600 frt fizetés mellett megkezdik a tanítást. A város az elemi iskola egy részét átalakíttatta piarista házzá, s a kijelölt tanítók és tanárok ott nyernek elhelyezést.

Ezalatt a gimnázium átvételének ügyében is megkötik a szerződést. A helytartótanács évi 2000 forintot ajánlott fel az egyetemi alapból a tanári kar fenntartására, s a piarista rend, bár ez az összeg fölötte csekély volt, elfogadta az ajánlatot. A király is megerősítvén a szerződést, 1832. október 18-án megtörtént az ünnepélyes beiktatás. Frank Ferenc dr., az egyetem rektora tartotta az ünnepi beszédet. A rövid, de szépen kidolgozott szónoklatban meleg elismeréssel szól a piaristák érdemeiről. „Viri isti — mondja — religionem literasque summo studio et ipsi colunt et ex instituti sui professione in pueriles animos inplantare indefesso conatu adlaborant. Utrumque

etiam illo successu faciunt: ut urbes oppidaque, in quibus domicilia habent, collegiis eorundem florentibusque gymnasiis celebritatem obtineant; aliae vero ad expetendos eos incitentur“ etc.¹

Frank beszédére Spányik Glicér dr., az új budai igazgató és házfőnök felelt. Terjedelmes beszédében nagyobb részt a hazafiúi kötelességekről s a helyes nevelés kellékeiről szólt. Beszéde végén lelkes szavakkal buzdítja az ifjúságot kötelességeik hű és pontos teljesítésére.

A budai ház első személyzete ezen kipróbált tanerőkből állott: Hoffmann Ágoston, Scheftsik Alojz dr., István főherceg tanára, Nagy Péter, Szigly Gábor, Pintér Hieronymus, Purgstaller József doktor, Csepelyi Pál és Zimmermann Jakab dr.

A rend vezetői nagy gonddal ápolgatták az új piarista kolóniát. Szép majorságot szereztek a ház részére mintegy 15 ezer forintért; a kápolnát és a lakó helyiségeket tisztességesen berendezték, s az első kiadásokról nagylelkűen gondoskodtak.

Azonban a gimnázium nem sokáig maradt a rend vezetése alatt; a szabadságharc leveretése után 1851-ben a szerződés pontos betartása dacára „*ideiglenesen*“ visszavették. Hiába! a mit nálunk hazafiságnak mondanak, azt a bécsi körök bűnnek tartják!

Az elemi iskola azonban tovább is a rend vezetése alatt maradt. Ez az intézet, melyben 1832-ig alig hallatszott magyar szó, rövid idő alatt szintén magyarrá lesz. A piaristák már az átvétel évében tiszta magyar értesítőt adnak ki s nemzeti címerrel díszítik azt fel. Ezen első értesítő címe így hangzott: „*A budai királyi nemzeti főoskolának a második félesztendő után érdeme szerint való fel osztatott ifjúsága 1833*“.

¹ Nyomtatásban megjelent 1832-ben: „*Orationes ea occasione dictae, qua institutum Scholarum Piarum in Regium Archi-Gymnasium Budense solemniter introductum est*“. Spányik nagy beszéde is bentfoglaltatik.

A tanítás és módszer oly jó volt az iskolában, hogy maga a város „*mintai elemi iskolának*“ nevezte el, s még akkor is a piaristák kezében hagyta, mikor a város közönsége elhatározta, hogy az elemi iskolákat közöskkék fogja tenni. Ez ügyben írta Házmán polgármester a rendfőnöknek: „miután mindeddig semmiféle határozat nem hozatott, mely a várbeli elemi mintaiskolának tényleges átváltoztatására hatással volna, s így a főváros és kegyes tanítórendnek a várbeli iskolákra vonatkozó jogviszonyai mindeddig semmiféle változást nem szenvedtek; ennél fogva *teljes elismerésünket* és hálánkat fejezve ki a kegyes tanítórendnek a várbeli elemi iskolánkban úgy az oktatás, mint a nevelés terén szent hivatásának megfelelőleg mindenkor tanúsított buzgóságáért és hazafias működéseért, a fennálló szerződést továbbra is érvényben fenntartani óhajtjuk“.

A budai elemi iskola e levél kelte után még egy évtizedig maradt a piaristák vezetése alatt. 1880-ban azonban feloszlott a budai piarista ház. A pesti elemi főiskolában már jóval előbb, 1858-ban abbahagyták a tanítást. Az utolsó években amúgy is csak egy piarista, Nikolinyi Alajos tanított ez intézetben.

Pedig a pesti elemi iskolához jobban ragaszkodott a rend, mint a budaihoz; mivel a pesti főelemi iskola saját telkén épült s a gimnázium három osztálya is ott volt elhelyezve.

De mivel az itten való tanítás évről-évre több és több kellemetlenséget okozott a rendnek, végre az iskolát a város rendelkezésére bocsátotta.

A város és a rend között lefolyt ellentétek közül legyen szabad itt néhányat felemlítenünk.

1825. szept. 7. 27,471. sz. a. a királyi udvari kamara meghagyta a pesti városi tanácsnak, hogy mihelyt üreseedésbe jön az elemi iskola igazgatói hivatala, azt a gimnáziumi igazgatóra ruházza, s ezért neki évi 100 forintot fizessen.

1834-ben meghalván Boráros tanácsos és igazgató, a város a helytartótanács 1829-ki engedélyére támaszkodván, ismét a maga kebeléből nevezett ki igazgatót.

1827-ben a városi tanács a szerződés nyílt megszegésével világi tanítót nevezett ki az intézethez. A piaristák a nádorhoz viszik panaszukat, s a helytartótanács révén 1828-ban elégtételt kapnak.

Pest városában ez időben még nem volt reáliskola. A piaristák azonban a főelemi iskolának gimnáziumra előkészítő osztályában meghonosították a reáltárgyak előadását. Mivel azonban egy év alatt nem sok eredményt tudtak felmutatni, Grosser János dr. rendfőnök 1838-ban ajánlatot tett Mednyánszky Alajos bárónak, hogy ha a város az említett előkészítő osztályhoz még egyet állítana fel, ő kész abban a bécsi reáliskola tervei alapján a praktikus reáltárgyakat előadatni. *E célra hajlandó néhány tanárt Bécsbe küldeni, hogy ott a reáliskola tervét és methodusát megismerjék, s a műügyetemen a kellő ismereteket megszerezzék.*

Ime a pesti reáliskola csirája és első eszméje! Sajnos, akkor még nem valósulhatott meg. Azonban 1855-ben a város már felállította az úgynevezett „reálparallel“ osztályokat. Ekkor ugyan már volt a városban alreáliskola, de ennek tannyelve a német volt. Holott a piaristák vezetésére bízott két reálparallel osztály magyar nyelvű lett.

Ezen reálparallel osztályokban az 1855-ben kötött szerződés szerint három piarista tanár tanított. A három közül egy az igazgatói teendőket is viselte. Fizetésök fejenként 400 frt volt. Ezen kívül a város kötelezte magát, hogy az igazgató-tanárnak évenként száz forintot ad, chemiai és fizikai szerek vásárlására.

1842-ben Mednyánszky Alajos, tervben lévén az elemi iskolák teljes átalakítása, levelet írt Grosser rendfőnökhöz, és felkérte őt, hogy adjon véleményt, miként lehetne a népiskolákat leghelyesebben átalakítani. Grosser sietett

eleget tenni a megtisztelő felszólításnak, s még az évben beterjesztette javaslatát.

Ő különbséget tesz a városi és a falusi elemi iskolák között. Az elsőben a következő tárgyakat kívánja előadatni: vallástant, bibliát, nyelvtant, helyesírást, számtant és fogalmazást. A vallástanra nézve megjegyzi, hogy az első osztályban, nem szabad azt a tanulókkal betaníttatni, hanem csak annyit tanuljanak a növendékek, a mennyit a szóbeli előadás után megjegyeznek.

A falusi iskolában az olvasást és írást kellene csak tanítani. Ezeken kívül tanácsos volna a falusi élet szükséges ismereteit egy könyvecskébe összefoglalni, s azt előadni. E könyvecske magában foglalná az erkölcsi szabályokat, okos formában; az egészségtan és gazdaságtan főbb szabályait; az emberi kötelességeket s az elengedhetlenül szükséges fizikai dolgokat.¹

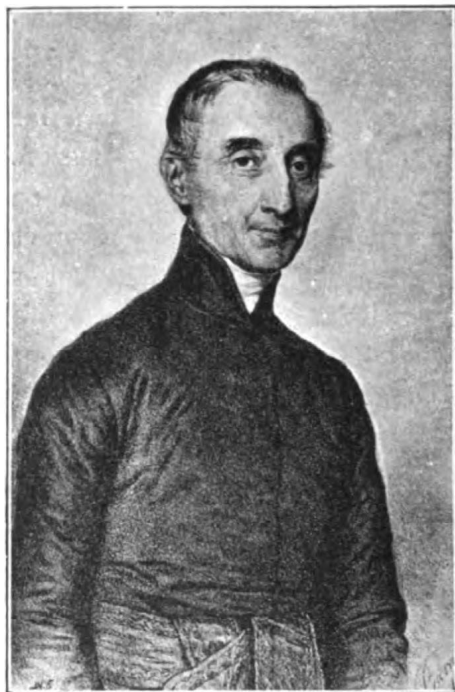
1844-ben a három elemi osztály mellé még kettő állítatván fel, a rendfőnök azt az ajánlatot tette a városnak, hogy *szerezze meg a kötő-utcai iskola folytatását képező Ágoston-féle sarokházat, s azon a piarista-rend oly modern iskolaházat épít, mely minden kívánalomnak meg fog felelni!* Ha a város megszerzi ezt a házat, mely úgysis kiegészítő része a piaristák telkének, azonnal megkezdik az építkezést, s az új iskola 1846-ban már készen lesz.

A városi tanács azonban nem fogadta el e méltányos ajánlatot. Sőt az elemi iskolák igazgatóságának kérdésében éles ellentétbe helyezte magát a piaristákkal szemben. A helytartótanács azt határozta ugyan, hogy a főelemi iskolák a rendfőnök felügyelete alatt maradjanak, de e határozata oly homályos volt, hogy Szögyényi László 1845-ben újra leírt a rendfőnökhöz, s kérdést intézett hozzá, miként lehetne a főelemi iskola igazgatóságát a

¹ Az érdekes javaslat a kegyes-tanítórend levéltárában van.

piaristákra bízni a nélkül, hogy Pest városa kinevezett igazgatójának, Vojdicsek kurátornak tekintélye csorbítatnék.

Ilyen alapon persze lehetetlen volt a megoldás. A kérdés tehát még 1848-ban is napirenden volt. 1848. szeptember 16-án a miniszterelnök megbízásából Szász Károly „állodalmi altitkár“ utasította a rendfőnököt, hogy

NAGY PÉTER.

az iskolai ügyekben s a tanítók kinevezésében a várossal egyetértve járjon el. Ezt könnyebb volt elrendelni, mint végrehajtani. A szabadságharc lezajlásával azonban, főképp a reálparallel osztályok felállítása után helyreállt az egyetértés.

Ideje, hogy visszatérjünk a pesti gimnáziumhoz. Róth Mihály igazgató és kormánytanácsos épen egy évtizedig állott a gimnázium élén. Nem voltak ugyan olyan szép

lelki tulajdonságai, mint Aigl Glicérnek, s a rendben mint pártoskodó embert ismerték, de mint igazgató megfelelt kötelességének. Az ő igazgatósága alatt működött a pesti gimnáziumban a legtüzesebb magyar tanárok egyike Jallsits Endre (1832),¹ továbbá Schirckhuber Móric dr.,

SZIGLY GÁBOR.

a magyar tudományos akadémia tagja, a természettudományoknak és a történelemnek buzgó művelője (1833), Nagy Márton, a magyar tud. akadémia tagja, ismert író

¹ Az évek mindig azt az időt mutatják, mikor tanárkodását kezdette a pesti gimnáziumban.

(1835), Nachtigal Jakab dr., Békefi (Biegelbauer) Károly, az „Elemi földleírás“, „A magyar tartományok földleírása“, „Szózat az elemi iskolák tanítóihoz“ stb. című munkák szerzője, Barts Ferenc dr., az „Elemi számtan“ szerzője (1839), Hanzély Mihály, Borbély László, Rohrer Antal dr. stb. 1839 óta Reisinger János dr. egyetemi tanár is a pesti ház tagja volt.

1842-ben a derék Tamásy József dr., a későbbi rendfőnök lett pesti igazgatóvá. Három évig a leghazafiasabb szellemben, közmegelegedésre vezette az intézetet. 1845-ben a pesti kollégium főnökévé választatván, a gimnázium igazgatója Nagy Péter, a királyi tanítóképző intézet vezetője, s későbbi rendfőnök lett. Különös, hogy nevét nem találjuk a magyar írók között, pedig több alkalmi füzetet adott ki, s egyike volt a rend ügyesebb magyar verselőinek. Szép gyászverset írt például Bolla halálára; ez 1831-ben nyomtatásban is megjelent.

Nagy Péter igazgatósága alatt a pesti gimnázium már teljesen magyar volt. Ő adta ki az első magyar nyelvű értesítőt. „Az ájtatos tanítórend pesti királyi tanodalmába járó ifjúságnak érdemsora“ cím alatt. Ő rendezte az iskolában 1845-ben ama szép, hazafias ünnepélyt, melyen a tanári kar a kollégium egyik jeles tagjának, Széchy Ágoston bölcséletdoktornak, a magyar tud. akadémia tagjának mutatta be a tisztelet adóját. Az alkalmi örömdal Széchy hazafias erényeit magasztalta. Két utolsó strófája így hangzott:

Óh nem jöhet már a szomorú idő!
S tán megbocsátják végre az istenek:
Hogy eddig a nép oly könnyelműn
Annai jeles neveit feledte.

S így míg csak a hon nemzeti címerén
A három űs bérc ormai fénylenek:
Hő szűd erénye, s honfi tettet
Példa gyanánt maradnak előttünk.

Érdemesnek tartjuk a fölemlítésre, hogy a magyar verselésre ez időben igen nagy gondot fordítottak a tanárok. Egyik-másik valóban elismerésre méltó eredményt tudott e téren felmutatni. Ilyen volt a derék Szigly Gábor, ki 1845-ben jött a pesti gimnáziumba, s már 1846-ban tanítványai nyomtatásban adják ki az ő útmutatása mellett készült költeményeiket. A díszesen kiállított gyűjtemény „*a haza reményére növekedő ifjúság lelkes pártfogóinak*“ van ajánlva. Az előszóban Szigly a többi közt ezeket írja: „célszerűnek láttam jelen évi ked-

HANÁK JÁNOS,
a magy. tud. akad. tagja.

ves tanítványaimat arra buzdítani, hogy a jelesebb írók munkáival, hacsak némely részben is, megismerkedjenek, a mint t. i. koruk, az idő és eddig szerzett lényeges tehetségök engedi; mert látván a példát, biztosabb leend az utánzás. De mit is tenne egy tanító üdvösebbet, hivatala körén túl, mint övéit még külön munkásságra is felszólítani, s az önkénteseket szives készsége mellett segíteni is!“

A gyűjtemény első darabja egy pásztori vers; a második egy rímes trocheusi pár vers, melyet Nagy Péter igazgató névnapja alkalmával adott elő az ifjúság „*a*

tanítókar s negyven magyar öltönyös képviselő ifjak diszkörében“. A következő darabok változatos versmértékben írt hazafias költemények, balladák, románcok stb. Kammermayer Károlynak, Budapest mostani polgármesterének is van a gyűjteményben egy alkaeosi verse („Erény“).¹

Szigly tanítványai megakarván hálálni mesterük fáradozását, maguk is adtak ki tiszteletére szépen kiállított „örömdalokat“. Az őszinte szeretet hangján kérik ebben a mestert:

Nevelj, vezérelj számtalan évekig
Védőkül a sors vad zivatarjain,
A béke karján boldogító,
S nagyra törő flakat hazánknak!²

Sziglynek neve más tekintetben is emlékezetes a pesti házban. Ő ugyanis a kollégium dunaparti szárnyának kiépítésére több ezer forintot adott. Mint budai gimnáziumi tanár az ottani társház felszereléséhez is hozzájárult sajátjából.

1845—1848-ig a következő ismertebb nevekkel találkozunk a pesti tanári karban: Sümeghi Pál dr., kinek latin nyelvkönyvét a helytartótanács jutalommal tüntette ki; Hanák János, a természettudományoknak korában legkitünőbb művelője, a magyar tud. akadémiának s egy csomó külföldi tudós társaságnak tagja; azonkívül szenvedélyes, rajongó hazafi, ki tanítványait is folyton a legnagyobb hévvel tüzelte a hazafiságra; Lutter Nándor dr., a magyar tud. akadémia tagja, buzgó matematikus és jó hazafi, ki a szabadságharcot mint katona küzdötte végig; Spindlhuber Eduárd dr., ifjúkorában elhalt (1848-ban) jeles tehetségekkel megáldott tanár, kinek a

¹ Óh! kedves érzés hatja meg a magyart,
Midőn honának nagyhírű hőseit
Olvassa, kik gyémánt erénnyel
Fönmaradó koszorút kivívtak ott stb.

² Buda 1845. háladatos tanítványi Szigly Gábor úrnak.

„Polgári építészeti“-ről kiadott műve méltó feltűnést keltett. A pesti házhoz voltak beosztva még ez időben Zimmermann Jakab dr., a későbbi egyetemi tanár, egy sereg magyar munkának szerzője, Suhajda Sándor dr., Halvány János dr., volt bécsi akadémiai tanár, Baranyai Zsigmond dr., Heisler József dr. és Schuster Konstantin, a jelenlegi váci püspök.

Nagy Péter 1848-ban a budai ház élére helyeztetvén, a pesti gimnázium igazgatója Jallosits András kormánytanácsos, a római és tiberi akadémia tagja, a pesti kir. tanítóképző intézet vezetője stb. neveztetett ki. Jallosits már a harmincas években is tanított a pesti gimnáziumban, még pedig a legtüzesebb hazafias szellemben. A hozzá intézett számos üdvözlő dal, alkalmi füzet, óda, stb. mind magasztalólag szólanak „*magyar hazánk e bárdusának*“ lelkes hazafiságáról. Úgyes magyar és latin verselő volt; rendkívül sok költeménye látott napvilágot, de még több hever kéziratban. Mint pesti költészettanár írta a „Hamvadsz te is hát Bolla! fejünk, atyánk“ kezdetű szép gyászverset, továbbá a Hegedűs Alojz,¹ s még előbb Pyrker János érsek tiszteletére kiadott alkalmi füzeteket. Latin költeményei több könyvre osztva jelentek meg.

Mint tanár és igazgató szelíd, nyájas modorával oly kedveltségre tett szert, hogy a fővárosnak egyik legtiszteltebb alakja volt itt tartózkodása alatt. „Vir hic — mondja nekrológja — ob ingenuum animi candorem, morumque comitatem et affabilitatem cuius domi forisque carissimus, celebratissimus.“ A pesti gimnázium élén ép a legválságosabb időben (1848—49-ben) állott. De

¹ Ebből a csinos versből álljon itt e strófa:

Hasznos éltének tele bár közelgetsz
Nem nem engedjük fagyod itt csikorogni;
Lángoló szívünk melegére zordon
Képed eloszlik.

hivatalát azért becsülettel betöltötte, s híven megfelelt hazafias kötelességének. A szabadságharc leverése után felmentették őt állásától.

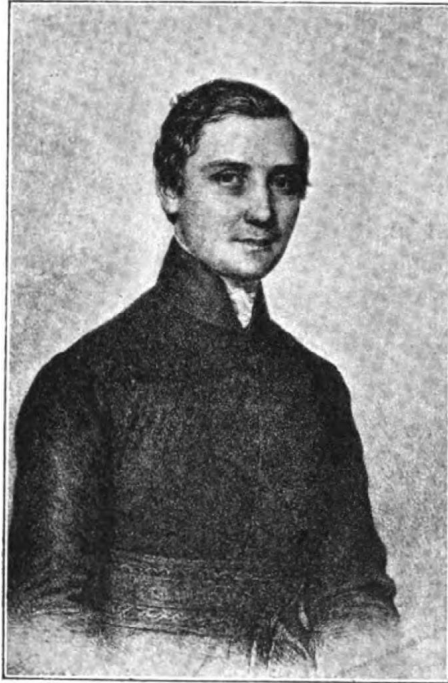
Az 1848—49-iki években a pesti ház tagjai és tanárai közül meg kell említenünk Újvári Jánost, ki a későbbi Bach-korszakban is híven szolgálta a magyarság ügyét; továbbá Hindy Mihályt, a „Római régiségtan“ ismert

JALLOSITS ANDRÁS.

íróját; Szepesi Imre dr.-t, Petlanovics Alajost, Baumer Károly dr.-t, Arenstein József dr.-t, a magyar tud. akadémia tagját és Sárvári Bélát, a klasszikai irodalom egyik legbuzgóbb munkását, ki T. Livius és Julius Caesar fordításán kívül, a „Mult és jelen tanmód“, „Tanrend“, „Irályisme“, „Történeti életképek“, „Élet és csatarajzok“, stb. című munkáival, s főképp kitűnő tanításmódjával tette nevét széles körben ismeretessé.

Az 1848. év eseményei jelentékeny változásokat eszközöltek a piarista rend beléletében. A forradalmi szellem, a szabadság után való vágy áthatott mindenkit, a kibén csak egy parányi életszakra pislogott. A pesti és budai piarista tanári kar lelkesebb és hevesebb tagjai elérkezettnek látták az időt a rend beléletének és alkotmányának gyökeres átváltoztatására. Először a *Reform* című

SÁRVÁRI BÉLA.

politikai lapban kezdték támadni az eddigi rendszert, s főleg Grosser János és Gruber György dr. rendfőnököket, a kiknek pénzügyi műveletei nagyban hozzájárultak az elégtelenség és a forrongás növeléséhez. Majd külsőleg is igyekeztek kifejezést adni kívánságaiknak s érzéseiknek. A tanári kar egy része felcsapott nemzetőrnek, más része pedig félrevetvén a szerzetesi öltönyt és fegyelmet, szakált növesztett, s világi ruhában, világi módra kezdett élni.

Az így keltett mozgalom élén Hanák, Perlaky, Arenstein, Lutter, stb. állottak. Mivel a vidéki piaristák közül is sokan csatlakoztak a mozgalomhoz, együttesen a törvényes formák mellőzésével benyomultak a júliusban tartott részleges rendi gyűlésbe, s ott oly határozatokat erőszakoltak ki, melyek a rend alkotmányát felforgatással fenyegették.

E részleges gyűlésnek eredménye volt a szeptember hó 3-ára Pestre összehívott *képviselési gyűlés*. Kilencvennégy rendtag jelent meg e káptalanon, köztük olyanok is, kiknek joguk sem volt a megjelenéshez, annál kevésbbé a szóláshoz. Sokan világi ruhában, szakálosan jelentek meg. Ép ezért Nagy Péter társai nevében előre kijelentette, hogy a gyűlést sohasem fogják törvényesnek elismerni. „Ha fontolóra vesszük — mondotta a többi közt — gyűlésünknek akár keletkezését, akár jelenlegi állását, annyira minden törvényességből látjuk kiforgatva, hogy *a szabadságnak ezen hajnalán, éppen itt néhány zsarnok önkényes hatalmaskodása akarta lerakni ingatag alapzatát, egy léte előtt romokba dülendő nyomorú épületnek!*

Ám mondják! a nemzet törvényes átalakulásában nekünk átalakulnunk vagy vesznünk kell.

Igen is: én *a törvényes reformnak ellensége nem vagyok, sőt igen szükségesnek tartom a kor igényeit számba vennünk, hogy a nevelés-tanítás gyönyörű pályáján szent hivatásunkban haladhassunk: de törvényes reformot kívánok, mely nélkül minden mozdulat zavar, zsarnoki s veszélyes.*

Azért csekély véleményemet, de törvényes követelésemet következőkben összpontosítom, kérve a tisztelt gyűlekezetet honunk szeretetére, mely halálos elleneitől övedzve, egyedül polgár felekezeteinek békés s egybetartó lelkületében helyhezi reményét; esedezve, társadalmunk hajdani díszére, az emberiség nevelés-tanítása körében szerzett jeles

érdemeire, s most már hanyatló érdekeinek megmentésére, hagyjunk fel jelenleg újító alakításokkal, *éltünket úgy is csak órák s percekre számíthatjuk*, hagyjunk fel újított törvények javaslatival, vannak törvényeink, szabályaink, szokásaink; tartsuk meg azokat okos számítással úgy, mennyire tehetségünk s körülményeink engedik.

Forrjunk össze szívben, lélekben s tetteinkben; akarjunk egyet, egytől irtózzunk mindnyájan, a szakadás és önzés átkától! A türelem és szeretet kapcsa fűzzön össze mindnyájunkat; ugyanazon egy érdek vezérelje törekvéseinket; hazánk s társadalmunk jelen aggasztó körülményeiben legyenek szerények követeléseink.

Tiszteljük s tartsuk meg külső viseletünkben törvényes egyformaságunkat, mert ezek által menthetjük meg csupán halálos állásunkat a gyalázatos haláltól!“

Nagy Péter lelkes és szépen kidolgozott beszéde nem tudta lecsillapítani a zavargó kedélyeket. Az sem hatott rájuk, hogy Nagy Péterrel együtt a rend kormányának tagjai bejelentették lemondásukat. Folytatták a tanácskozásokat, s Palotay József dr. indítványára küldöttséget menesztettek Eötvös báró miniszterhez, hogy megtudják, mi szándéka van a kormánynak a piarista renddel. A küldöttség, melynek tagjai voltak Palotay József dr. egyetemi tanár, a magyar tud. akadémia rendes tagja, Tamásy József dr. kormánysegéd, Horváth Cyrill dr. a magyar tud. akadémia rendes tagja és Lutter Nándor dr., határozott válasz nélkül érkezett vissza. A gyűlés erre letette Gruber György dr. rendfőnököt s Palotayt választotta helyébe. A rendkormány tagjai és a házfőnökök helyett is újakat választott. Pesti házfőnökké Valentini János kormánytanácsos lett.

A rend tagjai közt uralkodó szellem, a püspöki kar több, nem épen magyarérzésű tagjának megtámadása és a szeptemberi pesti káptalan határozatai egyházi téren éles visszatetszést keltettek. Egyéb hatása azonban a harci

zaj folyamata miatt nem volt, minthogy egyetlen püspök sem akadt, a ki a piarista tanárjelölteket fölszentelte volna.

A pesti gyűlés bevégezése után a fiatalabb piarista tanárok, sőt az idősebbek közül is többen beállottak a hadseregbe. Az elsők mint rendes katonák, az utóbbiak mint tábori lelkészek küzdöttek végig a szabadságharcot. A branyiszkói hősnek s másoknak példája mutatja, hogy a csatatéren is vitézül helyt állottak.

Az osztrák seregek diadalmas előnyomulása szomorú napokat hozott a piaristákra. A pesti és budai ház több tagjának bujdosásra kellett adnia magát. Perlaky László, Petlanovics Alajos, sőt Palotay (Purgstaller) József 1848-iki rendfőnök is börtönbe hurcoltattak.¹ Hanák Jánost megfosztották állásától, s a tanári pályára egyszer s mindenkorra alkalmatlannak nyilvánították. A pesti ház tanárainak írásait lefoglalták, kilenc szobát kiüresítettek, s több tanárt évközben eltávolítottak Pestről úgy mint Budáról. 1851-ben meg visszavették a rendtől a budai gimnáziumot.

1850. febr. 5-én váratlanul és bejelentés nélkül megjelent a primás a pesti kollégiumban. Összehíván a rend kormányát, megdorgálja előttük a rendi tanárokat. Meghagyja, hogy Luttert és Reisingert hívják vissza a házba. Maga elé hivatja Arenstein doktort, s megintvén őt, szakálát leborotváltatja. Erre az egész ház számára szentgyakorlatokat s vallásos elmélkedéseket rendel el. Háromnapig itt tartózkodás után távozott.

Azonban február 20-án, mikor a rendtagok épen ebédnél ültek, ismét megjelent, s az egész házat, iskolákat, tanári szobákat alaposan átvizsgálta.

1851. augusztus 25-én ismét meglátogatta Scitovszky János primás a pesti házat. Ez alkalommal azonban csak mint vendég lakott a házban. A nevezett naptól kezdve ugyanis szentgyakorlatokat tartott a világi papsággal, s

¹ Mint ártatlant a vizsgálat után szabadon bocsátották.

egész udvarával a piaristákhoz szállott. A házfőnök szerencséjére a tanárok mind távol voltak, s így nagy nehezen el tudta őket szállásolni. Gondja azonban azért volt elég; mert egy-egy nap nem kevesebb mint 150 személyre kellett terítettnie.

A primás ez alkalommal már jelzé, hogy a rend reformálására káptalani gyűlést fog összehívni. Az 1848-ki piarista alkotmány ugyanis az ország függetlenségével együtt megbukott. A császári kormány megbízásából Szentiványi Vince kir. kommisszárius Tamásy Józsefet bízta meg a rend ideiglenes vezetésével. A széles hatáskörrel felruházott helynök megalakította ugyan az új rendi kormányt, de újoncokat nem vehetett föl a rendbe, mivel az 1850. jan. 21. császári parancs megtiltotta azt. Így aztán a rend további fenmaradása bizonytalan volt.

A szabadságharc alatt észlelt forradalmi szellem megszüntetésére, a régi alkotmány és fegyelem visszaállítására Scitovszky primás IX. Piusz pápa megbízásából káptalani gyűlést hirdetett Vácra. Az 1852. aug. 30-án megtartott káptalanból kizárta mindazokat, kik az utóbbi mozgalmakban résztvettek, vagy a kik politikai hatalom részéről nyerték kinevezésüket. E gyűlés eredménye volt Nagy Péternek rendfőnökké választása. A pesti házfőnöki tisztséget Jaeger Ferenc kormánytanácsos nyerte el.

1853. szept. 8-án az apostoli vizitátor, Scitovszky ismét összehívta a káptalant Vácra. Ez volt az úgynevezett reformáló gyűlés, melyen három napon át maga a primás elnökölt. A gyűlés eredménye a rend régi szervezetének és alkotmányának teljes helyreállítása.

XVI.

HARC AZ „ORGANISATIONS ENTWURF“ ELLEN. HORVÁTH CYRILL MINT PESTI IGAZGATÓ.

Geringer behozza a magyar iskolákba az Organisations Entwurfot. — A pesti tanári kar felterjesztése az Entwurf ellen. — Nem tanácsolja behozását. — Az iskolák nyelvét az ország közszelleme határozza meg. — Egyéb kifogások az Entwurf ellen. — A pesti tanári kar átmeneti tantervet ajánl. — A budai piaristák kijelentik, hogy az iskola nyelve más nem lehet, mint a magyar. — A kormány nem veszi figyelembe a fölterjesztéseket. — Az új rendszer behozása a pesti gimnáziumba. — Horváth Cyrill mint igazgató és magyar irodalom tanár. — Önképző kört alakít. — A Részvét Hangjai. — A pesti gimnázium ifjúsága Garay árváinak érdekében. — A főigazgató lázadásnak mondja a szabadságharcot, betyárjelvénynek a nemzeti szalagot. — Tilos a Kossuth-kalap hordása. — A pesti tanári kar magyar iskolakönyvek írásához fog. — Magyar műszó-gyűjteményt ad ki. — A főigazgató botrányosnak mondja azt az állapotot, hogy a pesti gimnáziumban egyetlen német nyelvű iskolakönyvet sem használnak. — Iskolai értesítők. — Horváth Cyrill igazgató az értesítőben támadja az Entwurfot. — Horváth igazgató és tanárai távoznak Pestről. — Az első érettségi vizsgálatra 131 tanuló jelentkezik. — Tanodai törvények 1851-ből. — Lutter Nándor dr. mint igazgató. — A germanizáló rendszer bukása. — A régi lelkes tanárok visszajönnek Pestre. — Polák Ede dr. — Cseh Ferenc dr. — Lutter a budai, Nagy Márton pesti házfőnök pedig a pesti állami gimnázium igazgatójává lesz. — Szepesi Imre dr. — A piaristák nagy oktatásügyi tanácskozmánya. — Az itt készült plánumot elfogadja a kormány, s az egész ország iskoláiba behozza. — Purgstaller rendfőnök elnöklete alatt megalakul a tanárvizsgáló bizottság. — A kollégium belügyei.

A szabadságharc leveretése után politikai életünkkel együtt oktatásügyünk is jelentékeny átalakuláson ment át. A császári kormány jól tudván, hogy a nemzeti szellemre és nyelvre az iskolák elnémetesítésével mérhet legnagyobb csapást, hazánkban is behozta az új tanítási rendszert. 1849. okt. 9-én Geringer az *Organisations-Entwurf*-ot valamennyi intézetre ráparancsolta, s Thun Leo miniszternek volt rá gondja, hogy az új rendszer életbe is lépjen minden helyen.

Tagadhatlan dolog, hogy a Thun-féle rendszer haladás volt régi oktatási rendszerünkhöz képest. Azonban volt olyan hibája is, mely minden jó tulajdonságát háttérbe szorította. Ez az *erőszakos németesítés* volt! Thun, hogy Magyarországot a közoktatás áldásaiban részesíthesse, előbb németté akarta tenni. A német nyelvet tette az egyetem és a középiskolák nyelvévé, s bevitte azt a népiskolákba is. Ezeket szem előtt tartván, mindenki természetesnek fogja találni, hogy a magyar nemzet szokatlan ellenszenvvel fogadta az új methodust.

A pesti gimnázium tanári kara 8052/346. sz. a. fel-szólíttatván az új tanrendszerről való véleményadásra, 1850. aug. 15-én nyújtotta be a miniszteri biztoshoz terjedelmes jelentését.

Mindjárt az első pontban kifejti, hogy az ország belső viszonyai és a középtanodák jelen állapota a kérdéses rendszernek nem egyszerre, hanem fokkonként való behozatalát tanácsolják. „Az emberi természet, de különösen a nemzet több századon keresztül fejlődő életének mivoltából bizonyos. lévén, hogy seholsem, a nevelési pályán pedig sohasem lehet óhajtott sikert várni az előkészítetlen változtatásokból, *bátorkodunk Méltóságod előtt egész nyíltsággal kijelenteni, miszerint az Entwuriban ábrázolt tanrendszer, bármily átgondolt és jeles legyen is az tartalmát illetőleg, Magyarország jelen szellemi állásában teljességgel nem találandja föl azon elemet, melyhez rokonulva foganatos diszlésnek örvendhessen. Rögtönözött behozása tehát nem fog egyebet szülni bizodalmatlanító kedélyháborításnál.* Más tartományokban, hol az eddigi szokást előkészítésül vehetni, kedvezőbb az ügy állása.“

Ezután erősen ellenzi a tandíj (didactrum) behozását, s kifejti a tanárkérdés körül felmerülhető nehézségeket. Majd a „tanbizottmányok“ felállítását s az igazgató hatáskörének csorbitását helyteleníti.

Fölötte érdekes és nemzeti szempontból a legfontosabb, a mit a jelentés a tanítási nyelvről mond. „A tanítási nyelv választása céltévesztő alapra van építve. Azt sem az erre még eléggé nem minősített tanulókra, sem az ebben járatlan és felekezeteskedőleg elfogult szülőkre nem lehet biztosan bízni. *E pontra nézve a hely körülményeit, a tanulók sajátságát és a tantárgyak eddigi kezelését legjobban ismerő tanodai személyzet bírhat elhatározó nyomatékkal! A város nyelve nem nyelve az iskolának is.* Néha a tanodát magában foglaló város legkevesebb növendéket küld; a más nyelvű vidékek túlnyomólag népesítik a tantermeket. Sőt a német ajkú atyák kívánják Pesten és Budán is, hogy gyermekeik magyarul taníttassanak, mert a német nyelvet a család körében úgy

is megtanulják. Nem is tanácsos a szüléket kényszeríteni, hogy magyar nyelv tanulás végett kénytelenek legyenek gyermekeiket távol vidékre küldeni; mert ez az általuk lelkiismeretes gondossággal űzött házi nevelést megszakasztja és a már tapasztalt szomorú következmények miatt folytonos aggódásba ejti az illetőket. *E pontra nézve legbiztosabb és legigazságosabb mérték az ország közszelleme. Ennek tisztelése nélkül satnyulni fog minden nevelési gond.*¹

Ezután áttér a gimnáziumban tanítandó nyelvekre. Bár az Entwurf a tanítás nyelvét a németet jelölte ki, a piaristák fölterjesztésükben erről nem is vesznek tudomást, hanem e helyett a magyar nyelv tanítását sürgetik. *„Mindenütt kötelezett s egész teljességében tárgyalandó legyen a magyar nyelv — mondja a jelentés! Ennek nyelvtana, a nyelv egyszerű s igen felvilágosító természeténél fogva, legbiztosabb alapul szolgálhat a más nyelvek tanával foglalkozóknak.*“ A többi tárgyak rovatában sürgeti a magyar történelemnek bővebb tanítását még az algimnáziumokban is.

Az iskolakönyvek kérdésénél helyteleníti ugyanazon tankönyveknek használatát; mert a tudomány és a nemzeti élet természethű kifejlésztésére nézve nem lenne célirányos, ha a tanárok mindenütt ugyanazon könyvek használására szoríttatnának. Magyarország el fogja magát tankönyvekkel látni, csak az irány legyen kijelölve, mely hogy kellőleg hasson, *természethűségben* ne szűkölködjék.

A tanórák felosztása ellen is kifogást emel. *„Az Entwurfban tekintet sincs Magyarországra és annak belső viszonyaira; azért hiányzik belőle az oly tanulmányok besorozása, mely nélkül itt tanodákat képzelni sem lehet.*“ Ezek után a viszonyok tekintetbe vételével a tanári kar egy új tervet nyújt be, mely az eddigi

¹ Első és udvarias hadüzenet ez a német nyelvnek.

osztálytanításból megtartja azt, a mi az új tanrendszerrel nem ellenkezik s behozza mindazt, a mi az új tervnek időnkint való, hazánk viszonyaihoz alkalmazott behozását előkészíti. Ezt az új tervet már a jövő 1850/51. iskola-évben meg lehetne kezdeni.

Talán nem lesz érdektelen, ha ezen terv vázlatát közöljük itt:

1. A hat osztály egyelőre megmaradna. Mindegyik osztályban lenne egy osztálytanár, ki a szorosán vett nevelésre felügyelne, s a valláserkölcstant tanítaná. Egy-egy tanár legalább két osztályban működne. Az egyes tárgyak a tanárok közt szakok szerint volna felosztandó.

2. A tárgyak előadása a következő lenne: az első osztályban biblia, magyar, latin és német nyelv, a tanítványok értelméhez mért rövid földirat és számtan.

A II. osztályban: vallástan, magyar, latin és német nyelv a természetrajzból, az állatország, Magyarország és a hozzá tartozó tartományok földirata, Magyarország története az Árpád és vegyes házbeli királyok alatt, számtan.

A III. osztályban: vallástan, magyar, latin és német nyelv, természetrajzból a növényország, az osztrák birodalom földrajza, matematikai földrajz, Magyarország története a Habsburg királyok alatt, számtan.

A IV. osztályban: vallástan, magyar, latin és német nyelv syntaxisa s ugyanazon nyelvek íróinak magyarázása, természetrajzból az ásványország, egyetemes történetből a régi világ története, az ó-világ földrajza, a számtan befejezése.

Az V. osztályban: vallástan, szónoklattan, magyar, latin klasszikusok, német nyelv, római régiségtan, a középkor története s vele kapcsolatosan a középkor földirata, a természetrajz egész terjedelmében rendszeresen ismételtetik, algebra, görög nyelv.

A VI. osztályban: vallástan, költészet, magyar, latin klasszikusok, német, görög nyelv, görög régiségtan,

egyetemes történetből az újabb kor az új kor földirátával, természettan, első félévben algebra, másodikban geometria.

A pesti tanári kar eme felterjesztését illetékes helyen nem vették figyelembe; a budai piarista tanárok hasonló véleményadását sem.¹ Az Organisations-Entwurf tehát már a következő 1850/51. tanévben behozatott. Egyelőre azon csak hét osztály nyílt meg. A tanári kar a következő tagokból állott: Barcs Ferencz dr., Baranyay Zsiga dr., Cserbay

HORVÁTH CYRILL DR.,
a Magyar Tud. Akadémia tagja.

István, Horváth Cyrill igazgató, Koczányi Ferenc, Lengyel József, Polák János, Schirklhuber Móric dr., Somhegyi (Schröck) Ferenc dr., Sümeghi Pál dr., Szepesi Imre dr.

¹ A budai piarista tanárok a görög nyelvet nem óhajtották kötelező rendes, hanem csak rendkívüli tárgynak. Az intézet tannyelvére nézve ezt terjesztették fel: „a magyar ifjúság tudományos műveltetésének sikeres tökélytetésére mulhatatlanul szükséges, hogy tanintézeteiben az oktatási előadó nyelv, saját nemzeti nyelve legyen“. A történet tanításánál ugyanők ezt jegyzik meg: „a felkent magyar királyok dicső tetteinek s kedves honunk viszontagságainak előadása a kötelezett tantárgyak közé soroztassék“.

és Ujvári János. Régi kipróbált tanerő valamennyi s a mellett majd mind író is egyúttal.

A magyar irodalom tanára Horváth Cyrill dr. igazgató volt. E páratlan hazafiságú férfiúnak, a piarista rend egyik büszkeségének köszönhetni, hogy a pesti gimnázium a Bach-korszakban az abszolutisztikus kormány erőfeszítései dacára is hű maradt eddigi hazafias és nemzeti irányához. Horváth Cyrill állásának veszélyeztetésével, a tanári karral együtt vállvetve iparkodott, hogy mindaz, a minek az idegen kormány elfojtását és kiirtását tűzte ki célul, a pesti gimnázium növendékeiben tápláltassék és növeltessék. Saját felelősségére önképzőkörszerű egyesület alakít az iskolában, órákat ad, tanítványainak sikerültebb költeményeit kinyomatja a lapokban, buzdít, lángot gerjeszt az ifjú szivekben, s olyanokban is érdeket ébreszt a költészet iránt, kiket hajlamaik különben a gyakorlatias irány felé tereltek.

Lelkes buzdításait fogékony keblekbe hintette. Tanítványai a szokásos felolvasásokon kívül, írott lapok szerkesztését is megkísérlették. Szépirodalmi és humorisztikus lapot adnak ki egymás közt, s az ifjúság kapva-kap a rejtegetett lapokon. 1854-ben már nyomtatott munkával lépnek a nyilvánosság elé, s a közönség osztatlan elismeréssel fogadja a becses költői és prózai dolgozatokat. A „*Részvét Hangjai*“ című könyv volt ez, melyet „a pesti felgymnasium közremunkálásával“ az intézet két tehetséges növendéke Siegmund Vilmos és Huszár Imre szerkesztettek. A 194 lapra terjedő kötet, mely Forray grófnénak, a magyar irodalom lelkes pártfogójának van ajánlva, a Garay árvák fölsegélésére adatott ki. Számos sikerült költői és prózai dolgozat van e kis könyvben. Ilyenek Győry Vilmos-nak „*Perényi Péter*“ és „*Rege a barna lányokról*“ című költeményei, továbbá „Egy kórházi beteg naplója“ nevezetű elbeszélése; Dalmady Győző-től „A Vértes barlangja“, „Mióta elváltam“, Szily Kálmán-tól „Hej

szerelem“, „Kérdés“, Szentkirályi Albert-től „A vihar“ stb. A hazafias költemények mellett csinos szerelmi dalokat is találunk a kötetben. Ilyen például a következő:

Mióta elváltam
 Barna lányka tőled,
 Szólj mért gondolkodom
 Oly sokat felőled?
 Mért látom arcodat
 Szüntelen előttem?
 Sokat gondolkodol
 Tán te is felőlem? . . .

Akár hova menjek,
 Nincs sehol nyugalmam,
 Mindenütt csak neved
 Sóhajtozza ajkam;
 Az isten is azért
 Ver talán oly nagyon,
 Mert nem az ő nevét
 Sóhajtom ajkamon?

Elég sikerült Sánta Gábornak „A kis madár azért száll“ című eme dalocskája is:

A kis madár azért száll a fára
 Mert ott várja őt szerette párja;
 Én is azért vagyok
 Mindíg a virányon,
 Mert ott vár engemet
 Az én kis virágom —
 Kedves kis virágom!

Azért jó fel a nap langy sugára
 Hogy élet derüljön itt a tájra;
 Én is azért járok,
 Szép rózsám tehozzád,
 Mert oly életadó
 S ékes a te orcád —
 Bájos a te orcád!

A hazafias költemények között Dalmady, Győry és Siegmund művei a legsikerültebbek. Képzeltjük minő örömmel olvasta ezeket az ifjúság az elnyomatás ama szomorú korában. Mily lelkesedés szállhatta meg őket az István királyról szóló költeménynek imaszerű fohászaira:

Ha védni kell az ősi szent hazát,
Ha baj köröz avagy veszély,
Ne csüggedj el, ne drága nemzetem,
Óh higj ő benne és remélj stb.

Ime Horváth Cyrill tanítványai ilyen dolgokért lelkesednek, ilyen sikereket mutatnak fel akkor, mikor a felsőbb tanhatóság minden hazafias mozgalmat eltiltott, s mikor hivatalosan elrendeli, hogy a kik német nyelvben nem eléggé jártasak, azokat vissza kell vetni az alsóbb osztályokba,¹ s hogy a főgond e nyelv elsajátítására legyen fordítva.

Az igazgatót és hazafias tanárokat azonban az ilyen rendeletek nem akadályozták meg hazafias munkásságuk folytatásában. A nemtetsző rendeleteket egyszerűen félretették, vagy kivitelét képtelenségnek mondták.

Hogy milyen szelleműek voltak ebben a szomorú időben a főigazgatói rendeletek, arra nézve elég lesz egy példát felhoznunk. Az 1851 52. iskolaévben megtiltották a piarista gimnázium tanulóinak a Kossuth-kalapoknak, a nemzeti színű szalagoknak és salangoknak viselését. August főigazgató ezt a következő ékes szavakkal hozta a tanári kar tudomására: „máskor más viszonyok és körülmények közt ilyes feltűnő különcködések legfőbb pajkos divatkedélynek tulajdoníthatók voltak. Most azonban, *miután*

¹ Ofen 27. Febr. 1855. Elrendelik azt is, hogy minden hivatalos irat németül vagy latinul legyen kiállítva, az értesítőben német nyelvű dolgozat legyen stb. Számos ilyen rendelet van a gimnáziumi levéltárban. Így 1852. szept. 8-án a főigazgató *az összes magyar jelentéseket visszaküldötte azzal a megjegyzéssel, hogy a miniszterium csak német vagy latin nyelvű iratokat fogad el.*

a lázadási düh az ily föltűnő jegyeket izgató pártos cégériként kizsákmányolta, most midőn a lázadási sebek még vérzenek, s a béke és nyugalom után sóvárgó lélek féltékenyen és gyanakodóan szemléli a gyászos mozgalmakból átszivárgó kárhozatos jeleneteket, minden szembetűnő különcös divat — habár távol-

SCHIRKHUBER MÓRIC DR.,
a Magyar Tudományos Akadémia tagja.

ról is minden incselkedő s ingerlő gonosz szándoktól — megrovást érdemel Ezeknél fogva a tanodai előjáróknak komolyan meghagyatik, miszerint oda fordítsák igyekezetüket, hogy jó tanácssal, okos intéssel, s hol szükség hivatalos tekintélylyel és a következmények élénk ecsetelésével *a gondjukra bizott ifjúságot minden pajkos és betyár jelek és öltözetek viselésétől elvonják,*

elidegenítsék, sőt el is tiltsák, magok is jó példával előmenjenek“.¹

Képzhetjük milyen érzéssel fogadta a tanári kar e rendeletet, mely tartalmától eltekintve, még hozzá telve van kezdetleges íráshibákkal!

Hogy a kitűzött hazafias célt elérhessék, s hogy a kormány részéről erőszakolt német iskolakönyvek helyett valamennyi tárgyban jó magyar kézikönyveket adhassanak a tanuló ifjúság kezébe, a tanári kar több tagja iskolakönyvek írásához fogott. Ilyen célból jelentek meg Koczányi Ferenc-nek „Latin szótára“ (1851), „Latin irányképző gyakorlatai“, „Magyar szónoklata“, „Latin irodalmi szemelvényei“ (1852), Schirkuher Móric „Elméleti és tapasztalati természettana“ két kötetben (1851), „Természettani földrajza“ 24 fametszvénynyel (1852), Schröck (Somhegyi) Ferenc-nek történeti kézikönyvei, Sümeghi Pálnak „Latin nyelvtana“, „Latin szókötési gyakorlatai“ (1851), Sárváry Bélának „Irály isméje“, „Cicero szónoklatai“, „C. J. Caesar művei“, Szepesy Imrének sok kiadást ért latin és görög nyelvtana, Trautwein Jánosnak „Magyar olvasókönyve“ három kötetben (1855), Szabóky-nak és Lutternek matematikai kézikönyvei stb.

1851-ben ugyancsak a fentebb említett célból Barcs Ferenc dr., Sümeghy Pál dr., Schirkuher Móric dr., és Schröck (Somhegyi) Ferenc dr. magyar műszó gyűjteményt adtak ki az ifjúság számára ilyen cím alatt: „*A pesti nagy gimnáziumban használatra elfogadott elemi tiszta mennyiség-tani műszók sorozata*“. Az előszóban elmondják a szerzők, hogy az ország legtöbb intézetében más és más fizikai és matematikai műszavakat használnak. A vidékről Pestre tóduló ifjúság aztán ugyanarra a fogalomra tíz-tizenötféle kifejezést is hoz magával. E zavar megszüntetésére adják ki e füzetet. „E sorozat közzététe-

¹ 1852. márc. 25. a pesti gimnázium igazgatóságának.

lével — mondják ugyanott — távolról sem volt szándékunk más intézetbeli tanárokon, vagy egyéb szakértőkön felülemelkedni s ennél fogva irányukban tekintélyképen lépni fel, miután mindenki előtt tudva van, hogy a műszók jobbadán úgysem saját szerzeményeink, mint sokaktól már előbb is használtak, hanem egyrészt itt helyben az összhangzat létesítése által a haladást előmozdítani, másrészt egyéb szakértőkben figyelmet gerjeszteni, miszerint ők is vagy jobbak alakításáról gondolkodni, vagy elfogadás által az *egység* megközelítéséhez segédkezet nyújtani, vagy ellenkező esetben előadásuk alkalmával ezekről is legalább futólag említést tenni sziveskedjenek“.

Az előszó után világos áttekintésben mintegy 450 szónak és kifejezésnek adják magyar értelmét. Érdekes lesz felemlítenünk, hogy a felsőbb tanhatóság úgy ennek, mint a fentebb felsorolt iskolakönyvek egy részének behozását és használatát kereken eltiltotta.¹ Sőt 1853. dec. 1-én kibocsátott rendeletében *botrányosnak és feltűnőnek mondja azt az állapotot, hogy a pesti piarista gimnáziumban egyetlen német iskolakönyvet sem használnak, s egyetlen tárgyat sem adnak elő németül!* „Die Direction — mondja a rendelet — wird demnach angewiesen sich in diesem Bezug nach den Andeutungen der Circular-Verordnung vom 28. November 21,101. *streng* zu verhalten!“

Horváth Cyrill igazgató e szigorú rendelet dacára, a következő iskolaévre ismét nem hozott be német iskolakönyveket.

Sok baja volt az igazgatónak a felsőbb hatósággal a vizsgálatok ügyében is. Horváth Cyrill a régi magyar, nyilvános és ünnepélyességgel összekötött vizsgálatoknak volt híve, s mikor ezek behozatalát követelte, valósággal felbőszítette August főigazgatót. 1852-ben mégis újra sür-

¹ 1852. nov. 15-én 1726. szám alatt és 1851. decz. 30. 1592. szám alatt.

² 1853. decz. 1. 22.224. sz. a.

getni akarta e kényes ügyet. Azonban Szepesi lebeszélte őt. „Ezt nem találom jónak ismét felhevíteni — mondotta ő — holott látjuk, mennyire ellene vannak. *Célszerű intézkedés által mi magunk a bajon sokkal jobban segítettünk!*“¹

Az iskolai értesítő nyelvkérdésében is többszörös, kemény izenetváltás történt Horváth Cyrill és August főigazgató között. Már 1850-ben ki volt adva a parancs, hogy az értesítő nyelve német, vagy latin legyen. A piarista gimnázium értesítője azonban, a főigazgató nem kis meglepetésére az utolsó betűig magyar volt. A tartalmas és eszmegazdag értekezést (Nevelési álláspontok) maga Horváth Cyrill írta bele. A következő négy évben semmi változás sem történt az értesítőben nyelvi tekintetben. Az értekezést többnyire maga az igazgató írta jobbára nevelésügyi kérdésekről.² Csak az 1854. évi tudósítványba írt Schirckhuber Móric dr. „a régiek ismeretköréről összehasonlítva a mostaniakéval“.

A főigazgató sehogysem volt megelégedve ezekkel az állapotokkal. 1855/56-ban már határozottan követelte az igazgatótól a törvény rendeleteinek végrehajtását. Horváth Cyrill sehogysem akarván német nyelvű programot adni, a következő eredeti eljáráshoz folyamodott. Az értesítő címlapján a magyar címezés alá odanyomatta e szókat: Programm des Pester Obergymnasiums. Belül először ő maga magyar értekezést írt a lyrai művek tanodai fölfogásáról, azután egy német dolgozat következett Pázmány Péterről Trautwein János tanártól, végül egy latin nyelvű „de utilitate linguae Graecae et modo, quo in ea colenda progrediendum“ Szepesi Imre tollából. Az értesítő többi része egészen magyar volt. Ugyanezt az eljárást követte a következő két évben. 1857-ben ismét ő maga írt bölcseleti értekezést a „*tanrendszer gyakorlati becsének föl-*

¹ Protocollum consessus literarii X. in gymn. Pesth.

² „A tanodai műbecslelésről“, „Mi a tanítás“, „Mi a művelés“.

téteiről“, s ebben éles vágásokat mér az Organisations-Entwurf némely pontja ellen. A német nyelvű tanulmányt Trautwein írta (Ein Beweis für die Nothwendigkeit einer Offenbarungsmoral). 1858-ban ő „az írók tanodai jellemzéséről“ értekezett, Trautwein pedig folytatta az előbbi évi témát. Ez volt az utolsó „tudósítvány“, melyet mint pesti igazgató kiadott. Megunván a folytonos zaklatást és erőszakoskodást a fensőbb tanhatóság részéről, s engedni sem akarván eddigi hazafias elveiből, ott hagyta az igazgatóságot s távozott Szegedre. Vele együtt távoztak lelkes tanárai Baranyai Zsiga dr. és Schröck (Somhegyi) Ferenc dr., a későbbi egyetemi tanár, Kalmár Endre, Sárváry Béla, Lengyel József és Géczy Benedek.

Horváth Cyrill távozása nagy veszteség volt a pesti gimnáziumra. Szerencse, hogy a legváltáságosabb időben kitartásával és ügyes politikájával megtudta tartani intézetének magyar jellegét és nemzeti szellemét. Távozása után ugyanis egy évre megdőlt a Bach-korszak iskolai rendszere, s így a pesti gimnáziumot az általa megszilárdított irányban utódai már könnyen tovább vezethették.

Igazgatósága korából még két dolgot kell felemlítenünk. Az Organisations-Entwurf bevezetésekor a pesti gimnázium nyolc osztályú intézetté emeltetvén, 1851. szept. havában (12—24.) végbement az első érettségi vizsgálat. A tanári kar tagjai közül Baranyay Zsiga dr., Barcs Ferenc dr., Horváth Cyrill dr., Szepesi Imre dr. és Schirhuber Móric dr. nevezettek ki a vizsgáló bizottsághoz. Az elnöki tisztet Grynaeus Mózes dr. egyetemi tanár viselte. A vizsgálatra rendkívül sok tanuló jelentkezett, de több közülök még idejekorán visszalépett; számuk így is 129-re rúgott. Ezek közül a bizottság hetet teljesen érettnak (plene maturos), harmincegyet érettnak (maturos), negyvenegyét eléggé érettnak (satis maturos), harminckettőt még érettnak (spectatis adiunctis maturos), tizenegyét nem érettnak (non dum maturos) nyilvánított. Ez

évben még kétszer tartottak érettségi vizsgálatot, ez alkalommal ismét 72 tanuló jelentkezett. A következő iskolaévben (1852/53.) tartott *érettségi vizsgálatra százhatvanheten jelentkeztek*, de csak 143 jelent meg; ezek közül 110-et találtak érettnak, 33-at pedig nem érettnak.

E hihetetlen nagy számnak igen egyszerű a magyarázata. A protestáns gimnáziumok, nem hozván még be az új tanítási rendszert, nem tarthattak érettségi vizsgálatot. A növendékek tehát kénytelenek voltak más intézetben jelentkezni. Ez az oka, hogy a jelentkezők túlnyomó része protestáns vallású volt, s hogy a vizsgáló bizottság tagjai közé Lang Mihály protestáns lelkészt és Varga János nagykőrösi igazgatótanárt is kinevezték.¹

Az 1852/53. érettségi vizsgálaton például résztvettek a szarvasi ágostai gimnázium nyolcadik osztályt végzett növendékei is. *Dománovszky Endre*, az akkori szarvasi igazgató, a mint Horváth Cyrillhez írt levelében mondja, az új tanítási rendszert a pesti piarista gimnázium mintája után szerette volna bevezetni. Azért programot is kért, „hogy némely tárgyakban e centrális gimnázium mintájára annál biztosabban tájékozhatassuk magunkat. Különösen szeretném, ha kegyes volna főtitisztelendő Igazgató Úr velem tudatni azt, hogy a szépészetet ki szerint s minő módszer szerint tetszett tanítani. Én noha az Entwurf az elemző szépészetet rendeli tanítani, az összerakó szépészetet is tanítottam“.²

Mikor az Organisations-Entwurfot ráérőszakolták a pesti gimnáziumra, Horváth Cyrill a gimnázium régi fegyelmi szabályait az új rendszernek megfelelően átalakította. Ezen új szabályzatot, a hivatalos utasítás ellenére csak magyar nyelven állította ki, s osztotta szét az ifjak között. Itt adjuk egész terjedelmében:

¹ Ez az oka annak a körülménynek is, hogy a nyolcadik osztályba oly sokan iratkoztak be. Az 1851/52. iskolaévben például *168-ra ment a nyolcadik osztályú tanulók száma*. Azonban néhány év alatt 40—50-re olvadt le.

² A pesti gimnázium levéltárában.

TANODAI TÖRVÉNYEK

a pesti nagy gimnáziumban 1851/52-dik tanévben.

A tanodai intézet szent célja parancsolja: hogy az igazgatóság által a tanuló növendékek számára oly törvények hozassanak, melyek pontos megtartása nélkül sem a növendékek elméje kellőleg felvilágosítva, sem szivök illőleg nemesítve, sem akaratak célirányosan tökéletesítve nem lehetne. E törvények a következőkben foglaltatnak:

I.

Minden tanuló növendéknek kötelességében áll: hogy a mindenható isten iránt mély és buzgó tisztelettel viseltessék.

Ennek következtében 1. valamint köz- úgy vásár- és ünnepnapokon is minden róm. kath. növendék tartozik a szent misén délelőtt, vásár- és ünnepnapokon pedig délután tartatni szokott egyházi szertartáson kellő ajátossággal megjelenni; 2. A búzaszentelési, keresztjáró héti és úrnapi egyházi körmeneteket követni; 3. határozott időben a szent gyónást és áldozást elvégezni; 4. vásár- és ünnepnapokon az isten igéjének magyarázását figyelemmel hallgatni; 5. a hittudományt, melyben a boldogító hitigazságok tárgyalatnak, szorgalmasan tanulni; 6. a szent egyházban, hová a mindenható Isten imádása végett gyűl össze az ajtatos nép, magát minden tekintetben példásan viselni.

Megjegyzendő, hogy a vallási buzgalmat illető törvények nemcsak a róm. kath., hanem az egyéb vallású növendékekre is vonatkoznak. Ők is tartoznak mindazt példás buzgósággal teljesíteni, mi az ő vallásuk köréhez tartozik.

II.

1. Ő felsége, a mi legkegyelmesebb uralkodónk és a felséges uralkodóház iránt mindenki hálás tisztelet- és a legőszintébb szeretettel viseltessék.

2. Minden növendék, mivel isten után szüleinek legtöbbet köszönhet, azon legyen, hogy irántok háláját és szeretetét jó magaviselet és szorgalmas tanulás által kimutatni folytonosan iparkodjék.

3. Tisztelje előljáróit, kik az ő boldogsága előmozdításán fáradoznak; mi megtörténik, ha nekik engedelmessékedik, tanácsaikat öröme^st elfogadja, és mindenkép azon igyekszik, hogy szeretetöket és becsülésöket megérdemelhesse.

4. Legyen a tiszteletadásban minden ember, kivált pedig a hivatalviselők és öregebbek iránt megelőző, jól tudván, hogy ezáltal csak önmagának fog becsületére válni.

5. Szeresse és becsülje tanuló^társait is, hogy azoktól viszontag szerettség és becsültség.

III.

Úgy intézkedjék továbbá a tanuló növendék, hogy akárhol forduljon meg, mindenütt józanul gondolkodó, békeszerető, az illedelem törvényeit szeme előtt tartó, szóval jól nevelt ifjúnak képét viselje. Ennek következtében :

1. Mivel a tanintézeti épület és a tanterem oly hely, hol az ifjú saját boldogságának alapját veti meg, mellőzendő benne minden, mi ezen nagy cél méltóságával ellenkezik. Ilyenek a lárma, illetlenkedés, mások faggatása, pörlekedés, veszekedés.

2. A jó rend hozza magával, hogy a harang által adatni szokott jelre mindenki saját osztálytermébe jöjjön és ott kiszabott kötelességének pontosan megfelelni iparkodjék.

3. Megkivántatik, hogy mindenki szükséges írószerekkel és könyvekkel ellátottan jelenjék meg az intézetben. Iskolai kézikönyveken kívül más könyvet, vagy akár mily szert, melyre ott szükség nincs, oda hozni nem szabad.

4. Előadások alatt a legnagyobb csend és figyelmeztetés ajánlatik; mert ezek nélkül a tudományokban kellő előrehaladást még csak reményleni sem lehet.

5. Az előadásokra későn jönni vagy azokat kimenés vagy akárminemű tett által megháborítani mindenkép tilalmas.

6. A tanintézetbe jövés és abból való kimenés mindenkor illendőséggel, csend- és rendben történjék.

7. Az utcákon és tanodai épület előtti csoportozás, céltalan veszteglés, folyosókon állongás, futkározás, fütyülés, lépcsőkön a veszélyes ugrádozás vagy taszigálás oly tettek, melyek az ifjúság irányában csak rossz ítéletekre nyujthatnának alkalmat.

8. Faragás, rajzolás és írás az iskolai padokon, ablakokon, vagy tanintézeti, vagy más bárminő épülethez tartozó falakon oly cselekedet, mely jogsértéssel vagyon összezsátolva.

9. Nem szabad tehát más jószágát megsérteni, annál kevesebbé azt igazságtalanul eltulajdonítani.

10. Ruhákat, könyveket, írószereket vagy egyéb használás végett kapott tárgyakat elidegeníteni, cserében adni, vagy elzálogosítani tilos. Tiltott dolgok közé tartozik a pénzkölcsönzés is.

11. Azon gyászos következményeknél fogva, melyek a tanuló ifjúságot már többször érték kávéházak, korcsmák és egyéb gyanús helyekre való menés miatt, ezek az ifjúság irányában veszedelmeseknek nyilatkoztatnak.

12. Nem kevesebbé ártalmas a dohányzás, szivarozás, a fegyvernek vagy sértésre használható botnak hordása, télen a veszélyes jégeni csuszkálás, nyáron a csolnakozás és nyílt vizekbeni fürdés, továbbá a pénzre űzött kártyázás vagy bármily játék.

13. Mást kigúnyolni, káromló vagy mocskos szavakat kiejteni, mást megbántani azért, hogy vallásra vagy nemzetiségre nézve különbözik, annál kevésbbé szabad, minél

bizonyosabb, hogy az ily tettek nagy neveléshiányra mutatnak.

14. Ki magát valakitől megsértettnek véli; minden visszatorlástól óvakodjék, mert senki sem lehet bíró saját ügyében; hanem azt az igazgatóság elé terjeszsze, hogy az igazság szerint megítélhessék.

15. Iskolát kerülni, vagy a leckeórák alól elmaradozni nem szabad. A ki elmaradt, az illető osztálytanár előtt szülék vagy gazdától kapott hiteles irat által tartozik magát igazolni.

17. A ki nagyon fontos ok miatt egy-két óráig, vagy egy egész nap alatt kíván a leckéktől fölmentetni, ügyét az illető osztálytanár úrnak jelentse be. Engedelmet több napiglanos kimaradásra csak a tanodaigazgató adhat.

17. A ki az itt előszámlált törvények ellen szándékosan vét, tetteihez mért szomorú következményekre teszi magát méltóvá. A javíthatlan, nehogy rossz példája által másoknak is ártalmára legyen, az ifjúság köréből ki fog záratni.

Kelt Pesten, 1851/52. tanév novemb. 23-án.

Horváth Cyrill,

gimn. igazgató.

Horváth Cyrill távozása után Lutter Nándor dr. vette át a pesti gimnázium vezetését. Úgy látszik, ő már nem akart a helytartótanácsal és a főigazgatóval hadi lábbon állni; a gimnázium összes hivatalos iratait azonnal német nyelven kezdte kiállítani, s igyekezett a felsőbb tanhatóság minden kívánalmának megfelelni. A főigazgató, bár Horváth már Szegeden tartózkodott, még egyszer kiöntötte ellene mérgét. Utolsó záró jelentésére mérgeshangú választ küldött Lutterhez, s Szepesi kivételével, a kit hivatalos dicséretben részesített, mindenki ellen s minden ellen kifogásokat emelt. Érdekes, hogy *a főigazgató csak most kilenc év után tudta meg névtelen felje-*

lentésből, hogy a pesti gimnáziumban magyar önképzőkör volt, s hogy a tanulók „Bucsuhangok“ cím alatt legutóbb is egy kötet költeményt adtak ki! Lutter egészen helyesen válaszolta a főigazgatónak, hogy az ő tudtával a gimnáziumban nincs önképzőkör. Csak azt felejtette el megírni, hogy *volt!*

Az első értesítő, melyet Lutter igazgató adott ki (1858/59.), két értekezést tartalmaz. Az elsőt Szepesi Imre írta „a hangemelés-, lejtés- és hangnyújtásról a görög nyelvben“; a másodikat (Die Principien der Differentialrechnung) maga az igazgató.

A tanári kar, néhány magyar kivételével, úgylátszik egészen az Organisations-Entwurf szellemének megfelelő tagokból állott. Az előző évi lelkes csapat helyett Hartl Ferencet, Jancsik Edét, Peck Ágostont, Nachtigal Jakabot stb. találjuk Pesten.

Szerencsére ez a megváltozott irány és rend csak egy évig tartott. 1860-ban visszaállítatván a régi főigazgatósági rendszer, a külföldről behozott hazafiatlan tanárok az egész országban elvesztették állásukat. A régi magyar szellem diadalmasan bevonult iskoláinkba. Az 1859/60. iskolaévben a pesti gimnázium ismét az volt, a mi Horváth Cyrill igazgatósága alatt, nyelvben és szellemen magyar. A tanári kar több tagja (Hartl, Peck) áthelyeztetett, s helyükbe derék magyar tanárok jöttek. A tanítás magyarul folyt. A hivatalos iratok, nyomtatványok, értesítők nyelve a magyar lön.

Az 1859/60. „tudósítványban“ Szepesi Imre dr. folytatta a hangemelésről írt nagybecsű értekezését. Az 1860/61-iki értesítőbe pedig ugyanő ily című értekezést írt: „*A régiek véleménye a föld és ég alakjáról Herodot szerint*“. Ehhez az értekezéshez, mely különben felsőbb helyen is elismerést aratott, egy érdekes ókori térkép is van mellékelve.

Ezen két iskolai év alatt a régi jeles tanári karnak

több tagja ismét visszajött a pesti gimnáziumba; s mint a madár, mikor régi fészket megtalálja, ők is friss lelkesedéssel és örömmel fogtak egykori küzdelmeik színterének felújításához.

A visszatértek között találjuk Kalmár Endrét, a költői lelkületű történelemtanárt, Koczányi Ferencet, a klasszikus irodalom egyik legbuzgóbb művelőjét, Lengyel Józsefet, Nachtigal Jakabot, Petlanovics Alajost, a szabadságharc idején elfogott lelkes magyart.

Az újonnan jöttek közül különösen kivált Polák Ede dr., a fizika és matematika tanára. E szelíd lelkű

POLÁK EDE DR.

férfiú, ki későbbi működésével¹ oly nagy érdemeket szerzett a rendben, egyike volt ama szerencsés tanároknak, kiknek ezer és ezer tisztelőjük van, de ellenségük egy sincs. Nehéz volna eldönteni, vajjon szívének nemes érzései, vagy tudományának hatalma adta-e neki azt a varázserőt, melylyel ifjút és öreget egyaránt magához bilincsel. Szelidségtől, nyájasságtól sugárzó szemei felbátorították a legfélénkebbet, lekötötték a legszilajabbat is. Tanított tudományal, nevelt szeretettel. A részvétnek az a sok

¹ Mint a kecskeméti gimnáziumnak igazgatója s mint rendi kormánysegéd.

könyve, mely halála alkalmával hullott, nemesebb szívért, mint az övéért, alig ontatott.

Figyelemreméltó tehetség volt Cseh Ferenc dr. is, az „*Az ember szellemi élete*“ című nagy bölceleti munka szerzője. 1861-ben jött Pestre s nem csupán módszeres tanításával, hanem a filozófiai oktatás javításáról írt felterjesztésével is méltó elismerést vívott ki.¹

Az 1860/61. iskolaévben a pesti gimnázium, mivel

SZEPESI IMRE DR.,
a M. Tud. Akadémia tagja, egyet. tanár.

Lutter Nándor dr. budai igazgatóvá neveztetett ki, Szepesi Imre személyében új igazgatót nyert.

Lutterrel egyidőben nevezték ki Nagy Mártont, a pesti piaristaház főnökét, a magy. tud. akadémia és a bécsi geológiai társaság tagját a pesti kir. állami gimnázium (V. ker.) igazgatójává. Mivel azonban az új tanügyi szabályzat értelmében az igazgatói teendők végzése mel-

¹ A pesti gimnázium levéltárában vannak.

lett még tanítania is kellett, rövid idő múlva lemondott állásáról.

Szepesi Imre, a klasszikai irodalom eme kiváló magyar munkása, kinek iskolai könyveit hazai iskoláink évtizedeken át használták, s átalakítva használják ma is, ki mint tanár és igazgató legfelsőbb helyen is elismert buzgósággal igyekezett a latin és görög irodalmat tanítványaival megkedveltetni, 1864-ig állott a pesti gimnázium élén. A tanításon kívül főleg az ének és zene kultiválásával szerzett érdemeket. Egyházi és világi zeneszerzeményei ma is legkedveltebb dalai az ifjúságnak. Énekes könyvét az egész országban ismerik és használják.

Az 1864 65. iskolaévben Somhegyi Ferenc dr., a magyar tud. akadémia tagja vette tőle át a pesti gimnázium vezetését. Szepesi Imre az 1865. év őszétől kezdve már az egyetemen működött, mint a klasszika-filológia tanára. Ez állásában tüntették őt ki a tudományok és művészetek előmozdítóinak szánt aranyéremmel.

Valamint II. József oktatásügyi reformjai, bár sok tekintetben igen üdvösek voltak, az országban mégis nagy ellenszenvvel találkoztak s József halála után nyíltan követelték eltörlésüket: úgy az Organisations-Entwurf is, mely a nyelvi és nemzetiségi ügy kivételével határozott haladás volt oktatásügyünkre nézve, éles visszatetszést szült. S a mint a hatvanas években kissé szabadabb szellem és politikai élet kezdett uralkodni, nyíltan követelték eltörlését vagy átalakítását.

Purgstaller (Palotay) József rendfőnök, a magyar tud. akadémia rendes, a bécsi földtani intézetnek levelező tagja stb., megértvén a kor követelményeit, kiválóbb rendtársait Pestre hívta, hogy azokkal együtt új tantervet dolgozzon ki. A meghívottak ezek voltak: Tóth János dr., Somhegyi Ferenc dr. szegedi igazgató, Schirhuber Mór dr. váci házfőnök és igazgató, Jallosics András budai házfőnök, Villiger József dr., Markó Béla, Horváth Cyrill,

Nagy Márton pesti házfőnök és állami gimnáziumi igazgató, Szepesi Imre dr., Lutter Nándor dr. budai igazgató, Jaeger Ágoston rendfőnöki titkár.

A május hóban tartott tanácskozmány egy új plánumot dolgozott ki, melyet a Lonovics József érsek elnöklete alatt gyűlésező országos bizottságnak nyújtott be.

Az Organisations-Entwurf átalakítására összegyűlt emez országos bizottság,¹ melynek négy piarista tagja is volt (Purgstaller rendfőnök, Trautwein János, Szepesi Imre

SOMHEGYI FERENC DR.,
a M. Tud. Akadémia tagja, egyet. tanár.

és Lutter Nándor) kevés változtatással magáévá tette a piaristák plánumát.

A helytartótanács szintén változtatván rajta egyet-mást, jóváhagyás végett felterjesztette a királyhoz. 1861. év decemberében végre életbe lépett az új tanterv.

E rendszer meghagyja az eddigi nyolc osztályt. A három alsó osztályban, melyekben még a nevelésre kell

¹ A gyűlések 1861. aug. 26-ától kezdve mintegy két hétig tartottak.

a fősúlyt fektetni, az osztálytanítást, a 4. és 5.-ben a szűkebb értelemben vett szaktanítást, a három felső osztályban pedig a teljes szakrendszert hozza be.

Az óraszámot és így a túlterhelést csökkentette, az Entwurf által jóformán kiküszöbölt nemzeti tárgyaknak: a hazai irodalomnak, történelemnek és földrajznak tüzetes tanítását behozta. Az iskola nyelvül a magyart, a hol pedig ez nem lehetséges, az illető város nyelvét rendelte; végül az eltörölt nyilvános vizsgálatokat visszaállította.

Az új tanítási rendszernek megfelelőleg a kormány 1862-ben felállította a tanárvizsgáló bizottságot. Elnökévé Purgstaller József piarista rendfőnököt nevezte ki.

Ezt a tantervet lényeges pontjaiban a protestáns gimnáziumok is elfogadták, s így mintegy 90 gimnáziumban egyideig egyöntetű tanítás uralkodott.

* * *

A kollégium anyagi ügyeinek e korbeli vezetőiről is kell néhány szót szólnunk. Az 1848-ik képviseleti káptalanban megválasztott Valentini János, a szabadságharc leverése után letétetvén állásáról, az ideiglenes rendkormány Jaeger Ferenc kormánysegédre bízta a ház ügyeinek vezetését, ki 1859-ig elég lelkiismeretességgel és buzgósággal viselte tisztét. Ő alakította át 1853-ban az eskütéri homlokzat földszintjén elhelyezett ebédlőt, konyhát és cselédlakásokat boltokká, hogy a ház jövedelmét a súlyos időkben fokozza. Ugyanezen év szept. 12-én Scitovszky primás „canonica visitatio“-t tartott a pesti házban. Barátságos leereszkedésével és nyájasságával — mint a ház évkönyvírója mondja — a tanárokat mind lebilincselte.

Jaeger vezette be a házba és az ebédlőbe 1857-ben a gázvilágítást. Ő fogadta a rendfőnök távollétében Luca Antal pápai nunciust, mikor ugyanez év nyarán a piarista kollégiumot meglátogatta.

Jaeger után 1859-ben a káptalan bizalmából Nagy

Márton foglalta el a pesti ház-főnökséget. Mint tanár és író nem közönséges ember volt; számos munkát adott ki, s több tudós társaság tagjává választotta. De mint ház-főnök nem nagy hasznára volt a pesti háznak. Azokat a telkeket, melyeket a kollégium egy századon át meg tudott őrizni, Nagy Márton majd mind elkótyavetyélte, s így igen jelentékeny kárt okozott a háznak.¹

Házfőnöksége alatt, bár 1870-ig viselte azt, valami fontosabb esemény az új gimnázium építésén kívül nem igen fordult elő a ház beléletében. Ezért vannak az évkönyv lapjai politikai események leírásával megtöltve. Kortörténeti szempontból érdekes Széchenyi István és Teleky László halála hatásának leírása.

Nagy Márton nem elégedvén még a Gyár-utcai telek nagy részének potom áron való eladásával, 1869-ben a kőbányai óhegyi szőlőt, présházat és a nagyszerű pincéket tizenhatezer forintért eladta a Dréher-féle sörháznak. Mennyi kárt okozott ezzel a háznak, könnyen elképzelhetjük, ha tekintetbe vesszük e fekvőségeknek mai értékét.

¹ A Gyár-utcai szép teleknek négyszögölét tíz forintjával adta el.

XVII.

A LEGÚJABB KOR TÖRTÉNETE.

A hatvanas évek politikai és társadalmi eszméinek befolyása az oktatásügyre — Lutter Nándor 1862-ben megjelent könyve. — A pesti piarista gimnázium tanári karát felszólítják véleményadásra. — Tanterv, tárgyfelosztás és óraszám a pesti gimnáziumban 1861—65-ig. — Uj gimnázium építése 1862-ben. — Az alapító főváros semmit sem ad az iskola építésének költségeihez. — A kollégium eladja szőlőit, telkeit, s a maga erejéből épít. — Az alapkő letétele. — Felavatás 1863-ban. — Csávosy Béla beszéde. — Purgstaller a korzellemről. — Szepesi védi a klasszikus irodalmat. — Kalmár Endre mint tanár. — Horváth Piusz. — Váry Gellért. — Lutter Nándor. — Kalmár koronázási verse. — Ifjúsági önképző egyesület. — Az önképző egyesület évkönyve. — Fekete Endre. — A pesti piarista tanárok Horányi köre. — A pesti gimnázium Toldi Ferencet ünnepli 1871. — Trautwein János. — Párhuzamos osztályok felállítása. — Pap János, Pfeiffer Antal, Vajda Gyula, Csaplár Benedek, Szabóky Adolf, Schmidt Ágost, Kiss Sándor, Vámos Károly. — Lévay Imre mint pesti igazgató. — Halála. — Jelesebb tanárai. — Janky Károly igazgató és Erdődy Béla dr. főigazgató. — Frank Ferenc házfőnöksége. — A pesti kollégium könyvtárai. — Segélyegyesület. — Az ifjúság száma.

A hatvanas évek politikai és társadalmi eszméi erős befolyást gyakoroltak oktatásügyünk alakulására és fejlődésére. Politikusaink eddig vajmi csekély érdeklődést mutattak tanügyi kérdéseink iránt; a mióta azonban az Organisations-Entwurf eredményei megmutatták, mily kiszámíthatlan fontosságú tényező az iskola a politikai hatalom kezében, s mily jelentős hordereje van nemzetiségi kérdéseinkben, egyre élénkebb eszmecsere fejlődik ki közoktatásunk ügyében. Ha Thunnak sikerült iskoláinkat a német nyelv és művelődés otthonává tennie, miért ne lehetne nekünk erős hamisítatlan nemzeti szellemet meghonosítanunk azokban?

Az élénk eszmecserék sok oly jelentős és megfontolásra méltó tervet vetettek felszínre, melyek még oktatásügyi kormányunkat is a tettek mezejére hitták.

Az Organisations-Entwurf helyébe bevezetett új rendszer eredményei is változtatásokat és javításokat sürgettek.

Az új tantervet ugyanis sok iskola tanári kara félreértvén, helytelenül alkalmazta. Mások meg önkényes változtatásokat eszközöltek benne. Baj volt az is, hogy e tanterv nagyon megnehezítette a nyugati államok iskoláiba való átlépést.

Ezek a jelenségek arra bírták a kormányt, hogy kísér-

letet tegyen a panaszok megszüntetésére és a mutatkozó hiányok pótlására.

Érdemes lesz felemlítenünk, hogy az illetékes körök ezen elhatározásában — a mint a hivatalos iratok mutatják — jelentékeny része volt Lutter Nándornak 1862-ben megjelent ily című könyvének: „*A magyarországi kath. gimnáziumok jövődjének szervezésére vonatkozó javaslat az ide tartozó adatok mellékletével*“.

Az 1863/64. iskolaévben már több kiválóbb tanártestület — köztük a pesti piarista gimnáziumé is — felszólítást kapott, hogy a fennálló tanrendszer körül szerzett tapasztalait s a módosításokra vonatkozó nézeteit minél előbb terjeszsze fel.

A piarista gimnázium június hóban kapta a királyi udvari kibocsátvánnyal elrendelt felszólítást, melyben tudomására hozzák, „hogy a magyar gimnáziumokban ez időszerint fennálló tanrendszer beható tárgyalás alá vétetik“. Erre való tekintetből Feszty Károly dr. főigazgató kéri a tanári kart, terjeszteni fel véleményét és tapasztalait, s *Lutter könyvének tekintetbevételével* augusztus hó 10-éig küldené fel hozzá, hogy az országos tanácskozmányokban irányadóul használhassa azokat.

A tanári kar készséggel eleget tett a főigazgató kérésének, s a többi intézetekkel együtt ő is felterjesztette nézeteit.

Az országos bizottság tárgyalás alá vette a különféle véleményeket, s igyekezett az ellentéteket kiegyenlíteni. Nem könnyű dolog volt ez; mert a felszólított intézetek majdnem mind más álláspontra helyezkedtek. A pesti V. ker. állami gimnázium például a *Thun-féle rendszer* mellett tört lándzsát; a piaristák meg némi változtatással saját használatban lévő tantervüket ajánlották.

Mínthogy eléggé ismeretes dolog, milyen eredménye lett ezen országos tanácskozásoknak, fölösleges dolog itt ismertetnünk.

Lássuk inkább minő változásokon ment át ez évek alatt a pesti gimnázium tanterve.

Az Organisations-Entwurf utolsó évében a kötelezett tárgyak majdnem ugyanazok voltak, mint ma; csak a tárgyfelosztásban találunk lényegesebb különbséget. A latin nyelvet az I.—II. o. heti nyolc, a III.—VI. o. hat, a VII.—VIII. o. öt órában adták elő. A görög nyelv tanítását a III. osztályban kezdték, a természetrajzot az elsőben. A magyar nyelv minden osztályban csak heti két órában, ellenben a német nyelv a két alsó osztályban heti négy, a többiben heti három órában adatott elő. A történelem, még pedig mindig a földrajzzal kapcsolatosan, valamennyi osztályban heti három órát vett igénybe. Fizikát a III., IV., VII. és VIII. osztálybeliek tanultak heti két és három órában; a bölcelet csak a két felső osztálynak képezte tárgyát (h. két órában).

Meg kell jegyeznünk, hogy az óraszám más volt az első, mint a második félévben. Míg az első félévben az óraszám 24—27, addig a másodikban már csak 23—24 között ingadozott az egyes osztályok szerint. Természetant a harmadik osztályban csak a II. félévben tanultak.

Eredeti jegyeket találunk az előmenetel és az erkölcsi viselet meghatározására. Az érdemsorozatban nyolc-féle jegyet használtak. Ezek a következők voltak: kitünő = 1, jeles = 2, jó = 3, elég jó = 4, kielégítő = 5, kevésbé kielégítő = 6, csekély = 7, igen csekély = 8. Az erkölcsi viselet jelölésére ezek a jegyek szolgáltak: törvényszerű, nem mindig törvényszerű, ösztönre váró, nem elégséges; a figyelem meghatározására: feszült, éber, elég éber, szórakozott, színleges.

Az ifjúság érdemsorozata az 1861. évi értesítőben jelent meg először.

A következő évben (1862.) a Lonovics elnöklete alatt elfogadott plánum megerősítése után ez a tanterv több változáson ment át. Először is kiküszöbölték a görög

nyelvet az algimnáziumból, azután szaporították a magyar nyelv óráit; a földrajzot a három alsó osztályra redukálták, a történelmet pedig csak a harmadik osztályban kezdték tanítani. A bölceletet a három felső, a német nyelvet az öt felső osztályban adták elő. A heti óraszám 18-tól 23-ig emelkedett; holott a régi rendszerben 24 volt a legkisebb és 27 a legnagyobb.

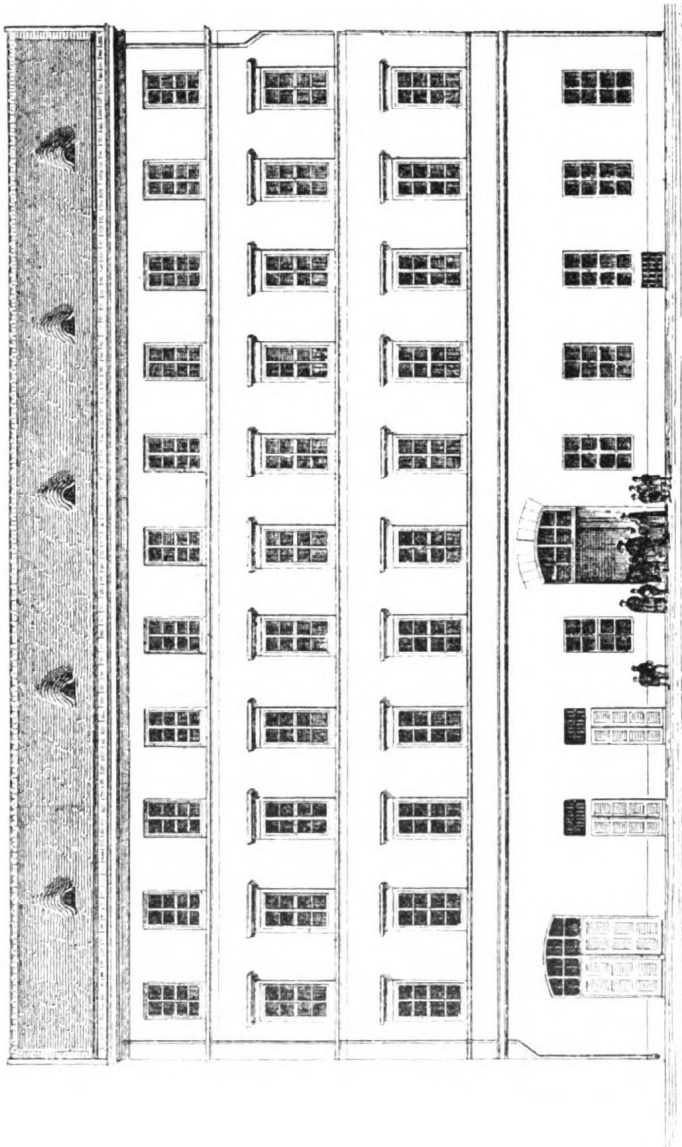
Az 1863-iki iskolaévben ismét történt némi változtatás. A német nyelvet ugyanis minden osztályba behozták, s így a heti óraszám kettővel szaporodott. A tanjegyeket kevesbítették, s megváltoztatták. Ezentúl már csak a kitűnő, jeles, jó, elégséges és elégtelen jegyeket használják.

Az 1865. évben az iskolai értesítő is átalakuláson megy át. Ez évtől kezdve 1871-ig nem jelenik meg már benne értekezés; csupán az ifjúság előmenetelét, a tananyagot és a rövid statisztikát adja. Az utolsó (még nem említett) három évben Szepesi Imre írta az értekezést; 1862-ben „a nyilvános isteni tisztelet helyeiről a régiéknél“, 1863-ban és 1864-ben pedig Sokratesről.

Míg a tanítás terén ezek az újítások végbementek, addig a gimnáziumi osztályok elhelyezésében is fontos változások történtek.

Az Organisations-Entwurf behozása óta a rend ügyei-
nek vezetői nagyon érezték, hogy a gimnáziumi épület
szűk és célszerűtlen helyiségei mennyire hátráltatják a
tanítás sikerét. Minthogy a bajokon átalakításokkal nem
lehetett segíteni, egy új és tágas gimnázium építésére
határozták el magokat.

Az elhatározás nem volt nehéz, de annál inkább a
kivitel. A háznak ugyanis nem állott rendelkezésére az
építéshez szükséges pénz, az alapító város pedig nemcsak
hogy iskolát nem akart építeni, de még a költségekhez
sem járult semmivel. *Soha e városnál hálátlanabb
alapítóra nem talált a piarista rend* — írja Nagy
Márton házfőnök; mert bár szerződésileg kötelezte magát

AZ ÚJ GIMNÁZIUMNAK BELSŐ UDVARRA NÉZŐ HOMLOKZATA.

az iskolaépületek jó karban tartására és használható iskola építésére, mégis még a tatarozást is a rendre hártotta.

Nem lévén a piarista háznak kihez fordulnia, maga erejéből igyekezett az új iskolát felépíteni. Először is eladta promontori szőlőt 11,847 forintért, azután majorságának, illetve telkeinek egy részét 12,900 forintért. Az így nyert összeghez hozzátette a szerzetesek hagyományából átengedett 7025 forintot, Hegedűs A. páter 1000 forintját, saját megtakarított pénzét, a kolozsvári és podo ini háztól kölcsönvett tőkét, s az ekkép összegyűlt hetvenezer forinttal megkezdte a ház udvarán az építkezést.

Az épület tervét Gottgeb Antal építőmester készítette; az összes költség 69,945 frt 3 krajcár-ra rúgott. 1862. évi szeptember hó 18-án történt az alapkőletétel. Mivel Purgstaller József rendfőnök oktatásügyi dolgok elintézése végett Bécsben tartózkodott, Jaeger Ferenc kormánysegéd tette le az alapkövet. Az alapkőbe a szokásos feliraton kívül *1848/49-iki magyar pénzeket helyeztek el!*

A szép és szilárdan épült háromemeletes épület őszre már tető alá került. A következő évben teljesen elkészülvén, 1863. aug. 18-án, a király születése napján ünnepélyesen felavatták.

A felavatási ünnepélyen megjelentek: Danielik János püspök, Szabó József kanonok, Jedlik Ányos egyetemi rektor, Fesztl Károly főigazgató, Schmid Szörény helytartó-tanácsos, stb.

Az ünnepi beszédet Szepesi Imre igazgató tartotta. Ugyanő szerezte az alkalmi dal zenéjét. A külön füzetben megjelent ódát Hindy Mihály tanár írta. (Aedes novae gymnasii Pesthiensis scholarum piarum per admodum reverendum patrem Josephum Cal. Purgstaller praepositum provincialem ritu solenni benedictae X. kalendas decembres 1863.)

Szepesi beszédének elhangzása után az ifjúság nevében Kalmár Endre növendéke, Csávossy Béla VI. o. tanuló,

a képviselőház mai háznagya mondott köszönetet a rendfőnöknek. A szép beszéd történeti vonatkozásaival nagy hatást keltett. Mint a felavatási ünnepély egyik legszebb emlékét egész terjedelmében adjuk itt.

**FŐTISZTELENDŐ S TUDÓS RENDKORMÁNYZÓ ÚR,
LÁNGOLÓ SZERETETŰNKRE LEGMÉLTÓBB ATYÁNK!**

A fölöttünk őrködő mennyei gondviselés imádandó intézkedését szemléljük abban, hogy kit bölcsességében ezek kormányzójává, vagy szent célra egyesült testületnek vezetőjévé rendelni méltóztatott: azt, fontos hivatása köréhez képest, magasb szellemi tulajdonokkal is felruházni kegyeskedett, tudniillik mindazon közérdekű ügyek és súlyos terhek kiegyenlítése- s elviselésére, mindazon akadályok erélyes leküzdésére, melyek a társaságot a kívánt siker s a nemesen kijelölt cél elérésében megakadályozhatnák. Ezen égkegyelte férfiak dicső koszorújában látunk ma ragyogni tégedet főtisztt. Rendfőnök úr! ki lélekemelkedettséged, magasztos jelleted, munkás életed, a közjó előmozdításában tanusított áldozatkészséged s egyéb egyházi és polgári erényeid által a nemzet legtiszteltebb fiai közt foglalasz helyet. Téged nemes keblű férfit! ki új babérleveleket fűztél polgári erényeid hervadhatatlan koszorújába, midőn majd erődöt felülmuló áldozattal a tanuló ifjúságnak a szellemi újjászületés, erényes életbeni növekedés s tudományos kiképzésre vezérlő nagyszerű tanépületet emeltettél, s az Isten imádsására újonnan díszített tágasb imaházat nyitottál.

A kor, melyben élünk, általánosan a haladás századának neveztetik. Iskola és nevelés, tudomány és műveltség! ezek azon varázsszavak, melyek fölött Európa fejedelmei tanakodnak, törvényhozói vitáznak, népei versenyeznek. És hazánk? hazánkban is e szavak forognak szőnyegen, e szavak visszhangoznak onnan, hol Lomnic délceg csúcsa

évezredtől nézi Árpád népe mozgalmait, addig, hol egekbe szállott ama hősnek lelke, kinek belgrádi diadalát emlékkal a magyar meg nem tisztelé. Iskola és nevelés tehát az emeltyű, melylyel korunk szelleme a világot eláradt bajai-
ból kisegíteni törekszik. Ezekben helyezi reményét hazánk is.

És méltán, mert mindazon közhasznú intézetek közt, melyeket az ész az emberiség boldogítására feltalált, egy sem dicsőbb, egy sem jelentékenyebb, mint az erkölcs és tudományok képzőtere, a tanoda, hol az eszes teremtmény nevelés által emberré képezve, a szellemi és anyagi jólét megszerezhetésére vezéreltetik. Nevelés teszi az embert emberré, ez mutatja meg neki rendeltetését, melyet elérnie, a célt, mely felé törekednie kell. Az ember nevelés és oktatás nélkül kormánytalan hajó, kitéve a viharok és hullámok játékának. Keblében hordja ugyan az istentől nyert szikrát, de az nevelés által ki nem fejtve hasonló a föld gyomrában rejlő aranyhoz. A jól irányzott nevelés boldogító eredménye a tudomány és vallásosság. Vallás az iskola napja, melynek világítania és melegítnie kell, a többi ismeretek hold és bolygók, fényüket a naptól kölcsönözök. A vallás szenteli föl a tudományt, a nélkül ez Catilinák-, Nérók-, Robespierrek- s Byron-okkal árasztja el a köztársaságot, kik feldúlnak minden társadalmi viszonyt, romlást, halált, pusztulást terjesztvén magok körül. Azért Virgil Tróját az istenek eltávozta után menthetetlenül elvesztettek kiáltja :

— — — „quae sit fortuna, videtis,
Excessere omnes adytis arisque relictis
Dii, quibus imperium hoc steterat, succurritis urbi
Incensae: moriamur et in media arma ruamus,
Una salus victis, nullam sperare salutem.“

A tudomány tehát párosulva a vallással teszi egyesek, úgy mint nemzetek boldogságának alapkövét. E két iker-testvérnek pedig leghathatósabb ápolói a tudományos intézetek. Innen az ok, hogy a koronát szerző sz. Istvántól

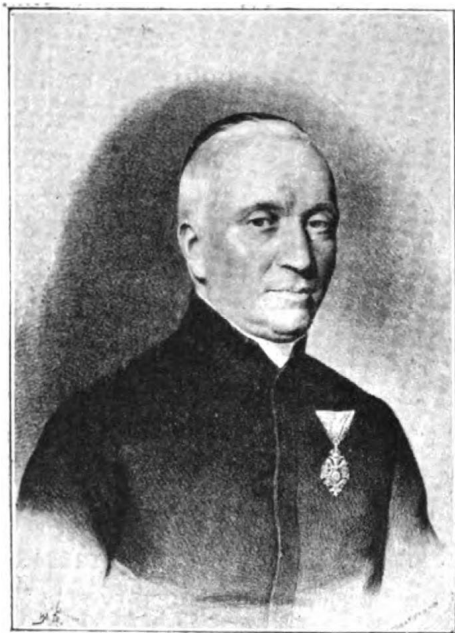
kezdve részint dicsően országoló fejedelmeink, részint az áldozhatás hatalmával megáldott egyes egyházi és világi nagyjaink, azon voltak, hogy a haza serdülő reményeinek számára kisebb-nagyobb számmal nevelő- s tanintézeteket emeljenek. Legyen hála és köszönet a nemeskeblű alapítóknak! Legyen hála és köszönet neked hazánk nagy férfija, ki a nagy elődök dicső sorába lépve, Isten dicsőségére oltárt, a tudományos nevelés fejlesztésére díszes csarnokot emeltél, s azt hazánk ifjú nemzedékének megáldva, megszentelve átadtad. Hála és köszönet mindazon melegkeblű férfiaknak, kik e vállalat keresztülvitelében veled együtt buzgadoztak, veled együtt fáradoztak. Oh mi sejteni is alig vagyunk képesek a hozott áldozat nagyságát; de tudjuk, hogy ritka szép és jó kezdődött vagy tenyésztett valaha előrement áldozatok nélkül, tudjuk és érezzük, mi szép, mi magasztosan dicső, jótékonyan ragyogó nap gyanánt tűnni föl egy nemzet előtt és az erény s közműveltség ügyének előmozdítása által milliókra kihatni.

Azért hála és köszönet teneked! ezt rebegik a szülék: az apa, ki szeme fényét, az anya, ki legszebb ékességét, szive gyermekét a szende múzsák fölszentelt templomába küldé, hogy buzgó útmutatók őrködjének fölötte, s mint művész a nyers anyagot, képezzék, idomítsák viaszhajlékony szivét; írják föl szivére az Isten nagy nevét, csepegtessék gyöngéd lelkébe az üdvözítő hit igazságait; vessenek magvakat, erény és tudomány magvait, keblébe, melyek kikelvén, az üdv és boldogság gyümölcseit teremjék. Oh mert a gyermeki sziv olyan, mint a termő föld, megterem mindent, mit a kéz beleültet: illatos rózsát és bürköt. Olyan, mint a tiszta ívlap; irassék rá torzkép vagy a megváltás keresztje, a rajzot egyiránt elfogadja.

Hála és köszönet neked! ezt rebegjük mi, szerető gyermekeid, kik érezzük, hogy magunkra hagyatva a nehéz, töretlen úton nem haladhatunk; ha buzgó oktatóink nem világítanak előttünk, mint a pusztában vándorló izrael

népe előtt a tűzoszlop, eltévedünk; ha tapasztaltabbak nem támogatják ingó lépteinket, leroskadunk, s a nagy célt, melyet isteni mesterünk elénk tűzött, hogy legyünk tökéletesek, mint mennyei atyánk tökéletes, soha el nem érendjük.

Hála és köszönet neked! ezt rebegi a haza; mert bizton reméli, hogy a múzsáknak általad emelt szent hajlékából az emberiség nemes bajnokai kerülendnek pályára,

PURGSTALLER (PALOTAY) JÓZSEF DR.,
a M. T. Akad. rendes tagja stb.

kik szilárdak lesznek mint a bérc; okosak lesznek mint a kigyók; szelidek mint a galambok; bátrak, vigyázók mint a saskeselyűk; kik szeretni fogják a hazát vészben is, nyomorban is, mint a szülőanyát.

És végre hálát és köszönetet szavaz neked az egyház; mert elismeri, hogy áldozatkészséged által az egély és keresztény igazság terjesztését előmozdítád; elismeri, hogy az isteni nyilatkozás fő erényei, a hit, remény és szeretet

országának megalapításához járultál. Pedig e három erénynél szebb társasági rendköteléket a polgári életben sem találhatott még föl a bölcsészet szelleme.

És most bocsáss meg főt. Rendkormányzó úr, bocsáss meg nyájas, szelid atya, ha netalán fényes érdemeid érintésével ismert szerénységed megsértettük. Tudjuk, hogy nem emberek tapsaiért cselekszik a derék; de az erény tiszta öntudata sem lehet anyja a kérkedő gőgnek, sőt alázatra gerjeszti az embert, mint szemekben gazdag búzakaralászt a gyümölcsök terhe. A szerény megelégszik Istennek tetszésével, mert érzi, hogy jótetteinek végrehajtásában az erő és kitartás felülről jött ajándékai valának szövetségesei; tudja, hogy terveiben a főszerep a gondviselésé volt. Azért midőn a büszke athaenei azt mondja: „ezt én cselekedtem, nem a szerencse“; midőn Caesar katonái kiáltják: „ezt mi tettük és nem Caesar“, akkor az isten nevében fiúi alázattal működőnek egy felsőbb szózat ezt hangoztatja: „ezt isten cselekedte“. És ez így van jól, mert ha Memnon szobor készül is érdemünkből, csak a vallás meleg sugarában szólal az meg, s leszen fénylővé. — Úgyde az emberek és jótevők iránti köteles hála ritka érzelmét is csak a teremtő és gondviselő isten áldásainak keblünkben élő teljes elismerése növelheti föl. És hol e hála, a szív e nemes erénye gyökeret nem verhet, ott a szív minden egyéb jobb érzelmei is hervadoznak. Ha a virágból az illat kipárolog, utána maga is elvesz.

Ime főtisztelendő Rendfőnök úr! a hála szent érzése készítete minket, hogy ez ünnepélyes napon, melyet az úr készített számunkra, a tisztelet és hálás szeretet hangjain szóljunk hozzád, szóljunk érdemeidről, lankadni nem tudó tevékenységedről, mely csendben bár, de szakadatlanul hasznost és nagyot művel, hasonlólag a folyamhoz, mely minél mélyebb, annál zajtalanabban foly. Valóban véteknél tartottuk volna isten előtt, és szégyennek az emberek irányában, ha ki nem jelentjük vala hálás elismerésünket,

forró köszönetünket. — Most pedig mélyen meghajolva érdemeid előtt, összekulcsolt kezekkel, a szív legegélyesebb áhítatával kérjük a mindenható urat, kinek egyházát új fénybe helyezéd, oltárát fölszenteléd: áraszsza ki áldását életed minden napjaira. Áldása lebegjen mindenha a művön, melyet az ő nevében fölvállaltál, s az ő dicsőségére bevégeztél.

Élj sokáig, élj boldogul nagy férfiú! dicső Maecenas!

Csávossy után Hajnik Béla II. osztályú tanuló tartott beszédet, s Bubla Ferenc szavalta el alkalmi költeményét.

Az ünnepély lefolyásáról Szepesi igazgató ily című füzetet adott: *„Az alapjából újonnan épült pesti kegyes tanítórendi királyi nagy-gymnasium 1863-dik évi kis-asszonyhó 18-dikán végbevitt és ugyanazon évi sz. András hó 22-dikén megünnepelt fölszentelésének és a földiszítt házi kápolna megáldásának emléke egy értekezlettel a gymnasiumok mostani szerkezetéről és több üdvözléssel az ifjúság részéről!„*

Az érdekes és csinos kiállítású füzet magában foglalja Purgstaller és Szepesi beszédeit, valamint a fentebb említett alkalmi verseket és üdvözlő szónoklatokat.

Purgstaller rövid, de tartalmas beszédében a hazai piaristarend rendeltetéséről s rendeltetésének hű betöltéséről szól. Majd áttér a kor hamis jelszavainak cáfolgatására, a szabad vizsgálás és a tekintély elvének összeegyeztetésére, miközben ezeket mondja:

„Ne fogja tehát szerzetünkre senki, hogy nem karolja fel lelkesen a reá bizott tanügyet, hogy nem törekszik annak javát lehetőleg előmozdítani.

El nem titkolhatom e helyen, hogy vannak korunkban, kik avval gyanusítják a tanárokat a papi rendből, hogy nem haladnak a közélettel, nem munkálnak igaz lélekkel a tudomány előhaladásán.

Haladás, mondják, korunknak jelszava. A tudomány

előhaladására a vizsgálás szabadsága okvetlenül kívántatik. A szabad vizsgálást, így szólnak ők, a tekintély gátolja, főleg azon tekintély, melynek a papok hódolnak.

E vád megcáfolására elég volna példákra hivatkozni, melyek az ellenkezőt tanúsítják; de az ügy jelentékenysége arra késztet, hogy e tanodai ünnepély alkalmával lehetőleg röviden igazoljam, miszerint a szabadság és tekintély a tudomány terén is megférnek egymás mellett.

Legelőbb is azon megjegyzést teszem, hogy eszes lényhez csak észszerű szabadság illik; a szabadság pedig észszerű, ha az ész törvényeihez és céljaihoz van alkalmazva. Ez az észtekintély, melynek kell hogy az ember mint eszes lény szabad tevékenységének minden pályáin hódoljon.

Kérdem már: mire terjed a tudomány szabadsága? Köztudomású dolog az, hogy a tudomány az igaznak országára terjed, ezen ország pedig határtalan úgy, hogy a gondolkodó és nyomozó ész előtt elláthatlanul tág mező áll nyitva. E téren a vizsgálás szabadsága minden tényre, minden előforduló eseményre, az anyagi és szellemi világ minden jelenetére nézve követelhető. A mit a világ alkotója méltónak tartott létrehozni, az méltó arra, hogy az emberi ész vegye tekintetbe és vele megismerkedjék. E szerint a tudományi vizsgálás tárgyra nézve határtalan, korlátlan; de igen is korlátozva van módjára nézve, mert ennek kelléke az észszerűség, az észtekintély, mint már említém.

Az észtekintélyt, közbeszólnak ők, elismerjük, de mást el nem fogadunk. Kérdem: minő észről szólnak? Egyéni észről-e? Bizony az egyéni ész tévedésnek van alávetve. Mit követel tehát az észszerűség? Kétségkívül azt, hogy az egyéni ítéletet az emberiség közítéletének rendeljük alá, főleg oly dolgokban, melyek az emberiség közjávára vonatkoznak. Az emberiség közítélete és közmeggyőződése a köz-észnek tekintélye: ez biztosít minket arról, hogy van személyes isten, hogy az emberi lélek halhatatlan, hogy van különbség erkölcsi jó és rossz között.

Most már az a kérdés: mi vezeti az emberiség köz-
ítéletét? Erre nincs egyéb észszerű válasz, mint az: hogy
ama vezetést az isteni ész, a világ alkotója és kormány-
zója viszi végbe.“

Ilyenforma fejtegetések után áttér a tanári kar és az
ifjúság buzdítására. Kérve-kéri őket, hogy teljes erejükkel
igyekezzenek az intézet jó hírnevének emelésére; rajta
legyenek, hogy az iskola elérhesse célját; mert valamint
mindennek, úgy az iskolának is csak annyiban van becse,
a mennyiben célját, rendeltetését eléri.

Figyelemre méltó dolgozat Szepesinek értekezése a
gimnáziumok mostani szerkezetéről. Megszoktuk már, hogy
tanáraink és paedagogusaink, ha csak egy kissé emel-
kednek is felül a közészerűségen, a módszerek, az
iskolák és a tanítás folytonos gáncsolásával és gyalázásával
igyekeznek maguknak nevet szerezni. Íme egy kivétel!
A tudós és tapasztalt Szepesi nem gyalázza a meglevő
rendszert, hanem kimutatja annak használhatóságát, nem
szedegeti ki, nem nagyítja tévedéseit, hanem kiemeli jó
tulajdonságait. Úgyes tapintattal fejtegeti a gimnáziumok
célját; leírja a módokat, melyekkel azokat a helyes ismer-
eteknek és az alapos erkölcsiségnek bölcsőivé lehet tenni.
„A tápanyag — mondja a többi közt — melynek feldol-
gozásával a gimnázium célját megközelíti, nem más, mint
az, mi által a szellem általán életének jeleit adja, t. i. az
isten, a természet és az emberiség. E tápszerek mindegyike
egy különös tudomány tárgya: isten a vallástané, a ter-
mészet a természettané, az ember a történettané. Mindegyik
tan elvontra vagy elméletire, öszszerűre vagy gyakorlatira
válík. A vallástan elvont része a hitágazat, öszszerű az
isten és az ő műve, a világegyetem; a természettan elvont
része a mennyiségtan, öszszerűk a természet három orszá-
gába tartozó lények és a természeti erők; a történettan
elvont része az elméleti nyelvészet, öszszerű a népek s ezek
nyelvei és a bennök lerakott szellemi kincsek. Már hogy

a gimnázium célját el ne téveszsze, körében az említett tárgyak közül hiányzani egynek sem lehet. Miként a növények természete szabad leget, bizonyos adagú meleget és földből szivandó vizanyagot, mely sajátsterű nedvvé változik át, okvetlenül megkiván: úgy a lélek kiképzéséhez az isten, a természet és emberiség, mint ugyanannyi tényező, hogy hozzájáruljon, elkerülhetlenül szükséges. Ne csodáljuk tehát, hogy a gimnáziumi folyamatra nyolc év van szánva, sőt ez évek sora arra intse a növendéket, hogy a tárgyakból minél nagyobb készletet törekedjék sajátjává tenni. Egyébiránt a tápszerek mennyiségét mindig az egyén tulajdonaihoz, erejéhez, képességéhez s rávalóságához kell mérni, hogy a nyujtott tápszert szellemének éltető nedvévé dolgozza át!

A klasszikus nyelveknek lévén mestere, rendkívüli szeretettel és tudással szól a latin és görög irodalom szépségéről s főleg képző erejéről. Kifejti, hogyan és mily mértékben kell azokat tárgyalni, hogy kellő eredményt érhessünk el. Majd a görög és latin nyelv ellenségei ellen fordul, s kijelenti, hogy *az emberi elme legszebb szüleményei, az igazságszeretet, a jóizlés, a szépnek és a jónak meghatározása, az erkölcsi élet törvényeinek megszilárdítása nem a természettárlatokból, sem a Nibelungen énekből, nem is csillagdákból származott; nem a metafizikai feszegetések aknáiból kerültek felszínre, hanem Athén és Korinth ligetein, Sabinum és Tusculum villái körül termettek.* Göröghon és Róma alapgyökerei az emberiség nagy életfájának. A ki az ó remekirodalmat nem tanulmányozza, az az emberiség legszebb felét, annak fiatalságát nem ismeri. A ki pedig ezt nem ismeri, nem ismerheti a jelent, nem a művészetek, tudományok és erkölcsök mostani fejlettségét; nem ismerheti saját népének történelmét, sőt önmagát sem; mert az emberi szellem titkaiba is leginkább ezek vezetik be. Igaz, fordításokból is megismerhetjük ugyan ezeket, „de

KALMÁR ENDRE
(mint pesti tanár).

az alaknak ama tökélye, a finom izlés és az eszmék ama gazdagságának bősége, melyet ez írókban lelünk, a nyelvhez van kötve és csak ez által érhető el a maga sajátosságában. Tartalmukat adják ugyan a fordítások, de nem azoknak erejét, zamatját, kellemét, hasonlítván a csinált rózsákhoz, melyek színre, alakra nézve megközelíthetik ugyan a természeteseket; de azok illatát, kedvességét, lágyságát, gyöngédségét soha, de soha el nem érik!"...

HORVÁTH PIUSZ, KORMÁNYSEGÉD.

Az új gimnáziumi épülettel egy időben szentelték fel a házi kápolnát is, melyet Nagy Márton házfőnök teljesen újjáalakított. Míg a kápolna javítása tartott, ideiglenesen a gimnázium egyik helyiségében tartották az isteni tiszteletet.

Kényelmes, tágas és világos helyiségekkel rendelkezvén most már a tanári kar, a tanítás zavartalanul folyt az új épületben.

A tanári kar jól tudván, hogy az új gimnáziumi épületet egyedül Purgstaller áldozatkészségének s az okta-

tásügy iránt mindenkor tanusított lelkesedésének köszönheti, a hol csak tehetett, kimutatta háláját és rokonszenvét. Így mikor 1864-ben nagy lelkesedéssel újra megválasztották rendfőnöknek, a pesti ház Kalmár Endrének eszmékben gazdag ódáját ajánlotta fel neki. E szép költemény ihletett hangon tárja fel a pesti ház tagjainak érzelmeit hírkoszorus geniuszuk iránt. Valóban! érdemesebb férfiúról alig énekelhette a költő:

Ha majd kivívják fáradozásaid
E rég borongó nemzet igényeit;
S testté leend az ige, melyért
Vére ömölt az erős apáknak;

Ha szebb napoknak fénydiadalmaként
A közműveltség hajnala feldereng;
S az ősi nagyság elsötétült
Csillaga új ragyogásban álland:

Áldást rebeg rád a haza, óh atyánk!
Mert hön buzogtál népe nagy üdveért;
S hálás kezekkel fűz borostyánt
A maradék magas érdemidnek.¹

Említettük már, hogy a gimnázium élén ekkor Szepesi, utána pedig a jeles történetíró s későbbi egyetemi tanár Somhegyi Ferenc állott. A tanári kar kiválóbb tagjai közül meg kell emlékeznünk Kalmár Endréről, ki már az elnyomatás legszomorúbb éveiben is tanárkodott Pesten (1854—58) s küzdött az erőszakos germanizáció ellen. 1862-ben újra visszatérván Pestre, 1877-ig egyfolytában itt tanított. Több mint húsz évi tanárkodása alatt a főváros újabb generációjának legnagyobb része az ő ajkairól hallotta a törté-

¹ Főtisztelendő s tudós Purgstaller József úrnak a magyar- és erdélyországi kegyes-tanítórend kormányzójának, a gimnáziumi tanárvizsgáló bizottság elnökének, bölcsészeti és hittudományi tudornak, a m. kir. tudományegyetem bölcsészeti karának bekebelezett és a magyar tudományos akadémia rendes tagjának stb. a pesti kegyesrendi ház 1864. Emich Gusztáv nyomdája.

nelem nagy alakjainak ismertetését, s a magyar nyelv szépségeinek magasztalását. A ki látta valaha e nyájas, patriarchális alakot s hallotta kellemes, könnyed beszédeit, melyekben egy nemesen érző szív, egy sokat tanult lélek eszméi szólamlanak meg, az érti ama ritka vonzódást, melylyel az ország legmagasabb méltóságaiban ülő tanítványai három évtized után is viseltetnek iránta.

VÁRY GELLÉRT.

Erényeit s érdemeit oly elismeréssel illette a rend, melynél nagyobb piaristát nem érhet.

1864 óta együtt tanított vele a pesti gimnáziumban Horváth Pius, a rend jelenlegi kormánysegéde, a tatai és a temesvári gimnáziumok volt igazgatója. A mily szeretettel foglalkozott az ifjúság nevelésével és tanításával, ép oly buzgósággal irogatta paedagogiai értekezéseit és közhasznú ismertetéseit. A Nevelés, Hetilap, Pesti Napló, Hasznos

multságok, Religio stb. című lapokban közzétett cikkeit, önállóan megjelent beszédeit, továbbá: Magyar-, Horvát-, Erdély-, Dalmát-, Gács-, Török- és Görögországok földrajzát a közönség hazafias irányuk és emelkedett, szónokias stílusuk miatt szívesen olvasta. Mint tanárt és embert minden tetteben mély és lelkes hazafisága jellemzi. Ez az egyetlen szenvedélye, ez egyik legszebb erénye, s ez volt a szabadságharc után egyetlen bűne. Meg is lakott érte. A pesti gimnáziumban hazafias érzésének akkép is kifejezést adott, hogy Horváth Cyrill örökét, az ifjúsági önképző kört visszaállította, s fennállítását biztosította.

1865-ben a tanári kar egy ifjú erővel szaporodott. A görög szellemnek, a görög idealizmusnak egyik leglelkesebb terjesztője, V á r y G e l l é r t ez évben kezdi meg Pesten tanári működését. Nem tudjuk, miképp tanított ifjúkorában. De ha következtetnünk lehet abból a fáradhatlan, lelkesedésteli buzgóságból, melylyel férfikora delén tanított, úgy ifjúkorában is hivatott mesternek kellett lennie. E sorok írója is azon szerencsések közé tartozott, kik ihletett ajkairól hallhatták az igazi munkásságra serkentő szókat, a szellemi foglalkozás lelki örömeinek élvezetes leírását, a görög irodalom örök szépségeinek vonzó előadását! Hála érte a nemes lelkű mesternek!

Váry a tanítás mellett az irodalomnak is buzgón áldozott. Több lapnak és folyóiratnak rendes munkatársa volt. A Figyelőben jelentek meg a „*Nemzetiség és irodalom*“, továbbá a „*Hazai irodalmunk klasszikai elemei*“ című tartalomdús értekezései. Nagyobb, önálló munkái közül ismertebbek: „A görög műveltség története“ (341. l.), „Az irodalom bölcsészete“, „Árvalányhaj“ (gyűjtemény), „A magyar műveltség képei“, „Kalasanzai József, a kegyes-tanítórend alapítója“ stb.

1866-ban az intézet egy régi kedves tanárát, doktor Schirckhuber Móricot, a magyar tudományos akadémia tagját is a pesti házban találjuk. Sajnos, a gimnáziumban

már nem tanított többé. Mint a rend számvevőjének és a ház másodfőnökének más munkakör jutott.

A régibb s már említett tanárok közül itt találjuk dr. Suhajda Sándort, Lengyel Józsefet, Trautwein Jánost, Cseh Ferencet, Szabóky Adolfot, Reisinger és Szepesi egyetemi tanárokat.

1867-ben Somhegyi Ferenc is egyetemi tanárrá nevezetvén ki, lemondott a gimnáziumi igazgatóságról. Helyébe

LUTTER NÁNDOR DR., KIR. FŐIGAZGATÓ,
a Magy. Tud. Akadémia tagja.

Baranyay Zsiga dr. lépett. Ebben az évben helyezték a pesti gimnáziumba Berecz Antalt és Császár Károlyt, kik később mindketten elhagyták a rendet.

A koronázás éve zajos életet hozott a pesti házba. Útvén a rég várt szabadság órája, az intézet tanárai lelkes buzgósággal igyekeznek az iskolai tanításban az elnyomatás korának utolsó emlékeit is eltörölni s behozni mindazt, mit az új idők, s a magyar világ megkívántak.

Ez évek tanügyi mozgalmában Lutter Nándor dr., a pesti gimnáziumnak volt igazgatója, most pedig a budai kerület kir. főigazgatója viszi a főszerepet. A nagy tapasztalatú, a kor áramlataival s tanügyi követelményeivel teljesen tisztában levő tudós paedagogus ugyanis annyira meg tudta nyerni Eötvös miniszter bizalmát és becsülését, hogy a magyar középiskolák átalakításában, majdnem teljesen az ő álláspontjára helyezkedett. Az 1867-iki budai tanácskozmányokban ő sugalmazta Eötvösnek azon eszméket, melyek a Thun-féle rendszer megváltoztatásával a magyar középiskolák szervezetének főelvei lőnek. Lutter egy diplomata ügyességével és tapintatával védte és fejtegette itt tervezetét, mely hosszas vita után végre is diadalt aratott.

Lutter szerint az Organisations-Entwurf azért nem mutathatott fel nálunk sikert, mert ellenkezett a magyar nemzet szellemével, mert végcélul a magyar nyelv és nemzetiség elnyomását tűzte ki, s végül mert ellentétben állott a magyar oktatásügy egész multjával. E fogyatosításokon csak úgy segíthetünk, ha a tanügyet egészen magyarrá tesszük s ha a külföld sikereit és vívmányait okosan felhasználjuk.

Érdekes, hogy Lutter már ezen tanácskozások alkalmával szőnyegre hozta az *egységes középiskolai rendszer* kérdését. Szerinte ugyanis a középtanodáknak, mint előkészítő iskoláknak csak egy céljuk lehet: az egyednek összhangzó kiképzése.

Körülbelül e tanügyi mozgalmak idején alakítja meg többed magával a budapesti tanáregyesületet. 1866. május 19-én mint az egylet megválasztott elnöke nagy beszédet tartott „középtanodai tanügyünkről“. Ebben már nyíltan az egységes középiskola eszméje mellett tör pálnát; sőt az új intézménynek, melyet ő reálgimnáziumnak nevez, tervét is adja.

Míg Lutter ilyen országos szerepléssel szerez dicső-

séget magának és rendjének, azalatt a pesti gimnázium is beszéltet magáról.

A koronázási ünnep, melynek jelentékeny része a piarista ház előtt folyt le, mély és őszinte lelkesedést keltett e ház tagjaiban. A nemzeti ünnep idején kiadott „Évkönyv“ e hazafias lelkesedésnek az eredménye. A ház tüzes szavú költője, Kalmár Endre is felhúzza lantja húrjait, s zengi hévvel:

Sötét, a sírok éjeként sötét volt,
És puszta, árva a mi életünk;
Csak honszerelmünk égő mécsé hintett
Világot, Isten volt még csak velünk.

Míg vérrel ázott ősi telkeinken
Lakmározó had dült, dőzsölt, zsebelt:
Mezetlen inség közt a gazda égre
Könyös szemekkel fonnyadt kart emelt.

De félre, fájó emlékek! . . . dicső fény
Tör át a múlton fekvő gyász ködön,
Im szent gyönyörré olvad föl sugárin,
Mely fölszivárog lelkünkéből, a köny!

Feledjük a nagy pusztulást, a mély gyászt,
Mit súlyos évek árnya ránk vetett;
Föltámad e nép hamvadó porából,
S ifjult erővel kezd új életet.

Az elveszett múlt, rég elhunyt apáknak
Dicsfénye, lángja újra visszatér,
És égni fog, mint Hóreb csipkebokra,
Míg lesz szívünkben egy csöpp tiszta vér;

Hajónk, mely a sors zátonyán törötten
Feküdt sokáig, nyílt tengerre száll:
Már fenn az árboc, rajta leng a zászló,
S ki azt kitűzte. . . Ő, a bölcs király.¹

¹ Emlékkoszorú dicsőségesen uralkodó I. Ferenc József ő császári s apostoli királyi fölsége és fölséges neje Erzsébet legkegyelmesebb asszonyunk koronázása ünnepélyére a kegyes tanítótörzstől. 1867.

A szabad lévén a szó és a tett, az ifjúság is szabadabban mozoghatott. Az egyesülés, melyet eddig a törvény kénye tiltott, megengedett dolog lőn. Az a láng tehát, melyet valamikor Horváth Cyrill lelkesedése élesztett, de a mely az ő távozása után végkép kialudt, ismét fellobbant. A sors úgy akarta, hogy névrokona s a hazafias lelkesedésben méltó társa Horváth Piusz alakítsa meg újra az *ifjúsági önképzőkört*. 1867. május 11-én a magyar kir. miniszterium megerősítette a kör alapszabályait s azóta szakadatlanul működik ez irodalmi iskola. Legelső felügyelője maga az alapító, pártfogója pedig Baranyai Zsiga dr. gimnáziumi igazgató volt. Az ifjúsági elnök: Rakovszky Aladár, alelnök Csillag Gyula (most egyetemi tanár), jegyzők Barna Gyula és Szivák Imre (a volt orsz. képviselő), pénztárnok Justh Gyula volt. A választmány tagjai között találjuk a mostani vallásoktatási minisztert Vlasics Gyulát,¹ Ullmann Pált, Pertik Ottó egyetemi tanárt, Tallián Bélát, Konek Sándort stb.

1867. július 23-án ment végbe díszes közönség jelenlétében az első záróünnepély. Felolvastatván a pályadíjat nyert tanulók névsora,² Horváth Piusz felügyelő tanár szívhez szóló beszédet tartott az ifjúsághoz. „A magyarnak jövője — mondja a többi közt — szoros kapcsolatban áll irodalmával. Nincs nemzet irodalom nélkül; az irodalom a lélek a nemzetben, élet, mely vérében lüktet s gyűlpontja az észnek. Nemzeti irodalom nélkül csak visszhangjai leszünk más nemzeteknek; mert még egy nemzet sem lett művelt saját irodalom nélkül. Tudomány és művészet hatalom volt minden időben, de hatalommá lett kivált napjainkban. Hadával Róma csak egykorúit hódította meg: írói által az utóvilágon is diadalmaskodott. Franciaország irodalma elébb győzte meg Európát, mint tábora, s tollá-

¹ Dolgozatot is nyújtott be az első évben.

² Szivák Imre, Wachtel Károly, Csillag Gyula, Barna Gyula, Mezey Lajos.

nak hatalmát a népek még érzik folytonosan
*Parányi e nemzet, de épen parányisága miatt oly
 édes bálvány a valódi magyar kebelnek.* Parányi e
 nemzet és rokontalan, merre csak a világ szélei terjednek.
 Isten kegyelme után sok egyedül tőlünk függ, azért feszüljön
 testünk és lelkünk minden izma, hogy annak létét meg-
 védve és kifejlesztve fölvirágoztassuk. A nagy, de dicső
 feladat megoldása a ti viruló vállaitokra nehezedik, zsen-
 dülő reménybimbai nemzetemnek! *A mely fény szelle-
 meteket deríti, a mely szikra szíveteket gyulasztja,
 azt mind a haza oltárára kell felajánlanotok,* hogy
 lobogó lángjaiból fölfüstölögjön az áldozat kellemes illat-
 árja s Magyarország elhalaványult csillaga örömmosolyra
 derüljön!“

Hogy az új irodalmi iskola működéséről s a tagok
 haladásáról a nagy közönség is tudomást szerezhessen,
 még ez évben kiadták az önképző egyesület első évkönyvét.

A kétszáz lapra terjedő könyv ily cím alatt jelent
 meg: „*A pesti kegyesrendi nagy gymnasiumi önképző-
 egyesület Évkönyve I. évfolyam 1867. Horváth Pius
 felügyelő úr elnöklete alatt szerkeszték: Barna Gyula,
 Bubla Ferenc, Ekkert József, Szivák Imre*“. A könyv
 összesen 21 költői és prózai dolgozatot tartalmaz.
 Mutatványul adjuk a Halász című két költeményt Goethe
 után. Az egyik jutalmat, a másik dicséretet nyert.

A Halász.

A hab zúdul, a víz dagad,
 Partján ül a halász;
 Oly könnyű szíve és szabad;
 Horgára néz s vigyáz
 S a mint mereng, a mint tekint
 Szétnylik a vizár,
 Belőle csillag fényekint
 Szép habléányka száll.

Dalolva leng, dalolva szól:
 Halaeskám mért csalod,
 Mért hívod a földre, hol
 Halálra szánatott?
 Ha sejtenéd, mi édesen
 S jól érzi itt magát,
 Leszállni mostan én velem
 Üdvödnek tartanád.

Nem itt üdül talán a nap,
 Nem itt a holdsugár,
 Mely habhelve újlag
 Fürödni erre jár?
 Nem hí a mély égboltozat,
 Nem-e a híg lapály?
 Nem látod benne arcodat
 Holdfény sugárinál?...

A hab zúdul, a víz dagad,
 Nyaldossa lábait,
 Szivére a lány búve hat,
 Ki zengve andalít.
 Hablányka kér, hablányka csal:
 Őrjöngve a halász
 Remeg, haboz, de győz a dal...
 Szegény már nem halász.

Wachtel Károly.

A Halász.

A hab, susog, a hab forrong,
 A parton a halász
 Horgot vet, és a víz tükrén
 Nyugodtan elméláz.
 De im az ár tolul, dagad,
 S a habsír öbliből
 Egy bájos hölgy – leplén még víz –
 Lebbenve tűnik föl.

S ezüsthargon ily szó fakad
 A tündér ajkiról:
 Ármány fia! enyéim közt
 Gyilkos vasad mért dül?
 Látnád, halacskáimmal lent
 Mi boldog életem,
 Leszállnál, megosztanád
 Üdvösséged velem.

Nap és a hold — a bájfényű
 Ott tér meg nyugovón,
 Arcuk köré rezgő fénykört
 Tükrös hullámom von;
 S a fönt lengő azúr mennyív
 Ott nem terül-e el,
 Ten arcod mása nem enyelg
 Hullámim cseppivel?

A hab susog, a hab forrong...
 Lábát csókdossa meg
 S már rabszivét dülő vágtyól
 Szakadni érzi meg.
 Ezüst hangján amaz még zeng
 S ez... kéjjel dőlni kész
 A habba, nyúl — s ragadja őt
 Le a tündéri kéz.

Szivák Imre.

Ime rövid félévi munkásságának ilyen gyümölcsei teremtek.

Még mielőtt a gyermekkorát élő önképző-egylet megizmosodhatott volna, távozott az intézet kebeléből lelke és megalapítója: Horváth Piusz. Távozása az ifjú egyesületnek majdnem halála lett. Szerencsére még idejekorán élére állt a gimnázium egyik lelkes tanára, Fekete Endre, ki újra felköltötte az ifjak szívében a már-már kialvó lel-

kesedést. Fekete 1872-ben gyökeresen átalakítván az önképző egyesület alapszabályait és szervezetét, *gyakorló-iskola* név alatt vezette tovább. E név alatt virágozik ma is.

Az utóbbi évek vezető tanárai közül különösen sokat fáradoztak a gyakorló-iskola fölvirágoztatása körül: Lé v a y Imre, továbbá P f e i f f e r A n t a l, a temesvári főgimnázium jelenlegi igazgatója, ki 1874—77-ig állott a kör élén. Az ő vezetése alatt a gyakorló-iskola dicséret oklevelet és érmet nyert a szegedi iparmű-kiállításon.

1877/78-ban a vezetőséget ismét Fekete Endre vállalta magára. Ebben az évben a jegyzői teendőket R á k o s i G y ő z ő végezte. Fekete Endre 1879-ben rendfőnöki titkárrá választatván, a vezető tanár Farkas József, ő utána pedig V á m o s K á r o l y dr. lett. Milyen szokatlan munkakedv uralkodott már ekkor a gyakorló-iskolában, mutatja a beadott dolgozatok száma. 1882/83. évben nem kevesebb mint 244 dolgozat érkezett be.

1888 óta a mai napig P i n t é r K á l m á n tanár vezeti az iskola ügyeit, elődeihez méltó egyszerűséggel és buzgósággal. Ő alatta érte meg a gyakorló-iskola fennállásának huszonötödik évét. A szép ünnepélyről, mely ez alkalommal lefolyt, a következő könyvecske ad felvilágosítást: „*Emlékkönyv a budapesti kegyes-tanítórendi főgymnasiumi gyakorló-iskola huszonöt éves fennállásának ünnepéről. Kiadta a főgymn. gyakorló-iskola*“ 1891. A csinosan kiállított füzet a kimutatásokon kívül magában foglalja Pintér Kálmán megnyitó beszédét, Beöthy László alkalmi versét, és visszapillantását a gyakorló-iskola múltjára.

A míg a tanárok az ifjúság irodalmi fejlesztését ilyen gondos kezeztől vezetett intézménnyel is igyekeztek biztosítani; addig a magasabb képzettség előmozdítására, az irodalmi kedv felélesztésére és terjesztésére önmaguk közt is alakítottak irodalmi kört, még pedig olyat, mely a piarista rend valamennyi intézetére kiterjedt.

1871-ben alakult meg ez egyesület Horváth Cyrill

buzdítására „*Horányi-kör*“ név alatt. Céljáról, eszközeiről s ügyrendjéről elég bő felvilágosítást ad az eredeti alaprajz, mely ekkép hangzik:

A HORÁNYI-KÖR ALAPRAJZA.

I. Címe.

1. §. Horányi-kör.

II. Célja.

2. §. A rend tagjai között a közszellemet ápolni és a tudományos önmunkásságra ébresztőleg hatni.

3. §. Kifelé-hatásában a tudományt egész terjedelmében, és a tanügyet valódi céljának megfelelőleg irodalmilag terjesztetni egy, kedvező körülmények mellett megindítható, időhöz nem kötött, folyóirat által.

III. Eszközei.

4. §. Az egyes társházakban a kör tagjainak összejövetele hetenként legalább egyszer a kör kebelében felmerült kérdések és ügyek megvitatása, egyes felolvasások tartása s általában üdvös eszmecsere végett.

5. §. A kör a kifelé-hatást egy időhöz nem kötött folyóirat által igyekszik eszközölni, melynek tartalma lesz: *a)* önálló tudományos szakértekezések, *b)* a nevelésügy, különös tekintettel hazánkra, *c)* a hazai s külföldi irodalomban felmerült egyes irányok ismertetése.

6. §. A kiadandó füzetek körüli szükségletek fedezésére a kör minden tagja által évenként fizetendő tagsági díj 3 frt.

IV. Tagjai.

7. §. A kör tagja lehet a kegyesrend minden tagja, ki az említett célra közreműködni akar, s a tagsági díjat a kör központi helyiségébe, Pestre beküldi.

V. Ügyrendje.

8. §. A kör működése fölött a legfőbb felügyeleti jogot a rendkormány gyakorolja.

9. §. A kör minden tagja együtt az ügynevezett Nagy-kört alakítja, melynek kebelén belül az egyes társ-házak tagjai Kis-kört alakítanak.

10. §. A Nagy-kör elnökét a rendkormány nevezi ki.

11. §. A Kis-körök elnökét a Kis-kör tagjai kebelökből választják.

12. §. A kiadandó folyóirat szerkesztőit a Nagy-kör elnöke által fölterjesztett tagok közül a rendkormány nevezi ki.

13. §. A Nagy-kör többi ügykezelői, melyenek: az alelnök, két jegyző, pénztárnok, pénztárnoki ellenőr a viszonyoknál fogva csak a pesti Kis-körből ezen kör tagjai által választatnak, kik teendőiket a közjó iránti szeretetből díjazatlanul végzik.

14. §. Az elnök a kör anyagi és szellemi ügyeit vezeti az alelnök segédkezése mellett, s a folyóirat szerkesztésének intézője, valamint a tárgyak rendezésének közvetlenül gondozója.

15. §. A két jegyző az elnökség és szerkesztőség bel- és külügyeit viszi.

16. §. A pénztárnok a tagsági díjakat beszedi, s azokról valamint egyéb kiadásokról az ő és az ellenőr aláírásával nyugtát szolgáltat; félévenként pedig számot ad a bevételekről és kiadásokról.

17. §. Ha annyi cikk érkezik a szerkesztőségbe, hogy azokból két füzet kiállítható, úgy az első füzet azonnal kiadatik; a második füzet csak akkor bocsáttatik ki, ha már a harmadik is meg lesz kéziratban s így tovább.

18. §. A Kis-körök elnökei a tagsági díjakat beküldik, s a kör ügyeit illetőleg a Nagy-kör elnökével érintkeznek.

19. §. A Nagy-kör minden tagja a tagsági díj után kapja a folyóiratot.

20. §. A körnek befelé, t. i. az önképzésre irányuló működése s a hetenkénti gyűlésezés azon esetben is fennmarad, ha talán a kifelé-hatás bármely körülmény folytán nem létesülhetne, s a pesti kör tagjai ez esetben is elvállalnak az egyes körök részéről bármely megbízást. Ez esetben a tagsági díj is elmarad.

Kelt Pesten, a főgimnáziumi tanári kar kebelében, 1871. jan. 15.

A pesti főgimn. tanári kar.

Immár két irodalmi egyesület is lévén a budapesti piarista kollégiumban, alkalomadtával illő módon résztvehetett nagyjaink ünnepelésében, vagy nemzeti ünnepélyeink megülésében.

Ilyen kedvező alkalom többször kínálkozott. Hogy a sok közül egyet felemlítsünk, csak Toldy Ferenc irodalmi működésének félszázados ünnepére kell hivatkoznunk, melyet úgy az ifjúság, mint a tanári kar tőle telhető fényvel s őszinte lelkesedéssel ült meg.

Toldy Ferenc a pesti piarista gimnázium növendéke volt. Számos levele, a rend tagjaival kötött benső barátsága és az intézet iránt való folytonos érdeklődése mutatják, hogy tanuló korának éveiről, s az évek emlékeiről sohasem feledkezett meg. 1871. nov. hó 12-én is megjelent a gimnáziumban, hogy érdemeinek dicsőítését itt az ifjak között is végig hallgassa.

Az ünnepélyen elszavalták Szepesi ódáját, alkalmi beszédet tartottak, az ifjúság énekkara pedig elzengte a tiszteletére szerzett dalt:

Nap hőse, lásd, körültekintve
A szende múzsák csarnokán,
Mily ünnep és derült vidámság
Mosolyg s repes minden falán.

Tisztelni jött vegyült seregben
 Vén, ifjú, téged nagy tudós!
 S hallatni fensőbb zengeményit,
 Melyekkel ő régtől adós. Stb.¹

Mindezek az események már Trautwein János igazgatósága alatt történtek. A pesti gimnáziumnak e bölcs és tapintatos vezetője, ki kérlelhetlen szigorúsága és pontosságá dacára is egyaránt kedvelt volt a tanári kar és

TRAUTWEIN JÁNOS.

az ifjúság előtt, 1854-ben jött a pesti gimnáziumba. A Bach-korszakban irodalmi működésével és főképp paedagogiai ismereteivel annyira magára tudta vonni a közfigyelmet, hogy a hatvanas években már az országos tanügyi tanácskozmányokba is meghívták. 1868-ban igazgatóvá neveztetvén ki, közel húsz évig (1887-ig) oly odaadó buz-

¹ Üdvhangok Toldy Ferenc irodalmi működésének félszázados ünnepére 1871. november hó 12-én elzengé a pesti kegyes tanítórendi nagy-gymnasium ifjúságának énekkara. 1871. Az Athaeneum nyomdája.

gósággal és tudással vezette az intézet ügyeit, hogy az virágzása egyik legszebb korát érte alatta. A tanulók oly tömegesen keresték fel a gimnáziumot, hogy a termek nem voltak már képesek befogadni őket. E miatt a magas miniszterium az 1883 84. iskolaévben párhuzamos osztályokat állítottatott fel, magára vállalván a tanárok díjazását. Három egymást követő évben mindössze öt (I—V.) párhuzamos osztályt állítottak fel a kötő-utcai volt elemi iskolában, melyet a főváros a rend érdemeinek elismerése mellett örök időkre a piaristáknak adományozott.

1887-ben a munkában megöszült Trautwein, miután negyvenkét éven át szolgálta a magyar tanügyet, visszavonult az igazgatóságtól, s mint kormánytanácsos és kormánysegéd szolgálta tovább a rend ügyeit. A galambösz, nyájas férfiú mint ilyen is köztiszteletnek és szeretetnek örvendett. A fővárosnak kicsinyje-nagyja egyaránt ismerte és becsülte a jó öreget. Halála alkalmával a főváros értelmiségének színe-java kísérte őt sírjába. Emléke mindig élni fog tanítványainak és tisztelőinek szívében. A pesti ház tagjainak különösen szeretettel kell őrizniök nevét; mert *ő volt e kollégium legnagyobb jótévője*, ki még életében jelentékeny vagyonának legnagyobb részét a háznak adta a jövő építés költségeire.

Trautwein igazgatósága idejében a gimnáziumi tanítás átment mindazon változásokon, melyeket az új állami törvények megkivántak. Minthogy e tanügyi változások előggé ismereteseek, mellőzzük felsorolásukat.

Trautwein igazgatóságának korában több érdemes tanárnak és írónak nevével találkozunk a pesti kollégiumban. Ezek közül néhányról már említést tettünk; így szólottunk Fekete Endréről, kiben a gyakorló-iskola második alapítóját tiszteli. Ő 1869-ben jött a pesti házba, s egy évtizedig volt az intézetnek magyar nyelv- és bölcsélettanára. Mint ilyen, érezvén, mennyire hátráltatja a tanítás sikerét a jó kézikönyv hiánya, 1872-ben kiadta

filozófiai propaedeutikájának első részét, a „*Tapasztalati lélektan*“-t; 1873-ban a „*Tiszta gondolkodástan*“-t. A Lindner, Ueberweg, Dittes, Hagemann, Mich. Drbal stb. legújabb vívmányainak felhasználásával készült könyvek, melyeknek világos előadása és kerekded szerkezete nagyban megkönnyítette a tanuló ifjúság munkáját, szép elismerést szereztek a szerzőnek.

Mint hogy 1871-től kezdve az értesítők ismét felvették régi alakjukat, s a tanuló ifjúság okulására tudományos értekezéseket hoztak, Fekete Endre fölhasználván az alkalmat, 1872-ben egy fölötte *korszerű* nevelésügyi értekezést írt bele. Az értekezés címe: „*A társadalmi élet befo-lyása a nevelésügyre és az iskolára*“. A szerző ebben azon nézetét fejtegeti, hogy *erős erkölcsi közvélemény nélkül nem lehet valódi nemzeti művelődésre gondolnunk*. „E nélkül építhetünk fényes, nagyszámú, jól berendezett iskolákat, áldozhatunk a nevelés-oktatás felvirágozására bármennyit, satnya és élettelen lesz az, mert a gépies forma megöli a szellemet.“

1879-ben rendfőnöki titkárrá választatván, megvált tanári állásától. Igaz ugyan, hogy ezután is a tanügy szolgálatában maradt, munkaköre mégis olyan lett, melyről a nagy közönség nem szokott tudomást szerezni, de annál jobban tudják és méltányolják szakadatlan fáradozását a beavatottak. Nagy érdeme, hogy az 1883-iki törvényjavaslat sérelmes pontjai ellen idejekorán sikeres mozgalmat keltett.

Fekete Endrével együtt jött a pesti gimnáziumba a nagyműveltségű Bolgár Mihály, Andrásy Gyula és Tivadar grófok későbbi nevelője. A következő évben ide helyezte a rendkormány egyik legszorgalmasabb íróját, Nagy Alajost. E rendkívül munkás férfiú művei sokkal ismeretesebbek, mintsem hogy itt szólanunk kellene róluk. Az 1873. évi értesítőbe „*A gimnázium feladata a jellemképzés dolgában*“ című tartalmas bölceleti értekezést ő írta.

Az 1870/71. iskolaévben helyezték Pestre Pap Jánost, a szegedi ház mostani főnökét és a rend kormánysegédét. E buzgó természettudós, kiből oly szépen egyesült a természet iránt való szeretet a költői lelkesedéssel, a tanításon és a természetrajzi múzeum rendezésén kívül tevékeny irodalmi munkásságot fejtett ki. Az 1871. évi tudósítványban jelent meg „*Az élődiség a természetben*“, az 1876. évben pedig „*A rovarrendszer vázlatos története*“ című értekezése. Ez utóbbiban szép kivitelű képen adta az izlábúak komplikált törzsfáját. Mint szegedi házfőnök megírta az ottani piarista kollégium történetét. E díszes kiállítású, terjedelmes mű felöleli az Alföld metropoliszának egész oktatásügyét. Az elismerés, melylyel a szaktudósok művét fogadták, jelzi annak belső értékét.

1870-ben tanított először a pesti gimnáziumban Jankó Károly, a mostani igazgató és Beck Alajos, a rendi tanárképző intézet jelenlegi igazgatója.

Kitűnő tanerőt nyert az intézet Pfeiffer Antalban, a magyar és német irodalom tanárában, kit az 1874/75-iki iskolaévben helyezett a rendkormány Pestre. Tanulmányainak irányáról és szakképzettségéről mindjárt az első évben becses dolgozattal adott felvilágosítást. Az 1875-iki értesítőben jelent meg e dolgozat „*A magyar és latin nyelv önhangzóinak hangtani sajátosságai*“ cím alatt. Követte ezt 1877-ben „*A magyar irodalomtörténet, tanügy és könyvnyomdászat 1450—1500-ig*“ című, eredeti forrásokon alapuló becses dolgozata. Az 1878/79. iskolaévben a trencsényi, majd a temesvári gimnázium élére helyeztetvén, fokozottabb mértékben adta magát az irodalmi munkásságra. Herbart paedagogiai nézetei, a temesvári gimnázium története, latin nyelvtan, stb. ezen idők termékei.

Pfeifferrel egy időben jött Pestre Vajda Gyula dr., a kolozsvári egyetem jelenlegi művelődéstörténet tanára. Nevét a pesti gimnáziumban alapította meg egyik történeti munkájával, mely az 1877/78. évi tudósítványban jelent

meg. E mű, mely könyv alakjában is forgalomba került, „*Városaink befolyása a közműveltségre*“ címet viselte. Tömerdek kutatás és még több olvasás kellett e munka megírásához! de meg is volt az eredmény: szerzője a buda-

SZABÓKY ADOLF DR.

pesti egyetemen magántanári képesítést nyert. Ugyanő írta meg a piaristák letelepülésének történetét az 1882-iki értesítőben.

A következő iskolaévben (1878/79.) szint ily értékes dolgozat jelent meg az iskolai értesítőben. (*A földművelés*

íránti előszeretettel és a kereskedés a rómaiaknál.) Szerzője a piarista rend egyik legképzettebb filologia tanára: Farkas József.

1879-ben Pachinger Alajos dr., a későbbi kolozsvári egyetemi magántanár kezdte meg Pesten a természetrajz tanítását. E szenvedélyes természetbúvár, ki irodalmunkat több saját kutatáson és boncoláson alapuló, eredeti értekezéssel gazdagította, a pesti gimnázium értesítőjébe is írt 1880-ban egy értékes dolgozatot. A terjedelmes értekezés címe így hangzik: „*A felső kryptogamok és phanerogamok rokonsági viszonyai, bonc-, idom- és fejlődéstani tekintetben*“.

A következő iskolaévben Pachinger Nagykanizsára helyeztetvén, a természetrajzi tanszéket Rappenberger Vilmos foglalta el.

Ez években két oly férfiú is tartózkodott a budapesti házban, kik, habár nem tanítottak is a gimnáziumban, irodalmi munkásságukkal s társadalmi szereplésükkel hozzájárultak a piaristák jó hírüvének emeléséhez. E két férfiú: Csaplár Benedek, a magy. tudományos akadémia tagja és Szabóky Adolf dr. a pestvárosi reáliskola tanára.

Csaplár Benedek Révai érdemeinek megörökítője, mint a rend történetírója helyeztetett Budapestre 1872-ben, Azóta mindig tagja a háznak. Csendes irodalmi munkásság és messzekiterjedő kutatás közt tölti napjait, őszintén lelkesülvén minden nemes és eszményi dologért.

Szabóky Adolf dr. 1850-ben jött a pesti házba, s haláláig 1880-ig itt is maradt. Eleinte a főelemi iskolához csatolt reálparallel osztályban tanított, 1855-től kezdve pedig a városi reáliskolában. Matematikai, geometriai kézikönyvei, latin nyelvtana, térképei stb. országszerte ismeretesek. Több iskolakönyvét maga a miniszterium adta ki. Buzgó tevékenységet fejtett ki a legényegylet eszméjének terjesztésében és az iparos segédek szellemi képzésének emelésében. Nagy érdemeit a király a Ferenc József és a

vaskorona rendjel adományozásával tüntette ki. E kitüntetésen kívül más elismerés is érte; egész sereg bel- és külföldi egyesület s társaság választotta őt tagjául. A pompás siremlék, melyet tisztelői emeltek a kerepesi-úti temetőben, mindig hirdetni fogja érdemeit.

Az 1879-80. iskolaévben, vagyis közvetlen Szabóky halála előtt egy másik jeles matematikus és fizikus jött a pesti házba. Schmidt Ágost dr. kolozsvári egyetemi magántanár volt ez, ki mai napig is munkás tagja a pesti tanári karnak. Alig hogy elfoglalta tanszékét, már egy becses dolgozattal emelte az iskolai értesítő értékét. Ez az értekezés (*A geometriai térképzet tapasztalati jellege és az elemző geometria módszere.*) 1881-ben jelent meg. Követte ezt az „*Adalékok a középiskolai természet-tanhoz*“ című értekezés az 1885-iki értesítőben; ezek azonban csak mintegy előhírnökei voltak a később kiadott matematikai és fizikai munkáknak. Ma már középiskoláink túlnyomó részében Schmidt Ágost fizikáját, matematikai kézi könyveit s fizikai földrajzát használják. Széleskörű olvasottsága, a külföldi irodalmak teljes ismerése képessé teszik őt arra is, hogy minden közoktatásügyi kérdésünkbe alaposan beleszólhasson. A közoktatásügyi tanács ülésein, mint rendes tag, többször fel is szólalt. A nem rég alakult matematikai és fizikai társulat egyhangúlag őt választotta alelnökének.

Schmidt Gusztávval együtt egyszerre két irodalmi tanár is jött a pesti gimnáziumba. Kiss Sándor dr. és Vámos Károly dr. Az első az 1882-iki értesítőben adta ki méltán magasztalt munkáját a „*magyar Horácról*“; majd költői munkásságra adta magát, s Terentius fordítását készítette, melyet a magyar tudományos akadémia később megjutalmazott.

Vámos Károlynak a gyakorló-iskola körül kifejtett munkásságáról már szólottunk. Irodalmi előadásai, melyeket mindig nagy gonddal készített el, fölötté kedveltek voltak.

Szerencsés egyénisége, nyájas, finom modora sok tisztelőt szereztek neki tanárkodása idején. 1885-ben adta ki Várfalvi név alatt Horváth Cyrillről, mint költőről szóló irodalmi tanulmányát, először a Figyelőben, azután önállóan. Rendfőnöki titkárrá lévén, ékes tollát a rendi életrajzok szebbnél-szebb kidolgozásában használja.

Szölgvény János, az ismert világtörténeti kézikönyvek szerzője is ekkor tanított Pesten. 1887-iki értesítőbe ő írta a szokásos értekezést Lykurgus és Solon törvényhozásáról. Most a pesti gimnázium egy másik kedves emlékű tanárával, Russel Károlylyal együtt a kolozsvári „Kalasantinum“ élén áll. Tóth György dr. a lévai főgimnázium jelenlegi igazgatója, ki Szepesinek szelvében elterjedt latin nyelvkönyveit dolgozta át a modern követelményeknek megfelelő módon, szintén ez időben (1877—1891.) tanárkodott Pesten. Iskolai kézikönyvein kívül több latin „praeparatit“ is írt a tanulók előkészülésének könnyítése céljából.

Említettük már, hogy Trautwein János 1887-ben megvált állásától. Hosszú és nehéz pályáját becsülettel futotta végig, még sem gondolt senki arra, hogy a negyvenéves folytonos munka talán némi magasabb elismerésre is számot tarthatna! Szerencse, hogy Trautwein a kitüntetések soha nem kereste, de nem is kívánta, jól tudván, hogy a kötelesség hív teljesítésének tudata, többet ér minden hiú kitüntetésnél.

Trautwein agg kezéből, az ifjú életerőtől és tettvágytól tüzelt Lévai Imre vette át a pesti gimnázium igazgatását.

E név hallatára szinte megjelenik előttünk a mosolygós szép arc, melyet csak legutóbbi hivatalának súlyos gondjai komorítottak el néha. Pedig ő már nincs többé! . . Kinek minden íze élet és egészség volt, kiről mindenki azt hitte, hogy késő aggkor lesz jutalma, elköltözött hirtelen, váratlanul. Hiába! a vihar romboló ereje nem a gyenge, hajlé-

LÉVAY IMRE RENDFŐNÖK.

kony fácskát, hanem a bércek büszke tölgyét töri ketté. . . Ha az elhunyt érdemeinek felsorolása csak egy pillanatra is enyhíteni tudná fájdalmunkat, ha jobbainknak szokatlan részvételben vigasztalást lehetne találnunk, nem állanánk nehéz feladat előtt. De mit ér a csalfa önámítás, mit ér mások részvéte, ha folyton érezzük az ürt, mit a boldogult maga után hagyott! A virágok halmazából, a főváros meg-
ható részvételéből láttuk, mi volt ő másoknak; fájdalmunk mélységéből, mindnyájunk megdöbbenéséből érezzük, mit veszített benne a mi kis köztársaságunk! Vajjon lesz-e, ki gyenge hajónkat oly véghetetlen lelkesedéssel, oly biztos kézzel vezesse a sziklák ezrei között, mint ő? Vajjon lesz-e, ki oly atyai érzéssel, oly nyájas örömmel tekintsen valamennyiünkre, mint ő? . . . Nyugodj csendesen derék férfiú! a míg a becsületes munkának értéke lesz, a míg az önzetlen lelkesedés becsülésre talál: emléked élni fog köztünk!

Ez igénytelen könyv Lévainak volt szánva; most már csak emlékének szólhat! De tán nem is méltó ez egyszerű munkácska feledhetlen nevéhez? . . . A ki nem rendelkezik a színek ezreivel ékeskedő rózsákkal, erdei virágokat fűz egybe s teszi le hálája jeléül kövéhez.

* * *

Lévay nem mint igazgató tanított először Pesten. 1867/68-tól kezdve egész 1874-ig Pesten tanárkodott. — A szokottnál több tárgyból lévén tanári oklevele, a magyar, német és latin irodalmat adta elő a felsőbb osztályokban. A tanárkodás mellett gyakorta forgatta a tollat is: a pesti tanárok közt alakult Horányi-körben több felolvasást tartott a szépelettanról. E felolvasásokat 1872-ben egy 216 lapra terjedő önálló kötetben is kiadta. (*Kalobiotica vagy a szépelettan vázolata tíz felolvasásban. I. általános rész.*) E könyvben rakta le azon szép elveket, melyek szerint életét irányozta. Későbbi elfoglaltsága, szerkesztői,

igazgatói és házfőnöki állása megakadályozta abban, hogy a több kötetre tervezett munkát folytassa.

Harminckétéves korában veszprémi házfőnöknek és igazgatónak választatván meg, távozott Budapestről. Trautwein lemondása után azonban ismét visszajött, s mint kormánytanácsos és igazgató folytatta előbbi munkásságát. Mennyi ambícióval, mennyi lelkesedéssel vezette új állásának teendőit, csak az tudja, ki közelebbi érintkezésben állott vele. Barátságos, szivélyes modora a szülők előtt is fölötte kedveltté tették őt. Szép vonása volt szívének a szegényebb tanulók iránt való részvéte. Évenként több szegény tanulónak ő fizette meg a tandíjat s támogatta őket a megélhetésben is tőle telhetőleg.

Régi szándéka lévén már rossz és magyartalan vallás-tani könyveink helyébe újakat szerezni, mint pesti igazgató ez irányban is megkezdte munkásságát. Tanulmányainak első hírnöke — „A hittanár hivatása középiskoláinkban“ — már az 1887/88. évi iskolai értesítőben megjelent. Kár, hogy körülményei miatt ezt a munkát is félbe kellett szakítania. 1891-ben ugyanis rendfőnökké választatván, tanári működését a rend kormányzásával váltotta fel.

Lévay igazgatóságának korában a régi tanári gárdának több jeles tagját találjuk a pesti gimnáziumban. Ezek közül ki kell emelnünk Drajkó Bélát, a latin és görög filológia sokat olvasott tanárát. Az iskolai értesítőben megjelent munkája: „*Horatius ethikai elvei*“, egyike a legjobb e nemű magyar dolgozatoknak. A szakközlönyök, s főleg a „Philologiai Közöny“, magasztaló kritikával fogadták a jeles munkát. Kívánatos volna, hogy a fiatal szerző minél több ily művel gazdagítsa irodalmunkat.

Pintér Kálmán, kinek a gyakorló-iskola körül kifejtett munkásságát már méltányoltuk, szintén egyik kiváló tagja volt Lévay tanári karának. Messze kiterjedő irodalmi munkásságáról, iskolai kézikönyveiről, esztetikai tanulmányairól kimerítő rajzot itt nem adhatunk. Csak

annyit említünk fel, hogy stilsztikáját (I., II. rész) szép sikerrel használja intézetünk, s remélhető, hogy most megjelent retorikájával is hasonló eredményt fog felmutatni.

Pintér a gimnáziumi értesítőt is két alkalommal gazdagította elismeréssel fogadott, magvas értekezésével. Ezek egyike *Vörösmarty lyrai költeményeinek bölcselő eleméről* szól (1889.), másika pedig *Szent László királynak a magyar költészetben való szereplését tárgyalja* (1892. 1—99 lapon).

Ismert és kedvelt tanára intézetünknek Kőrösi Albin, a külföldi modern költészet remekműveinek szakavatott fordítója. A Budapesti Szemlétől kezdve majd minden folyóiratunkban s szépirodalmi lapunkban jelenik meg időről-időre egy-egy sikerült fordítása. Csak nem rég látott napvilágot a *Spanyol költészet gyöngyei* című könyve, melyet a sajtó egyhangú elismeréssel fogadott. Újabb időben tankönyvírással is foglalkozik. A középiskolák számára készült földrajza már meg is jelent. Az 1893. évi értesítőben sikerült fordításokkal kísért értekezést írt a *XIX. század spanyol költőiről*. E terjedelmes dolgozat (1—141 l.) a nálunk még alig ismert Manuel José Quintana, José Espronceda, José Zorilla, Ramon de Campoamor, Gaspar Nunez de Arce, Ventura Ruiz Aguilera és Belmonte Müller életét és irodalmi működését ismerteti eredeti spanyol források alapján.

Lévay Imre igazgatósága alatt az 1889/90-ki iskolaévben helyezte a rendkormány a pesti gimnáziumba e sorok íróját, ki egyéb munkáitól eltekintve, négy irodalomtörténeti tanulmányt írt az intézet értesítőjébe. Ezek a következő időrendben jelentek meg: 1890-ben „*Péteri Takáts József*“ (1—165 l.), 1891-ben „*Benyák Bernát és a magyar oktatásügy*“ (1—242 l.), 1892-ben „*Lutter Nándor dr.*“ és 1894-ben „*Pállya István élete*“ (1—79 l.).

Lévay Imrének rendfőnökké választatása után a rend-

kormány bizalma Janky Károlyra bízta a pesti gimnázium igazgatását. Egykor ugyanezen intézetnek volt első tanulója, majd két ízben, először 1870-ben, másodszor 1890-ben tanára. *Harmincévi* folytonos tanárkodás és igazgatás után végre annak az intézetnek élére helyezte, melynek nevelését köszönheti, s melyhez annyi kedves ifjúkori emlék fűzi. Nem célunk itt hosszú tanári pályájának, bő tapasztalatainak s rokonszenves alakjának ismer-

JANKY KÁROLY IGAZGATÓ.

tetését adnunk. E könyv intézetünk tanítványainak s barátainak van szánva, s ezek eléggé tudják, ismerik mindazt, a mit róla mi az iránta érzett rokonszenv és tisztelet miatt talán amúgy is elfogultan adnánk elő. — A felsőbb tanhatóság megalégedése, a tanári kar bizalma és a tanulók szeretete kísérte eddigi működését; hiszszük, hogy e „háromság“ ezentúl is erőt adand neki nehéz állása gondjainak viselésére.

A sors különös játéka, hogy intézetünk az új igazgatóval egyszerre új főigazgatót is kapott. Lutter Nándor dr., a piarista rend nagy fájdalmára, 1891. december 30-án elhunyt. Fájó érzéssel, a bizonytalan jövő felől való töprenkedések közt kísérté az intézet volt kedves mesterét, tanácsadóját s hív védőjét örök nyughelyére. A veszteséget csak az tette elviselhetővé, a fájdalmat csak az a körülmény enyhítette, hogy a magas kormány minden tekintetben méltó

ERŐDY BÉLA DR., KIR. FŐIGAZGATÓ.

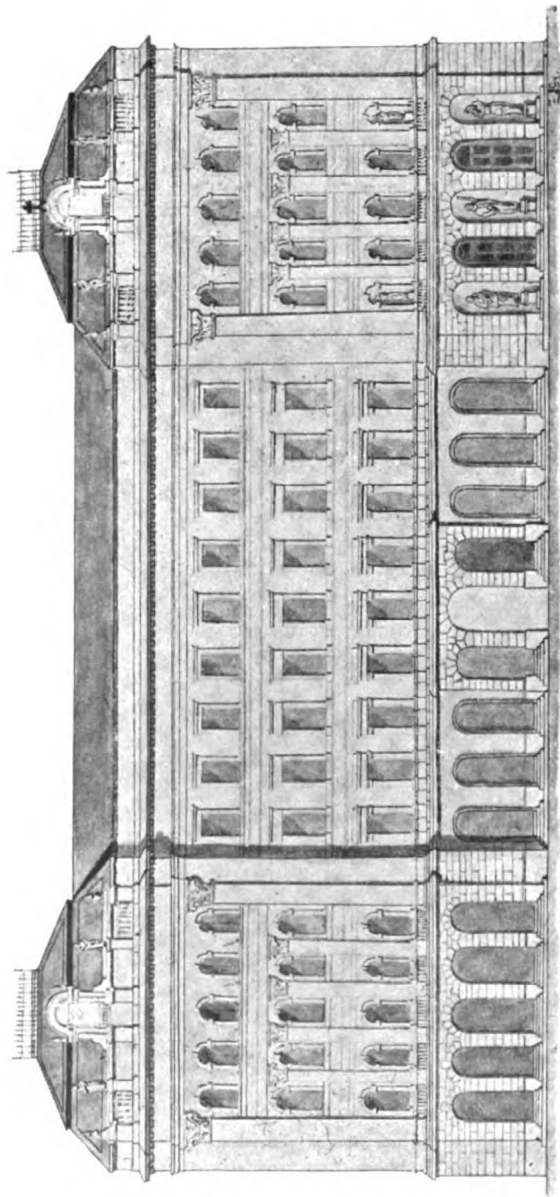
férfiút nevezett ki utódjává. Erdődy Béla dr. kir. főigazgató érdemeit, irodalmi munkásságát, szellemi képességeit nem a mi feladatunk ismertetni. Élete, közhasznú szereplése nyílt könyv, mindenki olvashat belőle. De van két oly tulajdonsága, melyeket hallgatással még sem mellőzhetünk, s ez ritka tárgyilagossága, s páratlan szivélyessége. Oly tulajdonságok ezek, melyek minden tanári karban, de főkép a piarista gimnázium tanári karában őszinte bizal-

mat s igaz ragaszkodást keltettek iránta. A míg ily férfiú áll intézetünk élén, nyugodtan nézhet az bármely oktatásügyi újítás elé; mert szellemi ügyekben biztos vezetője, az eredmények megfítlésében pedig pártatlan, igazságos bírója lesz.

Az új igazgatóság utóbbi éveiben a tanári karban is több változás történt. Szirmai Antal festőművészt, az intézet rajztanárát áthelyezték a budai kir. főgimnáziumba. Helyébe a kormány Huszka Józsefet, a „magyar díszítő stil“ szerzőjét helyezte a piarista gimnáziumba. Bátran elmondhatjuk, hogy hazánk kevés intézete dicsekedhetik hasonló képzettségű és munkásságú rajztanárral. Csak nem rég nyerte el a magyar mérnök- és építész-egylet egyik pályadíját. A napokban meg az ezredéves kiállítás díszkapujára kiírt pályazaton tüntették ki a kitűzött jutalommal. Ez iskolaévben adta ki a *székely házról* írt hatalmas illusztrált munkáját, melyet a kritika szokatlan magasztalásokkal fogadott. Jelenleg műtörténeti tanulmányokkal foglalkozik.

Hasonló eredménnyel működik intézetünknek egy másik ifjú tanára, Suták József dr. A matematikai és fizikai társulat felolvasói között nem egyszer találkozunk nevével. Nem rég adta ki „*A másod osztályú felületek általános elmélete*“ című művét. A jelen év május havában pedig a magyar tudományos akadémia ezer forinttal jutalmazta pályamunkáját. E kiváló mű, melyről a bírálók oly szépen nyilatkoztak, „*A fény elektromágnességi elmélete*“ címet viseli. Kivánatos, hogy egyéb dolgozataival együtt ez is minél előbb napvilágot lásson.

A tanítványai és tanártársai előtt egyaránt kedvelt Olejovics János 1894-ben Temesvárra helyeztetvén, helyébe a fiatalabb generáció egyik legtehetségesebb tagja, Popini Albert jött Pestre. Pompás Horatiusa, melyet a kritika Boissier Cicerojához hasonlított, csak a mult hónapokban hagyta el a sajtót.

A PIARISTA KOLLÉGIUM VÁROSHÁZTÉRI-HOMLOKZATÁNAK TERVE.

A míg a gimnázium vezetésében s a tanári kar közt ilyen változások mentek végbe, azalatt a kollégium házi ügyeinek igazgatása körül is gyakori személyváltások történtek. Az utolsó házfőnök (Nagy Márton), kiről említést tettünk, a ház vagyonának könnyelmű kezelése miatt megfosztatván állásától, a kedvelt Szaiff János (1870—72.), Tata város multjának első kutatója, azután pedig 1880-ig Lengyel József viselték a házfőnöki tisztet.

Lengyel kezéből *Erdösi Imre, a branyiszkói hős* vette át a ház ügyeinek kezelését. De már egy év mulva Rappensberger Kajetánnak adta át hivatalát. Rappensberger 1888-ig, az ő helyébe lépett Panek Ödön pedig 1890-ig viselte hivatalát. Panek Ödön saját óhajára a selmeczi házfőnöki és igazgatói állásba helyeztetvén, Frank Ferenc választatott meg budapesti házfőnöknek.

Az ő házfőnöksége egyjelentésű a pesti kollégium gyökeres átváltozásával és anyagi felvirágozásával. Okos beosztással, éber felügyelettel és józan takarékossgal lehetővé tette a ház belső csinosítását és a külső gazdaság jó karba hozatalát. A csinos rákosi major építése, a kőbányai szőlőskert és ház kijavítása, a városmajori kert szerencsésebb bérbeadása, a „convictus“ új felszerelése, a házi kápolna teljes átalakítása, az új könyvtárhelyiség elkészíttetése mind Frank Ferencet vallják szerzőjüknek. S a mi legfőbb, úgy ezeket, mint a házi felszerelést a kollégium legcsekélyebb megterhelése nélkül, úgy szólván teljesen megtakarított pénzből eszközölte.

Ezeket tudván, természetesnek fogjuk találni, azt a gyakori bizalomnyilatkozatot, melylyel őt a rendkormány és a házi gyűlések kitüntetni igyekeztek.

Boldogult Lévay Imre halála után a közbizalom a rendfőnöki állásra emelte őt. A mily buzgó, lelkes és munkás erőt nyert benne a rend, ép oly tevékeny, törekvő és fáradhatlan házfőnököt veszített benne a pesti kollégium.

A pesti ház történetének végéhez értünk. Százhetvennyolc év küzdelmeinek, jó és rossz napjainak lefolyását vázoltuk A mai kollégium már nem sokáig fog visszahangozni a gyermek és ifjú had zsidongásától. A munkások csákánya lerombolja majd azt a házat, melynek minden követ keserves munkával, sok nehézséggel rakták le egykor elődeink. A városháztéri épületnek lebontásával a régi Pestnek legrégibb háza tűnik majd el.

A piarista rend több évvel a mostani kisajátítási terv elfogadása előtt már fel akarta a kollégiumot építtetni. Az ide csatolt épület a városháztéri homlokzat tervét mutatja. Azonban a pénzhiány, most pedig a tervezett hídépítés évről-évre elodázta a terv keresztülvitelét.

Pedig ugyancsak szükség volna már egy tágasabb épületre! Az iskola ugyanis, ép úgy mint a ház, elegendő helyiség nélkül szűkölködik. A gyűjtemények s főleg a könyvtárak oly szűk termekben vannak, hogy rendezésük szinte képtelenség.

A pesti piarista kollégiumban a következő könyvtárak vannak: 1. *Házi könyvtár*. Ennek tulajdonképeni alapítója Poton párisi abbé. Legértékesebb része Bajtaynak és Révai Miklósnak könyvtára. Mindkettő végrendelet alapján jutott a ház birtokába. 2. *Rendi könyvtár* két teremben; ehhez tartozik Horváth Cyrillnek gazdag könyvgyűjteménye. A rendi és házi könyvtár együtt mintegy 35—36 ezer kötetet tartalmaz. 3. *A tanári könyvtár* hétezer kötetből áll. 4. *A gyakorló iskola*, 5. *A segélyegyesület* és az ifjúság könyvtárai szintén szép számú könyvet tartalmaznak. Ha mindezeket egybeveszszük, oly hatalmas szám jön ki, hogy a kollégium könyvtárait a múzeumi, egyetemi és akadémiai után a fővárosban bátran az első helyre helyezhetjük. De nem csak számra, hanem értékre nézve is jelentősek ezek a könyvtárak. A házi és rendi könyvtárban sok ritka ősnymtatvány, unikum és becses kéziratok vannak. II. Rákóczy Ferenc könyve a kiállításon is feltűnést keltett.

A segélyegyesület könyvtárában csakis iskolakönyvek vannak. Ezeket a szegény tanulók közt osztják ki használatra.

A gimnáziumi segélyegyesület 1864-ben alakult. Alapítókéje ma már tizenkétezer forint. Évenként mintegy másfélezer forinttal segélyezi a szegény tanulókat.

Ugyanezek fölsegélyezésére több alapítvánnyal rendelkezik a pesti gimnázium. Ilyen a mult században keletkezett Z b i s k ó-féle segélydíj, „Sz. G. V.“ 1000 és Somogyi Károlyi esztergomi kanonok 8000 forintos alapítványa (1886. óta), továbbá *Königseck Aulendorf Móric alapítványa* (évi 120 forint), „*Flór Gyula emlékdíja*“ (évi 40 frt) és a „*Trautwein János-féle alapítvány*“. Az intézet növendékei ezeken kívül számos állami és fővárosi ösztöndíjat élveznek.

Némi tájékozásul itt adjuk végre a pesti gimnázium tanulóinak számát 1717-től kezdve napjainkig. 1717—1752-ig 8932, 1752—1800-ig 20,896, 1801—1840-ig 27,282, 1841—1851-ig 7137, 1852—1864-ig 6695, 1865—1895-ig 18,897 volt a tanulók száma, vagyis a magántanulókkal együtt kilencvenezeren felül.

